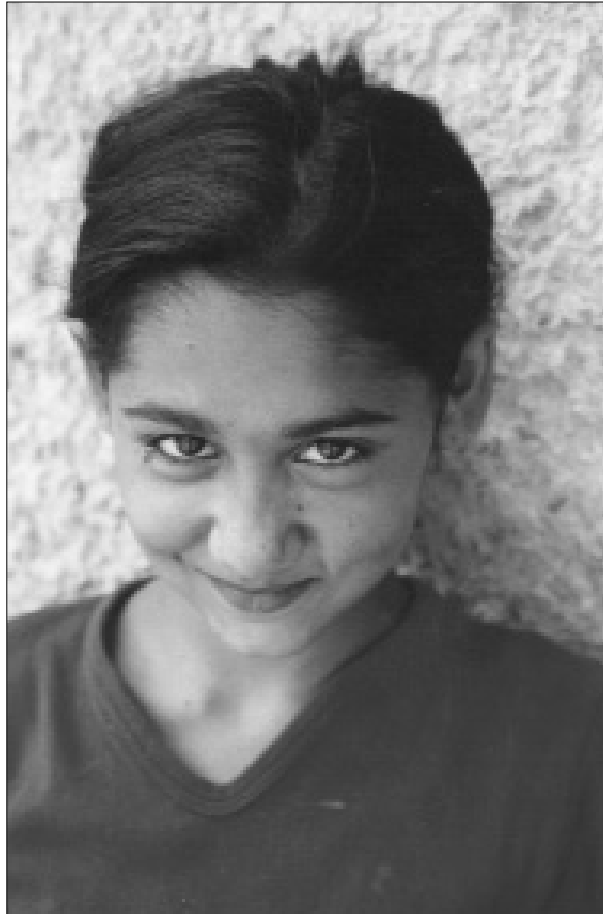

**Amaro pajtrin Romano džaniben avel avri pa'ikerindos
la Kulturakere Ministerstvoske andre Čechiko Republika.**

**Vaš kado numeros amen diňa love e organizacija Next Page.
Amen savore džene la ašaras, hoj kamel te hazdel opre the te barvařarel
e romaňi čhib the e romaňi litratura.
O Next Page resel love khatar o Open Society Institute Peštate.**

**Kadi keňva sas pořindi anda programo, savo kamel te vezetij e Romen
andej lenge romane sokáša. I Praha kado programo phuterdas ando berš 2005.**

**Koda projektos pořindás
o Nadační Fond Obětem Holocaustu.**

**Tento časopis vychází díky finanční podpoře
Ministerstva kultury České republiky.**

**Tato publikace vyšla v rámci projektu „Podpora vydávání v romštině“
za laskavého přispění nadace Next Page, financována organizací
Open Society Institute v Budapešti.**

**Publikace byla financována hlavním městem Prahou z celoměstského programu
na podporu aktivit národnostních menšin na území hlavního města Prahy.**

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Gejlas Gejas dudumenge
bisterdas o gono khere
jekh, duj, trin, štar – avri dža
avel gadžo gadžaha

rozpočítávadlo, z archivu MH

Kames te kerav andá tute šach mas? – *(při škádlení s dítětem)*

říkanky z olašské rodiny rodu Bougešti

Kako žala e struguroske, kako žala a lubeňicake, kako žala
a pamarančake, kako žala a phábajake, kako žala e kirešake,
... čirouka, marouka – sa gejlas ando perr!
(vyjmenuje se vždy pět věcí nebo osob, na každý prst jeden)

říkanky z olašské rodiny rodu Bougešti

— Obsah

Karel Holomek Jak jsou na tom Romové v ČR Patnáct let po listopadu?	7
Emilie Machálková Elinka vypráví	10
Antonín Holomek O mém životě kdybych měl mluvit, tak by to byl román	29
Otíbor Nečas Jedinečné dokumenty	41
Otíbor Nečas Uplatnění prvních romských studentů z Moravy	45
Peter Wagner, Hana Šebková Odova na has Rom, havo na džanlas paramisli lachi Z rozhovoru se Štefanem Kačánim	50
Zuzana Jurková Sonda do repertoáru jedné romské letniční skupiny	56
George Bernal – Lolja le Jonosko O Joška aj o Sindžordži – Joška a svatý Jiří	65
Kateřina Klíčová Zpomalená kolečka aneb přehled výnosů a opatření ošetřujících kočování Romů ve Francii	68
Milena Hübschmannová Matéo Maximoff	99

Matéo Maximoff	
Pe'l droma – Na cestách	118

E Nevi Vastia	125
----------------------	-----

Úryvky z Nového Zákona, který do kalderašského dialektu přeložil Matéo Maximoff, a jejich srovnání s překlady do lovárského dialektu a do slovenské romštiny.

Alena Scheinostová	
Krajiny slov a krajiny citu – nad romskými říkadly	136

ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

Michal Šamko	
Mek sal ciknoro	145

Soňa Pokutová	
Pal e čhaj the pal e chundrul andro veš	147

Ladislav Hlaváč	
Pal e bugova	150

Andrej Giňa	
Pal o Jančus – O Jančovi	153

VÝTVARNICTVÍ

Jana Horváthová	
Vyšívané příběhy Markéty Šestákové	164

RECENZE A ANOTACE	179
-------------------	-----

INFORMACE	225
-----------	-----

Prostor mezi jednotlivými příspěvky je vyplněn romskými dětskými říkadly a několika pracemi žáků ZŠ Jarovnice (SR) a fotografiemi dětí z Bystran (SR) od Petry Dobruské.

Některé texty jsou volně doprovozeny grafikami romského výtvarníka Michala Barsonye (SR).

— Jak jsou na tom Romové v ČR patnáct let po listopadu 1989?

Romové, které potkávám, jako jeden muž prohlašují, že dříve – myslí za komunistů a často to i říkají – bylo lépe. Je tomu skutečně tak a je vůbec možné tak jednoznačně odpovědět?

Podívejme se, jak se žilo před listopadem 1989.

Jak komu, dalo by se říci. A jistě také odlišně v různých fázích reálného socialismu.

Všichni lidé museli pracovat, i když nepracovali. Podle toho také naše hospodářství bylo nevykonné a všichni měli zhruba stejné mzdy. Nebyl tedy příliš velký rozdíl mezi učitelem a kopáčem-Romem. Je jisté, že za tohoto stavu nebylo možno počítat s nějakou perspektivou do budoucna. Lidé abnormálně schopní, vědci, hudebníci, umělci i řemeslníci se mohli domoci jen takového postavení, jaké jim komunistický režim umožnil. Byly tu meze, které nebylo možno překročit.

Je pravda, že pro lidi, kteří neměli vzdělání, to byl uspokojivý stav, pokud se nedostali na šikmou plochu v důsledku jiných názorů a kritiky režimu. Měli své jisté a nikdo je o to nemohl připravit. To zrovna dnes, kdy roste nezaměstnanost, by nebylo k zahoezení. Nedo-statek pracovních příležitostí a diskriminace Romů na pracovním trhu je pro dnešní Romy asi tou největší pohromou a vede je to k jednoznačnému soudu o lepších časech za komunistů.

Podívejme se jinam. Dříve jste se mnohdy nedostali za hranice. Svět byl pro normálního člověka uzavřen. Panovala tu naprostá izolace. Ty přehrad y nyní padly. Stali jsme se dokonce součástí té vyspělejší části světa. Můžeme cestovat, kam si z amaneme. Ovšem – máme-li na to. To je další výhrada, kterou lze namítnout. Ale ten otevřený svět kolem nás v obou směrech znamená mnoho nejen v otázce cestování, přináší rozvoj všech odvětví hospodářství, kultury, vzdělávání apod. To se musí nutně projevit v neobyčejném a poměrně brzkém pozvednutí všech odvětví života naší společnosti a ve svých důsledcích to posléze přinese užitek i Romům. Podívejte se jen, kolik mladých romských děvčat a chlapců cestuje za poznáním a studiem do ciziny, jaké perspektivy čekají všechny děti v tomto otevřeném světě. Bude pro ně zcela normální studovat i na cizích školách, a tím se jim otevírají všechny možnosti, na které lze jen pomyslet.

| ing. Karel Holomek | foto Chad Evans Wyatt, archiv MRK |

Romské děti v českých školách, přes všechny výhrady, mají přece jen lepší postavení a možnosti ke studiu než dříve. Dokonce věřím, že přijde čas, že budou moci kultivovat svůj mateřský jazyk už na základní škole. Dostanou se určitě výš a dál než jejich rodiče. Tato generační výměna se už za deset let musí zřetelně projevit. Pak začne také klesat procento nezaměstnanosti v romské komunitě.

Za komunistů byli Romové považováni za „občany cikánského původu“, vzpomeňte jen, že děti byly ve škole trestány, když promluvily romsky. Dnes je úplně jiná situace.

Je pravda, že ovzduší v naší společnosti není Romům přátelsky nakloněno. To také nese mnoho dalších, dalo by se ří-

ci, zbytečných problémů. Někteří lidé nejsou dosti „osvícení“ a řídí se podle hesla neonacistů a jim podobných: „Čechy Čechům!“ Ani nevědí, že nejvíce tím škodí právě Čechům a dělají jim ostudu po celém světě. Tento nepříznivý stav se určitě změní. Ostatně není žádným tajemstvím, že rasismus škodí výrazně i ekonomice, protože neúnosné vztahy mezi lidmi se promítají i do pracovně-právních vztahů, které hrají důležitou roli i v rozvoji hospodářství.

Neuvádím mnoho jiných věcí, které byly za komunismu normální a na které dnes už ani nevzdechnete: zoufalý nedostatek zboží, zavírání nevinných lidí, kteří nebyli poslušní, do vězení, děti byly postihovány za rodiče a volby byly na kočku. Tak se vytvářela skupina „papa-lášů“, kteří na rozdíl od všech ostatních měli privilegia, o jakých se nikomu ani nezdálo.

Právo neplatilo, rozhodovala komunistická nomenklatura. To jen na okraj.

Škoda že ani teď lidé nechodí volit a tak zase umožňují, že se na důležitá a rozhodující místa dostanou nepraví lidé. Nevolit je hloupost a snad si to postupem času všichni uvědomíme.

Možná, že měl někdo přehnané představy o skvěle fungující demokratické zemi a pak byl zklamán. Nic dokonalého neexistuje. I sebedokonalejší myšlenka fungující společnosti je spravována naprosto nedokonalými a nespolehlivými lidmi. Proto to vše tak nedokonale dopadá. Ale nic lepšího nemáme.

Jistě. V každé společnosti mají největší perspektivy schopní a připravení jedinci. Jedinci s tvrdými lokty a rameny. To Romové rozhodně nejsou. I mezi nimi se ovšem takoví jedinci vyskytují a potvrzují toto pravidlo.

Demokratická společnost však přece jen vytváří prostředky, jak zabezpečit důstojný a bezpečný život do jisté míry a pro většinu. To samozřejmě nelze plně zabezpečit pro všechny. Ale každému je ta šance dána při dodržení jistých pravidel a podmínek.

Pokud jde o Českou republiku, tak můžeme směle říci, že Romové v ní se dočkají lepšího života podstatně dříve než v ostatních posttotalitních zemích. Mají k tomu všechny předpoklady. Ale musí o to taky usilovat, nerezignovat, přes všechny momentální potíže.

Naši předkové na tom byli přece neskonale hůře, vzpomeňte jen, jak žili za první republiky, vzpomeňte na koncentráky!

Snažme se tedy posuzovat děje a stavy v relacích a souvislostech. Pak nám vyjde, že není všechno tak zlé. Zastydíme se, když bychom měli časy totality pokládat za lepší dneška.

— Elinka vypráví

| Emilie Holomková-Machálková |

Elinka – tak říká celá rodina Emilii Machálkové, rozené Holomkové. Rod moravských Romů Holomků je velmi starobylý a nejméně čtyři jeho příslušníci vešli alespoň matně do povědomí veřejnosti. Nejmladší z rodu Holomků, známá těm, kdo se zajímají o romskou kulturu, je PhDr. Jana Horváthová (1967), ředitelka Muzea romské kultury v Brně. Její otec, Ing. Karel Holomek, je politik, v letech 1990–1992 byl poslancem ČNR, dnes předseda Sdružení Romů na Moravě, v roce 2002 byl vyznamenán prezidentem Havlem za zásluhy. Jeho otec, JUDr. Tomáš Holomek (1911–1987), byl prvním vysokoškolsky vzdělaným Romem v historii Čech a Moravy – alespoň pokud je známo. Další z rodu Holomků, kdo si zaslouží nejvyšší úcty a kdo zatím nebyl dost doceněn jako významný činitel romské historie, byl Doc. Ing. RSDr. Miroslav Holomek, CSc., zakladatel a předseda

Svazu Cikánů-Romů (srpen 1969–březen 1973). Miloš – jak se říkalo Miroslavu Holomkovi, by se byl 6. ledna dožil osmdesáti let. Narodil se v roce 1925. Zemřel 10. června 1989 v podstatě uštvan proto, že se v období „normalizace“ následující po potlačení „pražského jara“ nesmířil s další vlnou asimilační politiky vůči Romům.

Možná, že významných osobností z rodu Holomků by bylo ještě více, kdyby většina příbuzenstva nebyla zabynula za války v Osvětimi a jiných koncentračních táborech. Podrobnější údaje o tom uvádí Jana Horváthová ve svém článku Možnosti integrace na příkladu moravských Romů (Romano džaniben 1/1994, s. 8–19). O strastiplném osudu rodiny hovoří i Tomáš Holomek (Romano džaniben 3–4/1999, s.133–138) a jeho syn Karel (tamtéž s. 129–132). Snad se nám jednou

podarí přinést ucelenou informaci i o životě „Miloše“, předsedy Svazu Cikánů-Romů. Jeho sestra Elinka se o něm několikrát zmiňuje v následujícím rozhovoru, a tak alespoň záblesky jejích vzpomínek osvětlí jeho osobnost.

Emilie Machálková, Elinka, je ovšem sama výrazná osobnost. Nepochybně to řekne každý, kdo ji kdy slyšel zpívat, ať už na podiu na romských festivalech anebo na „elpíčku“, které vyšlo ještě v době Svazu Cikánů-Romů.

Vyprávění paní Machálkové je historicky nesmírně cenné. Ukazuje na příkladu jednoho romského rodu, jak spontánně docházelo k včlenění moravských Romů do celkové společnosti. Genocidní politika vůči „cikánům“ v tzv. „protektorátu Čechy a Morava“ za druhé světové války postihla i ty, kteří si ve společnosti našli své místo.

Osud bezprostřední Elinčiny rodiny, otce, matky, dvou bratrů, ukrývané babičky a neteře byl velmi výjimečný. Rodina byla jako jedna z mála vyňata z transportu, protože se za ni neohroženě postavil starosta vesnice Nesovic v kyjevském okrese.

S Alžbětou Janíčkovou, tehdejší redaktorkou měsíčníku *Amaro gendalos*, jsme s paní Machálkovou nahrály v listopadu roku 2002 rozhovor, který přepsán z diktafonu obnáší třicet hustě popsaných stran. Vybíráme z něho jen ukázky (i když každého vynechaného úseku je nám líto). Některé části rozhovoru stručně parafrázujeme, jiné ponecháváme v úplnosti i se svými otázkami. Své vstupy vypouštíme tam, kde jsou sice součástí přirozeného rozhovoru, kde však odvádějí pozornost od Elinčiných sdělení.

Paní Machálková romsky rozumí, romsky zpívá, ale – na rozdíl od svého zesnulého bratra Miloše – romsky mluví s obtížemi. Proto jsme hovořily česky. Na několika málo místech jsme hovorovou řeč upravili. Snažili jsme se ovšem zachovat maximální autenticitu Elinčina projevu i po formální stránce.

Časové údaje zmíněné v rozhovoru se vztahují k době, kdy byl zaznamenán – pokud není specifikováno jinak.

| Mladá maminka |

MH

Narodila jsem se ve Svatobořicích, okres Hodonín, 25. listopadu 1926, rok a půl po svém nejstarším bratru Miroslavovi-Milošovi. Po mně pak přišel ještě bratr Stanislav. Jsem tedy ze tří dětí.

Žili jsme tenkrát u mých stařečků, u mamčiných rodičů. Maminka byla nejstarší, měla čtyři bratry. Jeden byl právě ten Tomáš, co vystudoval práva. Maminka se jmenovala Rozina – a moje vnučka v Porubě má dceru a té dala jméno Rozina po svojí prababičce. Hezké jméno, že?

(...) Potom, když mi bylo sedm, tak jsme se odstěhovali. Tatínek byl výpravčí na nádraží, to tenkrát bylo něco, aby Cikán byl výpravčí. Odstěhovali jsme se, protože mamčin mladší bratr Štěpán – ona se narodila v roce 1903, Štěpán 1905 – se oženil. Můj stařeček byl koňský handlér a z maštale jim udělal byt. Štěpánova žena byla totiž z lepší rodiny, nebyla Cikánka. Cecilie, Cili. Štěpán chodil se stařečkem po těch koňských trzích a poznal ji v Přerově. Ona byla blondýna, modrooká! No, poznal se s ní a tajně se scházeli. Když se to její rodiče dověděli, tak ji doma zavřeli. Měla domácí vězení. Ale přesto se jí povedlo utéct do Svatobořic za Cikánem Holomkem. Ale moje stařenka byla taková, že nechtěla gádže. Chtěla, aby si její čtyři synové vzali Romky. No, nepovedlo se jí to.

(...) Moje maminka si vzala Roma. Teda můj tatínek byl asi jenom napůl Rom, ale romsky uměl.¹ On přišel jako bezprizorný ke stařečkovi, čtrnáctiletý, dělal u něj pacholka. Stařeček se ho ujal a dal mu jméno Holomek. Takže Holomek si vzal pak Holomkovou, mou maminku.

(...) Strýc Štěpán si přived moravské děvče z Přerova, Cili, a stařenka se s tím nechtěla smířit. Řekla: „A vědí o tom její rodiče? Že nevědí? Tak ji vem a zavez ji dom!“ Ona dom nechtěla, strejček Štěpán ji dom nezavez a tak jim stařeček z maštale udělal byt. Cili měla sestru Máli, a ta Máli mi potom za několik let vyprávěla, když už jsem byla starší, jak to všechno bylo. Říkala: „Cili nám napsala, že se jim narodil chlapeček, ať přijedeme. Ale rodiče s ní nechtěli nic mít. Za rok napsala, že má druhýho chlapečka, a zase – ať přijedu aspoň já. Tak jsem se rozčílila, bůhví v jakým cikánském táboře žije, on jí bude dělat jenom děti, a budou to samý cigáni, tak to ne!“ A tak se ta Máli, ta Cilina sestra, rozjela do Svatobořic. Přijela do Kyjova a vzala si taxíka. Bylo to v létě, v červenci, ve třicátém roce. Nechala se vysadit na kraji Svatobořic, šel tam sedlák v kroji, jak se tenkrát ještě chodilo, s kosou na rameni, a povídá

¹ Rozhovor s panem Antonínem Holomkem, otcem paní Emilie a Miroslava Holomkových, jsme nahráli v roce 1970 v Brně v ústředí Svazu Cikánů-Romů. Následuje po příspěvku paní Machálkové.

mu: „Prosím vás, kde je ten cigánskej tábor, co bydlí Holomkovi?“ A on prý povídá: „Oni nebydlí v žádném táboře. Běžte tady do další ulice, nahoru, je to třetí dům.“ Ona přišla – napřed byl dvůr oplocený, jak to bývá na Slovácku, a potom dům. No tak otevřela vrátka, a vyšel prý mladý Cikán, strašně pěkný, v bílý košili, a povídá: „Co si přejete?“ A ona prý: „Já tady někde mám vdanou sestru.“ „Ahá, to je moje švagrová. Já jsem Tomáš Holomek.“ To byl Tomáš. On tehdy už studoval na Karlově univerzitě. Ale bylo léto a měl prázdniny. Ona prý zůstala, jako když do ní praští. Tomáš pak zavolal na bratra: „Pepku – tak jsme mu říkali – pojď, máš tu švagrovou.“ A on prý vyšel, asi ročního chlapečka na rukou – druhé krásnej mladej Cikán – a pak vyšla Cili, v náručí dítě v peřince, a ta Máli mi pak řekla: „Já v duchu odprošovala celou rodinu Holomkovou a hned jsem si je zamilovala.“

| Za svobodna ještě jako Holomková |

Ona ta Máli nemohla mít děti, a její sestra, Cili, měla dětí šest. Z těch šesti žijou jenom už dva. Oni to přežili – válku – protože Cili nebyla Romka. Zůstala s dětma sama – nejstaršímu bylo čtrnáct, nejmladšímu tři. Ale mého strýce sebrali. Cilina manžela. Tři maminy bratry sebrali. Akorát Tomáš se schovával, skrývali ho jeho kamarádi.

(...) Tři stařenčini synové si vzali neromky, akorát ten nejmladší udělal stařence radost a vzal si Cikánku. Překrásnou. To byli rodiče Růženky, které jsme se ujali. My jsme se večer dověděli, že Cikány ze Svatobořic budou ráno svázet na jatka – do Brna – a potom někam pryč. Tak já jsem v noci jela do Svatobořic, vzala Růženku a stařenku k nám, a tak jsme je zachránili.

Mně bylo tehdy šestnáct let. Jinak všechny odvezli. Kromě Tomáše.

Odpusťte otázku, ale odkud jste jela do Svatobořic? A jak se vám podařilo vyhnout transportu?

My už jsme tehdy bydleli v Nesovicích, to je u Bučovic. Když se teda strýc Štěpán oženil, my jsme se odstěhovali do Nesovic, protože jich bylo ve stařečkově domku hodně. V Nesovicích dostal tatínek práci, a tak jsme jeli tam. Akorát Miloš zůstal u stařečků, protože chodil v Ky-

| Elinka v mladších letech |

jově do gymnázia. Ale za války ho jako cikána z gymnázia vyhodili a tak byl pak s náma v Nesovicích. Nenechali ho studovat. Ale že ujel, to bylo jeho štěstí, protože jinak by ho byli sebrali taky.

A v Nesovicích sbírali Romy později než ve Svatobořicích?

V Nesovicích to bylo tak, že tam byl vynikající starosta. A když my jsme měli jet do koncentráku, on se nás zastal. Starosta a ještě vrchní strážmistr. Oni jezdili do Prahy na gestapo a oni za nás tak bojovali, že nás z toho transportu vybojovali. My jsme měli jet v pondělí – ve tři hodiny už jsme měli být v Brně na jatkách, my už jsme šli

na nádraží – a ten pan starosta právě přijel z Prahy, z gestapa. On tři noci nespál, byl šíleně unavený! Zastavil se u nás: „Nikam nejedete!“ A maminka omdlela. „Ještě že jsem vás chyt! Ještě že jsem vás zadržel! Tady máte všichni potvrzení, že nikam nemusíte.“

On se jmenoval Josef Kilián a byl starostou asi třicet let. Byl to náš soused.

Jak se vám podařilo zachránit vaši babičku – tedy stařenku?

Ona byla nemocná a byla u nás. Pak už po ní nepátrali. V Nesovicích lidi věděli, že stařenka a Růženka nejsou přímo z naší rodiny, ale byli tam hodní lidi a nikdo nás neudal.

Stařečka se vám už zachránit nepodařilo?

Už ne. On byl ve Svatobořicích a tak šel s ostatníma. Přes třicet lidí z Holomkova rodu šlo do koncentráku. Stařeček, jeho synové – kromě Tomáše – sestřenice, bratřenci...

(...) Do koncentráku jsme nemuseli jet, ale nesměli jsme se vzdálit víc než dvacet kilometrů od bydliště. A nedostávali jsme potravinové lístky, ale celá obec se o nás starala a pomáhala nám. A byl tam jeden kluk, Bruno, jeho otec měl továrnu – ten Bruno se mnou tancoval. On nám nosil třeba trička nebo nějakou látku, tatínkovi to prodal za pár korun a tatínek to cho-
dil prodávat za jídlo. Šmelil, ale nějak jsme žít museli. Tatínek byl dost bílý, nebylo na něm vidět, že je Rom. Tak mu to procházelo. Ale riziko to bylo stejně veliké. Představte si, co se mu jednou stalo! On byl až někde na jižní Moravě a ve Veselí přsedal. Měl dva kufry jídla. Na nádraží byl policajt, gestapo, každého prohlíželi. Před tatínkem šla nějaká babka, na zá-

dech nesla krosnu vajec. Okamžitě ji zatkli. Tatínek – měl na sobě nazelenalý klobouk, hubertus, bylo to v zimě – povídá: „Bože, co teď!“ Chtěl proklouznout jinudy, ale tam stáli gestapáci taky. „No tak z transportu mě starosta dostal, a teď mě ten koncentrák stejně čeká!“ Ale napadlo ho – jak k tomu policajtovi přišel, utáhl si kabát, postavil kufry na zem, a povídá: „Hajlhitler!“ Oni taky „hajlhitler“ a pustili ho.

(...) No a jednou jsem jela vlakem, a byl tam můj bývalý spolužák, kamarád, Jarek Koselda. A taky můj nastávající manžel. (Ale to jsme tehdy ještě nevěděli, že se vezmeme). Kamarádi. A teď tam přistoupil nějaký takový – na klopě měl hitlerovský odznak, pozdějc jim říkali kolaboranti. Já jsem mu, myslím, nějak zavadila o nohu. On se otočil a povídá: „Cigánko, co tu děláš?! Jak to, že jezdíš s normálníma lidma? Ty máš bejt v dobytčáku!“ A ten můj kamarád, ten Jarek, vstal, šel k němu, chyt ho a povídá: „Cos to řek mý kamarádce?“ Táhne ho k oknu, otevřel okno a už ho tam cpal. „Ty nejsi hoden si čichnout k její noze!“ Tááááákhle on ječel ten ohitlerovanej! V tom přišla průvodčí, ženská. „Proboha pusťte ho, pusťte ho, on je s Němci!“ On byl zelenej hrůzou, napolo udušenej. Ale přišly Bučovice, my jsme vystoupili a do Nesovic jsme pak šli pěšky.

| Rodina Holomkova: první zprava Elinka, vedle ní bratr Miloš |

A nebylo z toho nic?

Nebylo. Oni byli zbabělí ti poněmčenci. To se stalo na podzim ve čtyřiačtařicátým. Tenkrát vybombardovali Brno. Němci se začali bát. Ale taky hlavně! Ten můj kamarád, co mě chránil, ten Jarek, měl ruce jak lopaty!

Začátek následujícího příběhu spadá do doby dřívější – zhruba do dvaadvacátého roku.

(...) My měli domek, starší, ale začali jsme si ho opravovat. Už vypadal pěkně, když se ze Slovenska přistěhoval nějaký Kiza, a ten nosil hákovéj kříž. Poněmčenec. Nastěhoval se do našeho domku. Museli jsme mu ho nechat. Ale pan starosta nám nechal na zahradě postavit jiný domek. On měl se svým bratrem stolárnu, dodali nám dřevo, a tak byl domek z prken, akorát že byl podezděný. Říkali jsme tomu „vékend“, jako víkend, že jo. A bydleli jsme tam tři léta a tři zimy. Když pak v květnu v patačtyřicátým přišli Rusové, tatínek šel a tomu Kizovi rozbil hubu. Musel se do druhého dne z našeho domku vystěhovat. Dům byl zaneřáděnej, on měl šest děcek, příšerně to zničily. Teprve když jsme si všechno opravili, mohli jsme se tam znovu nastěhovat. A to bylo v říjnu pětačtyřicet. Ten „vékend“ stojí v Nesovicích dodnes.

Paní Elinka prohlíží svůj „archív“ – fotografie, programy na romské festivaly, na nichž je uvedeno její jméno jako sólové zpěvačky, různá ocenění za skvělý pěvecký výkon. A tak přerušujeme vyprávění písni, kterou bohužel nemůžeme představit v neopakovatelném Elinčině provedení, ale aspoň uvedeme velmi starodávnej text.

Mre churde čhavore
paš o paňi bešen
paš o paňi bešen
churďi poši jon chan
churďi poši jon chan

Moje drobné děti
sedí u vody
sedí u vody
jedí drobný písek
jedí drobný písek

Zajímají nás vzpomínky na Miroslava Holomka, Miloše, protože sestra Elinka je jednou z mála z nejstarší generace, kdo o něm může vyprávět. Jak jsme se z předchozího rozhovoru dověděli, Miloš byl jako „cikán“ vyloučen z gymnázia v Kyjově a vrátil se do Nesovic k rodině.

(...) Já taky měla začít chodit do gymnázia, ale už nám to neumožnili. Mně bylo třináct, necelých čtrnáct, a už mě nasadili do práce. Miloše taky. Jemu bylo patnáct. On dělal v Bučovicích, nábytek. Tehdy za války tam vyráběli nějaké dřevěné kostry na německá letadla. A Miloš to stříkal. Ale za tři měsíce tam tak onemocněl, že zvracel a vyplivoval zelený. Bylo mu

hrozně zle. Měl toho plný plíce. Doktor řekl: „Hochu, já ti napíšu, že máš silnou tuberkulózu. Tam dělat nesmíš, to bys umřel.“ No a tak mu doktor napsal, že není schopen pracovat, aby ho neposlali do Německa. Miloš pak byl doma a studoval. Učil se sám, aby mohl na vysokou. Samouk. Potom v září v pětačtyřicátém udělal maturitu a 1. října nastupoval na vysokou.

Podle čeho se učil? Pomáhal mu někdo?

Sám se učil, a jeden z Nesovic, Jožka Janíčků, mu nosil knížky. Spolu pak šli na vysokou, na sociální. Ten kamarád měl už odmaturováno a dělal někde v kanceláři. Češi do gymnázia mohli, my ne. On mu Jožka Janíčků sháněl knížky a pomáhal mu připravit se k maturitě. A pak, myslím, taky pan ředitel od nás z Nesovic. Tak to bylo jeho soukromé gymnázium. Miloš se moc rád učil. A rodiče to podporovali.

| Doc. Ing. Miroslav Holomek, CSc – „Miloš“,
Elinčin starší bratr, zakladatel a předseda
Svazu Cikánů-Romů (1969-1973) |

Miloš mi kdysi vyprávěl, jak ho v první třídě nosil jeho strýček Tomáš do školy na zádech, protože neměl boty. To jste ještě bydleli ve Svatobořicích.

Tak to já už nevím, ale když to říkal, tak je to pravda. Miloš nikdy nelhal. Byl to strašně pravdomluvný člověk. Řekni, táto, že Miloš celý život nelhal! (*Paní Elinka se dovolává svého manžela a pan Machálek přikyvuje*). Miloš si zakládal na tom, aby o něm nikdo nic špatného nemohl říct.

(...) Nás stařenka vychovávala k velké poctivosti. My za ní jezdili každé prázdniny, na Vánoce, jakmile bylo volno. Nasedla jsem do vlaku a za stařečkem, za stařenkou. Ona říkala: „Děti, když uvidíte na zemi korunu, nezvedejte ji, protože by na vás mohl někdo říct, že Cikáni kradou. Jestli něco provede bílý dítě, dostane třeba jen facku, ale jestli to uděláte vy, odnesou to všichni Cikáni. Jste Cigáni, pamatujte si to! Každýho pozdravte a panu faráři polibte ruku, když ho potkáte. Musíte být desetkrát lepší než ten bílej, aby vás považovali za lidi.“

(...) Stařenka byla úžasně fajnová. Kdyby některá ženská vyvařila prádlo v hrnci, ve kterém se připravovalo jídlo, už to bylo „prastipen“ – znečištění, velký prohřešek. V životě by od takové ženské žádný Rom nevzal jídlo.

Stařenka od cizích lidí nikdy žádné jídlo nejedla. V létě chodila třeba pomáhat sedlákům na pole, a to jí vždycky děvečky přinesly jídlo, buchty jí přinesly, koláče, a stařenka přišla z pole a vyhodila to slepicím. „Copak já vím, jaká ta selka je?“

Jestli nedělá něco, co je „prastipen“!

Ano, jestli prostě není nečistá. A o mé stařence se říkalo: „Jo, copak Holomková! To je fajnová Cigánka!“

Stařenka ani stařeček neuměli číst a psát. Ale stařeček byl vysoce inteligentní člověk a já jsem ho milovala strašně. Krásně zpíval a ty písničky, co zpívám já, mám od něj.

Vy zpíváte romsky, ale jak to, že romsky nemluvíte?

Já romsky rozumím, ale doma na nás mluvili česky. Mezi sebou romsky hovořili, hlavně když chtěli, abychom jim nerozuměli. Ale na nás mluvili česky.

Miloš romsky uměl, on se naučil od strejdů a s Tomášem chtěli napsat romský slovník. No ale už k tomu nedošlo.

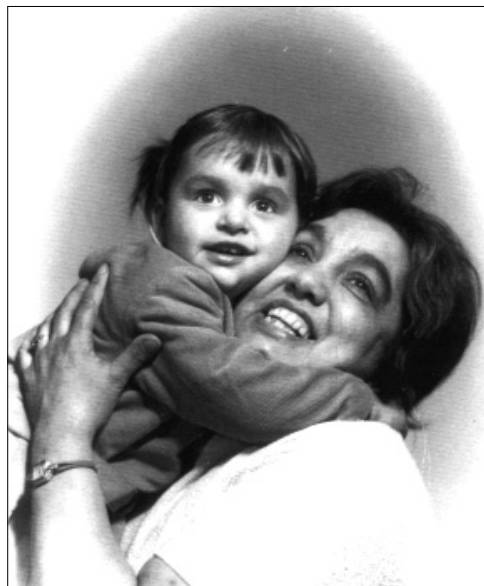
(...) Stařenka byla o sedm let starší než stařeček. Ale krásně spolu žili. Říká se: „Cigáni se hádají!“ Oni se v životě nehádali, v životě jí stařeček neodporoval, věděl, že je starší a moudřejší. Nikdy si neřekli křivého slova. Oni byli vzor. Ve Svatobořicích byli vzorem spořádané rodiny.

Ohromně dali na to, aby jejich synové chodili do školy. Moje maminka do školy nechodila, protože v osmnáctém roce, když už škola byla povinná, jí bylo patnáct, a tak už do školy nešla. Ale její bratři šli. Tři z nich nastoupili do první třídy. Tomášovi bylo sedm, on byl narozený v jedenáctém roce, strýc Slávek byl narozený v sedmém roce, to znamená, že mu bylo jedenáct – a Pepek, ten Štěpán, tomu bylo třináct. Všichni tři nastoupili do první třídy. A strýc Pepek se za rok naučil to, co ostatní za osm let. Ale Tomášovi bylo teprve sedm, byl dost divokej, a tak řek jednou: „Kluci, nepudeme do školy!“ A šli pěkně za školu. Asi tři dny nebyli ve škole. Pan řídící potkal jejich tatínka, mého stařečka, a povídá: „Pavle, proč ti tvoji kluci nechodí do školy?“ „Jak to, že nechodí?“ „No nebyli ve škole!“ A Tomáš mi říkal, že jen jednou v životě dostal výprask od tatínka, a to bylo tehdy. „On na nás vzal jakýsi řemen, co měl na koně, ztřískal nás a řek: ‚Vy chcete být tak blbí jako jsem já?‘ No a Tomáš potom – jak se dříve chodilo na gymnázium z páté třídy – šel na gymnázium ze třetí. Pan řídící řek: „Pa-

vle, tvůj kluk na to má. Dej ho studovat.“ A stařeček řek: „Jak myslíte, pane řídící, já vás poslechnu.“ A tak měl Tomáš gymnázium a ti ostatní tři měšťanské školy. A kromě Tomáše skončili všichni v koncentráku.

Paní Elinka mluvila o mnoha dalších věcech, například o tom, jak její dvacetiletá dcera v roce 1968 emigrovala do Austrálie a nechala malou dceru u babičky s představou, že ji co nejdříve dostane přes Červený kříž. To se ovšem nepodařilo a tak babička vychovala kromě svých čtyř dětí ještě dítě páté – svou vnučku. Mladá matka, která se v Austrálii prosadila jako tanečnice, viděla svou dceru až když po dvanácti letech dostala vystěhovalecký pas a mohla se podívat zpátky domů. V Austrálii žije dodnes a rodiče ji tam byli navštívit.

Paní Machálková vyprávěla i tom, jak se seznámila se svým mužem – Machálkem, se kterým bude, dá-li Pán Bůh, v roce 2006 slavit diamantovou svatbu.

| S vnučkou Petruškou; prarodiče holčičku vychovali, protože nedostala povolení vycestovat za matkou Janou, která v roce 1968 emigrovala do Austrálie |

No začali jsme spolu kamarádit, když mně bylo sedmnáct – on je o půl roku starší než já. To bylo ještě za války. Mívali jsme takové tancovačky, v sobotu. To byl sokolský sál a zároveň kinosál. Zatemnili okno, a bylo to. No ale to bylo, že jsme se vodili za ruku. Ne jako dnes, že už hned spolu spí! Dva roky jsme spolu jenom chodili. Tajně. A když se to můj tatínek dověděl – to bylo! Já měla jenom bratry, byla jsem sama holka, a tatínek si myslel, že mě provdá snad za nějakého prince! V Brně byla textilní továrna, nějaký Bruno a spol., jejich syn, Honza – to už jsem říkala – za války nám vozil trička, tatínek to pak prodával. On byl čtyřicetiletý ročník, měl být nasazený do války, ale statkář u nás v Nesovicích ho vzal k sobě, že je jako u něj zaměstnaněj. Ten Honza Bruno byl teda tři roky v Nesovicích. Byl to muzikant, hrál na všechno. A když byla zábava, on tančil jenom se mnou. Dokonce se začal kamarádit s Milošem, chodil jako by za ním, hrál s ním fotbal – ale já věděla, že fabrikantův syn by si nikdy nevzal Cikánku. No možná vzal – já nevím. Ale to už jsem potají chodila s mým mužem a on na toho Honzu strašně žárlil.

| Elinka s manželem a vnučkou Petruškou |

A měl důvod?

Neměl! To je jasné, že ne! Akorát že k nám ten Bruno chodil – my mu neříkali Honza, ale Bruno – a hrozně rád jedl cikánský jídla. Tatínek uměl výborně vařit.

(...) Když jsem se vdávala – hned po válce – stařenka mi řekla: „Vdáváš se, děvčico, brzy. Ale když už se vdáváš, pamatuj si: budeš mít děcka a kvůli děckám musíš umět zachovat rodinu. Muži jsou nádoba nestálá, na ženě je, aby rodinu udržela! Proto má žena zástěru, aby všechno zakryla.“

Z rozhovoru s paní Elinkou vybíráme ještě dvě epizody. Obě se odehrály ještě před válkou, ale přirozené vyprávění neplyne chronologicky jako učebnice dějepisu, vzpomínky přicházejí na přeskáčku, tak, jak je různé asociace přinesou na mysl. Na obě historky přišla řeč až na samém konci našeho rozhovoru.

A teď poslouchejte! Vy ho možná budete znát, toho Bartůška. On je indolog nebo něco takového. Josef Bartůšek.

Ano, Josef Bartůšek. Pracoval v Orientálním ústavu, zabýval se hindštinou, vietnamštinou, čínštinou – nevím, čím ještě. Ohromně zanícený byl pro romštinu. Ale ten už umřel – nejméně před dvaceti lety.

Já měla možná deset dvanáct roků a Tomáš ho přivedl k nám. Už tehdy studoval práva a ten Bartůšek studoval s ním. Prosil Tomáše, že chce strávit jedny prázdniny u Cikánů a tak byl u nás ve Svatobořicích. Naučil se moc dobře romsky. Chtěl, aby stařenka vařila obyčejný jídla. Se stařečkem a s mamčiným nejstarším bratrem jezdil na koňské trhy. S Tomášem a s Vinckem chodil hrát fotbal A jednou byli hned za Svatobořicema – jak se to tam jmenuje? – Strážovice! Dvě rivalitní dědiny. Ty proti sobě hrály fotbal. A teď poslouchejte! Tomáš byl v obraně, Vincek hrál na křídle, a Vincek někoho kopl. Ten mu to oplatil a začali se okopávat. Tomáš viděl, že tamten kope Vincka...no a strhla se rvačka. A přidali se diváci. Tam stála nějaká mladá holka ve slováckém kroji, jak se tehdy ještě nosily, vedle teta Anča a strýček Slávek – a ten měl deštník, to tehdy bylo moderní – a ta holka zařvala: „Cigáne, co do něj

kopeš?“ A tetka: „Cos to řekla?“ a utrhla jí rukávec. A ta děvčica vedle sebe měla manžela, ten se do tetky pustil, tetka popadla od Slávka deštník – no mela! Mela! Tomáš měl polámaný dvě žebra. Bartůšek byl samozřejmě na naší straně, jenomže mu rozbili brejle, tak potom už nemoh nic. Ale moc si pochvaloval, jakou zažil krásnou rvačku. My ho měli rádi.

A teď, když byl v šedesátém devátém roce založený Svaz Cikánů-Romů a Miloše zvolili za předsedu, vynořil se najednou na podiu takovej malej, šedivej...no –

– dědek –

– s brejličkama, my seděli na galerii a teta Cili povídá mamince: „Hele, není to Bartůšek?“ A vtom už on vypráví, jak strávil ve Svatobořicích prázdniny u Holomkovic rodiny a že nás má moc rád. Když to skončilo, šli jsme na oběd, ocitli jsme se vedle sebe, já povídám: „Pane doktore...“ a on se na mě zadíval a povídá: „Ty jsi Emilka, vid!“ Představte si, po padesáti letech mě poznal! Naposledy mě viděl, když mi bylo osum let.

| Elinčini strýcové z matčiny strany: Čeněk (vlevo) zemřel v Osvětimi ve 28 letech, Tomáš (uprostřed) se zachránil; vystudoval práva, působil jako vojenský prokurátor |

Ještě nám, paní Emilko, řekněte, jak jste přišla k tomu, že vám říkají Elinko?

Tak to vám musím říct, to je zajímavé. Moje teta Cili, ta Moravanka z Přerova, co si ji vzal strýc Štěpán, měla jako mladá holka přítelkyni Františku. Taky z Přerova. Rostly spolu, všude spolu chodily, a když se Cili začala potají scházet s mým strýcem, ta Františka ji kryla. Když se Cili vdávala, přijela jí na svatbu jenom ta její přítelkyně Františka. Jenomže ona se v té době už chystala jet do Ameriky za svým přítelem Jaroslavem. On byl skoro slepý. Velký hudebník! Jaroslav Ježek. Pak se vzali. Ona posílala Cilině z Ameriky balíky a jednou – to už byl možná Jaroslav Ježek mrtev – přijela se Františka Ježková za Cili podívat do Svatobořic. To už se jí tehdy neříkalo Františka, ale Francis. Přijela aerovkou, v takovém klobouku...dodnes ji vidím. A podívá se na mě a povídá: „Holčičko, ty máš tak pěkný oči! Jak se jmenuješ?“ A já povídám: „Emilka.“ A ona povídá: „Ahá, Elinka.“ A od té doby mi všichni začali říkat Elinko. Jak mě nazvala paní Francis Ježková.

| Při jednom z mnoha hudebních vystoupení |

Paní Emilie Machálková, Elinka, napsala knihu „Bolestné vzpomínky.“ Vydává ji Muzeum romské kultury v Brně. Tam se ti, koho její vyprávění zaujalo, dozvědí mnoho z toho, co jsme z našeho rozhovoru museli vynechat, a řadu dalších zajímavých informací nejen o paní Elince a o rodu Holomků.

Ke stručnému dokreslení obrázku už jenom dodáme, že paní Elinka má čtyři děti, tři dcery a jednoho syna (nejstarší dcera, učitelka, je už v důchodu a je jí šedesát

let). Čtyři děti učinily paní Elinku babičkou osmi vnoučat a vnoučata se postarala o šest pravnoučat, z nichž nejstarší už chodí na střední školu.

Poslední rok byl pro paní Elinku velice těžký, protože její muž prodělal těžký infarkt. Život mu zachránil mladý a přece už známý kardiolog MUDr. Vladimír Horvát, manžel Elinčiny prarčetě PhDr. Jany Horvátové, rozené Holomkové. (Pan doktor Horvát je Rom, syn významného hudebníka pana Gejzy Horvátha a bratr bývalé poslankyně v parlamentu ČR, Moniky Horákové). A tak teď, když je pan Machálek po náročné operaci jakoby znovuzrozen, zbývají manželům Machálkovým dva roky do diamantové svatby – tedy k tomu, aby oslavily šedesát let společného soužití. A tak už zbývá jen popřát paní Elince, celé její rodině a celému rodu

**Mi del o Del bacht sastipen
dej Bůh štěstí a zdraví**

MH

| Elinčina oblíbená písnička –
„Mre churde čhavore – Moje drobné děti“ |

Všechny fotografie zapůjčila paní Emilie Machálková ze svého rodného archivu.

[illegible]

1. Prerodnja
 2. Prerodnja
 3. Prerodnja
 4. Prerodnja
 5. Prerodnja
 6. Prerodnja
 7. Prerodnja
 8. Prerodnja
 9. Prerodnja
 10. Prerodnja
 11. Prerodnja
 12. Prerodnja
 13. Prerodnja
 14. Prerodnja
 15. Prerodnja
 16. Prerodnja
 17. Prerodnja
 18. Prerodnja
 19. Prerodnja
 20. Prerodnja
 21. Prerodnja
 22. Prerodnja
 23. Prerodnja
 24. Prerodnja
 25. Prerodnja
 26. Prerodnja
 27. Prerodnja
 28. Prerodnja
 29. Prerodnja
 30. Prerodnja
 31. Prerodnja
 32. Prerodnja
 33. Prerodnja
 34. Prerodnja
 35. Prerodnja
 36. Prerodnja
 37. Prerodnja
 38. Prerodnja
 39. Prerodnja
 40. Prerodnja
 41. Prerodnja
 42. Prerodnja
 43. Prerodnja
 44. Prerodnja
 45. Prerodnja
 46. Prerodnja
 47. Prerodnja
 48. Prerodnja
 49. Prerodnja
 50. Prerodnja
 51. Prerodnja
 52. Prerodnja
 53. Prerodnja
 54. Prerodnja
 55. Prerodnja
 56. Prerodnja
 57. Prerodnja
 58. Prerodnja
 59. Prerodnja
 60. Prerodnja
 61. Prerodnja
 62. Prerodnja
 63. Prerodnja
 64. Prerodnja
 65. Prerodnja
 66. Prerodnja
 67. Prerodnja
 68. Prerodnja
 69. Prerodnja
 70. Prerodnja
 71. Prerodnja
 72. Prerodnja
 73. Prerodnja
 74. Prerodnja
 75. Prerodnja
 76. Prerodnja
 77. Prerodnja
 78. Prerodnja
 79. Prerodnja
 80. Prerodnja
 81. Prerodnja
 82. Prerodnja
 83. Prerodnja
 84. Prerodnja
 85. Prerodnja
 86. Prerodnja
 87. Prerodnja
 88. Prerodnja
 89. Prerodnja
 90. Prerodnja
 91. Prerodnja
 92. Prerodnja
 93. Prerodnja
 94. Prerodnja
 95. Prerodnja
 96. Prerodnja
 97. Prerodnja
 98. Prerodnja
 99. Prerodnja
 100. Prerodnja

[illegible][illegible]

jeho argumentace student
 dva příměry
 1. První, což je Einstein
 plánu a vědecký jev nejen a
 2. 3. i vědci chybějí, pokud
 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829

[illegible]

Ray Eula Goodfellow

BRND 12-d. 1997

Summary

Elinka tells her story

Emilie Machálková, née Holomková, is called Elinka by her whole family. This name was given to her by the wife of the famous Czech jazz composer Jaroslav Ježek. Francis, Ježek's wife, once visited the Holomeks to see a Czech friend who was married to one of Emilie's uncles. She started to call Emilie – a little girl at the time – Elinka, and the name stuck.

Elinka is descended from an old family of Moravian Roma, at least three of whose members have become well known: Jana Horváthová, Ph.D. is the director of the Muzeum of Romani Culture in Brno; Dr. Horváthová's father, Ing. (his title entitles him to be called "Engineer" in Czech) Karel Holomek, was chairman of the Romani Union in Moravia and was honored by President Havel in 2002; his father, an attorney, Tomáš Holomek, JD, was the first Romani university graduate in the Czech lands. Others might have attained fame, but most of her relatives were exterminated in Auschwitz and other concentration camps.

Elinka herself is a remarkable personality, as anyone who has heard her sing on the stage at Romani festivals or on LPs would say. The stories Mrs. Machálková tells are historically extremely valuable. They show how an entire Romani clan managed to integrate into society. Genocidal politics toward "Gypsies" during Second World War in the so-called "Protectorate of Bohemia and Moravia" affected even those who had found their place in society.

The fate of Elinka's immediate family was quite exceptional: They were saved from deportation because the mayor of Nesovice, the village in which they lived, stood up for them.

Elinka was born in the little village of Svatobořice in south Moravia on 25 November 1926, a year and a half after her older brother Miroslav (called Miloš), who has earned several academic titles and was a great fighter for the ethnic rights of Roma. In the period of the so-called "Prague Spring," he founded the Gypsy-Roma Union (1969) and was elected as its chairman. After the "Prague Spring" was totally suppressed, the Union of Roma was banned and Elinka's brother was persecuted. A second brother was born after her.

Elinka's family lived with her maternal grandparents, but had to move out when her mother's brother Štěpán got married and moved in with his wife. She was a "gadži," blonde and blue-eyed. Her parents locked her up at home to keep her from seeing her "gypsy," but she escaped. Elinka's grandmother was also against the marriage of her son to a "gadži," but to no avail.

Elinka's mother, Rozina, had married a half-Rom. He was homeless, a half-orphan with a cruel step-father (see the next article). He worked for Rozina's father as a horse-dealer and adopted his name Holomek, and so Holomek married Holomek.

One of the most interesting parts of the interview is a testimony about the destiny of the family during the Second World War. One evening, they learned that Gypsies from Svatobořice would be taken to a slaughterhouse in Brno and, from there, they would proceed to a gypsy camp in Hodonín u Kunštátu and then to Auschwitz. Elinka, who lived in Nesovice at that time, took her cousin Růženka and her grandmother back to her home in Nesovice and thus saved them. She was unable to save her grandfather. More than thirty members of the Holomek family were deported.

Her older brother Miloš had been living in Svatobořice with his grandparents because he was going to secondary school in nearby Kyjov. But during the war he was expelled from the school for being a gypsy and returned home to Nesovice. That was lucky because otherwise he would also have been taken.

Nesovice had an exceptional mayor, Jan Kilián. He and the police constable went to the Gestapo in Prague and fought for the Holomek family. They were supposed to be transported to the slaughterhouse in Brno like the Roma from Svatobořice. The Holomeks were already waiting at the station when the mayor came back from Prague, extremely tired, but happy to be able to pass them the documents which exempted them from being transported. Elinka's mother fainted. The family was saved.

Elinka's brother Miloš continued to study privately at home. After the war ended, he graduated from high school and entered Charles University in Prague.

Elinka loved her grandparents. Her grandmother brought her children up to be honest. Her grandfather could not read or write, but was a highly intelligent man. He sang beautifully, and the songs Mrs. Machálková sings are songs she learned from him.

Mrs. Machálková spoke about many other things, for example, of her daughter, who emigrated to Australia in 1968 at the age of twenty and left her little daughter behind with her mother. She assumed the Red Cross would send the child to her. This did not happen and Elinka brought up her grandchild along with her four other children. Mrs. Machálková's daughter, who became a dancer in Australia, saw her daughter twelve years later when she received an emigration passport and was able to go back home. The daughter still lives in Australia and her family visits her.

Mrs. Emilie Machálková wrote a book, "Painful Memories," which was published by the Museum of Romani Culture in Brno. It is full of captivating stories and a great deal of information about Elinka, the Holomeks and much more.

God willing, in two years Elinka will celebrate her "diamond wedding" – sixty years of married life with her Moravian husband. Recently his life was saved by Elinka's niece's Romani husband, Vladimír Horváth, M.D., an outstanding cardiothoracic surgeon.

Valerie Levy

E jagori labol, o čhonoro švicinel,
o Roma bešen avka peske,
o Deloro pre lende dikhel avka peske.

ZŠ Jarovnice (AG)

— O mém životě kdybych měl mluvit, tak by to byl román

Rozhovor s panem Antonínem Holomkem jsem zaznamenala na MG v Brně v červnu roku 1971. Pan Holomek, tehdy sedmdesátiletý, přišel na zasedání společensko-vědní komise Svazu Cikánů-Romů (SCR, srpen 1969-březen 1973) na pozvání svého syna „Miloše“, jak se doma říkalo Doc. Ing. RSDr. Miroslavu Holomkovi, CSc., předsedovi SCR. Předseda chtěl, aby se členové společensko-vědní komise dověděli z úst pamětníka, jak dříve žili Romové. Protože členy komise byli i Češi, kteří romsky neuměli, hovořil pan Antonín Holomek česky. Romský rozhovor – bohužel příliš krátký ve srovnání s „románem“, který by o svém životě mohl pan Holomek vyprávět – se podařilo natočit v romštině o přestávce zasedání.

Výpověď pana Antonína Holomka je nesmírně vzácná z několika důvodů. Na prvním místě je téměř neuvěřitelné, že syn poloslepe „cikánské“ nádenice, polosirotek týraný otčímem, kluk, potulující se od Roma k Romovi, žebrající a nucený i krást, aby přežil, dovedl vychovat své tři děti tak, že ve společnosti zaujaly prestižní místo – mimo jiné i díky svému vysokému vzdělání. Docent, inženýr, kandidát věd – akademické hodnosti, které získal například syn Miroslav – rozhodně není málo.

Těch několik informací, které o svém životě řekl pan Antonín Holomek, představuje tedy vzácné historické svědectví.

Značná část vyprávění se týká „prastipenu/prastibenu“. To je výraz, který je těžko přeložit do jiného jazyka. Vztahuje se k internímu soudu v komunitě moravských (a českých) Romů, ale zároveň znamená i provinění (zejména provinění proti rituální čistotě) a také trest vyloučení z komunity,

| Antonín Holomek se ženou Rozinou a vnučkou Leontínou | foto MRK |

který romský soud určí podle závažnosti provinění. Výpověď pana Holomka je tedy velice zajímavá i z hlediska kulturního.

A konečně: pan Antonín Holomek byl jedním z posledních moravských Romů, kteří ještě plynňě hovořili romsky. Většina mluvčích moravské romštiny byla za druhé světové války vyvražděna a z těch, co přežili, mluvili romsky jen někteří. Ze tří dětí pana Antonína Holomka uměl dobře romsky syn Miloš. Dcera Emilie (viz předchozí příspěvek „Elinka vypráví“) sice romsky zpívá, romsky rozumí, ale už nemluví. Jak je to s třetím synem Standou žijícím v Německu, nevíme.

Pan Holomek se svého dialektu důsledně drží. Ačkoliv se tazatelka ptá ve slovenské romštině, opakuje-li po ní její otázku, řekne ji romštinou moravskou.

Rozhovor je téměř neupravený. U českého překladu jsme se snažili zachovat co největší shodu s romským originálem. Nejde tedy o překlad umělecký, nýbrž o převod, který zájemcům o romštinu pomůže orientovat se v jazykovém projevu pana Antonína Holomka.

Šaj tumendar phučav vareso pal tumaro dži-vipen?

O mém životě kdybych měl mluvit, tak by to byl román.

Budte tak hodný – můžu se vás zeptat na něco o vašem životě?

O mém životě kdybych měl mluvit, tak by to byl román.

Aven ajso lacho, vakeren romanes.

Kana somas tikno, ta somas bijo dad. Daj has man Romňi, dad has man gadžo. Mro dad mulas, kana has mange devatenáct měsíců. Pales ačhila e daj Romeha. He odova man marlas. Kerlas mange strašně zle. Phandelas man, marlas man, hjaba. Me skušina-vas har džukel. Jov man nanaviďinelas, hoj som gadžestar.

Budte tak hodný, mluvte romsky.

Když jsem byl malý, byl jsem bez otce. Matku jsem měl Romku, otce gádže. Můj otec umřel, když mi bylo devatenáct měsíců. Pak měla maminka Roma. Ten mě bil. Dělal mi strašně zle. Přivazoval mě, bil mě, pro nic za nic. Já zkoušel jako pes. On mě nenáviděl, že jsem od gádže.

Keci čhave sanas tumen khere?

Šovedžene.

Kolik vás bylo doma dětí?

Šest.

Ola aver čhave has tiž gadžestar?

Na, trine Romendar. Me phiravas Rom Romendar, mangavas mange maro. Gadže man

A ty ostatní byly také od gádže?

Ne, od tří Romů. Já chodil od Romů k Romům, žebрал jsem o chleba. Gádžové mi

denas te chal, e muroren lenge pasinavas,
e gurumñen, he keravas všelijaka buťa, kaj te
čaluvav.

Tumari daj – kerelas buti?

Phari bući kerelas. Pre jekh jakh has korri.
Kucinlas o barra pro droma, deš rup¹ lelas
vaš o metros. He phirelas te mangel, avoka,
kaj te čak pes uživinel.

Jov man nanaviđinelas, o otčimos, har
barilom avri, denaštom lestar he somas ke
mro papus. He mro papus man taki na di-
kheldas rado. Taki man tradelas te mangel, kaj
te phiravav leske chaben varavo vaj avoka.

Me piravas te bašavel „skořápki“.²

S'oda „skořápki“?

Bašavavas skořápki, kaj man te uživinav.
Skořápki orechendar. Asavi kulička, a samas
třeba štar pandž džene, havoka amen d'eli-
nahas, havoka has.

dávali jíst, pásl jsem jim krůty, krávy, dělal
jsem všelijaké práce, abych se najedl.

A vaše maminka – pracovala?

Dřela. Byla slepá na jedno oko. Roztloukala
kamení na cestě, dvacet korun (dosl. deset
stříbrných)¹ brala za metr. A chodila žebrat,
tak, jen aby se uživila.

On mě nenáviděl, otčím, když jsem vy-
rostl, utekl jsem od něj a byl jsem u svého
dědečka. A můj dědeček mě taky neměl rád.
Taky mě honil žebrat, abych mu přines nějaké
jídlo nebo tak (něco).

Já chodil hrát „skořápky“.²

Co jsou to „skořápky“?

Hrál jsem skořápky, abych se uživil. Ořecho-
vé skořápky. Taková kulička, a bylo nás třeba
čtyři, pět, tak jsme se dělili, tak to bylo.

1 Korunová mena sa začala v Rakúsko-Uhorsku používať v roku 1892 a zotrvala až do zániku monarchie. Pred týmto tzv. korunovým obdobím boli menou toliare, razené od r. 1553 zo striebra. Pomer strieborného toliara ku korune bol 1 : 2, teda jeden toliar mal hodnotu 2 koruny. V niektorých rómskych dialektoch sa dodnes v súvislosti s peniazmi používa slovo *rup* striebro, strieborný, pričom sa rešpektuje pomer, ktorým bola hodnota peňazí vyjadrená. Keď som pred nedávnom navštívil pána Stojku v Hájskom neďaleko Nitry, poslal svojho syna kúpiť malinovku a podal mu „pánž rup“, päť strieborných, čiže desiatkorunovú mincu. (pozn.: Rasťo Pivoň)

2 Skořápky – hazardní hra, postavená na pokleslé formě jinak klasického eskamotérského triku, tzv. palmáži. Pojmenování je odvozeno od původně používaných tří skořápek z vlašských ořechů a chlebové kuličky. Hráč vsadí a hádá, kde je či není kulička umístěna. Po zpravidla slibném prvním uhodnutí následuje řada prodělečných pokusů. Těmito manipulačními kousky bavili kejklíři obecnstvo už od středověku, pod názvy „Hra s poháry“, „Becherspiel“, „Cups and Balls“ nebo také Boskovy poháry (podle kouzelníka Bartholomea Bosca, který hru proslavil na jevišti). Historikové kouzelnictví se domnívají, že tato hra vznikla v Asii a do Evropy se rozšířila přes Řecko a Řím. Těto domněnce nasvědčují i archeologické nálezy.

Řecký spisovatel-epistolograf Alkifrón (2.stol.n.l.) o této hře podal písemný doklad s popisem kočovných kejklířů. Podle něj při vystoupení položili kejklíři na stoleček tři misky dnem nahoru a pod každou malý obrázek. Když misky nadzvedli, nic pod nimi nebylo a vzápětí byly obrázky objeveny na nejnemožnějších místech. (pozn.: Anna Žigová)

| „Skořáčky“ jak je na obraze „Šarlatán“ ztvárnil Hieronymus Bosch |

Pales služinavas ko rezníkos, a odoj kera-
vas až dešupandž hodíni d'iveseste he avoka
ča vaš'da chaben.

Love tumen na delas?

Me na dikhavas love, ča o chaben. Na kera-
vas ke leste dluho, trin čhon čak. Pales gej-
lom ke mri piraňi, ke lende somas. Laha ačh-
lom la piraňaha he phiravas už le šivdadeha
(sastreha) pal o fori, už has mange feder.

No ta pales taki phiravas pal o fori, kaj
has prastipena.³ Prastipena pes phenelas, te

Pak jsem sloužil u řezníka a tam jsem dě-
lal až patnáct hodin denně a jen za jídlo.

Peníze vám nedával?

Peníze jsem neviděl, jen jídlo. Nedělal jsem
u něj dlouho, jen tři měsíce. Pak jsem šel ke
své milé a byl jsem u nich. S ní jsem začal
žít, s mou milou, a chodil jsem s tchánem po
trzích, už jsem se měl líp.

No a pak jsem taky chodil po trzích, kde
byly „prastipena“.³ „Prastipena“ (pl.) se říkalo,

³ Prastipen/prastiben – vyhnanství. Instituce „prastipen“ odpovídá internímu soudu, který dodnes funguje
ve skupinách Olašských Romů, Kalderašů a dalších. Zde se označuje výrazem „kris“, ten však s obsahem po-
jmu „prastipen“ není zcela totožný. Pod výrazem „prastipen“ se rozumí nejen soud, ale i trest, který soud ur-
čí pro provinilce – „prasto“ (vyhnance). Výrazu „prasto“ odpovídá v některých (olašských) dialekttech slovo

o Rom gejlahas preko čaro, e Romni preko čaro, tak čivlas pes prič oda čaro. Odova už pes zničinas. Te gejlahas romni preko leske-ri stad'i – te diňahas třeba sto korun vaš e stad'i – tak čivlas prič už. Te chalahas džukles, tak už leha na vakernas, 'da Roma. Has odstaveno oda Rom.

A te chalahas grastes?

Ke savore na. U všechny to nepanovalo. Jekh šaj chanas grastes, jekh na chanas. Ale džukles te chalahas, ta has už prasto. Kana has prasto 'da Rom, tak už leha na vakernas. He pales phirnas pal o fori he svolavinenas – amaro paňalo svolavinelas – le Romen, kaj te les len odolestar, oda prastipnastar, kaj t'avel maškar amende har čisto manuš. Ta moste pijelas avri lebkatar, e mulestar, moste pijelas avri o paňi. Teprv les očistinenas. He pales pes kerlas bari trachta, jov moste poťinlas savoro korkoro odova Rom... *Co mám ještě dodat? Toho je moc a moc. Ale eště řeknu, dyš jsem byl malý, he na has man, so te chal, tak čoravas. Thode man andro kher, somas*

když Rom překročil mísu, Romka (když překročila) mísu, tak se ta mísa vyhodila. Něco takového se už zničilo. Když žena překročila jeho (mužův) klobouk – mohl za ten klobouk zaplatit třeba sto korun – tak už ho vyhodil. Kdyby byl snědl psa, tak už s ním nemluvili – ten Rom. Už byl odstavený ten Rom.

A kdyby byl jedl koňské maso?

Tak všichni ne. U všechny to nepanovalo. Někteří směli jíst koně, někteří (je) nejedli. Ale kdyby byl snědl psa, tak už byl „prasto“ (rituálně nečistý, odsouzený). Když ten Rom byl „prasto“, tak už s ním nemluvili. A potom chodili po trzích a svolávali – náš „paňalo“ (romský starosta) svolával – Romy, aby ho z toho osvobodili, z toho prastipenu, aby přišel mezi nás jako čistý člověk. A musel vypít z lebky, toho mrtvého, musel vypít vodu. Terve pak ho očistili. A pak se udělala velká hostina, on to všechno musel sám zaplatit, ten Rom... Co mám ještě dodat? Ještě řeknu, že když jsem byl malý a neměl jsem co jíst, tak jsem kradl. Dali mě do vězení, byl jsem

„marime“ nebo „magerdo“. Jak vyplývá z informace pana Antonína Holomka, provinění znamená porušit zákony rituální čistoty anebo nedodržet tradiční sociální normy.

V roce 1980 jsem zaznamenala v Příbrami rozhovor s paní Szerynkovou (tehdy padesátiletou) pocházející z rodu českých Romů „šlajfřů“ – brusičů. (Jako jediná z celé své početné rodiny přežila genocidu za druhé světové války). Rozhovor byl veden v češtině, protože paní Szerynková řeč svých rodičů znala už jen pasívně. Tématem její výpovědi byl rovněž tradiční romský soud a „vyhnanství“ – užívala pro ně však výraz „prásiben“. Jinak se její informace téměř ve všem shodovaly s údaji pana Holomka. Rozdíl byl v tom, že v rodě Szerynků (a patrně i jiných českých Romů) byl do „prásibenu“ dán i muž, který opustil manželku a děti, začal žít s jinou a o původní rodinu se nestaral. Pokud chtěl, aby ho „z prásibenu vytáhli“, musel se k rodině vrátit. Pořídil-li si dítě s jinou, musel na ně platit, aby se „do prásibenu“ nedostal znovu.

U „slovenských“ Romů usedlých několik století v osadách u vesnic a tedy více ovlivněných slovenským prostředím, se sice zákony rituální čistoty rovněž dodržují (například platí zákaz jíst „nečisté“ maso, koňské, psi, zákaz jíst zbytky jídla z předchozího dne, zákaz užívat stejnou nádobu pro vaření a pro jiné účely, atd.), avšak proces soudu, trestu, exkomunikace a „vynětí“ z exkomunikace ztratil obřadnost a formalizovanost.

duj berš. He phandle mange vasta, visinavas avokáke duj hođini. Avlom avri, keravas ko zedňika varavo časos, pales kšeftinavas le grastenca, tak has mange krapinka feder.

Sar pes kada kerelas? Kaj cinenas kole grasten?
Gadžestar kinavas grasten, zas bikenavas. Odova pes paruvlas le grastenca. No tak so hinke? Jo! Pales za Rakuska, kana mro dad – oda otčimos – denaštas kathar o sasi, andal o vojsko, dezertinlas, ta phirelas pal o veša, garuvlas pes. He mudarlas man, našavlas, kaj te phirav te mangel maro, hoj som parno, hoj dostajinava buter har 'da kale manuša. Dicki has odhozena oda čhave vaj Roma kale. Ale me somas parno, tak me savoro sežeňinavas. O gadžija man denas maro, jarre, čiken, he savoro, že avoka phiravas gav gavestar. He anavas andro veša le otčimoske, kecivar našti rakhavas len, har len o hajna tradine avri angal'oda placos, kaj pes garuvenas. Rodavas len pal o veša, rovavas, čhavoro! He noša⁴ pro dumo, he pernango somas. Rodavas len pal o phagerde haluski, har pal o kašstore. He moste davas šola, piskinavas, o šola davas, kaj te pes mange ozvijánenas. Ozvinenas pes mange, len rakhavas, he trvinlas oda aj hođina, he po duj hođini, har amen rakhahas. O dezentira has třebas trin štar Roma. Has oda dezentira. He phirenas te čorel, raři čornas, he avoka pes živinenas.

tam dva roky. A svázali mi ruce a visel jsem takhle dvě hodiny. Vyšel jsem ven a dělal jsem u zedníků nějakou dobu, pak jsem kšeftoval s koňma a už mi bylo krapánek líp.

A jak se to dělalo? Jak jste ty koně nakupoval?
Od sedláka jsem koupil koně a zase jsem ho prodal. To se handlovalo s koňma. No a co ještě? Jo! Potom za Rakouska, když můj otec – ten otčím – utek z armády, z vojska, dezertoval, tak chodil po lesích, schovával se. Mlátil mě, ničil, abych chodil žebrat, že jsem bílý, že dostanu víc než ty černý lidi. Vždycky byli odstrčení – ti černí chlapi nebo ti (dospělí) Romové. Ale já byl bílý, a tak jsem všechno sehnal. Selky mi dávaly chleba, vajíčka, sádlo a všechno, a tak jsem chodil od vesnice k vesnici a nosil jsem to otčímovi, kolikrát jsem je nemohl najít, když je hajní vyhnali z toho (jejich) místa, kde se skrývali. Hledal jsem je po lesích, brečel jsem – (byl jsem) dítě! Plachetku⁴ na zádech a bosý jsem byl. Hledal jsem je podle ulámaných větviček a dřívěk. A musel jsem pískat, pískal jsem, pískal jsem, aby se mi ozvali. Ozvali se mi, našel jsem je, a trvalo to i hodinu, i dvě hodiny než jsme se setkali. Dezertéři byli třeba tři, čtyři Romové. To byli ti dezertéři. A chodili krást, v noci kradli a tak se živil.

4 „Noša“ – v západoslovenské i moravské romštině může znamenat i (proutěnou) nůši, ale i plachetku (deku, kus pytloviny), ve které se nosily na zádech náklady nejrůznějšího typu. Ve východoslovenské romštině se označuje výrazem „zajda“.

So čorenas?

Savoro, kachñen, balen, pales o pralja kernas – komory – anda pralja kedenas o čikena, o jarre, he avoka pales pes živinenas. He pales mra da chudenas o šelune he čivenas len avri, he me phiravas e čhavenca pal o cize manuš. He rovavas, trindžene samas, rovahas, ňiko amen na lelas. Až man dozved'indom, hoj man odoj ehi varavo papus vaj tetka, tak odoj džavas. Odoj chvíla somas, zas avlas avri mri daj andal o stariben, tak zas pes tulinlas.

Kaj sovenas tumen?

Pre phuv. Amen has cehra, he tel oda cehra sova-has, kecivar has amenge pro muj jiv, har perelas, vaj sapañuvahas, te has oda linaje, ta sapañuvahas třebas, oda cehri has amen všelijaka, čak nalache, třebas e pitlendar kerdo, e gonendar kerde – asave vjeci. Tak amen skusindam strašne but, odova pes na del aňi te vakerel. Kakanak, kakanak o čhave *se mají strašně dobře*. Kakana mange mre čhaven vichovindom, ehi man trin čhave, haven muklom te studinel, starinavas man, ke-ravas pre lende, kaj te len avel so nejfeder.

Romňi man ehi romaňi, le Tomašiskeri phen, le doktoriskeri, leskeri phen ehi manca.

Den laba duma romanes vaj gadžikanas?

Me vakerav romanes he gadžikanas. No jó! Romňaha vakerav većinou romanes, kana sam dujdžene, e čhavenca vakerahas gadžikanas. Šunen, hinke pal odova prastiben. Kana romňi sohlas avreha, tak taki la thovnas andro prastiben. Kana romeha avreha, taki la thovnas andro prastiben.

Co kradli?

Všechno, slepice, prasata, potom dělali „pralja“ – komory – z komor vybírali sádlo, vajička, a tak se živil. A pak mou maminku chytli četníci a vyhodili ji a já chodil s dětma po cizích lidech. A brečel jsem, byli jsme tři, brečeli jsme, nikdo nám nic nedal. Až jsem se dověděl, že mám nějakého dědečka a tetu, a tak jsem tam šel. Byl jsem tam chvílku, maminka se zase vrátila z vězení a zase se toulala.

Kde jste spali?

Na zemi. Měli jsme stan, pod tím stanem jsme spali. Kolikrát jsme měli na obličejích sníh, když padal, nebo jsme promokli, když to bylo v létě, tak jsme promokli třebas, ty stany jsme měli všelijaké jenom ne dobré, z pytlů udělané, z pytlů – a takové věci. Zkusili jsme strašně, to se ani nedá vypovědět. Teď, teď se děti mají strašně dobře. Teď jsem si děti vychoval, mám tři děti, nechal jsem je studovat, staral jsem se, dělal jsem na ně, aby se měli co nejlíp.

Ženu mám Romku, Tomášova sestra, toho doktora, jeho sestra se mnou žije.

Mluvíte s ní romsky nebo česky? (gádžovský)

Já mluvím romsky i česky. No jó! Se ženou mluvím většinou romsky, když jsme spolu, s dětmi mluvíme česky. Poslyšte, ještě o tom „prastibenu“. Když žena spala s druhým, taky jí dali do „prastibenu“. Když s jiným mužem (něco měla), taky jí dali do „prastibenu“.

Kana rom sovlas avraha?

Na. Odova has lačhes. Odova ništ. Čak e rom-
ňi, čak e romňi. Rom šaj peske kerlas sokam,
ale romňi na.

Soske avka has?

Hoske, hoske, ta hoske? Me džanav hoske?
Oda už me na džanav hoske. Odova has asa-
ve – no. Atoska pes odova na ikrel avoka.

*Keci oda l'ikerlas oda prastipen? Jekh čhon?
Jekh berš?*

Než les lenas avri odlestar. *Třebas* berš vaj duj
berš, *třebas* pandž berš. Odova šaj has porád
andro prastiben. Dokud les na trrdenas avri
odolestar, dokud les odlestar na trrdenas avri,
tak has třeba nadicki andro prastiben. Celó
životos. Dokud leske na kerenas sezeňi he na
vičinenas les, kaj pes te ospravedlňinel. Pales
moste pijelas avri lebkatar o paňi.

Kecidžene pes zdžanas pre koda sezeňi?

Kecidžene pes zjedňinenas. Odova has odo-
va: lakro papus, o phuro Spiřinovsko, kaka-
na has o Puciras – odova has pandž džene
murša. Čak o murša. O džuvla na. Te has
andro prastipen, ňiko leha na vakerlas –

– aňi leskeri romňi na?

Jóó, t'odova jó.

Sostar dživelas ajso manuš? Šaj kerlas buťi?

Buťi šaj kerelas peske, ale hoj leha našti vake-
relas aver. Na kamelas te vakerel, hoj hi pra-
sto. Kana Rom has ando prastiben, has he

A když muž spal s jinou?

Ne. To bylo v pořádku. To nic. Muž si moh
dělat, co chtěl, ale žena ne.

A proč to tak bylo?

Proč, proč, no proč? Já nevím proč. To já už
nevím proč. To byly takové – no. Teď už se
to tak nedodržuje.

Jak dlouho ten trest trval? Měsíc? Rok?

Než ho z toho vysvobodili. Třeba rok nebo
dva roky. Třeba i pět let. Mohl být pořád
v „prastibenu“. Dokud ho z toho nevytáhli,
dokud ho nevytáhli, tak byl třeba navždycky
odsouzený. Celý život. Dokud neudělali se-
zení, nezavolali ho, aby se ospravedlnil. Po-
tom musel pít vodu z lebky.

Kolik lidí se sešlo na to sezení?

To bylo tohle: její (manželčin) dědeček, starý
Spitínovský, teď to byl Pucíra – to bylo pět
chlapů. Jenom muži. Ženy ne. Když byl (ně-
kdo) v „prastipenu“, nikdo s ním nemluvil –

– ani jeho žena ne?

Jóó, to jó.

Z čeho takový člověk žil? Mohl pracovat?

Pracovat mohl, ale že s ním nikdo jiný ne-
mluvil. Nechtěl s ním mluvit, že je „prasto“.
Když byl Rom v „prastibenu“, tak byla i jeho

leskri romňi andro prastiben, has he leskere
čhave andro prastiben. Savore, savore has an-
dro prastiben. Oda rođino celo has andro
prastiben. Ale jov peske peskra rođinaha šaj
kerlas sokam. Peskeraha. Ale aver džene les
na kamenas te džanel. Tak odova has andre
celo republika, mik andre Německo. Všadi
has Roma, so ikrenas pro prastipena. Všadi.

Ale džanen, pro vichodno Slovensko oda na has.
Odi ja na. Ale adaj andre Morava, Čechi, ha.
Andre Německo najbuter. Němcika Roma
najbuter pr'odova ikren.

Šaj phučav, khatar tumen san?
Čeložnicatar. Čeložnica.

Keci Roma bešenaz Čeložnici?
Keci? Andre mro gav has štar hela.⁵ Štar he-
la. He Svatoboricu už kana lilom mra rom-
ňa, tak odoj has už kher. Len has o kher. Tak
me odoj ačhlom andro kher. Odoj me už ži-
jinas har manuš.

Komentář k dialektu pana Antonína Holomka

Specifika dialektu vztahujeme povětšinou k „východoslovenské romštině“ (vsl.r.). Se západo-
slovenskými romskými regionálními varietami (zsl.r.) má moravská romština pana Holomka
řadu společných rysů.

Celkový obraz promluvy na sebe upozorňuje mnoha výrazy přejatými z češtiny. Jsou to
jednak „citátová slova“ (termín Jana Červenky) – to znamená přímo české výrazy: kana has
mange *devatenáct měsíců*; kerlas mange *strašně zle*, a podobně. Dále jsou to (nově) přejatá slova

žena v „prastibenu“, jeho děti byly v „prasti-
benu“. Ta celá rodina byla v „prastibenu“. Ale
se svou rodinou si mohl dělat, co chtěl.
S vlastní (rodinou). Ale ostatní lidi ho ne-
chtěli znát. Tak to bylo v celé republice,
i v Německu. Všude byli Romové, kteří do-
držovali „prastiben“. Všude.

Ale víte, na východním Slovensku to nebylo.
Tam ne. Ale tady na Moravě, v Čechách
ano. V Německu nejvíc. Němečtí Romové to
dodržují.

Mohu se vás zeptat, odkud jste?
Z Čeložnice. Čeložnice.

Kolik Romů bydlelo v Čeložnici?
Kolik? V mojí vesnici byl čtyři „heli“.⁵ Čyři
„heli“. A ve Svatobořicích, když už jsem se
oženil (když už jsem si vzal svou ženu), tak
tam už byl dům. Tam už jsem začal bydlet
v domě. Tam už jsem žil jako člověk.

5 „Hela“ (f.sg.) je slovo původem maďarské: *hely* – místo. Užívá se v západoslovenské a moravské romštině
pro „místo“, na kterém žila jedna romská (velko)rodina. Rozšířením původního významu se plurální tvar
„heli“ stal označením pro romskou osadu: (romane/amare) heli – (romská/naše) místa = (romská) osada.

přízpůsobená romskému jazykovému systému specifickými adaptačními formanty: „skušinas“ *zakoušel jsem*, „uživinel pes“ *uživít se*, „odstaveno“ *odstavený*, „svolavinelas“ *svolával*, atd. Ve východoslovenské romštině se v některých případech namísto českých přejatých slov užívá slov přejatých z jiných jazyků (např. „het“ /vsl. nářečí/ namísto „přič“, „vičinelas“ /srbština/ namísto „svolavinelas“, atd.). V jiných případech je ve slovenské romštině běžnější původní slovo namísto přejímky: „ulavahas“ namísto „d'elinahas“, „džidarel pes“ namísto „uživinel pes“, atd.

Fonetická a morfofonetická specifika (*všimáme si pouze těch, která se vyskytují v textu*):

- neměkčí se hláska **l** (ale, ačila, muklom)
- tázací/vztažné adverbium **har jak**, **hoske proč** a adjektivum **havo jaký** začíná náslovným **h** podobně jako v zsl. r. a na rozdíl od vsl. r. „sar“, „soske“, „savo“. Kompozitum s neurčitostním prefixem **vare-** (ně-) a adjektivem „havo“ se zkracuje: **varavo nějaký**.
- přivlastňovací zájmeno „miro, miri; mire“ *můj, má, mí, mé* se vyskytuje ve zkráceném tvaru **mro, mri; mre**
- zdvojené **rr** ve slovech **barra kamení, jarre** (pl.) *vejce, korri slepá trrdel táhnout*
- lokativ u jmen obcí je zakončen na **-u**: Svatobořicu už kana lilom mra romňa *ve Svatoborčích už když jsem se oženil*
- ukazovací zájmena v ženském rodě a v plurálu mají stejný tvar jako v maskulinu: **'da** kale manuša *ti černí lidé*; oda cehra (f) *ten stan*
- u zájмене „oda“ *ten, to* se často vypouští počáteční „o“: **'da** Rom *ten Rom*
- po podmiňovací spojce „kaj“ (*aby*) často následuje beprostředně částice „te“ (kterou lze považovat za marker subjunktivu jinak se nelišícího od prezentního tvaru sloves). Ve vsl. r. naopak částice „te“ je bezprostřední složkou před slovesným tvarem. Zsl.r.: **kaj te** len avel so najfeder *aby jim bylo co nejlépe* (ve vsl.r. by muselo být: **kaj len te** avel...)
- nutnost vyjadřuje neměnná částice **moste** ve spojení s významovým slovesem, které stojí ve tvaru určeném osobou, číslem a časem: **moste pijelas avri** o paňi *musel vypít vodu*; **moste davas šola** *musel jsem pískat*
- nepřímý tvar člene u m. a pl. je **e** (u feminina se v textu nevyskytl)
- spona **chi je** (nepřibírá rodové a číselnou koncovku jako ve vsl.r.: hino, hiňi, hine)

Následující výrazy jsou jen vybrané ukázky lexikálních specifík v textu porovnané s nejběžnějším výrazem ve východoslovenské romštině.

tikno – cikno *malý*; **džukel** – rikono/rukono *pes*; **(h)avoka, avokake** – avka *tak*; **reznikos** – masarošis, hintešis *řezník*; **šivdadeha** – sastreha *s tchánem*; **pañalo** – čhibalo, vajda *romský sta-*

rosta; kher – argotický výraz pro syn. *stariben* – bertena, harešta *vězení*; *kinavas* – cinavas *ku-poval jsem*; *cehra* (metateze místo běžnějšího „cerha“) *stan*; *sapaňuvahas* – cinduvahas *mokli jsme*, *šelune* – žandara, šingune, sapa, benga *policaĵti, četníci*; *kakana(k)* – akana(kes) *ted’*; *asa-vo* – ajso *takový*; *sokam* – chočso *cokoli*; *atoska* – akor; akan *tedy, ted’*; *ikrel* – l’ikerel *držet, do-držovat*

Milena Hübschmannová

Summary

If I were to talk about my life it would be a novel

(An interview with Mr. Antonín Holomek)

Milena Hübschmannová briefly interviewed Mr. Antonín Holomek in Romani during a break of a session of the social science committee of the Gypsy-Roma Union in June 1971. Mr. Holomek had been invited to the committee by his son “Miloš” (as Miroslav Holomek, Ph.D., CSc., chairman of the GRU was called) to speak about how Roma used to live. Mr. Holomek, Sr., gave his speech in Czech, as not all members of the committee knew Romani.

It is almost unbelievable that the son of a half-blind “Gypsy” day worker, a boy tyrannized by his stepfather, a child who wandered from Rom to Rom begging and forced to steal to survive, could rear his three children to be prestigious members of society. (See the preceding interview with Emilie Machálková, Antonín Holomek’s daughter).

Mr. Holomek devoted a considerable part of his interview to “prastipen” – expulsion. The institution of “prastipen” corresponds to an internal court that exists, even today, among Vlax Roma and others. Included in the word “prastipen” is the punishment the court determines for the guilty party. Punishments are meted out for disobeying the laws of ritual cleanliness or ignoring traditional social norms. If, for example, a man ate dog meat, he was condemned to be shunned by all the Roma. Nobody except his family could speak to him. Punishment might last two, three or even more years. After “prastipen” ended, the condemned “prasto” had to invite Roma to a feast. He had to pay for all the food. To purify himself and be freed, he had to drink water from a human skull. A woman was given to “prastipen” if she committed adultery. A man, on the contrary, was allowed to have as many love affairs as he wanted (which was not the case in the community of Czech Roma).

Mr. Holomek’s gadjo father died when the child was nineteen months old. His Romani stepfather beat his stepson for his fair complexion, which constantly reminded him of the boy’s origin. On the other hand, his father “used” the boy’s gadjo appearance when he sent him to beg, as a “white” boy got more food (bread, eggs, bacon) from the peasants than a “black” one. Antonín’s white skin especially helped his stepfather when he and two or three other men deserted from the army in the First World War and hid in the forest. The barefoot and frightened boy, carrying the food he had received from begging, got lost in the woods and whistled in the hopes that his stepfather would hear him.

Eventually, Antonín fell in love with Rozina, the daughter of Holomek, a well-established horse dealer. He was accepted by Rozina’s family, helped with whatever was needed, accompanied his father-in-law to horse markets.

It was with the Holomek's family that Antonín felt happy for the first time in his life. That is why he adopted the surname Holomek.

Mr. Holomek is proud that he gave a good education to his three children; one of them "Miloš" graduated from the Charles University. Antonín usually spoke Romani with his wife and Czech with his children. However, Miloš spoke Romani perfectly and the other two could understand it. (The destiny of Antonín's family is described by his daughter Elinka in the preceding article.)

Valerie Levy

Imar som bari, daje miri,
chuťav pal e kaľi piri,
paňi andre čhivava,
haluškici tavava.

Tavava me chabenoro
vaš miro lačho dadoro,
avla khere bokhalo,
mi chal peske, mi čalol.

František Demeter

— Jedinečné dokumenty

Korespondence jako soubor došlých a přijatých dopisů je cenným historickým pramenem, který obsahuje nejenom dílčí údaje o adresátovi a odesilateli, ale také detailní informace o některých okolnostech jejich každodennosti. V přítomné době se frekvence písemného kontaktu mezi lidmi oslabuje a někdejší dopisování je stále více a častěji nahrazováno moderními prostředky komunikace, jak je nejprve nabízel telegraf a telefon, později další různé možnosti elektrotechniky.

V romských komunitách se takovýto společenský kontakt uplatňoval výjimečně a se vzácnou oblibou, což bylo dáno dlouhotrvající negramotností starších generací a nízkou znalostí čtení a psaní, kterou disponovali příslušníci středních věkových skupin. Pokud bylo třeba, psávala Romům jejich dopisy zpočátku mládež či jiná zvolená osoba; lze tak alespoň soudit z ojedinělých korespondenčních ukázek z vosoudovské nebo jamenské romské osady, které editovali Vincenc Lesný a Bedřich Simonides. Postupem doby si stručné a jednoduché dopisy začaly zvolna hledat své místo také v komunikačním styku poněkud širší romské veřejnosti.

V registratuře brněnského sběrného tábora, přeměněného z dřívější donucovací pracovny čili robotárny, se ojediněle zachovalo několik kusů korespondence, které dávají nahlédnout do vnitřního života internovaných Romů, provázeného zvenčí projevy přátelství a solidarity i strachu a nejistoty z důsledků nucené táborové koncentrace. Tyto vpravdě unikátní informační zdroje jsou v příloze přetištěny bez jakýchkoliv formálních úprav (pouze k jednomu dopisu, který musel být podle nařízení platných v koncentračních táborech napsán německy, je připojen také jeho český překlad).

1. Marie Holomková Františku Holomkovi (druhá polovina roku 1942)

Dopis vězeňkyně cikánského tábora v Hodoníně káráncovi sběrného tábora v Brně, pracujícímu v kamenolomu v Olšovci. Obsahuje vedle osobních údajů také konkrétní informace o poměrech v hodonínském táboře.

Nazdar Franto.

Předně přijmi odemě srdečný pozdrav a spominku na tebe co to že nepíšeš že jsi tak krátké dobe jsi na mě zapoměl slíbila jsem títo že skrstebe jse dostanu dotabora dostala jsem dopis dotabora že byla za tebou karla pravě proto jsem ti přestala spsat a jsou pomě takové řeči to je za moji dobrotu dyž jsem na tebe čekala ani nevíš jak mě všecko mrzí žeto tak dopadlo snat da pan Bůch že tu na věčnost mame se špatně a mam ostříhane vlasi je to krs tebe že jsem se bavila mich vlasu tobě jse chvíla bliži a namě to dloho čeka byla jsen ve skale a hazela jsem na voziky hlinu a teť jsu kuchyni vařim a jemě moc smutno ani spat nemohu jemě moc po tobě smutno drava jsem který ti i zecrce přeji že jsu moc chuda sme oblečení kalhotech pozdrav od pepka a Boženy ještě jednou tě draví a líba tva

Mana

napis mě jesli byli zatebou tvoje rodice

(Moravský zemský archiv v Brně, A 19, kart. 270, č.2505)

2. Neidentifikovaní příbuzní Karlu Holomkovi (12. srpna 1943)

Společná dopisnice manželské dvojice, internované v cikánském táboře v Hodoníně, káran-covi sběrného tábora v Brně, pracujícímu v kamenolomu v Olšovci. Je v ní zpráva o připravovaném hromadném transportu vězňů do Auschwitz-Birkenau.

Milý bratře.

Musim ti zdělit že 21 srpna odjíždíme a nevíme určitě kam jestli budu moc tak ti napíšu až z místa.

Ještě tě zdraví tvá sestra a švagř

(Moravský zemský archiv v Brně, A 19, kart. 270, č. 2444)

3. Helena Holomková Josefu Krkoškovi (květen 1944)

Dopis vězeňkyně, která byla transportována z cikánského tábora v Auschwitz-Birkenau do ženského koncentračního tábora v Ravensbrücku, káran-covi sběrného tábora v Brně, jenž byl nasazen na práci v táborové pekárně. Je důkazem úspěšně probíhajícího korespondenčního styku druha a družky.

Ravensbrück, den Mai 1944.

Lieber Josef.

Ein herzlichen Gruß von mir Helene. Ich bin gesund was ich auch von dir hofe, ich denke immer an dich, und jetzt kann ich endlich dir ein Brief zu schreiben und liebe Josef wenn möglich ist so schicke mir etwas wenn kannst so schicke mir ein Kopftuch, ich denke das du auf mir noch nicht vergessen hast, Bitte schreibe mir ob du noch bei den Bäcker bist. Ich grüße auch bekannten und verwanten. Mir hate eine große Freude gemacht wie habe ich dir schreiben können. Auch schönen Gruß von die Rosa an Karl. Noch viele herzliche Grüße von deine an dich denkende

Helene.

Bitte nur deutsch schreiben.

Ravensbrück, květen 1944.

Milý Josefe.

Srdečný pozdrav ode mne Heleny. Jsem zdráva co doufám také o tobě, stále na tebe myslím a nyní ti konečně mohu napsat dopis a když je to milý Josefe možné, pošli mi něco, když můžeš, tak mi pošli šátek na hlavu, myslím, že jsi na mně ještě nezapomněl, napiš mi prosím, zda jsi ještě u pekaře. Zdravím také známé a příbuzné. Udělalo mi velkou radost, jak jsem ti mohla psát. Hezký pozdrav také od Růženy Karlovi. Ještě mnoho pozdravů od tvé na tebe myslící

Heleny.

Prosím psát jen německy.

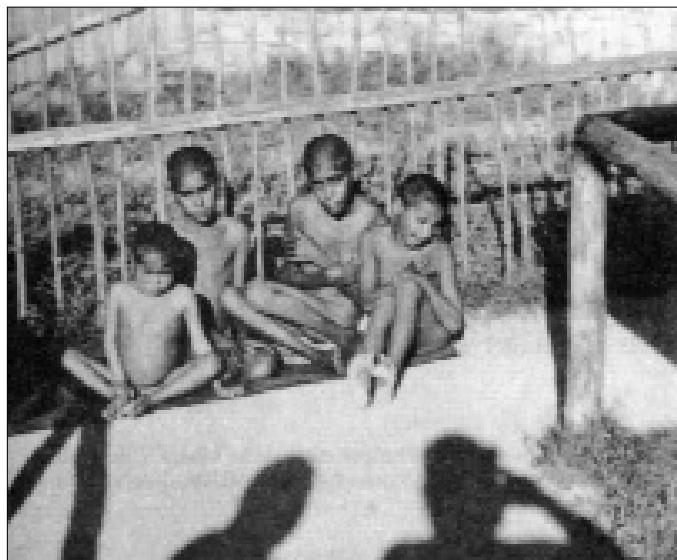
(Moravský zemský archiv v Brně, A 19, kart. 288, č. 2635).

4. Kašpar Daniel Heleně Holomkové (9. srpna 1944)

Dopis kárance sběrného tábora v Brně vězeňkyni ženského koncentračního tábora v Ravensbrücku. Obsahuje odesílatelovu úpěnlivou prosbu o poskytnutí zprávy, co se stalo s jeho manželkou a dětmi, internovanými v cikánském táboře v Auschwitz-Birkenau.

Nazdar Helo!

Předně mého dopisu přijmi srdečný pozdrav. Uvědomuji ti že se nacházím Anhalt lager v Brně. Prosil bi tebe a bis mě dala vědět kde je má sestřenice Sláfka z Napajedel. Viřid jí jestli je stebou

| Malí vězňové z cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu |
Foto archiv MUDr. Josefa Habance |

*vlágru když bi né. Jestli oní víš tak
ji napiš abi mě napsala ihned Jeli-
kož nevím o mé rodině. Helo Jestli
tam Sláfka není Tak mě napiš ty
sama a Vzděl mě kdo je tam s tebou
od Vel. Ořečova u Brodu. Moje
manželka je z Vel. Ořečova a jme-
nuje se Hedvika Danielová za svo-
bodna Heráková. Namě si snad
budeš pamatovat já jsem její muž
Kašpar Daniel z Napajedel. Bylo
bi moje nejmilejší když takovou
dobu o své manželce nevím i o mých
dětí. Které jsem neviděl 2 roky.
Jestli je tam s tebou Sláfka tak ji
tento dopis dej přečís a ona ať mě
vše napíše o mé rodině. Jelikož*

*Sláfka moji rodinu zná dobře. Helo snad si uvědomíš kdo ti to píše. Byli sme spolu v Táboře v Hodo-
níně u Kunštátu. Vzděl mě taky o Lojzovy a Vlasty z Kněžpola. Jestli je tam Sláfka tak jí nechávám
srdečně Zdravím i Tondu. Jsem v Brně v Robotárně. Helo nevěděl bi to o tobě nic ale ukázal mě
tvoji Adresu Josef Krkoška však on ti píše a ty mu takí. Je semnou Taky Franta Daniel ze Star.
Města.*

(Připsáno druhou rukou:) *Tak tě prosím a hned mě napiš.*

Daniel Kašpar

Anhalte láger in Brünn

Hejdrich strase 63

(Moravský zemský archiv v Brně, A 19, kart. 256, č. 787)

— Uplatnění prvních romských studentů z Moravy

Mladí Romové se dostávali na studia zcela nezvykle. Před rokem 1939 studovali pouze svatobořický Tomáš Holomek na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a oslavanský Antonín Daniel na reálném gymnáziu v Tišnově. Oba dokončili svá vzdělání až po druhé světové válce. Tehdy k nim přibyli ještě Tomášův synovec Miroslav a dále Antonínova sestra Anna a další dva jeho vzdálení příbuzní Rudolfové Danielové. Všechny tyto příklady byly a nadlouho také zůstávaly naprosto ojedinělé a neměly v jiných romských osadách na Moravě obdobu.

Tomáš Holomek se narodil 10. listopadu 1911 ve Svatobořicích. Na tamní obecné škole se projevoval jako bystrý a pilný žák. Proto ho dali rodiče na výzvu a přesvědčování školního ředitele studovat na kyjovské gymnázium, kde prospíval s vyznamenáním a zapojoval se i do různých mimoškolních aktivit (zpíval v ústavním pěveckém souboru a závodil za gymnázium ve sportovních soutěžích).

Po maturitě roku 1931 chtěl původně odejít na teologii, nakonec se však rozhodl pro práva. Ve studiích na Univerzitě Karlově pokračoval s výborným prospěchem, čímž si zajišťoval pravidelné stipendijní podpory. Navíc dával kondice z latiny a francouzštiny a přivydělával si rovněž administrativně-organizační prací ve studentském spolku Radhošť. Byl aktivním sportovcem: reprezentoval vysoké školy ve stolním tenisu a později hrál závodně také kopanou.

Když ukončil osmý semestr práv, aniž se mu podařilo složit závěrečné rigorosum, narukoval na vojnu. Přihlásil se do poddůstojnické školy a dosáhl

| Antonín Daniel (vlevo) a Tomáš Holomek na Ruzyňském letišti před odletem do Londýna na I. mezinárodní kongres Romů (duben 1971)
| archiv MRK |

tam hodnosti podporučíka. Po návratu do civilu se oženil s Hedvikou Imrichovou, která nebyla romského původu a s níž měl dvě děti. Rodinu, se kterou se přestěhoval k manželčiným rodičům v Miloticích, živil zprvu jako stavební dělník, potom jako výpomocný úředník.

Na jaře roku 1943 přestal chodit do zaměstnání a z obav před perzekucí převezl manželku s dětmi k její sestře do Dubňan, kde se přes den schovával na půdě a úkryt opouštěl jen v nočních hodinách. Ustavičné obavy z toho, co by mohlo nastat po náhodném prozrazení, byly však neúnosné, takže musel rodinu zcela opustit a skrývat se na různých místech jihovýchodní Moravy a rovněž mezi Romy na Slovensku.

Teprve po osvobození mohl pokračovat v přerušených studiích a složit třetí státní a rigorózní zkoušku. V lednu 1946 byl pak na Masarykově univerzitě v Brně promován doktorem práv. Zvolenou profesi vykonával na okresním národním výboru v tehdejší Gottwaldově a jako vojenský prokurátor nejprve v Kroměříži, pak v Brně a nakonec v Praze.

Do armády nastoupil jako štábní kapitán a postupně byl povyšován. Plukovnícké hodnosti dosáhl v roce 1972, když byl dvě léta předtím uvolněn pro činnost ve Svazu Cikánů-Romů. V této společenské organizaci se stal členem předsednictva jejího ústředního výboru a ředitelem účelového zařízení Névodrom. Svaz ho delegoval na setkání Romů ve francouzské Saintes-Maries-de-la Mer a také na ustavující kongres Mezinárodní romské organizace v Orpingtonu u Londýna.

Po odchodu do důchodu vypomáhal na civilních prokuraturách ve Vyškově a v Brně. V té době však už byl těžce nemocen a po marném boji se zákeřnou chorobou zemřel 25. října 1988 ve věku nedožitých sedmasedmdesáti let.¹

Antonín Daniel přišel na svět 16. prosince 1913 v Oslavanech. Otec pracoval jako dělník v tamní elektrárně, matka se věnovala podomnímu obchodu. Rodiče vlastnili skromný domek, posílali své děti rádně do školy a dvěma nejnadanějším umožnili za cenu vlastního odříkání středoškolské vzdělání.

Syn Antonín složil na tišnovském reálném gymnáziu roku 1936 zkoušku z dospělosti a stal se tak po svatobořickém Tomáši Holomkovi druhým maturantem z řad moravských Romů. Po gymnaziálních studiích a vojenské prezenční službě si zapsal angličtinu a francouzštinu na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, následkem násilného uzavření vysokých škol však studia přerušil a v rámci totálního nasazení pracoval ve válečně důležitém průmyslu. Po roce 1945 navštěvoval po dobu šesti semestrů přednášky na brněnské právnické fakultě. Když se mu studia nepodařilo z různých důvodů ukončit, zvolil si učitelské povolání a během něho rozšiřoval své pedagogické vzdělání.

1 Rozhovor s JUDr. Tomášem Holomkem. *Romano džaniben*, 6, 1999, č. 3-4, s. 133-137; Holomek, K.: Moravský Cigán – Tomáš Holomek. Tamtéž, s. 131-133.

Působil jako učitel na národních školách nejprve v Pozlovicích a potom v Havřicích, odkud dojížděl ke konzultacím dálkového studia speciální pedagogiky a defektologie na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Roku 1956 obhájil diplomovou práci na téma „Přehled cikánské otázky u nás v minulosti a hlavní rysy další výchovné práce mezi Cikány nyní“. Po složení státních závěrečných zkoušek pracoval pedagogicky na brněnských zvláštních školách (na ulicích Příční a Vídeňské), v ústavech pro děti a mládež (v Dřevohosticích a Olešnici) a v dětském diagnostickém ústavu (v Brně-Hlinkách).

| Zleva: Miroslav Holomek; Antonín Daniel (vzadu); ???; Zikmund Vágai; Tomáš Holomek; Vzadu Ladislav Demeter (Londýn 1971) | archiv MRK |

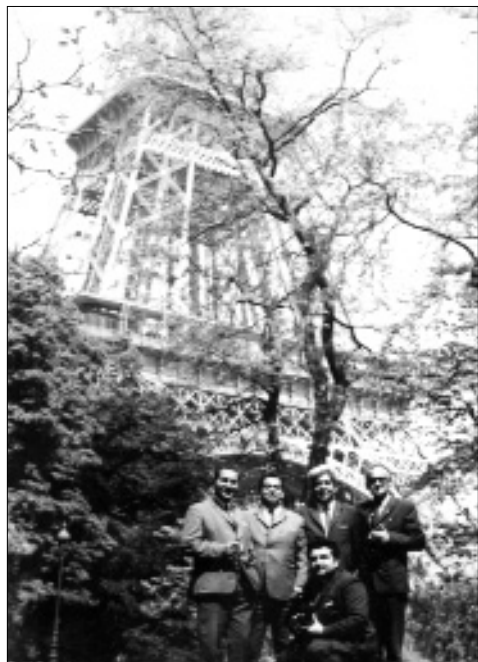
Vedle učitelské a výchovatelské práce, která vyplňovala celý jeho produktivní věk a více než šest dalších penzijních roků, věnoval přirozenou pozornost a mnoho zájmu také problematice Romů a vznikajícímu romskému hnutí. Už v mládí navázal kontakty s lektorem angličtiny na brněnské univerzitě S. E. Mannem, pro něhož zapisoval a překládal pohádky oslavanských Romů a ten je pak uveřejňoval v prestižním *Journal of the Gypsy Lore Society* (1944, 1947). Podobně shromažďoval údaje o tragédii romské osady v Oslavanech za nacistické okupace, které pak v plném rozsahu převzala D. Yatesová a publikovala je ve sborníku *Commentary* (1949).

V roce 1969 se spolupodílel na založení Svazu Cikánů-Romů a po celou dobu trvání této organizace v ní agilně působil jako tajemník pro školství a kulturu a dále pracoval jako redaktor svazového zpravodaje *Romano l'il* (1970-1973). Byl rovněž jedním z delegátů svazu na ustavujícím londýnském Mezinárodním kongresu Romů (1971).

Závěrečný úsek života trávil v kruhu své rodiny v Šumperku, kde také 17. ledna 1996 v tichosti a ústraní zemřel. Romové v něm ztratili ušlechtilého a vzácného člověka².

Tři jeho blízcí příbuzní dosáhli rovněž vyššího vzdělání. Sestra Anna (nar. 1921) po maturitě na brněnské obchodní akademii působila zpočátku jako administrativní pracovnice na

2 Nečas, C.: Antonín Daniel (1912-1996). *Bulletin Muzea romské kultury*, 5, 1996, s. 5.

| Zleva: Tomáš Holomek; Miroslav Holomek;
Zikmund Vágai; Antonín Daniel; vpředu sedí
Ladislav Demeter | archiv MRK |

zemském úřadě a později na školském odboru městského národního výboru v Brně. Rudolf Daniel (nar. 1919) se po dosažení absolutoria na brněnské konzervatoři stal koncertním mistrem a violistou orchestru Státního divadla v Brně a po odchodu do částečného invalidního důchodu vyučoval hudební výchovu na různých typech brněnských pedagogických škol (pedagogické gymnázium, pedagogická škola a pedagogický institut), zatímco další Rudolf Daniel (nar. 1919) složil zkoušky z pedagogického minima a učiteloval pak ve Strání, Havřicích a v Brně, vystudoval přitom dálkově Pedagogickou fakultu Univerzity J. E. Purkyně a počátkem 50. let napsal obsáhlou memoárovou práci „Housle a kůň“, která bohužel zůstala v rukopise.³

Miroslav Holomek, jemuž říkali jeho nejbližší příbuzní a známí Miloš, byl o čtrnáct roků mladší než jeho strýc Tomáš Holomek. Datem a místem narození mu osud určil 6. leden 1925 a Svatobořice. Rodiče neměli svatobořickou do-

movskou příslušnost, neboť otec příslušel do Čeložnice a matka zůstávala v rozporu s platnou obecní legislativou bezdomovkyní; proto byli oba z původního bydliště vypovězeni a zakotvili v Nesovicích. Syn však prožil celé své dětství a mládí u dědečka ve Svatobořicích.

Tam také vychodil obecnou školu, ve které velmi dobře prospíval. Proto začal po vzoru svého strýce navštěvovat kyjovské gymnázium. Studia však musel přerušit a v rámci tzv. totálního nasazení byl pak přikázán na práci do jednoho bučovického zbrojního podniku. Vyráběné součástky nastříkával barvou, která se mu při vdechování dostávala do plic a dráždila ke stálému a velmi silnému kašli. Na základě toho mu lékař vystavil potvrzení o trvalé pracovní neschopnosti, takže do přikázaného zaměstnání už nenastoupil.

Po válce dokončil středoškolská studia a vstoupil na Vysokou školu sociální v Brně, kterou v roce 1951 absolvoval a byl promován jako inženýr společenských věd. Pracoval pak na krajských výborech KSČ v Gottwaldově a v Brně, vystudoval přitom dálkově Vysokou školu politickou a dosáhl akademického titulu RSDr.

3 Pavelčík, J.: Rudolf Daniel. In: Balvín, J. a kol.: *Romové a jejich učitelé*. Ústí n. Lab. 1999, s. 81-82.

V roce 1969 ze stranického aparátu odešel a stal se předsedou nově založeného Svazu Cikánů-Romů. Po rozpuštění této organizace působil v Ústavu marxismu-leninismu na Vysokém učení technickém v Brně. Obhájil kandidátskou disertaci na téma „Společenská problematika Romů v ČSSR“, která zůstala v rukopise a nebyla bohužel publikována. Roku 1984 se stal docentem a o rok později mu byl udělen Řád práce. 10. června 1989 podlehl těžké zhoubné nemoci.⁴

Tomáš Holomek, Antonín Daniel a po nich i někteří další jejich příbuzní nastoupili neobyčejně klopotnou cestu za vyšším a nejvyšším vzděláním. Díky výjimečnému úsilí dosáhli významného společenského postavení. S úspěchem zdolávali bariéru předsudků, která byla o romském etniku navršena v předcházejících staletích. Nezapomněli přitom na kořeny, ze kterých vyrostli, a vždy se ke svému původu s hrdostí hlásili. Těšili se proto mezi moravskými Romy zasloužené vážnosti a byli jimi respektováni jako opravdu vůdčí osobnosti.

| O přestávce mezi zasedáním Kongesu:
vlevo Zikmund Vágai; za ním Miroslav Holomek;
Tomáš Holomek, Antonín Daniel |

Doprovodné fotografie jsou unikátní. Všechny čtyři představují členy delegace vyslané prezidiem Svazu Cikánů-Romů (1969–73) na I. mezinárodní kongres Romů v Orpingtonu u Londýna v dubnu 1971. Foto: archiv Muzea romské kultury.

⁴ Horváth, L.: Vzpomínka na vzácného člověka. *Lačno lav*, 1, 1990, č. 1, s. 4.

— Odova na has Rom, havo na džanlas paramisli lači

— Z rozhovoru se Štefanem Kačánim

Z dalšího rozhovoru s panem Kačánim (1936–2000, Čachtice), jehož začátek i s komentářem jsme otiskli v minulém čísle RDŽ. Jevend 2004, vybíráme dvě legendy. Romové jako každý národ legendarizují při hledání a formování vlastní identity svou historií. Indická pravlast je časově příliš vzdálená a inspirační prameny vyvěrající z původní kultury se kdysi kdesi vsákly do země. A tak se nabídlo možné ztotožnění s Trójou. Pořad o Tróji vysílaný v sedmdesátých letech v televizi neinspiroval jen pana Kačániho. Podobnou legendu jsme slyšeli vyprávět na druhém konci republiky v Kurimě u Bardejova. Není vyloučené, že tyto legendy nebudou mít dlouhého trvání. Tím spíš je zajímavé je zachytit a publikovat.

Legendám předchází krátký úvod o vypravěčově dědečkovi. Celou část rozhovoru otiskujeme tentokrát záměrně pouze v romštině.

Audiozáznam 11.–12.3.1998 Čachtice (romsky Čejta), kazety 32 a 33.

Při rozhovoru přítomná manželka pana Kačániho

Zaznamenali Hana Šebková, Viktor Elšík a Peter Wagner

Přepsali Hana Šebková a Peter Wagner.

Tumaro papus džanelas the gadžikanas, abo čak romanés te vakerel?

The gádžikanas, jov džanlas štar dumi. Jov džanlas *německy*, *maďarsky* džanlas, *bulharsky* džanlas – jov kerlas o kotli, jov phirlas všelikate. Jov kerlas sa – mek leskro phral tiež – jon phírnas dujdžene, pokal has lengro dad džído, tak phírnas – ande Německo phírnas, tak jon oda duma potrebinas... Tak buter dumi džanlas.

Le papuske sar o nav?

Matej Kačáni. Amen adaj Čachticate samas tak dúj – dvojja Roma. Jedni has Kačániovci u áver has Herákovci.

A o Kačániovci savore jekh jéri?

Jekh jéri, uva... Man už hin čak phen, ale oda tak... no amen sam čak, amen, so sam Kačáni-ovci, už sam čak trindžene: me the duj bratranci, ostatna už hi muláne.

Sar oda, hoj džanelas *bulharsky*?

Jov avľa khatar e Bulgaria, abo...?

Na. Jov džalas, *príklad*, oda kotli te kerel, jov has odoj the jepaš berš u jov has igen šikovno pro

dumi. Jov trine štáre čhonenge ovladinlas bára, bára viči. Jov has šikovno, no. U oge baba tiež. Mri babka, le papuskri daj. Joj has Pobeďimatar, jon has Dychovci.

Džanes ale, oda Herákovci, odova pocházenen až andal e Jugoslávia. So me avka strat-ňindom Herákovcenca, tak jekhe Jugoslávcoha – Herák.

Mri pra- pra- pra-babka has primabalerina.

| Rodina kačániových, Štefan v popredí | foto rodinný archiv |

Kaj?

Odova tumenge na džanav te phenel, kaj, u oda na Kačániovci. Kačáni pochádzinlas – Modrý Kameň. U odova na has Roma, odova has gore. Odova has ráklo jekhetemaňiskro the jov peske oblubindas mra pra- pra-babka. Igen has šukár. U leskro dad, kana dikhlás sa, le čhas tradindas avri. Ta jov phírlas upre tele (...) Me pal odova čhindom odoj *pár razy* the stretňin-dom man jekhe doktorihá pala kada veci...

A koda tumenge tiž vakerlas tumaro papus?

No právda! Lebo amen – o Roma na džanenas te činel, ale ákso laveha peske odova džane-nas te phenel. Papus phenlas le čhaske, ógo čhávo phenlas zase – no tak avka odova džalas furt.

Dajme tomu adaj amaro papus vakerlas paramisla. A o dad na, jov pr'odova na has. Ba aňi o stricos pr'odova na has, aňi o tetki, čak ogo papus. Pale oda Roma pes avka schádzine-nas *dost často*, oda bratranci, so has, oda sestreňici. Jon pes stretávinenas th'ávka duma denas. Pijenas peske the paš odova vakernas.

Odova na has Rom ande gáveste, havo na džanlas paramisli láchi. Lebo paramisla pes vakeren – *dajme tomu* odova hi ávka, phenas amenge, *petnast', dvadsat' percent* čáčo.

Me tumenge phenav jekh prípados, tež tumen odova džanen láches, oda Trojsko graj. Trója. Tak odova tiež ávka. Oda krális has odoj the ko susedno krális slúžinlas Rom. Terno Rom. The oda krális susednones has čhaj, šukár čhaj. A joj kamlas oda Romes. Igen igen les kamlas. No tak oda susedno krális vihlásindas oda jekhe králske máríben. Tak ale ogo krális vičindas peske le rádcen, ale našťik ke nihoste pernas. Akanak o Rom odoj šunlas, u jov phenel: „Šunen: me vičinava mre Romen, amare Roma, amen keraha aso vareso, hoj sako odoles-tar mosi daral.“

No tak oda krális šundās: „No te vareso aso dokázinena, igen láches amen tuke odme-nínaha oda Romenge,“ phenel.

No oda Roma le králistar phučle, hoj či šaj andal o veš čhinen so najbareder stromos ávri.

U jov phenel: „Šaj, keren, so kamen, ale kaj odova t'avel lácho.“ Oda Roma čhinde aso stromos avri, báro, the začinde te kresinel. The až odoles-tar vijd'indas ávka aso vareso, ávka har grast. U oda jekh aso phúro Rom phenel: „Mre čháve, odova nane lácho. Hi odova láches, ale andral mosi avel čúčo anda grast, kaj te džan o manuša. Lebo ináč odoles-tar n'avla *vúbec žádnó cena*. Oda manuša pes n'avna kaj te garuvel.“

Kerde odova, vidlabinde andral odova, kedinde avri, restinle odoj *dvanást' džéne*. U oda phúro Rom phenel: „Ale čhavale mre, odova nane láches.“ *Vúbec* leske odova na lúbin-las. U oda terno čhavo phenel: „So mek kames?“

Phenel: „Oda grast, jov mosi phírel.“ Ávka pr'odova rozmišlinlas, phenel: „Odova nane *možná*. Tak keraha kereki, kolesa kerá, the továre pre varehave strasta the pre varehave kašta, the dikhaha, so odova kerla!“

Tak gele ando veš, čhinde aso bareder stromos – čhinde avri, kerde ase kolesa, har aka-dava ávke štar, thode odoj telal ase kola, has avka har osi, ale odova has kašt. Akanak oda ko-lesi nasad'inde pr'odova, the skúšinenas, so odova kerla. Ta džalas odova, džalas odova. Aka-nak, už pes začinenas te márel, tak ógo Roma oda králske mek pomožinde, oda Trojskone grasteha dobijnide oda královstvos, oda áver. No the akanak, kana has už pal o máríben, pal savoro, akanak oda radci phenen oda králske: „Har odova vlastně akanak tu oda Romenca kames te kerel? Veď oda Roma jepaš tro majetkos chana!“

No pale jekh zas phenel: „No šun, *do rána*, har hi odoj ávri pášle, te mudárel len savo-redženel!“

No tak bizo joj, joj oda rákli odova šundās. No joj denáštas pal oda Rom, pal oda terno Rom the phenel leske: „Džanes so, denáš sigeder áthar preč, lebo mro dad kamel tumen savo-redženel te mudárel.“

Ta jov odoleske tak na paťalas, ale kana leske phendās, so har, no tak jov vičindās le Romen, ale varehave Roma les šunde, varehave Roma les na šunde.

No tak have les na šunde, áchile odój, tak odolēn oda královsko vojskos mudárdās savoredženēn. U ko denášťās, u amen sam lendar potomki.

No ale te ... odova ávka igen lel. Ta šaj pr'odova vareso čáčo avel, šaj, šaj! Ale ák so: O Roma has koritára a mek hi. Adaj o koriti, so kernas, uva. No tak vela odova šaj, šaj ande odova váreso avel, lebo Trojsko grast, no, me džánav? He tumen phíren ando školi, tumen odova študinnas ande treto lebo ande štvrto mešťanka, ne? Alebo ande gimnázija?

Alebo kecivár ande khangeri, kana džan, odój hi pro cikno oltáris asi kál'i socha. Ogo góra lake phenēn „Kál'i“. Ale odova nane Kál'i, odova hi Kál'i.¹

U odova has tieš aso prípados: O Rom la Romňaha the duj čháve, jekh čhaj džanas avka spoľu ávri. The ráde chudindās, tak peske avka bešte, the bizo, o Rom kerdās jag, tak bizo, súde odój téle. U o Rom čak ávka pre jepaš jakh has súde, šunel vareso, denášel the vičinel, vičinel pomoca. Šunel, šunel, akanak blížinel pes pašeder, o Rom chuťilas upre, dikhel, o grasta džan the koča. No tak jov chuťilas o Rom, zastavindās le grasten the phenel ... har zastavindās, andal e koča geľlas avri manuš. U odova has grofos. The phenel leske: „Paľikerav tuke šukáres, hoj mange zachráňindal ogo životos. Te šaj, na, tajsja tut užárav, ága kaj. Abo ógo kodoj teleder me bešav, me som odova the odovatar, užarav tut ke mande pro dílos.“ No tak ógo Rom phendās la romňake, kana ušťilas upre, so pes stajindās, u oge romňi daralas, leskri. U ogo čháve – has les oda čhaj, phenel: „Ale so daras, kana leske o džživipen zachráňindal, tak šaj džas.“ Tak géle odija, jov len predstavindās peskera romňake: „Akadava hi oda záchranci mre, so mange o džživipen zachráňinde.“

No tak te chal len dine, no sa, *skrátka*, so potrebinenas, aso kheroro len diňas, the len, oda čháven, duj čháven thoďas – andro školi, mar jon phirnas savore džēne andre královsko škola. Savore džēne. Oda čhavendar dujedžēnendar has lukeste u odá čhaj, la áver na bavinlas ništ, čak o bilinki te kedel. Zelini. No tak jov oda barones kamlas, kaj te avel sestrička. Joj na. Tak šelihar la prehovárinlas Na, na, na! U jov phenelas: „Šun! Ógo kodoj iľa krális duj pheňa. Jon našťik phíren, hi lenge tubera, šuki dukh.“

No tak phenel: „Te kames, kana už kames oda zelinikenca te bavinel, bavin tut lenca!“

No joj phenel: „Láčhes.“ Ávka andro jepaš veš zastavindās pes te šunel, vičinel pre late: „Kál'i, ma sidár, užár!“ No oge Kál'i užárlas ale níkas na dikhlās. The phenel: „Ko sal, so sal?“ U jov phenel: „Me som aso manuš, me som raj upral akada véša the upral akada lúki. Som raj. U kaj sal vistrojeno?“

1 Pan Kačáni výrazně prodlouží obě slabiky a na druhou slabiku dá přízvuk.

„Džav ke králiskre pheňa te slúžinel.“

Jov phenel: „No, dža. Ma dara, láches tuke avla.“

Gele odija, hár džalas ávka dureder, has odoj asi chaňikori – *studienka* – the kamlas pá-
ňi te pijel. Ale odoj has pherdo kašta čhide. Tak oda kašta kedindás avri, čhivrdindás pro bo-
kos the ógo páňi začindás te džal but, but. Áčhiłas odolestar až asi leňóri. Piłas, gełas avka té-
le le brežkoha, až pełas k’oda zámkos, kaj has oda králiskere pheňa. No the oda pheňa, kana
la dikhle: „So adaj kames?“

„O krális man bičhađas, kaj te tumenca adaj avav.“

„Ale so tu adaj kereha ávka? Lebo odova čak korkoro duje džénenge... (?)“

Ale ajcik ajcik na diňas peske te phenel, áčhiłas odoj. Tak lenca has odoj delšo doba.
Tak jon oda ráňija naštik phírnas ávka igen, tak joj lenge távlas, pale – no šeličo, šeličo šaj
odova lenca kerlas. Pale, kana šaj čulička phírnas, ta phírnas ando veša. The ligedindás oda
ráňijen k’oda pramienkos, k’oda páňi. No odoj oda páňestar píle – u akanak ale oda ráňija na
šunde, čak joj: „Dža dureder, odoj hi ávgin – mados. Ávgin, de len, mek chan, the tu cha!
Džidona!“

No tak gele čulička dureder, odoj čáčes andal o stromos čulilas – ase cheva has andro
stromos – čulilas o mados avri.

No tak jon tak ando vasta the začinde te chal. No tak oda ráňenge pes odova zalúbin-
đas. Jekhvár odija gele, *druhý raz* odija gele – tak jon has džíde oda medostar, oda čajos, so
kernas – ta *skrátka* phuvále. U oda čháve – lendar áčhile báre dustojňika, šaržija has len dost
báre. Lile peske oda králiskre ráklijen romňege, ale so pal odova, kana le dades la da trádinde
andal oda kheroro avri, kaj len o baronos diňas!?

Te chovinenas bálen, ta odova th’ odova th’ odova, tak ale odova oda dad oda daj nasmi
oda bálen chanas. Šaj chanas čak o šéro the o goja. U ostatno has vaš lenge, vaš oda raja, vaš
oda ... No tak ogi daj phenel: „Ma dara, amen th’ odolestar čáluvaha.“ U *dovčílku* – hi odova
ávka, hoj ogo Roma čálon, oda gojendar th’ oda šerendar. No tak th’ o paprčki odvarindá, av-
ka. Odova hi čak – nane odova celo, odova čak tumenge kávka skrácindom, odova asi – asi...
Odova has but ase veci. U áda kadava šaj has, valeso šaj has, ale sa na.

Zusammenfassung

Aus dem Interview mit Štefan Kačáni

Štefan Kačáni geht im Folgenden auf seine Herkunft aus verschiedenen Teilen der Slowakei und aus Jugoslawien ein und hebt die Weitergabe von Kulturgut von einer Generation auf die nächste als Ersatz schriftlicher Tradition hervor. Eine bestimmte Form dieser Übergabe sind die **paramisla**, Geschichten, und an zwei davon bietet er Teilhabe an.

Im einen spielen die Roma die Hauptdarsteller in der Legende vom trojanischen Pferd und helfen dem König, bei dem sie in Dienst stehen, das befeindete Königreich zu erobern. Aus Angst vor den Ansprüchen der zu entlohnenden Roma werden Pläne geschmiedet, sie dann zu ermorden, aber einem Teil gelingt die Flucht in die weite Welt.

Im zweiten Märchen rettet der Held einen Baron und wird reichlich mit einem Anwesen vergütet. Seine Tochter gerät zur Wunderheilerin, der Sohn macht Karriere in der Armee, beide heiraten Weiße und lassen sich im Haus der Eltern an deren Statt nieder. Seit der Zeit ernähren sich die Roma eben den Kindern zuliebe von Schweineköpfen und Schweinedärmen.

PW

Andro veš briľom sar šukar kvitkos,
andre romane gada sar romaňi vila.
e jag kamav sar miro dživipen.
Romane čhaja khelenas sar balvaj,
andro baro svetos len iľa o paňi,
o brišind baro sar mire apsa.

*ZŠ Jarovnice (BČ) vzpomínka na povodeň v roce 1998,
při které zahynulo i několik romských dětí*

Dugi, Dugi, Dugi, Dugi,
biken la guruvňa
vaš o deš koruni,
me lav la paluňa,
tu les la angluňa.

řikadlo při kterém se tleská do dlaní, Bystrany

— Sonda do repertoáru jedné romské letniční hudební skupiny

1. Hudba v prostředí letniční církve

Hudba hraje podstatnou úlohu ve všech náboženstvích. Jde o tak známý jev, že se už nad ním málokdo pozastavuje nebo pátrá po jeho vysvětlení. (A bude pravděpodobně nutné úplně změnit naše chápání jak hudby, tak náboženství či „spirituálna“, abychom se mohli alespoň vydat po správné cestě za odpovědí, proč tomu tak je.)

To platí i v křesťanských církvích a společenstvích, ovšem jejich přístupy k hudbě i hudba sama se často velmi liší. O staré Jednotě bratrské se říká, že se „prozpívala do své zbožnosti“. Tomu rozumím tak, že si její členové prostřednictvím písní – a zejména jejich textů – osvojili základní teologické pravdy, z nichž vycházela víra církve. Písňové texty bratrských písní jsou často poměrně obsáhlé – je to vlastně velmi precizně formulovaná „zpívaná teologie“. Jejich hlavním smyslem tedy bylo vstřípít do racionální složky zpívajících základní věroučné pravdy (čímž nijak nechci snižovat emocionální význam hudební složky nebo vlastního aktu zpěvu).

V letničním společenství je úloha hudby výrazně odlišná. Už samotná terminologie, spojená s hudbou, je příznačná: písně se tu nazývají „chvály“. Jejich primárním účelem není poučit, vzdělat zpívající, nýbrž oslavovat, chválit Boha, a současně umožnit účastníkům vyjádřit svůj duchovní resp. emocionální stav. Kristýna o písních říká: *V první řadě ty písně patří Pánu, ale my těmi písněmi připravujeme shromáždění, aby – když lidi přijdou – cítili tu Boží přítomnost už zde. Takže vlastně uvolňujeme tu Boží moc na místě, kde se káže.*¹

Výrazně odlišný koncept písní, tedy jiný účel, jim pochopitelně také vtiskává jinou podobu. Především: zatímco „naučné“ písně (jsem si vědoma schematičnosti takového označení, přijmeme jej jen jako pracovní a značně zjednodušující) se mohou zpívat prakticky v kterékoli části bohoslužby či náboženského shromáždění, a třeba jen jedna sloka, jejíž hutný text pak ve zpěvácích doznívá a usazuje se, letniční „chvály“ se naprosto převážně zpívají ve vět-

1 Rozhovor, Slaný 27.4.2004

ších plochách – řádově půlhodinových.² Smyslem této plochy je vytvořit „atmosféru uctívání“. Ondra popisuje zkoušku hudební skupiny, která předchází vlastnímu shromáždění a plynule do něj přechází: *Přišli jsme, přivítali jsme Pána, prosili jsme ho, aby nám dal moudrost vedení, aby nám dal do srdce písničky, jaký máme zpívat, žádali jsme ho o milost, aby nám dal pomazání – a Pán nám to dal.*³

| Kristýna a Ondra | foto Zuzana Jurková |

Hlavními aktéry ve vytváření této atmosféry jsou členové hudební skupiny, nazývané nejčastěji **chválící skupina**.⁴ Její obsazení může být různé, ale zpravidla obsahuje jednu nebo více kytar a keyboard, často také bicí nástroje, tedy běžné obsazení skupin populární hudby. Hlavní je ovšem zpěv. Zpívá se na mikrofon, všechny nástroje jsou amplifikované, tedy zesílené.

2. Skupina Farbárovců

„Chválící skupina“ Farbárovců⁵ je hudební skupina, která hraje při shromážděních letničně-charismatického společenství „Světlo života“ ve Slaném (a výjimečně i při jiných akcích téhož společenství). Jeho členové jsou – až na jednu výjimku – současně členy jedné rodiny: zpěvačky Kristýna a Marcela jsou sestry, na kytary hraje další bratr Petr a Kristýnin manžel Vojta, druhý – nejmladší – bratr Martin hraje na keyboard. Jediným pokrevně nespřízněným členem skupiny je zpěvák Ondra Pokuta.

Na dotazy na hudební zázemí sourozenci shodně odpovídají, že tatínek, jehož rodiče údajně přišli z Chorvatska, na nic nehraje ani neumí příliš zpívat, zato ale skládá texty k ně-

2 Ovšemže se lze setkat i se zpěvem jedné pětiminutové chvály, ale není to běžná praxe.

3 Rozhovor, Slaný 27.4.2004.

4 Termín „chválící skupina“ je v letničním prostředí užívaný poměrně běžně. Jeho význam je vyložen v dalším textu.

5 Skupina tak sama sebe veřejně nenazývá, ale CD, které z jejich nahrávek sestavil Bohumil Šebek, je tak – celkem nepřekvapivě – označeno.

|| Kristýna a Ondra | foto Zuzana Jurková |

kterým písničkám. Z matčiny strany jsou někteří mužští příbuzní hudebníci. Velmi zajímavé je, že nikdo z dětí, tedy členů hudební skupiny, hudbu (s výjimkou občasného zpěvu) nikdy neprovozoval – až do chvíle, kdy to bylo potřeba v církvi.

3. Repertoár

Jak vzniká repertoár „chválicí skupiny“?

Jediným psaným materiálem, z něž lze usuzovat na repertoár Farbárovců, je Kristýnin „zpěvník“: tlustý sešit s asi sto padesáti texty. U většiny z nich jsou tři interpretační údaje: dva pro keyboard: tempo a číslo „stylu“⁶, třetí se týká výchozí tóniny. Na otázku, kde berou písničky, Kristýna odpovídá: *Dost si jich skládáme sami a máme různý kazety – i z jinejch církví,*

*takže je to všechno takový míchaný, ale máme už i dost svých vlastních písniček.*⁷

Z vlastní zkušenosti vím, že frekvence různých písní je velmi proměnlivá v čase a také se liší od písně k písni. Některé jsou na repertoáru jen pár týdnů nebo měsíc, a to při každém shromáždění, jiné rok (obvykle se ale nehrají tak často), jsou i písně, k nimž se skupina vrací i po letech.

Repertoár Farbárovců je v podstatě velmi heterogenní: heterogenní původem (některé písně patří k „evergreenům“ letničních shromáždění po celých Čechách, jiné – autorské – naopak jinde neuslyšíte), heterogenní hudebním stylem, heterogenní textem. Přesto je sjednocen funkcí. Musí mít tedy jakéhosi společného jmenovatele, který onu funkci umožňuje.

⁶ Tento údaj generuje na keyboardu jednak rytmický doprovod, jednak také barevnou kombinaci zvuku.

⁷ Rozhovor, Slaný 27.4.2004.

Texty: obsah, forma, jazyk

1. Vzhledem k označení a chápání písní není nijak překvapivé, že se texty nejčastěji přímo obracejí k Bohu a mají velmi emocionální charakter:

*//: Rád Tě mám, ó Pane, velmi rád Tě mám,
svou lásku k Tobě vyznávám, jsi mi nejdrazší.://*

*Před Tebou stojím, srdce mám plné trápení, chci Ti říct,
že Tě mám ráda, po Tobě toužím, Ty jsi život můj, moje spasení.*

nebo

*//: Ty jsi můj Bůh, Tys mě uzdravil,
Ty jsi můj Bůh, můj lékař.*

*Ty slovem svým jsi nemoci mé sňal,
Ty jsi můj Bůh, můj lékař.://*

2. I pokud se text neobrací přímo na Boha, je obvykle vyjádřením vztahu k němu a obsahuje stejnou míru emocionality:

*//: Bůh mě spasil svou milostí, otevřel mi své království,
na mé břichy zapomněl a cestu svou mi otevřel.://*

*Bože, jsi láska má, jsi věčná spása má,
jsi štítem mým, jsi mou spravedlností,
jsi cesta má, na které Tě nalézám
můj duch jásá, má duše Tě velebí.*

3. Emocionalita je ostatně základním znakem i těch (vcelku nemnoha) textů, které se blíží výše zmíněné zpívané teologii:

*Milujeme, ač nevidíme, věříme v něj a jásáme,
nevýslovnou radostí plné slávy docházíme cíle víry své.
Zlatem a stříbrem On nezaplatil, pomíjivým nás nekoupil,
povolal nás do světla svého, skrze něj máme přístup do bran nebeských.*

*J sme koupeni krví beránka
na místě zvaném Golgota
otroky hříchu nemusíme déle být.
Na kříži svůj život dokonal,
třetího dne však z mrtvých vstal,
otroky hříchu nemusíme déle být.*

Z formálního hlediska jsou texty až na řídké výjimky tvořeny dvěma segmenty (a,b), které se střídají a opakují. Segment může být prostým dvojverším (druhá ukázka z první skupiny), opakovaným dvojverším (první ukázka z první skupiny), nebo složitější formou s případným opakováním některého verše (poslední ukázka). Segmenty se buď střídají pravidelně – ababa., nebo podle jiného schématu, např. aabbaabb., nebo nepravidelně (viz Provedení).

Kristýna, Marcela, Vojta, Petr, Ondra i Martin spolu mluví česky. Doma prý mluvili rodiče romsky, ale od dětí chtěli češtinu. Není tedy nijak překvapivé, že jazykově naprosto převažují písně s českými texty – jak přejaté, tak vlastní. Všichni ovšem romsky rozumějí a nedělá jim potíže v romštině zpívat. Znájí a hrají i několik písní s romským resp. romsko-slovenským⁸ textem; jednu z nich dokonce označují jako vlastní:

*O Jesus tuke lačhes phenel:
Tu sal tu miro čhavoro.
Ko kamel, kijo Del šaj avel,
Ov tut kija peste vičinel.
Ko kamel, sascarla tiro jilo
Ko kamel te sascarel tiro jilo.*

*Kaj o Del sascarel tut (j)akanak
Amaro Del tut sascarel tut (j)akanak
Bo joϣ muľas bijal tute kaj te pačav
amaro Del tut sascarel tut akanak.*

8 Píseň *Tu sal miro Del* patří k poměrně rozšířeným písním romských letničních společenství. Její textová i notová transkripce je uvedena v článku „Romské letniční hnutí v Čechách a na Moravě: letný dotyk tématu“, *Romano džaniben*, ňilaj 2004, s. 65.

1. 76

①

Ducha trudy, sestup na nás, Ducha trudy, sestup
naši nás, neboť ať Ti naše trudy přemá-há.

②

z dědy přišla'-a' ušila našeho Pa'-ce, há
ušila jeho velkou sou, jak si on' dýš - ké!

①

On je nakřtěn' i život, aleť jeho, on je nakřtěn' i život, aleť
král, on je cizák, on je Prorok, nakřtěn', kdo však v' něj, bude žít.

②

Pace, slava jeho' je' moudr', slava jeho' je' moudr', neboť
trouba jeho' abych' m'lel' abych' m'lel'

$\text{♩} = 132$

④

O Jesus take lastas pla-mel: tu mel tu mi ro

chavo - ro ko kamel ki jo Del faj a-mel on tal

ki-fo pake riet - mel. ko kamel sasavola ti-ro pila

ko kamel ke sasavola tat akavak

⑤

ki jo Del sasavola tat (i) akavak amaro Del tat sasavola

rel tat akavak Bo / or malis bi-pal tat ki jo

pasor amaro Del tat sasavola rel tat a-ka-ak.

Tři uvedené transkripce (a v předminulém čísle *Romano džaniben* obsažená další – písně *Tu sal mi ro Del*) umožňují několik závěrů, týkajících se hudební složky:

1. hlavním společným znakem je **formální dvojdlílnost**, která odpovídá dvojdlílnosti textové;
2. charakter **melodie** písní je velmi různorodý: od vysloveně tanečně-instrumentální melodie (*Jo Devloro kamel* s přehlednou periodickou formou přes formálně složitější, stále však na výrazné hudební myšlence založené část A písně *O Jesus* až po melodii vysloveně deklamačního charakteru v písní *On je vzkříšení i život* a epikleze *Duchu Svatý*. Tato hudební **heterogenita** je pravděpodobně důsledkem různého původu písní – a ostatně není v romském hudebním repertoáru ničím novým.⁹ Zajímavým melodickým prvkem jsou poměrně často užívané sestupné nebo vzestupné sekvence – opakování melodické-

⁹ Viz můj článek „Co víme a nevíme o hudbě ‘našich’ Romů“, *Romano džaniben*, říj 2003, s. 95–115.

ho motivu ve vyšší nebo nižší poloze (v obou částech *O Jesus*, v obou částech *On je vzkr-
řešení i život* i v části (*J*)o *Devloro kamel*): užití sekvencí je totiž poměrně časté také
v tradičních pomalých písničkách *čorikane gila*.

3. **Ambitus** (melodický rozsah) i **tempo** písní jsou podobně **různorodé**.
4. Některé písně (*J*)o *Devloro kamel* jsou harmonicky bohaté, jiné zůstávají v jedné tónině
(*Duchu Svaty*), v dalších je jen jedno nebo několik málo harmonických vybočení (*O Jesus*).

Provedení¹⁰

Velmi specifickým znakem hudby letničních společenství je způsob provedení, tak odlišný od
zpěvu v tradičních církvích: zatímco „naučné“ písně sloku po sloce rozvíjejí myšlenku(y),
a nelze tedy přehodit pořadí slov či nějakou sloku vynechat, v letničních „chválách“ obsahuje
sloka – **segment** nejčastěji statický **popis emoce**. S emočními (textovými i hudebními) seg-
menty lze nakládat podle situace: opakovat, střídat, vyzývat ke spoluúčasti ostatní členy shro-
máždění, mírně obměňovat. To vše – spolu s ukončením nebo navázáním další písně – obvy-
kle řídí jeden člen skupiny, v případě Farbárovců nejčastěji Kristýna. Podoba – a především
délka – jedné a téže písně **se může** provedení od provedení podstatně **lišit**: kupříkladu píseň
O Jesus, kterou mám k dispozici ve čtyřech nahrávkách, obsahuje v nejkratší verzi tři segmen-
ty (abb)¹¹, v nejdelší devět segmentů (abbabbbb).¹²

Jak spolu vše souvisí?

Při bližším pohledu do repertoáru Farbárovců jsme vtaženi do klasického etnomuzikologic-
kého trojúhelníku: vnitřní smysl, tedy důvod provozování hudby, nutně vtiskuje podobu hu-
debnímu jevu – v daném případě písni – a podoba, potažmo i onen smysl, určuje způsob pro-
vedení.

Hlavním smyslem písní – „chvál“ – v letničním prostředí je vyjádření a zároveň vy-
tváření duchovní/emocionální atmosféry shromáždění. Proto jsou texty především „emo-
cionálními jednotkami“, nikoli jednotkami epickými (mimochodem i zde je podobnost
s tradičními romskými *čorikane gila*). Rozmanitosti možných emocí odpovídá velmi hete-
rogenní charakter hudební, především melodické složky písní (který souvisí s jejich půvo-
dem).

¹⁰ V oblasti interpretace by bylo na místě věnovat se jednak způsobu provedení, tj. uplatnění jednotlivých
zpěváků a nástrojů – včetně stability resp. variability jejich projevu, jednak způsobu, jakým skupina nakládá
s materiálem. V tomto článku se omezím pouze na druhou oblast.

¹¹ MD nahrávka č.9, pořízená v Slaném 27.4.2004.

¹² CD č.1.

Základní podmínkou pro možnost vyjádřit osobní emocionalitu resp. spiritualitu je alespoň minimální prostor pro vlastní rozhodování interpreta. Tento prostor poskytuje dvoj-
dílný půdorys písní: obsahuje jednak alespoň základní míru kontrastu, a zároveň umožňuje
interpretům rozhodnout, který ze segmentů kolikrát opakovat, kdy jej vystřídat druhým seg-
mentem a kdy skončit.

Pokud máme představu, že by hudba měla být „jazykem srdce“, jak to po ní požadova-
li romantičtí skladatelé 19. století, i že je nositelkou transcendentních aspirací, splňuje hudba,
kterou hrají Farbárovci, tyto požadavky vrchovatě – a dokonce tím nejjednodušším a nejsro-
zumitelnějším způsobem.

Jekh duj
čumidav tro muj	duj trin
gulo hin	trin štar
av manca andre bar
štar pandž šov
manca tut ma thov	efta ochto eňa
cinav tuke čeňa	deš
mandar beš
	dešujekh
čumide man mek	

*Jedna z variant říkanky, kterou skládali a krátili si tak dlouhou chvíli pan Šaňi Dzurko
se čtrnáctiletou dcerou Jarmilou a šestiletým synkem Pétou při cestě autem na Slovensko (1977)*

— O Joška aj o Sindžordži

— Joška a svatý Jiří

| Argentinští Kalderaši na pouti – Lolja Bernal tančí | foto archiv autora |

Lolja le Jonosko je náš přítel a téměř už kmenový autor. Patří do skupiny Romů-Kalderašů. Jeho předkové se po zrušení otroctví v Rumunsku (1864) odstěhovali do Ruska a odtamtud v pohnutých dobách války a revoluce odjeli do Argentiny.

Lolja – pan Jorge Bernal (oficiálním jménem) – je významný romský kulturní činitel, spisovatel, a veškerý svůj volný čas věnuje tomu, aby povznesl romštinu a romskou kulturu.

Příběh, který slyšel od svého dědečka, převádíme do češtiny pokud možno co nejvěrněji, aby se zájemci o romštinu a kalderašský dialekt co nejlépe orientovali v textu.

Mothol ek divano demultano Brazilijako, sar phenda les mange murro papo, ke ek data ek Rrom, kaj bušolas Joška, sar ambolde las palpale pa'l gava pe kaver drom, kaj šoha či lelas, dikhla ek gavorro. Po drom karing kodo, sar nakhlo katar le vudara le murmucenge, malađilo eke barresa, kaj numa so farbosardasas, aj pe leste sas ek statua le Sindžordžeski anklesto po gras, sar mudarelas le šerkanos. Patreto desja prindžardo.

Jeden dávný příběh z Brazílie vypráví – tak, jak mi ho pověděl můj dědeček – že jednou jeden Rom, který se jmenoval Joška, se po té, co si vyřídil své záležitosti (dosl. když se vrátil z vesnic, tj. z obchůzky po vesnicích, kde sháněl obživu), vydal zpátky jinou cestou, kterou nikdy nešel, a uviděl nějakou vesničku. Cestou kolem, jak míjel hřbitovní bránu, uviděl čerstvě nařezaný kámen (dosl. setkal se s... kamenem) a na něm byla socha svatého

Ande kođa, so la sama, vo sas, ke o kipo sas rimome katar e vrjamja aj bi farbako, aj la les ek bari mila anda leste.

O Rrom gelo karing o gažo, kaj lelas sama katar e trušula, aj phenda leske: „Gažeja, ave-las mange drago, te šaj dikhava kakala ikana lašardi aj farbome. Počinav tuke pe buči.“

Ašile dakor. Aj o Rrom bešlo peske ando gav ande’k trachtiri.

Pe teharin ambolda palpale ka’l trušula te dikhel, sar sas e buči kaj počindasas, de numa dikhla, ke o portaš ferdi farbosardasas le Sindžordžes aj le grastes, aj mekla le šerkanos sar kaj sas.

Pale o Rrom gelo ka o portaš: „Počinav akana vi tuke, kaste te lašares vi le šerkanos, sar manglem, ke či dikhav mišto te avel e ikana sar si akana, dopaš farbome, kamav te avel sa farbome, farbosar le, more gažeja,“ phenke.

Na vojasa o gažo pale la e buči.

O Joška čijilo pale, ke but diskutisarda le gažesa pala o Sindžordži, anda kođa ambolda palpale ka pesko trachtiri, numa sargodi avela, pelo nasvalo.

Akharda eke dohtoros, do dohtoren, numa ek bari čuma pelisas pe kodo gav atunči, aj but gaže mule, nas lake ljako, konik našti sas-tarelas les, ačarda pe pe merimaste, chajmasko sas. E rjat sar phabolas pe pesko pato, del andre ek manuš aj mothol leske: „Rromeja, na dara, pi kado kako pijimos aj šinavav tuke ke strazo, si te sastos, na dara khanči,“ phenke.

Jiřího na koni, jak zabíjí draka. Velmi známý výjev.

Vtom, čeho si všiml, bylo, že obraz je zničený časem, bez barvy, a velmi mu ho bylo líto.

Rom šel za gádžem, který se staral o hřbitov (dosl. o kříže), a řekl mu: „Pane, byl bych rád, kdybych tuhle ikonu viděl opravenou a namalovanou. Zplatím ti za tvou práci.“

Dohodli se. A Rom se ubytoval ve vsi v hostinci.

Příštího dne se vrátil zpátky na hřbitov, aby se podíval, jak je to s prací, kterou zaplatil, ale viděl, že hlídač nabarvil jenom svatého Jiřího a koně – a draka nechal tak, jak byl.

Rom šel znovu za hlídačem: „Zaplatím ti taky za to, abys namaloval draka, jak jsem chtěl, protože se mi nezdá v pořádku, aby ikona zůstala takhle, napůl nabarvená, chci aby bylo nabarvené všechno. Dobarvi to, člověče,“ povídá.

Gádžo se pustil do práce ne s velkou chutí.

Joška se unavil, jak s tím gádžem diskutoval o svatém Jiřím, a tak se vrátil zpátky do hostince, ale jakmile tam přišel, onemocněl.

Zavolal doktora, dva doktory, jenomže tu vesnici tehdy postihl velký mor, spousta gádžů zemřelo, nebyl na to žádný lék, on už byl taky na umření, byl ztracený. A tu noc, jak v horečkách ležel na posteli, vešel dovnitř nějaký člověk a povídá mu: „Rome, neboj se, vypij tenhle nápoj a ujišťuju tě, že se uzdravíš, nic se neboj,“ povídá.

| Lolja Bernal (druhý zprava) |
foto archiv autora |

Pala kođa o Joška suto peske anda jekh, aj kana vuštilo de diminjací, aba sasto sas. Aj pušla pa o manuš katargodi aj koník či žanelas pe leste.

Kana nakhlo katar le trušula, vi pušla katar o gažo kodo, kaj mothoda leske, ke but gaže mulesas, numa sar avela, e čuma gelitar. Čudisajlo o Joška aj dikhla ke e statua sas sa farbome, aj pelo leske desja drago, čajlilo sa peske ileša, umpači sas. Atunči asandoj dikhla la statua d'anda ek rig ži ande kaver, aljar-da, vazda peski staďi, najisisarda aj gelotar.

Kaďa sas muro divano ma naj anda leste.

Na to Joška okamžitě usnul a když se ráno probudil, (už) byl zdravý. Vyptával se po tom člověku všude možně, ale nikdo o něm nevěděl.

Když šel kolem hřbitova, zeptal se taky toho gádže, co mu řekl, že mnoho lidí umřelo, ale ve skutečnosti mor už pominul. Joška se podivil a viděl, že socha je už celá natřená, a byl moc rád, spokojen, klidný. S úsměvem si prohlížel sochu ze všech stran, pochopil, smekl klobouk, poděkoval a odešel.

A to je ten příběh a víc už tam nic není.

*Překlad je záměrně doslovný pro lepší orientaci v kalderašském originále
Přeložila MH*

— Zpomalená kolečka aneb přehled výnosů a opatření ošetřujících kočování Romů ve Francii

Kateřina Klíčová je studentkou doktorandského studia sociologie na Fakultě sociálních studií v Brně. V současné době se podílí na výzkumu Institutu pro sociální otázky *Rozměry multidimenzionálního sociálního vyloučení romských komunit v Brně*. Na Filozofické fakultě vystudovala obor francouzský jazyk a literatura, který ukončila závěrečnou prací *Odras každodennosti v poezii francouzských Romů* a obor sociologie, na kterém obhájila v roce 2003 diplomovou práci *Sociální kontrola kočovných společenství ve Francii*. Kvalitativní výzkum, který je předmětem její disertační práce, je zaměřen na sídelní segregaci a život romské komunity v městských ghettech.¹

V České republice byli Romové definitivně usazení zákonem z roku 1958.² V té době jich už ale kočovala jen velmi malá část, vlastně jen tzv. Romové olašští. V Evropě však existují země, kde není kočování zákonem zapovězeno. Ve Francii žije, podle různých zdrojů, 250 000 – 400 000 kočovníků romského původu.³ Více než polovina z nich kočuje po celý rok, nebo alespoň jeho větší část. Někteří kočují z vlastní vůle, mnozí však proto, že jsou z míst, kde se zastaví, vyháněni. Na základě těchto údajů můžeme provést základní typologii strategií, které francouzští Romové zaujímají ve vztahu ke kočování:

Rodiny, které kočují celý rok a zastavují na vyhrazených parkovištích zřízených radnicí nebo místní samosprávou. Celoroční kočování je však velmi ekonomicky náročné a v některých rodinách kočuje pouze muž za účelem ekonomické aktivity.

1 Případnou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Kateřina Klíčová, Fakulta sociálních studií, katedra sociologie, Brno, 602 00, klicov@centrum.cz.

2 Národní shromáždění ČSR 17. října 1958 schválilo Zákon o trvalém usídlení kočujících osob, který jednoznačně diskriminačním postupem těmto osobám nařizoval přejít k usedlému a zanechat kočovného způsobu života. [Nečas, 1999]

3 Francouzský statistický úřad nesčítá francouzské občany na základě etnické, kulturní či náboženské příslušnosti. V roce 1998 zavedl v části dotazníku, která se týká bydlení, kategorii „mobilní bydliště“. Na základě tohoto údaje se pak měl zjistit přibližný počet osob označovaných jako «gens du voyage». Při sčítání lidu v roce 1999 se do této kolonky vešlo 140 000 osob. Benedikt Anderson [1991] však upozorňuje na to, že kategorie sčítání lidu jsou „fikce“ neboť představují realitu, ve které člověk patří pouze do jedné z kategorií a pouze do ní, ale že se s nabízenými kategoriemi identita osob nepřekrývá.

Některé rodiny takovéto řízené parkování odmítají a zastavují podle potřeby na obecních nebo soukromých pozemcích. Dostávají se tak do nelegální situace a jsou po 48 hodinách vyhoštěny.⁴ Často však bývají vyhoštěny i v případě, že vyhrazené prostranství v obci neexistuje nebo je přeplněno.

Protože ve Francii je velký nedostatek vyhrazených parkovišť, některé rodiny kočují pouze část roku např. jako sezónní dělníci při sběru ovoce nebo účastní-li se velkých náboženských a kulturních shromáždění.

| Parkoviště vyhrazené pro karavany |

zdroj: <http://mayvon.chez.tiscali.fr/> (ověřeno 24.5. 2004, 14:39) |

Kočování však není výsadou pouze etnických Romů, ale i jiných, historicky konstituovaných, skupin např. Yeniches.⁵

Pokusím se v tomto historickém přehledu nastínit pohled francouzské veřejnosti a veřejné správy na fenomén kočování. Výčet historických opatření a moderních zákonů doplňují sociolingvistické poznámky. Vedle popisu administrativních opatření týkajících se kočování se zaměřuji na to, jak se označování pro kočovnické populace v jednotlivých legislativních a administrativních textech měnila.

Koncept francouzského národa není založen na etnickém principu, jeho konstrukce je občansko-politická. Pavel Barša [1999] popisuje francouzský integrační model takto: „Proti tomuto⁶ „právu krve“ (jus sanguinis) a partikulární etnické identitě stojí francouzské „právo země“ a univerzalistická idea republiky. Díky nim je Francie v zásadě otevřena naturalizaci

4 Lhůta 48 hodin byla zavedena ještě v době hippomobilů, tedy maringotek tažených koňmi. Byla určena pro odpočinek zvířete.

5 Jako Yeniches je označována skupina kočovníků, kteří se v Německu přidali po Třicetileté válce k romským kočujícím rodinám. Pravděpodobně se jednalo o vojáky, kterým skončila služba či o sedláky a rolníky, kterým válka sebrala obživu. Mluvili argotem odvozeným od jazyka rotwelsch, který používali potulní němečtí žongléři již v 13. století. Jejich etnický původ se tedy nevztahuje k Indii. V 19. století přešly některé rodiny (Horn, Mélard, Denne) hranice Francie. Podle úředních dokumentů získává většina z nich v roce 1872 francouzské občanství. O Jeniších viz též článek M. Brandnerové, RDŽ VIII, 3–4/2001, str. 94–102.

6 Německý model přechodné diferencované inkorporace.

těch, kteří žijí a pracují na jejím území. (...) Tato občansko-politická integrace je ovšem pochopena současně jako kulturní asimilace. Veřejné instituce nepodporují uchování a rozvoj etnických identit, s nimiž byli naturalizovaní občané dříve spjati. (...) Kulturně-skupinová odlišnost je tolerována jako soukromá záležitost, nikoliv však jako součást veřejné kultury. To by šlo proti jakobínskému ideálu „jednoho a nedělitelného“ národa, který je pojat jako společenství rovných jednotlivců, a v žádném případě tedy ne skupin.“

Ve francouzském politickém slovníku a v právní terminologii neexistuje pojem kulturní nebo etnická minorita. Aubin [2001] připomíná v analýze francouzské legislativy, že «gens du voyage»⁷ nejsou, podle logiky republikánského konceptu občanství (a tedy podle francouzského práva) považováni za menšinu, na rozdíl od mnoha postkomunistických zemí. Francouzští zákonodárci nepoužívají pojem Tsiganes, natožpak Sinti, Gitan nebo Manouche, které evokují etnický původ. Tato skupina spadá pod legislativu, zaměřenou na kontrolu specifické životní strategie této skupiny pod hlavičku «gens du voyage».

Přehled francouzských etnonym a jejich dělení

Komunita kočovníků je silně vnitřně diferencovaná, což, jak jsme uvedli, komplikuje její přesné vymezení. Při konstrukci pojmenování lze vycházet z etnického původu, z fyzického vzezření, z příbuznosti používaných dialektů či z geografického hlediska. Současná apelace kočovníků je amalgamem všech těchto kritérií.

Belgický etnolog Reynierse [in Falque, 1987] rozlišuje dvě roviny etnonym.⁸ Zavádí pojem *exonymum* pro pojmenování, které určitému etniku připisuje okolí, nehlédě na to, zda se jedná o obecnou či vědeckou mluvu. Termín *endonymum* je výrazem pro pojmenování, kterým se označují skupiny samy.

Politika přístupu k menšinám s sebou nese nejen přijímání nových opatření, ale i vlastní, uzpůsobené jazykové označování těchto skupin. Liégeois [1979:12] shrnuje tyto proměny ve francouzském kontextu. V jazyce zákonodárců byli «Tsiganes» označováni nejprve jako Bohémiens – dobrodruzi a banditi, později jako tuláci a ještě později jako nomádi.⁹ V další vlně byli označováni za bezdomovce. Toto označení inspirovalo další generaci zákonodárců

⁷ Kočovníci.

⁸ Společné pojmenování lidí se stejnou etnicitou, které působí jako vnější diferenciativní znak, odlišující dané etnikum od jiných.

⁹ Český zákon o potulných cikánech z roku 1927 byl podobně nejednoznačný v otázce definice populace, na kterou se měl vztahovat. Ustanovení zákona se vztahovala na tzv. potulné Cikány, jimiž byli jednak kočovníci a jednak tuláci „žijící po cikánsku“. Obě tyto skupiny byly pokládány za kočovné a potulné i tehdy,

k definici perifrází „osoby bez pravidelných příjmů, které by jim zaručovaly normální podmínky života“. Aktuálně používaným označením kočovníků je sousloví «gens du voyage».

Ještě v roce 1949 měla mezirezortní komise problém definovat populaci, kterou se zabývá. Karine Braconier [1996:71] cituje: „Tato zpráva má za úkol definovat principy, které by se měly stát základem komunikace mezi administrativou a populací kočovného původu, která je známá pod jmény tsiganes, bohémiens, gitans¹⁰, manouches, romanichels atd.“

| Kdysi bývaly karavany taženy koňmi, dnes je nahradila osobní auta |
zdroj: <http://mayvon.chez.tiscali.fr/> |

Pokud se podíváme na tento vývoj podrobněji, vidíme jasně odklon od popisu kulturních atributů ke zvýrazňování sociálních příznaků romského etnika. Kočování je posouváno od sociální strategie k sociální „patologii“. V následující části článku se podíváme podrobněji na administrativní termíny, které jsou spjaty s kočováním a které se objevují v různých historických dokumentech.

Po příchodu do Francie v 15. století až do století osmnáctého, kdy byly známy první lingvistické výzkumy, které vnesly světlo do dohadů o původu romského etnika, byli Tsiga-

jestliže zčásti, hlavně v zimě, trávily život ve stálém bydlišti, tedy jestliže byly polousedlé. Hlavním nedostatkem tohoto úvodního článku byly blíže nerozvedené nebo vůbec chybějící definice základních pojmů. Zvláště pojmy „tulák“ a „cikánský způsob života“, jejichž výklad se ponechával praxi, byly neobyčejně široké a všeobecné. Takové formulace umožňovaly zakročit nejenom proti těm, na něž se zákon vyloženě vztahoval, ale i proti těm, kteří měli trvalá bydliště a nevyhýbali se práci. [Nečas, 1999].

10 Toto označení etymologicky pochází z výrazu Egyptiens. Používají je katalánští a andaluští kočovníci. Ti se však velmi brzo usadili, v důsledku asimilační politiky Španělska, a exonymní název přijali za vlastní. Jejich kultura je silně hispanizovaná. Žijí ve Španělsku, v Portugalsku a na jihu Francie (Marseille, Perpignan). Názory na jejich příchod do Španělska se různí. Někteří romisté tvrdí, že přišli na Pyrenejský poloostrov přes Severní Afriku. Jejich oponenti dokazují na základě lingvistických analýz, že jejich dialekt obsahuje řecké a slovanské výrazy a tudíž byli Gitans součástí migračních vln přes Střední Evropu či Balkán. [Falque, 1987]. O etymologii a historii dvou nejstarších exonym užívaných na půdě Evropy – a to obou paralelně už v Byzanci – pojednávají nejspolehlivěji přední byzantologové George Soulis a Ilse Rochowová. Jejich statě týkající se tohoto tématu jsou uveřejněny v českém překladu ve sborníku *Romové v Byzanci* [1998].

nes¹¹ nazývání Bohémiens nebo Egyptiens. Tsiganes přichází do Francie po malých skupinkách, nejednalo se v té době tedy o nějaký masivní exodus. První zmínky v kronikách se objevují na počátku 15. století, jde však o záznamy z lokalit vnitrozemských, můžeme se tedy domnívat, že některé skupiny prošly na francouzské území nepovšimnuty již dříve. [Liégeois, 1995]

Henriette Asséo připomíná, že Tsiganes se do Francie dostávají ve zvláště pohnuté době: „První nomádské skupiny se ve Francii objevují v těch černých dnech vlády Karla VI., kdy se donekonečna prodlužovala stoletá válka. Fakt, že se na francouzském území objevili barsky vyhlížející cizinci, i když bez válečných úmyslů, nemohl u Francouzů v těžké době války vyvolat nic jiného než podezření a nepokoj.“ [Asséo, 1975:13]

Skupiny kočovníků tak byly v této nepokojné době považovány za bandy žoldnéřů, tuláků a zlodějů, které produkovala válka. V zájmu stabilizace rozložené francouzské společnosti se přistupovalo k paušálnímu odmítání všech cizích skupin. Tato počáteční nedůvěra bude Tsiganes provádět i v poválečných dobách.

Anonymní kronikář popisuje první příchod Tsiganes do Paříže takto: „...měli osmahlé tváře, kudrnaté vlasy a na jednom nebo obou uších jeden nebo dva stříbrné kruhy (...), ženy byly jedním slovem nejčernější a nejubožejší osoby, jaké jsme kdy ve Francii viděli...“ [Asséo, 1975:14] Nedůvěru vzbuzoval i fakt, že se tito nomádi nedali přiřadit k žádnému geografickému území.

V 16. století přispěla morová nákaza k rozšíření mýtu, že špinaví Bohémiens¹² jsou původci a roznašeči zhoubných chorob. V tomto století se začíná formovat sociální struktura kočovníků, jejich životní strategie, zaběhlé cestovní trasy jednotlivých rodin během roku a tradiční církevní setkání širokých komunit. Historička Henriette Asséo podotýká, že právě v této době se tvoří rigidní sociální struktura: „Pomocí procesu povrchní akulturace se vždy Bohémiens přizpůsobili jazyku, víře a sociálním konceptům zemí, kterými procházeli, to vše proto, aby co nejlépe ochránili svoji vlastní kulturu.“ [Asséo, 1975:20]

11 Označení Tsigane je běžně používáné v odborných textech a není akademickou veřejností vnímáno jako pejorativní. Objevují se však hlasy, jak ze strany vědců tak od příslušníků romské a „kočovnícké“ elity, že se jedná o „gádžovský“ konstrukt, který má ve slovanských jazycích negativní konotaci v souvislosti s genocidou Romů během 2. světové války, kdy pod tímto označením zahynulo téměř půl milionu Romů, Sintů a Manušů v koncentračních táborech. Akademická francouzská veřejnost se však brání, že jde o jediné zastřešující označení bez pejorativní konotace.

12 V 15. století v prvních migračních vlnách do Západní Evropy přicházely rovněž skupiny Romů z území dnešní České republiky. Tyto skupiny nesly průvodní ochranné listy vydané římským císařem a králem českým Zikmundem Lucemburským. Protože obyvatelé Francie považovali tyto Romy za poddané českého krále, nazývali je Bohémiens – obyvatelé Čech (Francouzsky překlad slova *Čechy* je *la Bohème*). Podobné listiny vydávali panovníci maďarští a polští.

V roce 1606 král Jindřich IV. jako reakci na řadu stížností přikazuje rozpuštění skupin Bohémiens a zakazuje jim, pod hrozbou tělesných trestů, sdružovat se ve skupinách větších než čtyři osoby. [Liégeois, 1978] Dnešní rozpolcenost mezi akceptací folklóru a odmítáním marginality „cikánské“ populace má kořeny již v této době. Přestože král vydává edikty k potírání Bohémiens, ve stejné době jsou tanečníci z řad Bohémiens a Egyptiens¹³ zváni, aby tančili na královském dvoře.

| Parkoviště pro karavany bývají často úředně situovány v blízkosti skládky | zdroj: <http://mayvon.chez.tiscali.fr/> |

V roce 1682 král Ludvík XIV. vydává královskou vyhlášku proti Bohémiens, která kromě postihování samotných kočovníků upozorňuje šlechtu na vypsání sankcí, pokud na své půdě poskytnou útočiště „nomádům“. I zde vidíme slučování etnicity Bohémiens s kočovným způsobem života. Muži jsou posíláni na galeje a ženy musí „přestat žít jako bohémiennes.“ [Liégeois, 1978:19]

V 17. století vznikají ve Francii, ale i v jiných zemích Evropy, internační domy pro chudé.¹⁴ V Paříži byl otevřen Veřejný špitál, do kterého byli umisťováni i kočovníci z řad Bohémiens. Příčiny vzniku těchto domů popisuje Michel Foucault [1993:42]: „Ono gesto dává řád určitému složitému celku, který zahrnuje novou citlivost vůči bídě a povinností podpůrné péče, nové formy reakce na ekonomické problémy, nezaměstnanost a povalečství, novou etiku práce a také sen o autoritářské obci, jež cestami nátlaku propojí mravní povinnosti s občanským zákonem.“ Posledně zmiňovaný zákon se poprvé týká i dětí. Pokud nebudou schopny práce na galejích, budou internováni právě v těchto špitálech k převýchově.¹⁵ [Liégeois, 1978:19]

13 Označení Egyptiens se používalo paralelně s termínem Bohémiens. Jazykovým vývojem se v evropských jazycích vžilo Gitanos ve Španělsku, Egypcios v Portugalsku apod. Ve středoevropském kontextu se termín egyptští Cigáni vžil v sedmnáctém století pro západoevropské skupiny, které po vyhnání z německých oblastí hledaly útočiště v Uhersku. [Jurová, 2002].

14 srovnej Mareš, Petr: Sociologie nerovnosti a chudoby, Slon, Praha, 1999 kapitola Podoba chudoby a vztah společnosti k chudobě v předindustriální Evropě, str. 80-94.

15 V českých obcích, kde byli dopadeni potulní Romové bez prokazatelných zdrojů obživy, ponechávaly se k prozatímnímu chudinskému zaopatření pouze jejich děti a mládež, zatímco dospělí byli předáváni soudům k trestnímu stíhání podle zákona o tuláctví č. 89/1885 ř. z. [Nečas, 1999:52].

Na konci 17. století jsou kočovníci považováni za (a)sociální živel, jehož hlavními hříchy jsou kočování a zahálka. Nejsou vnímáni jako skupina, kterou by pojily etnické či kulturní charakteristiky. Jean-Pierre Liegeois [1978] připomíná, že „koncept rasizmu a jeho premis je až dílem 18. století. Člověk se tedy v této době nerodí jako Tsigane, ale stává se na základě životního stylu Bohémien.“ „Cikáni“ jsou tedy pronásledováni pro svou marginalitu a nekulturní odlišnost. Kočovníci jsou postihováni na základě zákonů o tuláctví a žebrotě. Trestány byly i osoby, které jim daly almužnu, a to dvěma dny nucených prací.

V 17. století také nastávají masivní deportace osob odsouzených za trestný čin do kolonií jako Martinique nebo Louisana. Přitom jsou deportovány četné kočovnické rodiny obviněné z žebráctví a potulky.

Na konci 18. století mění myšlenkové zázemí humanismu pojetí marginality a „z divochů se stávají primitivové, které je potřeba civilizovat.“ [Liégeois, 1978:25] V roce 1764 byla vydána nová vyhláška, která poprvé přikazuje kočovníkům, aby si našli trvalá bydliště, a v místě bydliště práci.¹⁶

Ani 19. století není kočování nakloněno. V roce 1810 je do Trestního zákoníku zapsáno tuláctví jako trestný čin stejně jako žebráctví. Pod vedením ministra policie je připravena vyhláška, která nařizuje internaci všech osob, které nemají trvalé bydliště, a tudíž nemohou být považovány za občany ani využívat práva z občanství vyplývající. Na základě této vyhlášky bylo v Pyrenejském kraji v noci z 6. na 7. prosince 1810 internováno 475 osob. [Foletier, 1973] Internace kočovníků pokračuje i v dalších desetiletích a sankce se stupňují v osmdesátých letech 19. století, především v souvislosti s migrační vlnou Romů z Východní a Střední Evropy. Přestože s jejich příchodem do Francie je spojena romantizující móda „cikánské“ hudby a kabaretů, kulturní odlišnost nové migrační vlny ještě vyostříla volání veřejnosti po přísnějších zákonech.

Legislativa 20. století

Francouzský právní systém je z perspektivy našeho tématu zajímavý ve dvou rovinách. Specifičnost francouzského právního systému v kontextu Evropy vyniká především při ratifikaci mezinárodních dokumentů.¹⁷ Druhou rovinou je srovnání právního systému Francie s nepsaným systémem norem a pravidel kočovných společenství.¹⁸

16 Královská vyhláška z 3. srpna 1764, Recueil des Edits, svazek IV, strana 417.

17 Francouzské právo inspirované osvíceneckými myšlenkami universalismu považuje za svůj objekt pouze individua-občany. Nezabývá se tedy skupinami, které jsou definovány partikulární příslušností. Toto chápání práva vedlo například k odmítnutí několika mezinárodních právních dokumentů, které zajišťovaly právní

V následující části představím přehled zákonů a jejich vliv na životní podmínky kočovníků. Zatímco zákon z roku 1912 se snažil kočovníky oddělit a vzdálit od majoritní populace, zákon z roku 1969 byl zákonem asimilačním. Neúspěšný pokus o řešení problematiky bydlení zákonem z roku 1990 byl korigován v roce 2000. Poslední zákon, který se zabývá kočovnými, tentokrát z hlediska vnitřní bezpečnosti státu, je zákon z roku 2002.

Zákon z roku 1912

Zákon O provozování kočovných živností a úpravě pohybu nomádů¹⁹ z roku 1912 je veden logikou podezřívavosti a nedůvěry ke kočovníkům. Jeho schválení je výsledkem politiky, která se snaží zavést „všeobecný dohled nad nomády“ kočujícími na francouzském území. [Aubin, 2001] Tento dohled měl být zabezpečen především zavedením speciálního identifikačního průkazu – antropometrické knížky.

Co předcházelo přijetí zákona 1912

V roce 1897 byla z popudu ministra vnitra²⁰ zřízena mimoparlamentní komise, která měla na základě podkladů sčítání lidu z roku 1885 najít způsob, jak lépe kontrolovat osoby bez trvalé-

ochranu menšinám. Francie příslušníkům menšin poskytuje ochranu v rámci ochrany práv občanů. Příkladem tohoto postoje může být odmítnutí ratifikace dokumentu „Rámcová dohoda o ochraně národnostních menšin“, který vypracovala Rada Evropy. Podle francouzské strany jsou myšlenky obsažené v dokumentu neslučitelné s francouzskou Ústavou a Ústavní rada rozhodla, že „principy nedělitelnosti republiky, rovnosti před zákonem a nedělitelnosti národa nejsou kompatibilní s prosazováním kolektivních práv jakýchkoliv skupin, definovaných jako kulturní, jazyková nebo náboženská komunita.“ [Rozhodnutí no 99-412 DC z 15. června 1999, *Journal Officiel de la République Française* publikováno 18. června 1999, str. 8964.] Francie patří spolu s Tureckem mezi státy, které podepsaly, ale neratifikovaly Evropskou chartu regionálních a menšinových jazyků poté, co francouzský Ústavní soud zamítl žádost v roce 1999 s odůvodněním, že „uznání partikulárních práv, např. jazykových žadatelů z řad menšin, by nebylo v souladu s Ústavou Francouzské republiky.“ [Aubin: 2001:31].

18 Ve francouzském pojetí multietnického soužití jsou kočovníci, respektive «Tsiganes», považováni za sociálně marginalizovanou populaci a hledisko jejich kulturní identity je zatlačeno na okraj. V souvislosti s přijetím zákona o podomním prodeji v roce 1972, který výrazně omezil možnosti profesního uplatnění kočovníků, je Michel Massenet (předseda Úřadu pro populaci a migraci při ministerstvu práce, zaměstnanosti a populace) na semináři „O populaci nomádského původu“ označil za strůjce vlastní marginality: „Nomádi nemohli, nebo nechťeli realizovat hlubokou přeměnu svého chování, která implikuje přechod od nomádské civilizace k civilizaci usazené společnosti.“ Doplňuje, že: „...u těchto skupin vidíme často charakteristické rysy sociální marginality: segreganční chování, analfabetismus, profesní nestabilitu, lenost vedoucí k delikvenci, neznalost a ignorování zákonů, žebráctví, alkoholismus a prostituci.“ [in Liégeois, 1980:29] V roce 2002 byl přijat zákon navržený ministrem vnitra, který «gens du voyage» zařazuje do stejné kategorie jako prostitutky a žebráky.

19 Zákon z 16. července, *Journal Officiel* (dále jen JO) publikován 19. července 1912, p. 6410-6411.

20 Louis Barthou.

ho bydliště a jak zabránit zločinům kočovníků. Sčítání lidu bylo zaměřeno právě na zjištění počtu „nomádů, bohémiens a tuláků“. Starostové, policie a velitelé polních stráží byli vyzváni, aby zjišťovali přímo od „šéfů kočovných band“, které křižují Francii, jejich aktivity a záměry. [Declite, 1995] Poslanci²¹ rovněž vyzvali vládu: „...aby zajistila bezpečnost měst i venkova a zabránila vpádu kočovnických band do země.“

Závěry mimoparlamentní komise²² zněly takto: „Nomádi etnického původu jsou velmi nebezpeční (...) a cca 25 000 nomádů v bandách kočuje po Francii.“ Přestože „kočování v bandách“ nespĺňuje podmínky trestného činu tuláctví,²³ komise vyzvala parlament k vytvoření zákona, který by do tuláctví zahrnoval i „Romanichels“ (mají bydliště, i když ne trvalé, i zdroj obživy). Komise rovněž navrhla, že orgánem, který by vykonával kontrolu nad nomády, by měla být policie. Zde je poprvé zmíněna myšlenka „venkovské policie“.

Nedostatek policistů, kteří tuto kontrolu měli vykonávat mimo města, byl nazýván „policejní pouští“. Situaci mělo v roce 1907 vyřešit zřízení mobilních jednotek soudní policie. Nově zřízené jednotky měly jako hlavní úkol identifikovat kočovníky, a přestože kočování nebylo v té době trestným činem, přistoupilo se ke zřízení státního archivu kočujících osob, které byly do archivu zařazovány, aniž jim bylo prokázáno spáchání trestného činu. Policejní iniciativa inspirovala v následujících letech zástupce moci k uzákonění již prováděných praktik. Nový francouzský prezident Clemenceau nařídil policistům oběžníkem z 4. dubna 1907 fotografovat a identifikovat, a to pokaždé, když k tomu budou mít legální příležitost, tuláky a romanichels a poslat je na generální kontrolu, založenou na antropometrické metodě, fotografování a identifikaci.

Veřejné mínění bylo na tento zákon připraveno a rozproudily se debaty, které vyústily k přijetí zákona O provozování kočovných živností a úpravě pohybu nomádů.

Konec 19. století byl také poznamenán migrační vlnou Romů z východní a střední Evropy. Bývalý premiér Francie Georges Clemenceau romské imigranty nazýval „potulnými osobami, většinou bez vlasti“ [Declite, 1995]. Migrační vlny upevnilly nejistotu majoritního obyvatelstva a znovu zviditelnily problematiku kočovníků /Tsiganes ve vztahu k francouzskému občanství.

Problematické vymezení objektů zákona

Zákonodárci, vědomi si tradice nedělitelnosti francouzského národa na etnické a kulturní menšiny, v zákoně kočovníky nevymezují na základě etnického kritéria, ale na základě krité-

21 Poslanecká rozprava, publikováno v JO z 30. října 1907, p. 1972.

22 Publikováno v JO z 21. března 1898, p. 1940.

23 Tulák je definován jako osoba, která nemá bydliště, zdroj obživy, zaměstnání ani profesi.

ria sociálního, tedy podle způsobu života. Podtext etnického vymezení však zaznívá v průběhu legislativních debat. Slova jako Bohémiens, etničtí tuláci, znak rasy apod. zaznívají na půdě Národního shromáždění velmi často. Důkazem toho je záznam z rozpravy poslanců, kterou cituje Declite [1995:26] ve svém článku:

M. Jourde, poslanec: Podle čeho se pozná Romanichel?

Odpovědi poslanců: Je to nomád, co nic nedělá. Jezdí na zimu na jih a v létě na sever...

David Fernand, poslanec: Poznáme je podle následujících znaků: jedná se především o rasové znaky, které znáte stejně jako já...

M. Jourde (přerušil svého předřečníka): Na těchto základech nelze postavit zákon.

David Fernand: Přiznám se, že jsem si nepřipustil tuto otázku, ačkoliv byla položena již dávno občany, na nás je teď nalézt řešení.

Po této rozpravě bylo navrženo uzákonit preventivní řešení, tedy důslednou kontrolu kočujících osob. Poslanci nemohli přesně definovat cílovou populaci na základě jejího etnického původu, přistoupili tedy na řešení spočívající na důkladné a systematické kontrole kočujících jednotlivců. Premiér George Clemenceau²⁴ vysvětluje s odvoláním na porušování společenských norem: „Jsou to většinou cizinci (sic), nemají žádný status (état civil), nemají trvalé bydliště, nevykonávají žádné povolání...“ [Liégeois, 1979:2]

Návrh zákona obsahuje zásadní posun: tulákem se stává každý, kdo nemá trvalé bydliště, i když v předchozích letech nějaké bydliště měl nebo bydlí v karavanu. Motivy pro vytvoření zákona o nomádech, které zákonodárce Etienne Flandin²⁵ kvalifikuje jako tuláky etnického charakteru, ozřejmil tento poslanec během debaty v Senátu²⁶: „...Tito «vagabonds de caractère ethnique»²⁷, kteří žijí na našem území, jako by ho dobyli, kteří nechtějí znát pravidla hygieny ani předpisy našeho občanského práva a kteří se stavějí pohrdavě i k našemu trestnímu a daňovému zákonu (...), Bohémiens terorizují náš venkov, který beztrestně drancují.“

Kontrolní a administrativní opatření vyplývající ze zákona z roku 1912 udělala z kočujících Tsiganes „občany druhého řádu“ [Declite, 1995:1] a tato diskriminační nařízení platila až do roku 1976, kdy byl zákon částečně novelizován. Kočovníci musí hlásit každý svůj přesun, musí mít u sebe specifické dokumenty a na policii složku s fotografiemi a otisky prstů.

24 Předseda francouzské vlády 1906-1909 a 1917-1920. Do národního shromáždění zvolen 1871.

25 Profesor občanského práva v Alžíru, později generální prokurátor v Paříži, autor biografie o Alexis de Tocqueville a dalších publikací, např. Recidiva a způsoby jak jí předejít (*Récidive et les moyens de la prévenir*).

26 Senátní debata 10. Března 1911, citováno in Aubin, 2001:27.

27 Tuláci etnického původu.

Tato právní úprava se stala legislativním zarámováním internace kočovníků romského původu po roce 1940.

Vyhláška z roku 1940²⁸ zakazuje: „...s okamžitou platností kočování na celém území Francie“... příkazuje rovněž... „zajistit osoby bez trvalého bydliště, bez vlasti a zaměstnání, tedy všechny nomády, jejichž vymezení nejdeme v třetím odstavci zákona z roku 1912.“

Zákon z roku 1912 rozlišuje tři typy kočovníků

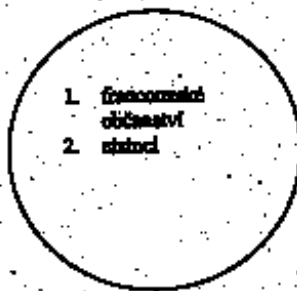
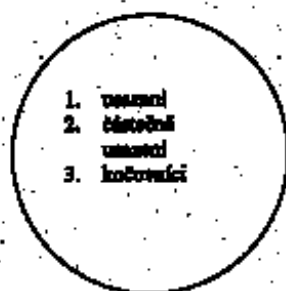
Po vypuštění etnických kritérií ze zákona by se mohlo zdát, že přímá souvislost s diskriminací Tsiganes jako etnické skupiny neexistuje. Z analýzy vichistického režimu však jasně vyplývá, že právě tato legislativní úprava umožnila internaci Tsiganes na základě administrativních kartoték o vystavení dokladů. Právník Marcel Walin v roce 1950 v souvislosti se zákonem z roku 1912 píše: „Přes svoje pojmenování a první dva paragrafy týkající se kočovných profesí a trhovců se jedná jednoznačně o zákon určený k ochraně před obecným ohrožením, které představují Bohémiens, Romanichels nebo Tsiganes.“ Následující výčet přibližuje kategorizaci osob a také opatření, která z této kategorizace plynou: kočující osoba s trvalým bydlištěm (1), osoby bez trvalého bydliště, s francouzským občanstvím, které kočují po francouzském území za účelem vykonávání profese (2), osoby bez trvalého bydliště, ať jsou jakékoliv národnosti, a kočující po francouzském území, kteří nespádají do žádné z předchozích kategorií, i když mají zdroje nebo předstírají vykonávání profese (3). Na osoby spadající do poslední skupiny se vztahují všechna nová kontrolní opatření. Není bez zajímavosti, že právě zápornou definicí této kategorie (kteří nespádají do žádné z předchozích kategorií) se zákonodárcům podařilo přesně vymezit etnickou skupinu Tsiganes, aniž by při její charakteristice museli odkázat na její etnicitu.

Nová administrativní a policejní opatření

V zákoně jsou určeny v souladu s kategorií osob i formy a metody kontroly a rovněž sankce v případě neuposlechnutí nařízení. Prostředky kontroly a dohledu jsou nejpřísnější pro třetí kategorii osob, kam spadají etničtí Tsiganes. Zatímco trhovci potřebují pouze «carnet d'identité» (stav, fotka, podpis), je každý občan spadající do třetí kategorie povinen mít u sebe speciální identifikační doklad. Rodina či skupina, která kočuje pohromadě, musí mít navíc identifikační doklad skupiny, a je tedy kontrolována jako skupina. Hlavní změnou v chápání kočování však je, že od kontroly pohybu se postoupilo ke kontrole osob. Vláda se podle zjištění Jeana-Pierre Liégeois [1979] inspirovala myšlenkou krále Ludvíka XV., který v roce

28 Vyhláška z 6. dubna 1940, JO 9. duben 1940, p. 2600.

1. Třigumci

2. Kočovníci

3. Gens du voyage

| Různé možnosti vymezení populace,
na níž se vztahuje administrativní kontrola |

1724 nechal zavést identifikační průkazy pro Bohémiens. Všimněme si tedy podrobněji tří nově zavedených administrativních dokumentů: antropometrické knížky, kolektivní knížky a povolení k pohybu.

«Carnet anthropometrique» – antropometrická knížka

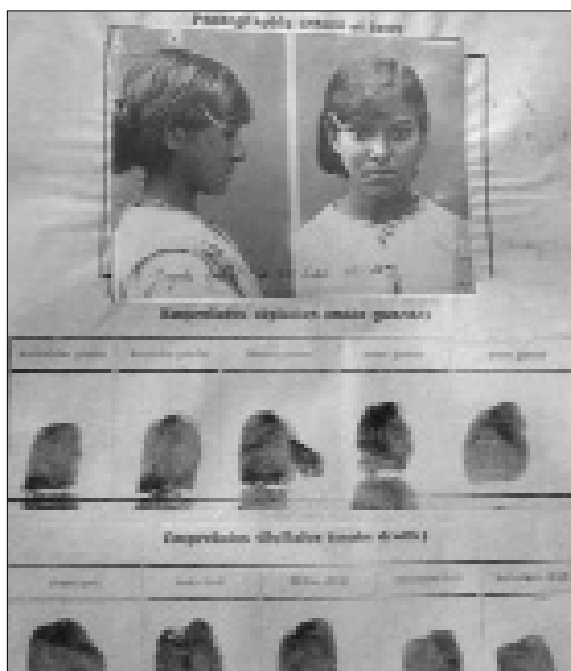
Opatřením, které omezuje svobodu pohybu a vyčleňuje kočovníky do zvláštní kategorie občanů je zavedení tzv. antropometrické knížky.²⁹ Antropometrická metoda zavedená Alphonsem Bertillonem znamenala revoluci v identifikaci osob na základě jejich fyzických znaků a odlišností. Tato nová metoda umožnila systematickou kontrolu kočovníků. Zavedení antropometrických knížek aplikovalo metody kriminalistiky na kočovnickou populaci preventivně a tím ji označilo plošně za potenciální zločince.

Michel Foucault [2000:202] říká o vzniku „politické anatomie“: „Lidské tělo vstupuje do mašinérie moci, která jej prohledává, rozmontovává na části a znovu skládá. Tak se rodí politic-

ká anatomie, která je právě tak mechanikou moci, ta definuje, jak lze působit na tělo druhých nikoli pouze proto, aby dělali to, co se od nich žádá, ale proto, aby jednali tak, jak se po nich chce spolu s technikami, jimiž se určuje rychlost a účinnost.“

Antropometrická knížka byla vystavena francouzským občanům starším třinácti let, na které se zákon vztahoval. Dokument obsahoval následující údaje: křestní jméno, příjmení, přezdívka, pod kterou je osoba známa, rodinný stav, výška, výška trupu, rozpětí paží, výška a šířka hlavy, šířka obličeje, délka pravého ucha, délka levého prostředníčku a ukazováčku, délka levého lokte, barva očí, otisky prstů obou rukou, dvě fotografie (profil, face).

Držitelé antropometrické knížky museli tento doklad předložit při přícho-

| Individuální antropometrická knížka |
zdroj: <http://mayvon.chez.tiscali.fr/> |

²⁹ Existenci obdobného postupu na území České republiky dokládá Nečas. Po sčítání kočovných a potulných Romů v době 1.června 1925 do 15.srpna 1929 byly Romům vydány cikánské legitimace. [Nečas, 1999:62]

du na území obce, na komisařství, kde obdrželi pobytová víza. Před opuštěním obce musely tyto osoby zažádat o ukončení platnosti víza. Bez tohoto dokladu se nesměly vzdálit více než několik metrů od vozu a karavany mohly opouštět pouze od úsvitu do soumraku. Toto opatření výrazně přispělo k stigmatizaci a exkluzi kočující populace.

«Carnet collectif» – kolektivní knížka

Antropometrická knížka splňovala představy veřejné moci o kontrole kočovníků tím spíše, že její držitel se jí musel prokazovat komisaři nebo starostovi vždy při příjezdu a odjezdu z obce, kde se chtěl zastavit. Vedle individuálního průkazu existoval i kolektivní doklad (carnet collectif). Ten musel předložit šéf skupiny, jež kočovala společně. Skupina, která jednou na komisařství při vydání dokladu oznámila, že patří do širšího příbuzenského svazku, musela, nehledě na svoji vůli či své momentální potřeby, kočovat nadále vždy dohromady. Všechny rodinné události jako svatba, narození dítěte či úmrtí člena rodiny musely být zaneseny do kolektivní knížky. Kolektivní knížka totiž obsahovala soupis všech členů rodin a popisovala jejich vzájemné příbuzenské vztahy. Musely sem být zanášeny děti od dvou let, a to i s otisky prstů.

Dalším opatřením vyplývajícím z tohoto zákona bylo označení každého karavanu či obytného přívěsu speciální státní poznávací značkou, která musela být rovněž zanesena do kolektivní knížky. Nově zřízené kolektivní doklady spolu s antropometrickou knížkou usnadnily práci nacistickému režimu při sčítání kočovníků před jejich deportací.

| Antropometrická knížka, která byla vystavována i dětem, obsahovala mimo jiné i otisky prstů |
zdroj: http://www.memoire-net.org/article.php3?id_a |

MINISTRE DES ANTHROPOLOGES

Département de l'Anthropologie

Préfecture de l'Avignon

N° de l'acte : 71244

ÉTAT CIVIL

Nom : J.

Prénoms : Claude

Naissance :

Né le 3 janvier 1910

à Lagny

Département de Seine-et-Marne

Père de J.

et de C. Marguerite

Profession : Vendeur ambulancier

Nationalité : Française

ANCIENNEMENT

Telle : 1 m 64,5

Poids :

Exercice : m.

Profession :

Couleur de l'œil :

et de la

chevelure : br. et

jaunâtre ; m.

partie :

NOTA. Pour les données d'identité que les réponses indiquées par un indicateur.

Telle :

Chapelle :

Recher :

Signification (1)

Signification

Mar. des (2) et l'âge

l'âge (2) et l'âge

l'âge (2) et l'âge

ANCIENNE IDENTIFICATION

Il s'agit de :

IL s'agit de :

IL s'agit de :

RECHERCHES SUR LA SÉLECTION SOCIALE

Classe de 1910

Antropologie des races (300)

Recherche sur les races humaines de l'humanité : 1910

1° Quel est le rôle des races de l'humanité ?

2° Quel est le rôle des races de l'humanité ?

3° Quel est le rôle des races de l'humanité ?

4° Les races humaines qui existent actuellement de la sélection de l'humanité ou l'âge de l'humanité humaine ou la sélection ? Quelles sont les races humaines ?

(1) Répondre par

(2)

(3)

a = positif ; m = négative ; g = grande.

u = une ; v = véritable ; r ou h = une ou deux.

r = racine ; h = l'humanité ; et la sélection.

Les races de la sélection : ANTHROPOLOGIE (jeune et l'âge)

ANTHROPOLOGIE (jeune et l'âge)

anthropologie, humaine, humaine, humaine, humaine.

ANTHROPOLOGIE HUMAINE (jeune et l'âge)

jeune, humaine, humaine, humaine, humaine.

| Antropometrická knížka, kterou museli nosit kočovníci podle zákona z roku 1912, administrativní zápis |

«Titre de circulation» – povolení k pohybu

Zákon z roku 1912 zavádí povinnost pro všechny kočující osoby zažádat navíc o povolení k pohybu («titre de circulation»), které tehdejší zákonodárci považovali za kompromis mezi omezením svobody „nomádů“ a ochranou veřejného pořádku. Předěšlé zákony, nevztahující se přímo na «Tsiganes», ale zaměřující se na tuláctví, nebyly dostatečně účinné, a tak se zákonodárci v roce 1912 rozhodli tyto represivní zákony změnit na zákony o preventivním dozoru.

Francouzský právní systém stál vedle identifikace „nomádů“³⁰ před problémem, jak řešit a regulovat jejich kočování na straně jedné a straně druhé usměrňovat možnosti zastavení a parkování, které, podle mnohých místních úřadů, narušovalo veřejný pořádek.³¹

Aubin [2001] nachází v logice zákonodárců, kteří připravovali tento zákon, následující sylogismus: „Francouzské občanství je definováno skrze rovnováhu mezi právy a povinnostmi. Nomádi se z něj vylučují sami tím, že neplní povinnosti občanů republiky, jejichž plnění by jim dovolilo plně se integrovat do národní komunity. Proto na ně budeme aplikovat zvláštní právní režim.“ Tento zákon zůstal v platnosti padesát osm let.

Světové války

První světové válce předcházela francouzsko-pruský konflikt z roku 1870, kdy mnoho kočovníků z Alsaska-Lotrinska³² přešlo do Francie. Po vypuknutí první světové války byli kočovníci z této oblasti internováni v táborech na jihu Francie, a to především pro jejich německou národnost. V táborech jsou však podle dokladů internováni i kočovníci s francouzským ob-

30 Nomades – nomádi, označení používané v legislativě do roku 1969. Začíná se v legislativním kontextu objevovat na konci 19. století, kdy poslanci chtějí odlišit kočující Tsiganes od tuláků a žebráků. Přesnou definici „nomade“ najdeme v zákoně z roku 1912: Za nomády jsou považováni: „Romanichels, bohémiens a všichni tuláci etnického charakteru, bez země, bez určení rasy, každopádně ne francouzské národnosti, ať mají či nemají příjmy a ať vykonávají nějakou profesi či nikoliv.“ Přestože většina z těchto nomádů měla francouzské občanství, senátoři při rozpravě navrhovali: „Počkat na mezinárodní dohodu, která by umožnila poslat tyto osoby do země jejich původu (sic), do té doby je však nutné proti nim přijmout bezpečnostní opatření.“ [Liégeois, 1979:3]

31 Ctibor Nečas [1999] poukazuje na nedokonalost prvorepublikových českých zákonů. Jeho kritika by se stejnou měrou mohla vztáhnout i k situaci ve Francii po roce 1912: „Ustanovení zákona o potulných cikánech z roku 1928 se dostávala do rozporu s ústavně zaručenou rovnoprávností občanů a byla převážně kárného charakteru. Policejní soupisy, cikánské legitimace, kočovnické listy a další administrativní formální prostředky diskriminovaly především kočovné a potulné Romy, mohly se však v některých případech aplikovat i na romskou populaci jako celek.“

32 Alsasko-Lotrinsko, území připojené k Německu po prusko-francouzské válce 1870-1871, zahrnovalo Alsasko a třetinu území Lotrinska. Od roku 1879 mělo vlastní zemskou správu. Alsasko-Lotrinsko mělo strategickou důležitost pro Francii i pro Německo. Po navrácení Francii v roce 1919 byla jeho německá správa dočasně obnovena v roce 1940.

čanstvím. Emmanuel Filhol [2003], který analyzoval dopisy kočovníků internovaných během první a druhé světové války, cituje místní archivy:³³ „Zavírání rodin nebo izolovaných Tsiganes má několik motivů – neplatnost víz v antropometrické knížce, neidentifikovaná národnost, porušení zákona z roku 1912, rušení veřejného pořádku, tuláctví apod.“ Přestože z dopisů internovaných kočovníků vyplývá, že příslušníci jejich rodin bojovali jako francouzští vojáci, jsou francouzskými úřady kvalifikováni jako cizinci a „sociálně-patologičtí“ jedinci.³⁴

V roce 1940³⁵ a 1941³⁶ byl zákon z roku 1912 doplněn oběžníky, které situaci kočovníků ještě více zhoršily. Od roku 1940 až do osvobození Francie v roce 1945 bylo internováno 3000 kočovníků a stovky osob byly deportovány do Polska a Německa. [Hubert, 1997] Zátah na „nepřizpůsobivé jedince“ kulminoval na podzim 1942, kdy bylo v táborech Montreuil-Bellay a Maine-et-Loire internováno tisíc osob. Většina internačních táborů (25) byla v okupované zóně, dalších pět bylo v zóně Francouzského státu. Na základě zákona z roku 1912 tyto oběžníky, které podepsal ministr vnitra vichistické³⁷ republiky, rozšiřovaly pravomoc starostů zakázat kočovníkům pobyt na území jimi spravované obce. Mezi mnohými můžeme citovat nařízení starosty města Ansouis³⁸ z 22. března 1943: „Tulákům, kočovníkům a bohémiens a všem nomádům bez výjimky, ať už kočují izolovaně nebo v tlupách, je pobyt a táboření na území obce s okamžitou platností zakázán.“

Oběžník z roku 1941 rozpracovává kontrolu nomádů, kteří jsou držiteli dokladů o francouzském občanství. Podle autorů vyhlášky by mohli parazitovat na stávajícím režimu z tohoto titulu. Autoři oběžníku proto upřesňují, že „...osoby, které jsou držiteli antropometrické knížky, nesmí za žádných okolností vlastnit jiný identifikační doklad.“ Kočovníci jsou tak zbaveni možnosti prokázat francouzské občanství a stávají se cizinci ve svém vlastním státě. [Aubin, 2001] Emmanuel Filhol [2003:36] cituje žádosti občanů, aby byli kočovníci ale i usazení Tsiganes z jejich obce deportováni: „...tato situace znepokojuje celou obec a my

33 Krajský archiv oblasti Creuse, RO 169 (168-178), tábor v Ajainu, osobní složky internovaných.

34 Joseph Vintresstien, internovaný v táboře Crest, Drome, píše v žádosti o propuštění: „Všechny mé děti se narodily ve Francii a já pocházím z Alsaska, jsem zavřený v táboře Crest v Drome a protože můj syn slouží v 17. linii, 30. kompanii, v batalionu v Bellefortu, chtěl bych, vážený pane prefekte, abyste mi dal svobodu a dovolil mi jet k sestře...“ [Filhol, 2003: 28].

35 JO z 9. dubna 1940, str. 2600.

36 JO z 20. ledna 1941.

37 Pod náporom německé ofenzívy francouzská vláda na jaře 1940 kapitulovala a území Francie bylo rozděleno na severní zónu okupovanou německou armádou a jižní část pod správou H. P. Pétaina. V letech 1940-1944 sídlila kolaborantská vláda ve Vichy, odkud spravovala neokupovanou zónu jižní Francie, tzv. Francouzský stát.

38 Obec v Jižní Francii, 50 km severně od Marseille.

vás prosíme, pane prefekte, abyste zvážil zařazení těchto osob do kategorie nomádů, a jako takové je poslal do internačního tábora v Mérignacu.“ V archivech jsou evidovány stovky dopisů, ve kterých kočovníci žádají o propuštění. Jako důvody nejčastěji uvádějí, že jsou francouzští občané nebo že jsou obchodníci a ne nomádi: „... je tu zavřený i můj bratr a jeho šesitiletý syn. Oni jsou také Francouzi. Jsou nešťastnější než psi, protože to je hanba takhle zacházet s Francouzy.“

Diskriminační zákon z roku 1912 pochopitelně za druhé světové války zrušen nebyl, naopak byl zpřísněn, jak bylo ukázáno výše. Zrušen byl až zákonem z roku 1969. Ani ten však neanuloval všechny diskriminační praktiky, jak uvidíme v následující kapitole.

Zákon z roku 1969³⁹

Zákon umožňující vykonávání kočovných profesí a určující společenský pořádek, aplikovatelný na putující osoby bez domovské příslušnosti a trvalého bydliště, obsahuje prvky diskriminace i přes mnohé úpravy předchozích zákonných předpisů. Tento zákon totiž přejímá rozdělení kočovníků podle „míry potenciální nebezpečnosti při ohrožování veřejného pořádku, to znamená podle míry nomadismu.“ [Fatout, 2000:14] Obhájce nového zákona poslanec Pierre Join-Lambert vysvětluje, že: „...vyplývá z logiky věcí, že lidé bez trvalého bydliště by měli být podrobováni speciálnímu dohledu a kontrole.“

Nový zákon zavádí administrativní definici osob, když pro kočovníky používá označení «gens du voyage».⁴⁰ Nový zákon odstranil antropometrickou knížku pro její rasistický charakter (čtyřicet let po skončení 2. světové války), avšak duch dohledu a kontroly zákona z roku 1912 přetrvává i v novém textu. Byla například zachována administrativní kontrola kočování v podobě povinnosti žádat o povolení k pohybu.

39 Zákon č. 69-3 z 3. ledna 1969, JO z 5. ledna 1969, str. 146.

40 Na Francouzském území žije podle oficiálních údajů 300 000 «gens du Voyage». Mezi kočovníky je zahrnuta veškerá «population tsigane», tedy i ta usazená. Paradoxně jsou sem počítáni i romští žadatelé o azyl. Patří sem však i populace žijící kočovným způsobem života, která nemá romský původ (např. Yéniches). Zákonodárci sáhli pro termín do světa poezie, kde ovšem označení «gens du voyage» bylo pouhou metaforou. Poslanec Charles de Cuttoli v senátu v roce 1977 shrnul záměry zákonodárců takto: „Naše země je po právu svázána s dodržováním lidských práv a svobod. Navrhujeme vám tuto skutečnost potvrdit v souvislosti s populací, která je v naší zemi defavorizována: nomádi a trhovci, ti, kterým básníci připisovali poetická jména «gens du voyage» nebo synové větru (...) Nedůvěra k těmto osobám se promítá do jejich legálního statutu, který je pro ně ponižující a urážlivý, zvláště pro kumulaci administrativních kontrol.“ V oficiálním dokumentu bylo toto označení poprvé použito v oběžníku ministra vnitra z roku 1978, který se vztahoval k situaci nomádů. Termín se od tohoto roku začal používat i se zpětnou platností a termín nomád se pomalu vytrácel. Z nedostatku jiných oficiálních označení a absence jednotného čísla, začali administrativní a sociální pracovníci, podobně jako učitelé, užívat těžko přeložitelná odvozená spojení jako: «mère du voyage» – kočovnická matka, «enfant du voyage» – kočovnické dítě, «population du voyage» – kočovná populace apod.

«Titre de circulation» – povolení k pohybu

Od dohledu, který byl založen na kontrole jednotlivců, se přechází k důraznější kontrole pohybu osob zachováním dokladu Povolení k pohybu («titre de circulation»). První kategorie osob, na které se tento zákon vztahuje, jsou pojízdní obchodníci s trvalým bydlištěm: zákon jim ukládá pouhé přihlášení jejich profesní činnosti. Další tři kategorie lidí, kteří musí zažádat o povolení k pohybu, tvoří osoby bez trvalého bydliště. Absence trvalého bydliště je považována za porušení norem a je preventivně sankcionována zvláštním legislativním opatřením.

Každá osoba starší šestnácti let, která je víc než šest měsíců bez trvalého bydliště, musí požádat o povolení k pohybu. Doba platnosti tohoto dokladu je pět let. Doklad má dvě verze. Pokud je příslušná osoba schopna prokázat pravidelný zdroj obživy, je jí vystaven «livret de circulation», pokud není schopna zdroj pravidelných příjmů prokázat, bude muset požádat o vystavení jiného dokladu: «carnet de circulation». Přestože je nový zákon liberálnější než předešlý, i v něm jsou kočovníci považováni za zvláštní kategorii občanů, neboť pouze pro ně je svoboda pohybu podmíněna držením «titre de circulation». [Aubin, 2001]

Tento doklad musí jeho držitel nechat jednou za tři měsíce potvrdit na policejním komisařství nebo na četnické stanici. Odstavec 4 tohoto zákona odlišuje kočovníky od bezdomovců a tuláků upřesněním, že «gens du voyage» musí splňovat podmínku „permanentního nocování ve vozidle, přívěsu nebo jiném mobilním příbytku.“

Tsiganes, kteří mají francouzské občanství a nocují v mobilním přístřešku, kteří však nemohou prokázat pravidelný příjem, tvoří většinu osob spadajících do poslední kategorie, a musí tedy vlastnit «carnet de circulation». [Moutouh, 2000] Mnoho osob, které by mimo Tsiganes do této kategorie spadaly, ve Francii nežije. A tak jsou Tsiganes jako populace jasně definováni, ač nejsou pozitivně označeni na základě etnického kritéria. To umožňuje zákonodárci kontrolovat Tsiganes, aniž by byli v zákoně definováni jako etnická menšina.

Jedná se tedy o nepřímou diskriminaci ve smyslu Směrnice EU 2000/43/EC, která vedle přímé diskriminace rozlišuje i diskriminaci nepřímou, a to v případě, že „zdánlivě neutrální ustanovení, kritérium nebo praxe staví osoby určitého či rasového původu do zvláštního, nevýhodného postavení ve srovnání s jinými osobami.“⁴¹

Asymetrie povinností spojených s jednotlivými typy povolení k pohybu se promítá i do sankcí. Rozdílná je jak výše sankcí,⁴² tak i právní dokumenty, které tresty určují,

41 Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000, Implementing the Principle of Equal Treatment between Persons Irrespective of Racial or Ethnic Origin, OJ L180, 19.7. 2000, p. 22 in Baršová: Problémy bydlení etnických menšin a trendy k rezidenční segregaci v České Republice, Praha, 2001.

42 Absence «Carnet de circulation», kterou vlastnili především Tsiganes, se trestá v rozmezí 3 měsíce až 1 rok vězení, zatímco absence ostatních povolení k pohybu je sankcionována 5 dny až jedním měsícem vězení nebo pokoutou 400-1000 franků.

v prvním případě zákon, ve druhém oběžník. [Liégeois, 1979] «Carnet de circulation», přestože je oficiálně uznaným průkazem totožnosti, neumožňoval přechod hranic ani vydání cestovního dokladu.

«Commune de rattachement» neboli obec s domovskou příslušností

Normativní podmínkou pro čerpání základních práv je ve Francii trvalé bydliště a usedlý

způsob života. Jedinou možností pro «gens du voyage», jak se podílet na občanských, sociálních a politických právech, je přihlášení se k tzv. obci s domovskou příslušností. Paragraf 7 zákona z roku 1969 ukládá povinnost každému, kdo je držitelem «carnet de circulation», aby se přihlásil v některé z těchto obcí. Přihlášení stvrdí prefekt po souhlasu starosty a přihláška je platná po dobu dvou let. Kočovníci uvedou v žádosti tři obce a pokud jsou odmítnuti v první z nich, je jim přidělena obec následující. Paragraf 8 tohoto zákona totiž dodává, že procento takto přihlášených občanů nesmí přesáhnout 3% obyvatel obce. Tím se má, podle oficiálního zdůvodnění, zabránit starostům, aby nezapisovali před volbami osoby, které by hlasovaly v jejich prospěch.

Přestože přihlášení se k obci je ze zákona povinné, politická elita prezentovala tento záměr jako příležitost pro kočovníky a systémové řešení jejich integrace. Státní tajemník ministerstva vnitra André Bord předkládá záměr vlády v parlamentu: „Jedná se o to, umožnit kočovníkům («peuple du voyage»), aby se připoutali ke strukturám usazené společnosti. Chceme tak podpořit postupnou integraci zúčastněných do národního politického života.“

Politiku vlády směřující k usazování kočovníků potvrzuje také oběžník ministra vnitra z 8. ledna 1973: „...zákonodárci i vláda podporují progresivní usazování osob, které kočují na francouzském území, osob bez trvalého bydliště. K tomuto účelu byl schválen zákon z 3. ledna 1969, který ukládá těmto osobám, aby si vybrali obec s domovskou příslušností, do které se budou periodicky vracet, aby zde například uplatňovali svá voličská práva. (...) Tento postup povede k tomu, že si tyto osoby vytvoří k obci citové vazby.“ Symbolické připoutání pak pravděpodobně mělo vést i k následnému faktickému usazení kočovníků.

| Cedula: Zákaz parkování kočovníků |
foto Centre de recherches Tsiganes |

Zapsání do volebního seznamu až po třech letech vyřazuje kočovníky z rovnoprávného podílu na moci v rámci celostátních voleb i na rozhodování o dění v obci. Legislativní úpravy připravují volení poslanci a o stavbě parkovišť pro karavany rozhodují obecní zastupitelé, přičemž přístup k volebním urnám je pro «gens du voyage» legislativně ztížen.

Další práva a povinnosti, která z přihlášení se k obci vyplývají, jsou tato: možnost uzavření sňatku, výkon základní vojenské služby (před zrušením branné povinnosti), čerpání sociálního pojištění⁴³ a plnění daňové povinnosti.

Sociální organizace kočování je závislá na možnosti vykonávat profesi, na možnosti vzdělávat děti a možnosti kontaktovat lékaře. To je však při parkování na hranici legality nemožné. Jean-Pierre Liégeois nazývá politiku tohoto zákona „sociální, lékařský a vzdělávací dohled“. Kočovníci začali být totiž závislí na benevolenci místních úřadů, zda je nevyženou z místa, kde zastavili. Tato politika exkluze se projevovala umístováním cedulí se zákazem parkování nebo označováním lokalit jako bývalé skládky, výseče mezi dálnicemi apod.

Loi Besson⁴⁴– zákon z roku 1990

Zatímco předešlé dva zákony se zabývaly především otázkou kontroly a administrativním dohledem nad kočováním, nová legislativa se zaměřuje na řešení problematiky bydlení. Na počátku 90. let byla situace s nedostatkem parkovacích míst neúnosná, a tak byl prefekt Arsène Delamon premiérem pověřen vypracovat stanovisko k problému.⁴⁵ Ještě než stačil zprávu vyhotovit, parlament ukvapeně připojil k rozpracovanému zákonu o sociálním bydlení tři odstavce o řešení problematiky parkování kočovníků. [Fatout, 2000]

Otázka kočovníků nebyla původně součástí tohoto zákona a dostala se do něj až po debatě o pozměňovacím návrhu v Národním shromáždění. Zákon, který primárně řeší problematiku přístupu k sociálnímu bydlení, tak obsahuje tři odstavce zařazené do článku 28 o «gens du voyage», přestože karavan není považován za bytovou jednotku a není ani sociálním bydlením.

První článek zákona se týká zanesení plánovaných vyhrazených parkovišť («terrain d'accueil») do Krajského územního plánu. „Územní plán zapracuje podmínky přijímání «gens du voyage», které zahrnují průjezd a pobyt, a zvaží možnosti vzdělávání dětí a podmín-

43 Administrativní opatření „domiciliation“ umožňuje kočovníkům čerpat sociální dávky prostřednictvím nějaké nevládní organizace. Ta funguje podobně jako p.o. box, kam si můžou rodiny nechat posílat peníze. Původním záměrem zákona bylo zachytit do sociální sítě osoby, které propadly touto sítí. To není vždy případ «gens du voyage».

44 Článek 28 zákona č. 90-449 z 31. května 1990, JO publikováno 2. června 1990.

45 Zpráva prefekta Arsène DELAMON: La situation des “gens du voyage” et les mesure proposées pour l'améliorer, 13. července 1990.

ky pro vykonávání profesních aktivit.“ Diskuse o Krajském územním plánu měla vyústit ve zhodnocení potřeb kočovníků podle délky jejich pobytu v průběhu roku a následně navrhnout různé typy parkovišť a prostranství pro táboření karavanů.

V roce 1995 byly vypracovány tři evaluační studie, které hodnotily dosavadní plnění usnesení a kontrolovaly výstavbu vyhrazených parkovišť. Tyto výzkumy ukázaly, že pouze patnáct z devadesáti pěti francouzských departmánů mělo územní plán vypracovaný. V roce 1998 bylo těchto departmánů dvacet osm. [Aubin, 2001]

Druhý článek zákona ukládá obcím nad 5000 obyvatel zřídit „vyhrazené prostranství“.⁴⁶ Národní rada pro bydlení zveřejnila v roce 1998 výsledky průběžného naplňování zákona a konstatovala, že pouze čtvrtina obcí zahrnutých do Krajského územního plánu započala s realizací vyhrazených parkovišť. Pro 350 000 kočovníků tak bylo zřízeno pouze 10 000 parkovacích míst oproti 60 000 místům, se kterými počítaly krajské územní plány.

Třetí článek vyslyšel prosby starostů a zakazuje kočovníkům parkovat a zastavovat mimo tato vyhrazená prostranství. Až budou zbudována vyhrazená prostranství tak, jak byla popsána výše, starosta nebo starostové obcí, kteří se dohodli na společné realizaci parkovišť, mohou výnosem zakázat táboření «gens du voyage» na ostatním území obce.

Zatímco plnění prvních dvou odstavců článku 28 bylo ještě v roce 1998 ve stádiu příprav a dodnes (2003) některé obce tuto zákonnou povinnost nesplnily, represivní článek 3 začal být naplňován bezprostředně po vstoupení zákona v platnost. Jacqueline Charlemagne [1991:21] píše: „...pravomoc starostů zakázat parkování na ostatním území obce, v situaci, kdy jimi zřízené prostranství je příliš malé pro počet rodin, které územím procházejí, je novou překážkou pro kočovníky, jak legálně parkovat, a je nástrojem legitimního systematického vyhošťování.“

Zákon byl v roce 2000 novelizován, třebaže deset let po přijetí měl spíše kontraproduktivní výsledky. Navíc neobsahoval žádné sankce vůči starostům, kteří ho nedodržovali.

Zákon z roku 2000⁴⁷

Vedle neinformovanosti o problematice a absenci sankcí byla tvůrcům zákona z roku 1990 vyčítána především neefektivnost. V konečném důsledku se při aplikaci zákona dostávala do

46 «Terrain d'accueil» neboli vyhrazené prostranství je místo, na kterém mohou kočovníci zastavit a omezenou dobu pobývat a které je k tomuto účelu speciálně vybavené. Vláda spolu s urbanisty vydala materiály, jež standardizují vybavení parkovišť a poskytují návody pro jejich spravování. Tato prostranství by měla být napojena na infrastrukturu obce (škola, obchody, hromadná doprava) a jejich umístění by mělo zabránit segregaci kočovníků. Prostranství by měla být vybavena sociálním zařízením, telefonem apod.

47 Zákon č. 2000-614 z 5. července 2000, JO publikováno 6. července 2000, str. 10189.

| Lille, listopad 2002, romská rodina z nedalekého uprchlického tábora |
Foto: Kateřina Klíčová |

konfliktu moc státu, prosazující usazování kočovníků (asimilace), a silně decentralizovaná moc lokální, která odmítá integrovat Tsiganes do svých regionů (exkluze).

Deset let po schválení zákona neodpovídala nabídka vyhrazených parkovišť počtu karavanů v jednotlivých regionech (např. v Paříži bylo zřízeno 560 míst pro kapacitu 6000 až 8000 karavanů).

Dalším kritizovaným bodem se staly administrativní a politické průtahy při zřizování vyhrazených parkovišť. Byrokratizace spojená s aplikací zákona vedla dokonce k rušení dočasných parkovacích a sdužovacích ploch určených např. pro náboženské slavnosti, při kterých se na jednom místě sejde větší počet karavanů.

V této atmosféře byl navržen spoluautorem předchozího zákona Louisem Bessonem zákon týkající se přijímání a táboření «gens du voyage».⁴⁸ Zákon měl být „vyrovnaným nástrojem, který balancuje na pomezí podněcování a donucování, čímž má zajistit efektivitu a zdůraznit povinnost starostů přijímat «gens du voyage» na svém území, na druhou stranu místním samosprávám dát do rukou prostředek, jak zabránit nelegálnímu parkování na obecním nebo soukromém pozemku.“ [Fatout, 2000]

Změny zákona z roku 1990 měly především zajistit větší efektivitu. První velkou změnou bylo vypuštění podmínky o velikosti obce (5000 osob), mající za povinnost vybudovat

48 Relative à l'accueil et à l'habitat des «gens du voyage» – loi Besson 2000.

vyhrazené prostranství. Nový zákon tuto povinnost ukládá všem obcím, které se podílejí na ubytovávání tzv.⁴⁹ «gens du voyage», žijících v mobilních obydlích.

Konečně samotné koncipování těchto lokalit jako parkovišť pro karavany bez úvahy nad obyvatelností místa byla snad největším důkazem neznalosti sociální struktury a fungování společenství kočovníků.

Poslanci Národního shromáždění se postavili poslancům Senátu, kteří trvali na definování mobilní residence. [Fatout, 2000] Diskuze byla vyústěním dlouholetých sporů o tom, je-li karavan bydliště, a pokud ano, je-li trvalým bydlištěm a mohou-li se na něj vztahovat práva vyhrazená pro trvalá bydliště.

Konečně uznání karavanu za bydliště je však jen částečné. Na jedné straně je karavan považován za ubytovací jednotku, vztahuje se na něj tedy ochrana domovského práva, jeho nájemní hodnota je započítána do rozvahy o životním minimu, na druhé straně není považován za bydlení. Z hlediska platby daní se na něj nevztahuje daň z bydlení, je vyřazen ze systému půjček na bydlení a konečně nevztahuje se na něj možnost žádat o příspěvek na bydlení.

V roce 1994 proběhla ve Francii decentralizace pravomocí a nový zákon měl sladit pravomoci státu, departmánů a obcí. Nejasnost kompetencí totiž silně brzdila výstavbu vyhrazených parkovišť. Zákon ukládá obcím postavit vyhrazená prostranství, přičemž stát financuje jejich výstavbu z 80 %. Na výstavbě a zařizování se dále může podílet region a departmán. Obce pak musí rozšířit svůj rozpočet o výdaje na udržování prostranství, vyvážení odpadků apod., přičemž část těchto peněz opět plyne z dotací od státu, a to formou příspěvku podle počtu karavanů. Uživatelé těchto pozemků pak hradí spotřebu vody a elektřiny.

Další změnou oproti obecnému vymezení kompetencí v předchozím zákoně je, že každý departmán musí vytvořit Krajský územní plán, ve kterém monitoruje současný stav a posoudí potřeby «gens du voyage». Dále plán posoudí frekvenci a dobu pobytu «gens du voyage» v regionu, možnosti vzdělávat děti, přístup k lékařskému ošetření a možnosti vykonávat profesní aktivity. Na základě této analýzy mají být naplánována a vytvořena vyhrazená parkoviště. Každý departmán, který pracuje na tomto plánu, svolává pravidelně Konzultační komisi. Takto přesným vymezením kompetencí by se mělo zabránit předchozím excesům, kdy zákon dovoloval starostům zřídit neadekvátně vybavené prostranství s malým počtem míst, což jim umožňovalo zákaz parkování na zbylém území obce.

Přestože nový zákon upravuje podmínky pro pohyb kočovníků, vyhrazená parkoviště např. ve městech Lille, Dijon, Bourgoin-Jallieu nejsou, podle mých pozorování, konstruována v souladu se zákonem (chybí napojení na elektrickou síť, nízká kapacita apod.), a tak mnoho

49 Tvůrce zákona zařazením slova *takzvaných* poukazuje na svoji bezradnost při používání sousloví «gens du voyage».

karavanů musí postávat v jejich blízkosti (např. mají-li děti chodit do školy na vyhrazeném parkovišti) a jsou vyháněni policií.

Současné tendence: Zákon o vnitřní bezpečnosti

Dalším zákonem, ve kterém nalezneme termín «gens du voyage», je nový zákon o vnitřní bezpečnosti,⁵⁰ vydaný z iniciativy ministra vnitra Nikolase Sarkozyho.⁵¹ Zákon stigmatizuje celé skupiny a mezi nimi i francouzské «gens du voyage» .

Debata⁵² k návrhu zákona o vnitřní bezpečnosti v Národním shromáždění ukázala, že zákonodárci zaměňují francouzské občany, kteří kočují («gens du voyage») a romské uprchlíky z východní a střední Evropy. Tehdejší ministr vnitra Nicolas Sarkozy představil svůj záměr: „...zabývat se všemi tématy, bez apriorních soudů, která jsou spojena s bezpečností a která příliš dlouho zůstávala tabu.“ Zmiňuje vedle prostituce a žebráctví „...otázku táboření «gens du voyage»...“, která trápi místní obyvatele, a musí na ni být nalezena odpověď. To vyžaduje navázat diskusi se zeměmi, odkud imigranti přicházejí, ale také třeba zvážit možnost, aby karavany, které parkují nelegálně, mohly být zabaveny.“ Tyto výroky obsahují hned několik nepřesností. «Gens du voyage» mají z 95 % francouzské občanství, takže jednání se zeměmi původu, o kterých ministr Sarkozy hovoří, by se mohla týkat romských uprchlíků a ne «gens du voyage». Jedná se o dvě odlišné sociální skupiny s odlišnými potřebami a požadavky. Jak píše Claire Cosse (Liberation, 13/11/2002), «gens du voyage» potřebují prostranství, kde by mohli zastavit se svými karavany a dočasně na nich žít, Romové bez francouzského občanství, kteří žijí v extrémních podmínkách, žádají doklady, které by jim umožnily žít a pracovat v důstojných podmínkách. Návrh zákona navíc explicitně obě tyto skupiny ztotožňuje s mafií, která na území velkých měst jako Paříž a Lyon podle policejních zpráv opravdu působí, která však spíše těží z bezvýchodné situace žadatelů o azyl, než že by byla složena z jejich příslušníků.

Návrh konfiskace karavanů, kromě nedomyšlenosti sociálních důsledků⁵³ tohoto kroku, obsahuje diskriminační model sankcí.⁵⁴ Dalším aspektem této debaty je skutečnost, že hlavním důvodem nelegálního parkování karavanů je nedodržení zákona z roku 1990, který připisuje obcím nad 5.000 obyvatel povinnost vybudovat vyhrazené prostranství pro kočovní-

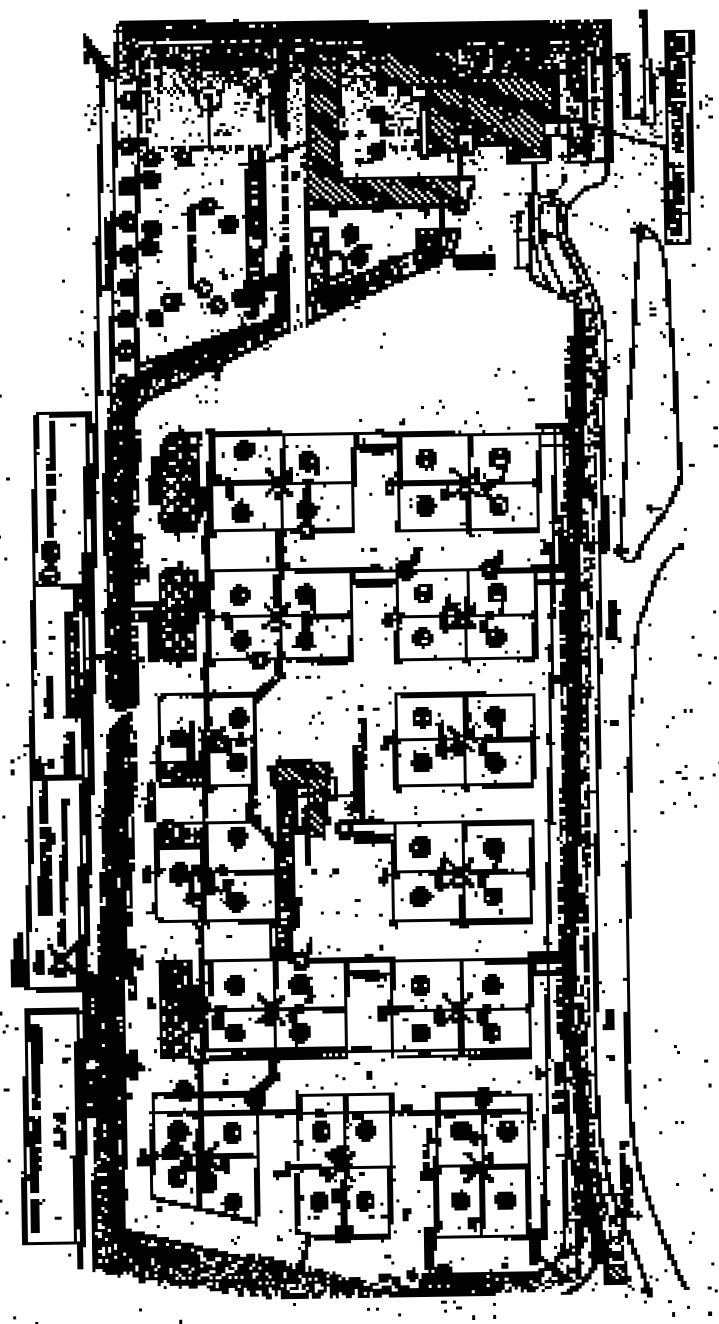
50 Zákon č. 365/2002, Loi d'orientation et de programmation pour la sécurité intérieure.

51 Od dubna roku 2004 ministrem financí.

52 Prezentace projektu zákona, JO, debata v národním shromáždění 17. července 2002.

53 Toto nařízení by kromě „vyřábění“ bezdomovců vedlo k rozpadu sociální a ekonomické sítě kočovníků, protože jejich sociální organizace je vystavěná na mobilitě.

54 Je to jako kdyby ministr navrhl, že auta, která parkují neoprávněně a jejich majitel musí zaplatit pokutu (autu je nasazena tzv. botička), budou místo pokuty konfiskována.

| Parkoviště v Dijonu |

ky. Přestože tedy starosta obce nedodržuje zákon, podle nového zákona by mohl na území obce konfiskovat karavany.

Dopady tohoto zákona ještě nejsou měřitelné, jisté však je, že zákon stigmatizuje populaci, kterou vymezuje jako a priori nebezpečnou pro vnitřní bezpečnost Francouzské Republiky. Sociální kontrola takto vymezené populace a s ní spojená administrace tak může být zesílena právě pod záštitou ochrany veřejného pořádku.

Závěr

Proměna sociální kontroly a administrace kočovných společenství kopíruje politické a sociální proměny francouzské společnosti. Diferenciace majoritní společnosti tak má silný vliv i na kočovnická společenství.

Tento text si klade za cíl přispět do diskuze o sociálních a kulturních aspektech formování romských (kočovnických) komunit. Diskuse se odráží i ve dvou pilířích sociální kontroly, zaměřených na tyto komunity. Hlavním tématem je označování sociálních skupin a jejich následná kontrola a administrace. Zajímal mě výskyt a proměna označování v historických dokumentech i současně platných zákonech. Vedle vymezování kočovné populace skrze označování jsem pozorovala, jaké různé prostředky kontroly a administrace jsou ve francouzských zákonech obsaženy.

S problémem sociální kontroly je úzce spjat i fenomén mobility. Možnost volného pohybu je, podle mých zjištění, jedním z hlavních předpokladů pro zachování vnitřní organizační struktury kočovných společenství ve Francii. Přesto se stále více rodin začíná usazovat. Pro kočovníky je stále těžší adaptovat se na změny, které přináší pozdně moderní společnost a kočování přestává být efektivní strategií. Do jaké míry je tedy rozpad vnitřní organizace kočovných společenství způsoben represivními opatřeními státní sociální kontroly a do jaké míry je tento tlak národního státu posílen důsledky globalizace, je námětem pro další diskuzi.

Bibliografie

- ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities*, Verso, London, 1991.
- ASSÉO, Henriette: *Marginalité et exclusion et le traitement administratif des Bohémiens*. In: Problèmes socio-culturels en France au XVIIe siècle, edice Klincksieck, Paris, 1975.
- ASSÉO, Henriette: *Tsiganes, une destinée européenne*, Gallimard, Paris, 1994.
- AUBIN, Emmanuel: *L'évolution du droit français applicable aux Tsiganes, Les quatre logiques du législateur républicain* in Études Tsiganes, volume 15, str. 26-57, Paris, 2001.

- BARŠA, Pavel: *Politická teorie multikulturalismu*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha, 1999.
- BRACONNIER, Karine: *La législation française concernant les Tsiganes en République: Du rejet à l'intégration?*, Université de Bourgogne, 1996.
- DECLITE, Christophe: *La catégorie juridique „nomade“ dans la législation dans la loi de 1912*, Homme & Migrations, N° 1188-1189, 1995.
- DESGRANGE, Michel: *Stéréotypes et dictionnaires*. In: *Études Tsiganes* č. 1, str.7 – 16, Paris, 1974.
- FALQUE, Edith: *Voyage et Tradition, approche sociologique d'un sous-groupe Tsigane: Les Manouches*, Collection science de l'homme, Paris, 1987.
- FATOU, Sébastien: *L'ambiguïté du droit français à l'égard du phénomène tsigane*, Université de Caen, 2000.
- FERTE, Patricia: *Nomades, voyage et la halte*, Comité interministeriel pour les villes, Paris, 1998.
- FILHOL, Emmanuel: *Dire les camps: lettres des Tsiganes internés en France durant les deux guerres mondiales*. In: *Migrations société*, vol. 15, n° 86, str. 43-53, břez-en-duben 2003.
- FOLETIET, de Vaux: *Voyages et migrations des Tsiganes en France au XIXe siècle*, *Études Tsiganes*, n° 3, 1973.
- FOLETIET, de Vaux: *Les bohémiens en France au XIXe siècle*, J.C. Lattes – Histoire, Paris, 1972.
- FOUCAULT, Michel: *Dějiny šilenství*, Nakladatelství lidové noviny, Praha, 1993.
- FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat*, Dauphin, Praha, 2000.
- GARO, Margot: *L'accueil des Gens du Voyage*, Université Denis Diderot, diplomová práce, Paříž, 1999.
- HUBERT, Marie-Christine : *Les Tsiganes en France 1939-1946, Assignation à résidence, Internement, Déportation*, disertační práce, Université Paris X, Nanterre, 1997.
- HUBERT, Marie-Christine: *Les Tsiganes en France 1939-1946, Assignation à résidence, Internement, Déportation*, Université Paris X Nanterre, Sciences sociales et de l'administration, Paris, 1997.
- HUMEAU, Jean-Baptiste: *Tsiganes en France- de l'assignation au droit d'habiter*, Harmattan, Paris, 1995.
- CHARLEMAGNE, Jacqueline: *Gens du voyage et stationnement*, Actes, n° 74, 1991.
- KLÍČOVÁ, Kateřina: *Le reflet du quotidien dans la littérature tsigane en France*, závěrečná práce, Filozofická fakulta MU, Brno, 2000.

- LIÉGEOIS, Jean-Pierre: *Bohémiens et pouvoirs publics en France du XVe au XIXe siècle*, Études Tsiganes, n° 4, str. 10-31, 1978.
- LIÉGEOIS, Jean-Pierre: *Le discours de l'ordre, pouvoir publics et minorités culturelles*, Esprit, Paris, 1980.
- LIÉGEOIS, Jean-Pierre: *Nomades, Tsiganes et pouvoir publics en France au XXe siècle: du rejet à l'assimilation*, Études Tsiganes, n° 4, 1979, str. 1-29.
- LIÉGEOIS, Jean-Pierre: *Question de définition*, in Études Tsiganes č. 1, str.16-18, Paris, 1974.
- LIÉGEOIS, Jean-Pierre: *Romovia, Cigáni a kočovníci*, Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, Bratislava, 1995.
- LIÉGEOIS, Jean-Pierre: *Tsiganes et Voyageurs – données socio-culturels, données socio-politiques*, Conseil d'Europe, Strasbourg, 1985.
- MOUTOUH, Hugues: *Les Tsiganes*, Flammarion, collection Dominos, 2000.
- NEČAS, Ctibor: *Romové v České Republice včera a dnes*, Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc, 1995.
- NEČAS, Ctibor: *Historický kalendář aneb dějiny českých Romů v datech*, UP Olomouc 1997.
- NEČAS, Ctibor: *Romové v České republice včera a dnes*, Univerzita Palackého, Olomouc 1999.
- ODEKERKEN, N.: *Les citoyens de seconde zone en Europe*, disertační práce, Univerzita v Caen, právnická fakulta, 1999.
- VALET, Joseph: *Ni tsiganes, ni gadjé: Les Yeniches*. In: Monde gitan 53 str.1 – 4, Paris, 1980.
- VAŠEČKA, Michal: *Čačipen pal o Roma, Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2002.
- YACOUN, Joseph: *Les minorités, Quelle protection?*, Desclée de Bruwer, Paris, 1999.

Dokumenty a zákony

- Analýza migračního klimatu a migračních tendencí do západoevropských zemí v romských komunitách ve vybraných městech ČR, Gabal Analysis & Consulting, výzkumná zpráva pro IOM Praha, 2000
- Usnesení Vlády České republiky k Návrhu opatření k zintenzivnění implementace Koncepce politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity, napomáhající jejich integraci do společnosti, 2001, č. 1145

Ústava Francouzské republiky: Déclaration des Droits de l'homme et du citoyen du 26 août 1789

Tisková zpráva z 29. července 2002: Komuniké nevládních organizací (URAVIF, ADVOG, UNISAT) k přípravě zákona o vnitřní bezpečnosti (vlastní archiv)

Sborník: Se former à l'interculturel, expériences et propositions, Centre de documentation tier-monde, Paris, 1999

Královská vyhláška z 3. srpna 1764, Recueil des Edits, svazek IV, Arrêts enregistrés au Parlement de Besançon

Materiál vlády týkající se zřizování vyhrazených parkovišť: Les aires d'accueil des gens du voyage, préconisation pour la conception, l'aménagement et la gestion, Meziřesortní komise pro výstavbu měst, 2002

Zákon z 16. července, Journal Officiel de la République Française publikován 19. července 1912, pp. 6410-6411

Zákon č. 69-3 z 3. ledna 1969, Journal Officiel de la République Française z 5. ledna 1969, str. 146

Zákon č. 90-449 z 31. května 1990, článek 28, Journal Officiel de la République Française, publikováno 2. června 1990

Zákon č. 2000-614 z 5. července 2000, Journal Officiel de la République Française, publikováno 6. července 2000, str. 10189

Zákon č. 2002-1094 z 2. srpna 2002 d'orientation et de programmation pour la sécurité intérieure Journal Officiel de la République Française, publikováno 30. srpna 2002 str. 14398

Jejkhe ánavesa

Loukárde routi – sa so kerde e gáže e Romenge andi Francija, kana trádkerenas e vurdonenca

Andi Francija trajin e Rom kadej, hoť tráden e vurdonenca pa jejkhe than po áver. E vurdonenca cirden palaj motori, taj phenen lenge bívákura. Varisave Rom trádkeren intrego berš, varisave feri mila. Khetáne malađon pej búčúvura vaj kana roden louve. E louve roden kadej, hoť kiden o dímejčo vaj keren pej phuva. Varisave Rom tordáren pe thanes, ká muken le e fourura taj e gáva, varisave tordáren ká díkhen lášo than, de apal tráden le khoutar e gáveske mujále. E Romenca trádkeren vi e gáže, save šoha či vorbinde románes.

E Romenge andi Francija e gáže či phenen Rom vaj Cinto vaj Gitano vaj Manuš. Kadej bušon e Rom andi Francija. E Romenge andi Francija majinti phenenas vándalouvura, akánik phenen lenge dromeske manuša. Andi Francija kadejk vorbin paj Rom sar te na aviloun le šib taj sokáša. Vorbin pár le feri kadejk, hoť roden penge feri

keŕti so te avel le so te chan, no ávrejsar sar kodo keren e gáže. De mindíg ande lengi goudi-j, hoť vorbin paj Rom. Kana vorbinas paj nejve zákónura ande lengo parlamento, butivar vorbinas maškar pe paj Rom. E Romenge e gáže či phenenas "Rom", no kana kamenas te khelel lenge variko andá lende taj te dílabel lenge, hát žanenas te kharren penge e Romen. Atunči žanenas, ko si e Rom.

But berš már či kamenas e gáže te trádkeren e Rom e vurdonenca. Univar tráden le paj thana, áver dáta phanden le ando phanglimo vaj phenen lenge te rakhen penge kher taj te ášon khote. O parlamento kamelas ando berš 1912 te kerel nejvo zákono paj Rom, no či žanelas, sar te vorbij pár le, sosko ánav te del le. Pijutouja kezdinde te phenen lenge dromeske manuša, no mindig-i vorba paj Rom, taj sako kado žanel. O štáto kamelas te avel skirime sako dromesko manuš, vi kecavo, so nás šoha ítílime. Kado kezdinde te keren ando berš 1912, kana ávri dine o nejvo zákono paj Rom. O štáto kamelas so maj but te vidázij pér lende. Kadale žejnen musaj sas te avel le pala kado zákono trín lila:

1. I keňva, ká sas skirime, sar mezij kodo manuš. Bušolas pe antropometricko keňva taj sas ánde skirime, sar i lungo taj báro o šejro, sar i báro o kan pi čáči rig vaj o maškarutno náj po balogno vast taj áver fejlura. Sas khote sikade e nája, lesko fenkípo, integri leske ánava taj vi e ávera fejlura. E dromeske manušes trobujas te avel les pe sako than o vízumo taj či mukenas les pe kado than maj dúr sar šel mejtera khatar o vurdon.

2. I keňva, ká sas skirime sako, ko phírkerelas lenca. Bušolas kolektivno keňva taj sas skirime ánde sa e murš, e žuvja taj e šavoura, so trajinas sa khetáne taj save vurdona taj motori sas le.

3. O lil, ká sas skirime, hoť šaj tordon penge vordunenca taj motorencia pe kodo than, ká si.

Kado zákono poťijas ži ando berš 1969. Kana sas o háburúvo, bute Romen butivar ingrenas ando koncentráko. Vi azír, hoť nás le vízumo andi antropometricko keňva. Pala berš 1941 nás slobodo te avel le občanka taj ekcerra "kerdile" cizincura. Pala nejvo zákono (1969) má na si te phiravenas pesa i antropometricko keňva, no musaj sas te mangel o lil, ká sas skirime, hoť šaj tordon pe kodo than ká si. O štáto či paťalas lenge taj kamelas te vidázij pér lende. Te na nás le búti, si te phírkerenas ká e šingále sako trín šon. Či dine le o paso, taj nás slobodo te tráden ávri anda štáto. Pala zákono si te avel sako dromesko manuš teje skirime po jejkh than. E politikura kamenas paj Rom má te na trádkeren. E thana, ká mukenas le te ášon, sas pej búr vaj maškar e báre drom bute motorencia. Kecave thana nás but, taj kana sas, hát po jejkh telepo trajinas but žejne.

Ando berš 1990 o parlamento kerdas zákono e čorenge. Ande kado zákono sas skirime, sar te bešen. Báre gáva taj fourura si te denas kadale manušenge kuťin phuv, ká te tordáren penge vurdona taj motori. Te kamloun te tordáren áverte, hát na si te mukloun le. Ando berš 1998 anda štáren fouron taj gáven sas feri jejkh kecavo than.

Ando berš 2000 kerdas o parlamento zákono e dromeske manušenge, sar te bešen. E vurdona már kezdinde e gáže te ikren kadej sar e khera, feri naj slobodo te kiden louve e gážendar po bešimo. E thana bute fouronca si te vidázin, so trobuj le, si te del le thana, ká šaj tordon, školi taj orvoša, taj si te terédin pa kodo, te šaj keren búti. No e Romen si vi kadej báre bajura.

Ando berš 2002 kerdas o parlamento zákono, ando savo sas skirime, sar te vezetin pe e manuša, te na aven le bajura, taj so lešij le, te či trajina kadej, sar so trobuj. Kado zákono šuvel e Romen, save aven khatar i Romanija vaj Ruso ando jejkh gouno e dromeske manušenca. Šol khote vi i máfia. Taj apal o štáto šaj lel lendar vi e vurdona.

E Rom már adějs či na trádkeren keŕti sar majinti. Mír-i kado? Fajma azír, ká i politika, savi kerenas e gáže nás but láši vaj a globalizacijátar? Ko žanel?

Margita Lakatošová

Aladár Stojka

— Matéo Maximoff (1917 Barcelona–1999 Paříž)

Matéo Maximoff – po otci Kalderaš, po matce Sinto-Manuš z rodu Rénard – psal francouzsky (knižní publikace) a romsky, kalderašským dialektem (povídky publikované v *Études Tsiganes* a povídky a verše dosud nepublikované).

Bibliografie

Les Ursitory (*Ursitory*, 1946 Flamarion, 1988 Concordia, přeloženo do 23 jazyků), *Le Prix de la liberté* (*Cena svobody*, 1955, 1996 Wallada), *Savina* (*Savina*, 1957, 1986 Wallada), *La septième Fille* (*Sedmá dcera*, 1969, 1982 Concordia), *Condamné a survivre* (*Odsouzení k přežití*, 1984 Concordia), *La Poupée de Mamélige* (*Panenka Mameligy*, 1986 Concordia), *Vinguerka* (*Vingerka*, 1987 Concordia), *Dites-le avec des pleurs* (*Plačte, až o tom budete mluvit*, 1990 Concordia), *Ce monde qui n'est pas le mien* (*To není můj svět*, 1993 Concordia), *Routes sans roulettes* (*Cesty bez vozů*, 1993 Concordia), *Les Gens du Voyage* (*Lidé cest*, 1995 Concordia)

E Nevi Vastia (překlad Nového Zákona do kalderašské romštiny, Société biblique française, Paris 1995)

Hlavní ceny

Chevalier des Arts et des Lettres (Rytíř umění a beletrie) 1985, uděleno Ministerstvem kultury

Prix des Neuf Muses (Cena devíti múz) 1987

Matéo Maximoff patřil k prvním romským autorům ve světě, a rozhodně byl spisovatelem nejplodnějším, můžeme-li soudit podle množství románů, povídek a vyprávění, které mu vydala různá nakladatelství ve Francii i v jiných zemích. Psal převážně francouzsky, protože pří-

ležitost publikovat romsky byla velice omezená. V své mateřštině, tedy v kalderašském dialektu romštiny, uplatnil několik povídek a vyprávění na stránkách cikanologického časopisu *Les Études Tsiganes* (vychází od roku 1966). Úctyhodným dílem v kultivované romštině je Maximoffův překlad celého Nového Zákona.

Předkové Matéo Maximoffa žili několik staletí na území dnešního Rumunska v postavení otroků jako ostatní kalderašské rody a další romské subetnické skupiny. Otroctví Romů bylo v Moldavě zrušeno 23. prosince 1855, ve Valachii 8. února 1856. Úplné právní svobody se však Romové dočkali až v roce 1864 (I.Hancock, 2001) poté, co spojením Moldavy, Valachie a Sedmihradska vznikl

Rumunský stát.

Po zrušení otroctví Romů v Rumunsku následovala jedna z velkých romských migračních vln. Ze země odcházely celé početné rody nejprve do sousedních zemí, zejména do Maďarska a do Ruska. Zde někteří Romové zůstali, jiní putovali později dál na západ. Matéův pradědeček z otcovy strany odešel se svými příbuznými do Ruska hned v roce 1855. Matéo sice už nikoho z příbuzných, kteří pamatovali ještě život v Rumunsku, nepoznal, ale rodová paměť živěná vyprávěními o předcích, zasahovala až sem, a tak se Matéo při příbuzenských sešlostech už jako chlapec dovídal historky z rumunské historie svého rodu. Tu pak umělecky ztvárnil v díle *Le Prix de la liberté* (*Cena svobody*).

V rozhovoru, který jsme spolu s Hanou Šebkovou vedly s Matéo Maximoffem v jeho „pracovně“ – v alžírské kavárničce „La fontaine du brouillard“ (Mlžná fontána) na předměstí Paříže v Romainvillu (15.9.1997) – nám vyprávěl, jak jeho pradědeček našel v Temešváru na ulici dvanáctileté židovské děvčátko – ujal se ho a hned jak to bylo možné, začal s krásnou „Židovajkou“ žít. Žili spolu až do smrti. Jméno a postavu „Židovajky“ přenesl autor do románu *Ce monde qui n'est pas le mien* (*To není můj svět*): tam je manželkou jednoho z hlavních hrdinů Vorty, vajdy kalderašského rodu.

Po svém pradědečkovi má Matéo Maximoff příjmení. Pradědeček zemřel v Rusku v roce 1910 ve věku devadesáti osmi let. Protože prý měřil 2,10 m a vážil 160 kilo, říkal o sobě, že dorostl „do maxima“ – a z toho pak vzniklo příjmení Maximoff (G. Gartner, přemluva k *La septième fille*, s. 7).

Život Romů-Kalderašů na jejich třígenerační „ruské zastávce“ popisuje Matéo Maximoff v díle *Ce monde qui n'est pas le mien*. Označil je jako „récit“ (vyprávění). To

proto, že o Rusku slýchal vyprávět svého otce a své strýce, kteří se někde na Sibiři narodili a strávili tam rané mládí. Historie rodu v Rusku samozřejmě neznamená to, co si pod pojmem historie představuje nerom: přesná data, přesná jména míst, přesné „kdy-kde-co“. Historie je to, co mělo význam pro příbuzenskou pospolitost putující společně v jedné kumpanii (skupině): kde na jakém trhu se kalderašům podařilo udělat nejlepší obchody, kde měli přátelské četníky nakloněné „cikánům“, kde došlo k takové rodinné události, o které se bude ještě po několika dalších generacích vyprávět. Podobné události mytologizované fantazií vypravěčů – a nepřekonatelnou fantazií Matéa Maximoffa – zahrnují do reality „historie“ osudové bytosti jako je „mamijori“ (doslova „babička“, obávaná bytost, která škodí, ale i chrání), osudové úmrtí jednoho z dvojčat – protože jedno z dvojčat vždy musí zemřít –, rvačky a souboje pro ochranu cti, a další a další dramata, vymykající se „gádžovskému“ pojetí historie.

Nicméně „gádžovská“ historie vyhání Romy z Ruska. Nejprve válka a potom revoluce. „Rudí se perou s bílými. To jsou ale vážně směšní lidé! Myslí si Romové. Jich se tyhle záležitosti netýkají. Alespoň ne přímo. Jenomže pak pochopí, že by se mohli právě oni, Romové, stát obětí a to ať zvítězí jedni nebo druzí, bílí nebo rudí.“ (*Ce monde qui n'est pas le mien*, s. 158). A tak rody, kterým se to podaří, opouštějí svou další zastávku, Rusko, a odcházejí, kam se dá. Někteří mají namířeno do západní Evropy, někteří do Latinské Ameriky, někteří uvažují dokonce o Číně.

Matéův dědeček se ženou a čtrnácti dětmi, jednímž z nich byl i Matéův otec, odešli ovšem z Ruska už v roce 1914, tedy dříve než hrdinové románu *Ce monde qui n'est pas le mien*.

| Autorovi rodiče ve svatební den v roce 1916 | foto archiv MM

V rozhovoru v Paříži (1997) nám Matéo Maximoff vyprávěl, že se jeho předkové živili v Rusku dvěma způsoby: jako artisté, hudbou, a pak tradiční profesí Kalderašů (kotlárů) – výrobou a opravováním kotlů. (Mimochodem stejným způsobem se v Rusku živil další kalderašský rod – Taikonové. Ti se usadili ve Švédsku. Z Taikonů pocházejí dvě slavné sestry: zesnulá Katarina, spisovatelka, a výtvarnice Rosa, proslulá svými stříbrnými šperky).

Hlavní část Maximoffova rodu se přestěhovala do Španělska, zbytek do Polska. Sedmadvacet Matéových příbuzných tu bylo zavražděno nacisty za druhé světové války.

Děd Maximoff se syny a dcerami doputovali do Španělska. Tady v Barceloně, v čínské čtvrti (barrio Cino), kudy kotláři Maximoffovi právě projížděli se svými vozy, přišel na svět Matéo jako prvorozený syn, nejstarší ze šesti sourozenců. Jako datum jeho narození se uvádí 17. leden 1917. „Možná, že jsem se narodil o den dříve nebo o den později – no ale narodil jsem se. Moji rodiče mě nenahlásili na radnici a nikdy jsem nedostal žádný rodný list.“ (A. de Guerdavid 1997, s. 17)

Matéova maminka pocházela z rodu Manušů. Byla sestřenicí vynikajícího romského hudebníka Djanga Reinhardta, zakladatele „cikánského džezu“. Zemřela mladá, při porodu

šestého dítěte v Belgii. Z Matéových sourozenců se dospělosti dožili dva bratři a dvě sestry.

Maximoffovi odešli ze Španělska do Francie, když byly Matéovi tři roky (1920). V té době byla jeho prvním jazykem kalderašská romština, druhým španělština. Později se kromě romštiny stala jeho hlavním vyjadřovacím prostředkem francouzština, jazyk země, kde žil celý život až do své smrti. Španělsky nezapomněl – jazykový talent zdědil po otci, který prý se dohovořil třiadvaceti jazyky.

| Malý Matéo se svým otcem v Barceloně |
foto archiv MM |

Rod Maximoffových – Matéův otec se svými bratry a jejich rodinami – putoval po Francii, občas je práce přivedla i do sousedních zemí. Pohybovali se zejména v okolí Paříže, kde podle Matéa Maxi-

moffa žilo něco mezi pěti až šesti tisíci Romů-Kalderašů. Ve Francii se už živili převážně kotlářstvím. Matéo se řemeslu vyučil jako jeho bratr a ostatní bratrance. Pracoval od raného mládí, protože ve čtrnácti letech zcela osiřel a musel živit své čtyři mladší sourozence. Pracoval se svými strýci a ti nad sirotky drželi ochrannou ruku.

Kromě kotlářského řemesla uměl však Matéo ještě něco, co kromě něho a částečně jeho otce neuměl nikdo v širokém příbuzenstvu – totiž číst a psát. „Ve svém životě jsem ve škole nestrávil ani hodinu“, řekl nám (1997). „Otec mě naučil počítat do deseti a písmena. Ostatní jsem se naučil sám. Bylo mi tehdy asi sedm nebo osm let. Otec se číst a psát naučil taky sám jako voják v Rusku. Svět by byl zaplaven romskými spisovateli, kdyby Romové uměli psát! Jen dát na papír třeba ty fantastické historky, které tak barvitě a napínavě vyprávěli moji strýcové o životě v Rusku! Nebylo by třeba na nich změnit ani slovo, stačilo by je napsat tak, jak si je Romové povídali.“

| Matéo se svou mladší sestrou Ninou |
foto archiv MM |

Dramata ze života jeho rodu, mytizovaná časovou a prostorovou vzdáleností a hlavně fantazií vypravěčů, lákala Matéa už v mládí k tomu, aby na nich uplatnil svou znalost psaní a zaznamenal je. Jenomže psát romsky, v tom jazyce, ve kterém se vyprávělo, bylo něco zcela nepředstavitelného, „neexistujícího“, bezprecedentního. Ve skutečnosti tu precendens byl: sovětský stát zpočátku podporoval rozvoj malých národností, jejich jazyka a kultury, a romsky psané povídky a básně vycházely v Rusku od začátku třicátých let 20. století. Jenomže kdo z Romů jinde ve světě věděl, že existuje romsky píšící prozaik a básník Aleksander Germano, Rom Lebeděv, a další? A tak představa, že romská literatura neexistuje a nemůže existovat, neexistence literárních ambicí v tradiční romské komunitě, tlumily v Matéovi chuť tradovat rodová vyprávění jinak než ústně.

K realizaci zárodečných literárních impulsů dopomohla Maximoffovi souhra dvou faktorů: krvavá bitka mezi dvěma romskými rody, v důsledku níž byl Matéo spolu s dalšími Romy zavřen do vězní, a naléhání jeho advokáta pana Isornioho, aby líčení rvačky a vůbec tradičních romských zvyklostí zapsal.

O tom, jak vznikl první román Matéo Maximoffa *Les Ursitory*, píše v doslovu k německému překladu *Die Ursitory* (1954) Karl Rinderknecht. Úvodní část doslovu budeme citovat:

„*Stalo se to v létě 1938 ve střední Francii. Mezi kmenem Cikánů (Romů-Manušů, ke kterým byl Matéo Maximoff na čas poslán, pozn. MH) a kmenem Romaničelů (anglických Romů, pozn. MH) se nedaleko Issoire v Auvergne strhla jedna z proslavených cikánských bitek, které tak často zaměstnávají francouzské soudy. Svár vznikl proto, že z rodu Maximoffů byla unesena dívka. Výsledkem mezirodové rvačky byli mrtví a zranění....Jednoho dne tedy stáli ti, co se na rvačce podíleli, před soudem. Při vyšetřování se zjistilo, že Matéo, ze všech nejmladší, nepatřil mezi rvače, ale byl pověřen pouze tím, aby hlídal....*

Matéo Maximoff měl štěstí, že mu jako zástupce ex offio byl určen pan Jacques Isorni, který později získal pověst vynikajícího pařížského advokáta. V době, kdy zastupoval Matéo Maximoffa, působil ještě jako mladý začínající provinciální právník. Isorni měl nevšední nadání poznat povahu člověka. Okamžitě si uvědomil lidskou hodnotu a talent mladého Cikána a zastupoval ho způsobem, který daleko přesahoval rámec advokátových povinností. Dodnes je mu Matéo Maximoff hluboce zavázán. Pan Isorni o svém prvním setkání s mladým obžalovaným napsal: „Byl jsem první, kdo ho navštívil. Okamžitě mě upoutala jeho vitalita a barvitost, s jakou líčil své zážitky. Dlouhou dobu jsme mluvili o jeho životě, o zvycích, obyčejích a tradici jeho rasy, které si obdivuhodným způsobem udržela po celá dlouhá staletí.

Řekl mi, že je jedním z velice mála Cikánů, kteří dovedou číst a psát. Naučil se tomu sám ve svitu táborových ohňů a v kočovném voze, který v jejich jazyce nazývají vurdon. Při těchto důvěrných rozpravách se rodila literární dráha Matéo Maximoffa, kotláře, světoběžníka, obžalovaného z vraždy....

Matéo Maximoff se ve své cele nudil. Navrhl jsem mu, aby si ve vězeňské kantýně koupil školní sešit a aby mi napsal o životě Cikánů. Poznámky jsem chtěl použít pro svou obhajovací řeč u soudu v Puy-de-Dome.

*Jenomže tvůrčí fantazie zavedla Maximoffa za hranice mého požadavku. Chtěl jsem, aby mi napsal své vzpomínky, nápady, pár poznámek – a místo toho mi odevzdal spontánně napsaný román *Les Ursitory*.“ (s. 213-215).*

Svůj první román napsal tedy Matéo Maximoff na objednávku, jako „poznámky“ – podklad pro obhajovací řeč. Dramatičnost děje, strhující spád vyprávění svědčí o tom, jak malý impuls

stačil k tomu, aby se Matéo namísto předního vyhledávaného vypravěče na komunitních sešlostech Romů stal spisovatelem.

Román *Les Ursitory* se odehrává v Rumunsku, v jakémisi „romském nadčase“. Dva (jediní) „gádžovští“ hrdinové v románu jsou hrabě Tilescu a jeho dcera Helena – podle toho můžeme soudit, že děj příběhu probíhal v čase, kdy v Rumunsku byli ještě šlechtici – ovšem Romové už tu nežili v otroctví.

| Matéovi prarodiče z otcovy strany | foto archiv MM

Z rumunsko-romského kulturního prostředí vycházejí i *Ursitory* – andělé věštící novorozenátku osud, sudičky. Jsou tři. Jeden vyvěští novorozenému Arnikovi, synu Tereiny, slavnou budoucnost, druhý okamžitou smrt. Třetí, hlavní anděl, udělá kompromis. Ukáže na hořící poleno v ohni, u kterého leží rodička, novorozeně a Tereinina matka – „drabarňi“ (vědma, čarodějka) Dunicha, a určí, že chlapec bude žít do té doby, než poleno shoří. Vědma Dunicha okamžitě poleno vytáhne, uhasí a dá ho matce k opatrování. Na polenu tedy závisí život chlapce. Dokud poleno neshoří, nemůže Arnika ohrozit žádná nemoc, žádné nebezpečí. Ale pokud by poleno shořelo, nezachrání ho před smrtí žádná síla.

Proč není Tereina u příbuzných svého muže? Správná nevěsta (bori) následuje muže, stává se vlastnictvím jeho rodu, a „poddanou“ své tchyně (sasvi). Tereinu však příbuzní jejího manžela vyhnali, protože její matku „drabarňi“ vinili ze smrti svého syna, Tereinina muže: zemřel šest měsíců po svatbě s Tereinou. Dunicha o smrti svého zetě (džamutro) věděla – byla přítomna jeho porodu a slyšela, co mu *Ursitory* předpověděli. Věděla ovšem také, že její dcera zemře, pokud neporodí dítě do dvaceti let. Pokud porodí, bude jí čas života zdvojnásoben. Matka Dunicha tedy dopustila, aby se svazek mladých uskutečnil.

Dunicha věděla i to, že ona sama zemře násilnou smrtí nedlouho po narození vnuka.

Tereina chce Arnika pokřtít. Křest nebo obdobný obřad provedený profesionálem (knězem) je nesmírně důležitý: přijímá dítě do společenství lidí, a síly z jiného světa už nad ním nemají svrchovanou moc. Při obřadu je třeba kmotra a (nebo) kmotry. Tereině nechce jít nikdo za kmotru, protože se všichni bojí její matky-vědmy. Nakonec jde jedna ze snach – a ta

do tří dnů zemře. Minešti, rod Tereinina muže, vidí ve smrti snachy opět čáry Dunichy, a opilí, rozvášnění muži Tereininu matku zabijí. Tereina s malým Arníkem v náručí prchá, protože se bojí, aby ji nestihl stejný osud. Chce najít příbuzné svého zesnulého otce a matky, rod Ilešti. Je zima, mráz, hluboký sníh, zimní vichřice převrhne vůz, vysílený kůň pojde, a mladá žena s dítětem zůstává v bezvědomí ležet ve sněhu.

Tereinu s Arníkem najde hrabě Tilesco. Ujme se jí sice z lidumilnosti, ale osudovost, která provází děje všech Maximoffových románů – a to proto, že provází život Romů – tu opět hraje roli. Hrabě Tilesco byl jako chlapec smrtelně nemocný. Když jeho rodina ztratila veškerou naději v uzdravení, vyskytla se v okolí kočovná „Cikánka“ a ta ho vyléčila. Ona „Cikánka“ byla drabarňi Dunicha – Tereinina matka.

Namísto jednoho týdne zůstává Tereina jako služebná v domě hraběte Tilesco sedmáct let. Tilesco je vdovec, jeho žena zemřela při porodu dcery Heleny nedlouho před tím, než hrabě našel v lese Tereinu s malým Arníkem.

Tereina mluví s Arníkem romsky a učí ho zvyklostem Romů. Zároveň však dopřává laskavý hrabě romskému chlapci vzdělání a vštěpuje mu vybrané šlechtické způsoby.

Motiv bikulturního vzdělání se v díle Maximoffa opakuje vícekrát. V knize *Ce monde qui n'est pas le mien* je hlavní hrdina Ruv (Vlk) rovněž jako čtyřleté dítě zbloudilé v lese zachráněn mnichy, pobude v klášteře několik let, naučí se číst, psát, hrát na balalajku – ale pak opět odchází za svými. Do těchto postav patrně promítá autor s tvůrčí modifikací svou vlastní zkušenost, která v jeho době a v situaci Kalderašů ve Francii byla zcela výjimečná: romský hrdina je Rom celou svou bytostí, ale vybraní reprezentanti gádžovského světa, ne nepřátelští vůči Romům, ho obohatí o „gádžovskou“ hodnotu literární kultury. V případě Matéo Maximoffa je to na prvním místě advokát Isorni. V předmluvě k románu *La septième fille* se autor zmiňuje o „naslovovzatém odborníku“ panu Robertu Guizelinu, u něhož pobýval po válce a „měl čas k přemýšlení a psaní“ (s.14). Ve vztahu k Arníkovi hraje roli ušlechtilého gádže šlechtic Tilesco, hrdinu Ruva obohacují ve vzdělání mniši, zástupci Boha, který mezi lidmi nedělá rozdíly. Jsou to tedy vždy gádžové, kteří jsou svým postavením či rolí výjimeční.

Rom Arníko a šlechtická dcerka Helena vyspívají vedle sebe a zamilují se do sebe – aniž to jeden druhému řekne. Arníko si jako „cikán“ netroufá, a Helena si netroufá jako dívka, aby si nezadala. Není jasné, zda by hrabě Tilesco svazku mladých bránil. Arníka má ze srdce rád, a když mu udatný chlapec na lovu zachrání život a skolí rozzuřeného medvěda, cítí se mu navíc zavázán.

Když je Arnikovi sedmnáct let, rozhoduje se Tereina odejít. Ursitory ji totiž soudili čtyřicet let života, a tak jí zbývají pouze tři roky na to, aby Arnika oženila s romskou dívkou a předala své snaše „poleno Arnikova života“.

Arniko se ocitá u příbuzných svého otce rodu Minešti. Ačkoliv do tohoto rodu patří po otci, zášť vůči jeho babičce po matce, vůči „drabarňi“ Duniše, není zapomenuta. Arnika před bitkou zachrání jen jeho perfektní znalost romských zvyků, tradiční romská zdvořilost, a dar kultivovaného jednání. Je tedy přijat jako host.

V táboře Minešti se na první pohled k smrti zamiluje do vajdovy dcery Parňi (Bílá, jméno svědčící o kráse dívky). Vajda po dlouhém váhání je ochoten svolit ke sňatku, zejména, když mu Arniko nabídne, že pro něj bude rok zadarmo pracovat. (Zkušební doba uchazeče o dceru, který v domě jejího otce rok bezplatně pracuje, je běžný zvyk u některých prearijských kast v Indii, například u kočovných kovářů „gade lohárů“, pozn. MH). Ostatní muži – synové a bratři z rodu Minešti – jsou však zásadně proti sňatku Parňi s Arnikem. Přichystají na Arnika podlou léčku. Když jde pro matku, aby šla o ruku Parňi oficiálně požádat, pošlou za ním dvaadvacet nejsilnějších mladíků, aby ho zabili v nerovném boji. Arniko je všechny v lese přemůže. Musí je přemoci, protože mu Ursitory soudili zemřít teprve tehdy, až shoří poleno jeho života. Musí tedy žít.

Mezitím se Parňi probodne nožem: dověděla se o léčce, nevěří, že Arniko vyvázne živý a navíc jí narychlo přichystala rodina zásnuby s jiným. Smrt Parňi a zahanbující porážka dvaadvaceti bojovníků rozdmýchají znovu zášť vůči Arnikovi a rodu jeho matky, Ilešti, do neuhasitelných rozměrů. Bojechtivost rodu Minešti je však ochromována strachem z Arnika, o němž se věří, že je nadán nadpřirozenou mocí.

| Spisovatel Matéo Maximoff ovládal i řemeslo svých kalderašských předků: zde představuje svůj mědětepecký výrobek | foto archiv MM

Situaci mezinárodního záští vyřeší Matéo Maximoff romským soudem „kris“. Využije příležitost, aby dopodrobna popsal zásady a průběh „krisu“. Koneckonců přemíra bitek, jejich důvodů a řešení, které přepínají *Les Ursitory*, svědčí o autorově ochotě dostat požadavku advokáta Isornioho a podat mu informaci právě o této oblasti tradičního života Romů. (Nezapomeňme, že Matéo Maximoff píše svůj první román ve vězení, velice krátce po obrovské mezinárodní rvačce).

Pro návaznost děje je důležité, že matka Tereina najde Arnikovi jinou ženu, dívku Orku. Čas utíká a doba, která jí zbývá do předurčené smrti, se blíží. Arnikovi sice Orka není protivná, avšak nemiluje ji. Chlapecky byl tajně zamilovaný do Heleny, vášnivě se na první pohled zamiloval do Paří – a Orka si bere proto, že poslušní synové si berou dívky, které určí jejich rodiče. „Dá ti syny, bude matkou tvých dětí, zvykneš si na ni,“ říkají romské matky. A tak se skutečně stává.

Arniko žije s Orkou pokojně více než rok. Orka mu porodí syna, jejich život se řídí romskými zvyklostmi a neliší se od ostatních běžných manželství. Matka své snaše svěřila vzácné poleno Arnikova života a připravuje se v míru na odchod z tohoto světa. Zanedlouho jí bude čtyřicet let a ví, že delší věk jí není souzen. Ve čtyřiceti letech umírá.

Arniko se náhodou dovídá, že Helena Tilescu, kterou tři roky neviděl, se má vdávat. Má si brát staršího, solidního šlechtice. Arnika napadne, aby šel Heleně popřát štěstí do manželského života. Zajíde na zámek, je všemi vlídně uvítán. Sotva se však se svou láskou z raného mládí uvidí, znovu se oba do sebe zamilují. Z iniciativy Heleny zůstává Arniko na zámku a „zbavuje Helenu poctivosti“.

Není zcela jasné, bude-li hrabě Tilescu souhlasit se sňatkem své dcery a „cikána“ Arnika. Nicméně Arniko jde říci své ženě Orce, že ji nemiluje. Ačkoliv ho Orka zapřísahá ve jménu jejich syna, aby zůstal, Arniko od ní odchází.

Orka v záchvatu zoufalství, hněvu a žárlivosti hází poleno Arnikova života do ohně. Arniko jde lesem a aniž si toho je vědom, ocitá se na místě, kde byla pohřbena jeho zavražděná babička Dunicha. Právě na tomto místě ucítí Arniko slabost u srdce. Tak, jak hoří poleno jeho života, opouští Arnika síly. Poleno dohoří a Arniko umírá.

Les Ursitory se čte jedním dechem. Vytýkat tomuto příběhu romantismus, nedostatek logiky, nebo nereálnost by bylo absurdní. *Les Ursitory* je typické mytologizující romské vyprávění, kde nadpřirozené bytosti a síly jsou součástí komplexní, vícerozměrné reality, o některé z jejichž dimenzí jsou racionální představitelé „západní civilizace“ ochuzeni.

Matéo Maximoff začal psát příběh o Arnikovi v říjnu 1938. „Psal jsem příběh, který mi vyprávěl můj dědeček a moje babička. Když jsem byl propuštěn z vězení, jel jsem do Paří-

že – bylo to v červenci 1939 – a odevzdal jsem rukopis panu Isornimu.“ Advokát rukopis přečetl a řekl pryč: „To je styl Huga! Styl Maupassanta! Ne – styl Maximoffa!“ A začalo se vyjednávat o vydání knihy.

Dne 3. září 1939 vypověděla však Francie válku nacistickému Německu a tehdy začala „protinomádská“ hysterie s odůvodněním, že „cikánští nomádi“ provádějí špionáž pro Němce. Různé francouzské departmány začaly Romy vypovídat ze svého území a mnoho romských rodů se snažilo uprchnout do Španělska. Překročit hranice se podařilo jenom málokterým. Maximoffovi patřili mezi ty, jimž se to nepodařilo. Byli zadrženi a internováni v táboře Gurs v Pyrenejích na hranicích Francie a Španělska. V Gurs už byli věznění španělští interbrigadisté a Židé – a teď k nim přibýly asi dva tisíce Romů. Společně s ostatními tu Maximoffovi prožili čtyřicet dva dní – muži zvlášť, ženy zvlášť – a pak „Cikány“ převezla policie do „cikánského“ tábora v Tarbes. Po Tarbes (od srpna 1940 do května 1941) následoval internační tábor pro „nomády“ (tedy pro Romy) v Lannemezan. Válečné události rozloučily mimo jiné Matéa s jeho první ženou. Patřila k jinému romskému rodu a když byli Maximoffovi internováni, odešla se svými příbuznými.

Matéo Maximoff se myšlenky na vydání *Les Ursitory* nevzdal ani v internačním táboře. Doufal, že jemu a jeho rodině by mohla publikace pomoci na svobodu. Dostal však jen pětidenní propustku z tábora – a to ještě na základě intervence advokáta Isorniho. Přijel za ním do Paříže. „Dal jsem mu zplnomocnění, aby za mě podepsal smlouvu s nakladatelstvím Flammarion (prestižní francouzské nakladatelství, pozn. MH). V roce 1942 jsem dostal smlouvu... ale kniha vyšla až po válce, v roce 1946.“

Příbuzní Matéa Maximoffa – zhruba čtyři sta lidí – byli za druhé světové války internováni třicet jedna měsíců. O této strastiplné době napsal Matéo Maximoff knihu *Routes sans roulettes (Cesty bez vozů)*. Francouzské internační tábory pro „nomády“ sice nebyly tak úděsně hrůzné jako vyhlazovací koncentrační tábory v Německu, ale i zde byly životní podmínky zoufalé. V rozhovoru se socioložkou Evou Brabant pan Maximoff říká: „Když jsem přišel do tábora ve věku třiaadvacet let, vážil jsem 75 kilo. Po jednatřiceti měsících jsem vážil 44 kilo a vypadal jsem jako kostra potažená kůží. Lidi si mysleli, že mám tuberu, jak jsem byl hubený. Sám nechápu, že jsem vůbec přežil. Ale takhle jsem nevypadal jenom já sám. Ostatní Romové na tom byli stejně.“ (E. Brabant 1999, s. 181–182)

Francouzské internační tábory pro nomády byly obehnané ostnatým drátem, avšak internovaní Romové, Manušové a Kale měli na určitou dobu denně povoleno tábor opustit a shánět si obživu v povoleném okolním prostoru. V mnoha táborech nedostávali totiž internovaní vůbec stravu ani topivo. V Tarbes byli Romové internováni v bývalé staré nemocnici s vytlučenými okny a dveřmi a v zimě tu teplota klesala pod bod mrazu.

Maximoffovi na tom byli o něco lépe než ostatní Sintové nebo Kale, protože jako opraváři kotlů a různého domácího náčiní si práci v okolí našli, vydělali si peníze a navíc získali oblibu u okolního obyvatelstva.

Podle Kenricka (1972) se ze 40 000 Romů ve Francii stalo obětmi války 15 000 lidí. Z Matéových příbuzných bylo v Polsku v jednom dni zabito 27 bratranců, sestřenic, strýců a tet, v Holandsku pak zavraždili nacisté druhou ženu jeho otce a její dceru.

Po válce se Matéo Maximoff soudil čtrnáct let s německými soudy, aby byl uznán jako rasová oběť války. Nakonec vyhrál a do konce života dostával pak měsíčně nebezvýznamné finanční odškodné. Celkem ovšem byli Romové uznáni jako rasově pronásledovaní teprve v roce 1982.

V roce 1946 vyšel první Maximoffův román *Les Ursitory*. Úspěch knihy prokázal autorovu schopnost psát a utvrdil jeho dávnou, drímající chuť sdělovat příběhy, představy a poselství formou pro Romy dosud zcela neobvyklou – písemně. Mimochodem své přání a potřebu psát proto, aby se pozoruhodná událost ze života Romů dostala za hranice romské pospolitosti, vkládá Matéo Maximoff do úst svých románových hrdinů, například negramotné Romce Mamelize. Mameliga jako děvče zažila hrůzystrašnou věc: mrtvý snoubenec si ji chtěl odvést do hrobu. Zachránila se tím, že ze sebe po kouskách rvala šaty a házela mu je. (Motiv častý ve slovesnosti ruských Romů. Česká obdoba je „Svatební košile“ z Erbenovy *Kytice*, pozn. MH.) Mameliga vypráví svůj zážitek při „vartování“ (bdění u mrtvého), aby se „vryl do paměti přítomných a ti aby ho mohli předat potomkům“ ... „Možná, že někdo z vás dovede psát,“ obrací se k mužům, „ale z nás žen nikdo. Kdybych to dovedla, vložila bych svůj příběh do písma, ale nejsem toho schopná. Jaká škoda!“ (*La poupée de Mameliga*, 1986, s. 170)

Pro všechny další romány, povídky a vyprávění Matéo Maximoffa je charakteristické to, co jsme naznačili v podrobnější rozpravě o *Les Usitory* a *Ce monde qui n'est pas le mien*: prezentace komplexní „romské skutečnosti“, k níž neodlučitelně patří i to, co neromové považují za „neskutečné“ nebo „nads skutečné-nadpřirozené“. Osud, sny, přízraky či duše mrtvých (mulo), bytosti z „jiného světa“ jsou nedílnou součástí každodennosti. Nade vším ovšem stojí svrchovaná síla – ztělesnění dobra, „pativ“ (cti), řádu – Bůh.

Snad nejjasněji – byť ne zcela přímo – je tato filosofie patrná a na různých místech vyjádřená ve čtvrtém Maximoffově románu *La septième fille* (*Sedmá dcera*, 1982). Sedmá (nejmladší) dcera matky, která rovněž byla sedmou dcerou své matky, se totiž stává „drabarňi“ – čarodějkou (s.41). A čarodějka, i když nikdy nikomu nic zlého neudělala, má špatnou pověst a málokdy se vdá (s. 43). Špatnou pověst má proto, že manipuluje silami, které nepřísluší do

kompetence člověka, nýbrž jen Boha. Proč ovšem Bůh dopustí, aby se dívka narodila jako sedmá dcera sedmé dcery a tak se stala – aniž tomu sama chce – „drabarňi“? To je osud, to je enigma, to jsou „problèmes bien mystérieux“ (záhadné problémy) – a člověk je příliš omezený, aby jim rozuměl (s.25). A tak v románu *La septième fille* se sedmá dcera Silenka od svého nejranějšího dětství projevuje jako bytost s „čarodějnými schopnostmi“. Stará drabarňi Dharani si ji zvolí k tomu, aby v ní její schopnosti podporovala. Mimo jiné proto, že čarodějka nemůže zemřít, aniž by své vědění předala jiné ženě, čímž v ní dovršuje její čarodějnické předpoklady.

Proti Dharani stojí její celoživotní filosofický protivník Voso. Je to moderní člověk, humanista, který s všeobsáhlým nadhledem přijímá do okruhu úcty a lásky dokonce i gádže. A přesto Voso, hrdina, s nímž moderní čtenář sympatizuje – a s nímž sympatizuje sám autor(!) – boj s drabarňi prohrává. Ne s konkrétní Dharani, ale se silou, která je v kterékoli čarodějce obsažena. Dharani na konci románu umírá. Otec malé Silenky drží svou dceru v náručí v naději, že je teď konečně před čarodějkou zachráněna. S úlevou říká o Dharani: „Je to jen smrt staré čarodějky.“ A Voso odpovídá, máje na mysli čtyřletou Silenku: „A zrození nové.“ (s.200) To je poslední věta románu, tedy kredo.

Zajímavé a fantastické je, že „zrození nové čarodějky“ se odehrává za války v prostorách internačního tábora, kde byli Romové vězněni. Příběh se prolíná s popisem strastiplné situace, hladu, zimy, strachu, zoufalé snahy o přežití. Ale hrůza z Dharani, která Silenku neustále nechává někde bloudit, ztrácet se a mizet, aby jí o samotě mohla předávat svou vědu, je horší než strach z reality války.

| Matéo před svým domkem v Romainvillu na předměstí Paříže (1997) | foto Hana Šebková |

Matéo Maximoff velice nenásilně vsunuje do děje svých románů informace o prastarých kulturních zvyklostech Romů: jak sedí (na zkřížených nohách), jak ženy vaří (první talíř jídla se nabídne někomu z komunity mimo nejvyšší rodinu), jak se žena musí chovat k muži a muž k ženě a další a další důležité drobnosti, v nichž se projevuje „romipen“ – romství.

Matéo Maximoff prezentuje kulturu svého národa programově. V předmluvě k románu *La septième fille* říká: „Když slyšíte slovo ‚cikán‘, přijde vám okamžitě na mysl představa ‚volnosti‘, zpěv, tanec, magie. Filmy popularizovaly scény, jak smyslná cikánská dívka tancuje bosá kolem ohně a přitahuje mužské provokativním natrásáním poloodhalených řader. Přitom žádný necikán ani cikán podobnou scénu nikdy nikde nemohl vidět z jednoho prostého důvodu: žádná romská dívka nikdy kolem ohně bosá a s polonahými řadry netancuje. Ti, kdo takovéhle věci píší, absolutně neznají romské zákony. Kdyby si mladé děvče troufalo ukázat nahé nohy, nahé paže anebo poodhlatit řadra, byla by okamžitě označená za kurvou, někdy i zbičovaná anebo exkomunikovaná.“ (s. 10)

Přestože Matéo Maximoff popisuje – dalo by se říci „etnograficky“ – romské (kalde-
rašské) zvyklosti, jsou vždy nenásilně vklíněny do děje a neruší jeho spád. Aniž si to čtenář racionálně uvědomuje, vnikají do jeho mysli i do jeho srdce informace o Romech, o jejich životě, kultuře, smýšlení – o jejich „čáčo čačipen“ – pravé, opravdové, pravdivé skutečnosti. Pokud Matéo Maximoff chce toto svědectví podat programově, vždy ho ono „čáčo čačipen“ přemůže a píše o něm, plně ztotožněn se svou charakteristickou spontaneitou.

V knize hororových povídek o přízracích mrtvých *La poupée de Mameliga* – s podtitulem „le livre de la peur“ (*knihla hrůzy*) – pak svou potřebu informovat o specifických romské kultury řeší autor obsáhlými poznámkami za každou povídkou.

Lidé jsou obvykle zvědaví na soukromý život slavných osobností. Co říci o Matéu Maximoffovi? V rozhovoru (1997) jsme se kromě toho, co už bylo řečeno, nedověděly o mnoho více. Matéo měl čtyři ženy. S první ho rozloučila válka. Zůstal mu po ní syn, kterému v roce 1997 bylo 61 let a zaopatřil dědečka Matéa pěti vnoučaty. Druhá žena z rodu Sintů zemřela brzy po válce. O dalších dvou Matéo nemluvil. Žil dlouhá léta sám velice skromně v malém bytečku na předměstí Paříže v Romainvillu. Uklízet a občas vařit mu chodila dcera nebo vnučky. Často jedl v nedaleké restauraci svého přítele Alžířana. Restauraci měl vyzdobenou fotografiemi Romů, fotografiemi ze svého života, romskou vlajkou, kterou sám uháčkoval, plakáty z romských akcí a hlavně fotografiemi ze své pastorské činnosti.

A pastorskou činnost – něco, co Matéo Maximoff považoval ve svém životě za nesmírně důležité – jsme nechali na konec.

V předmluvě k románu *La septième fille* autor píše: „...můj lid je svobodnější než dříve. Přesto je před námi spousta překážek. Přemýšlel jsem také o tom, že lidé se mohou skutečně osvobodit jen skrze svou kulturu a skrze náboženství... Bůh chtěl, abych se k němu obrátil, a já se stal evangelickým pastorem. Jsem jím od roku 1961. Od té doby jsem se velice změnil. Už nemám názory, jaké jsem mívával. Naštěstí.“ (s. 15).

| Matéo ve své „pracovně“ – v kavárně „La fontaine du brouillard“ podepisuje Haně Šebkové svou knížku, Romainville, 1997 |
foto Kája Kisfaludy |

Matéo Maximoff hovořil na shromážděních Romů a snažil se svým posluchačům vstípit etiku lásky a bratrství přesahující hranice „Rom-gádžo“. Literární dílo, které je výrazem jeho obratu ke křesťanské víře, je překlad celého Nového Zákona do kalderašské romštiny. Matéo Maximoff začal překládat i Starý Zákon, ale nemoc a smrt mu v dokončení díla zabránila.

Nebyli bychom zodpovědní vůči osobnosti Matéo Maximoffa, kdybychom se vyhnuli jednomu nápadnému protikladu: jak se jeho křesťanská víra a jeho pastorační činnost slučovaly s evidentní tendencí věřit v existenci „mamiori“, „drabarňi“, „mulo“ a dalších sil, které křesťanství neuznává?

Matéo Maximoff o tom píše v poznámce k povídce „La poupée de Mameliga“ ze stejnojmenné sbírky „hrůzystrašných příběhů“: „Příběh o zesnulém, který navštěvuje svou ženu, je u nás velice častý. (U tzv. „servika Romů“ ze Slovenska rovněž, pozn. MH). Existuje v desítkách verzí. Někdy se dokonce vypráví, že vdova se svým zesnulým mužem otěhotní, ale jejich dítě nežije dlouho. Tenhle příběh (příběh Mameligy, viz výše, pozn. MH) se houževnatě drží v naší slovesnosti, a dlouho se věřilo, že se skutečně stal. Za poslední půlstoletí upadá v zapomnění, a to zejména od doby, kdy se Romové stali křesťany a připojili se k cikánskému evangelickému hnutí. Já sám jsem dlouho váhal, mám-li tyto hrůzystrašné historky vyprávět, protože jsem pastor „Evangelické cikánské mise“. Ale myslím, že by byla škoda, kdyby se bohatý folklór naší rasy ztratil. Proto tyhle příběhy čtěte jako pouhé svědectví, aniž se budete pít po tom, jsou-li pravdivé nebo ne. Slyšel jsem jich vyprávět stovky a mohu vás ujistit, že absolutně nepocházejí z mé hlavy a z mé fantazie. Neustále ko-

| Hana Šebková (vlevo) a Milena Hübschmannová (naproti) při návštěvě Matéa Maximoffa v kavárně „La fontaine du brouillard“, Romainville, 1997 | foto Kája Kisfaludy |

lébaly a zároveň děsily mé mládí. Ostatně si myslím, že ne všechno je smyslené. Sam mám jistě zkušenosti s ďáblem (beng), s čarodějnictvím (čobano), nebo s přízraky mrtvých (mulo, sg.). Byl jsem svědkem zvláštních jevů, které si dodnes nedovedu vysvětlit. Ale vím,... že jsem v rukou Božích a že Bůh zničí dílo Satana, jak je psáno v Bibli...“ (s. 185).

Říká se: „Šaj tuke vakeren jekh gono lava, savo hino o thud – aľe džikim les na pijľal tu, na džaneha, savo hino“ (dosl. Můžou ti

napovídat pytel slov o tom, jaké je mléko, ale dokud jsi ho neochutnal sám, stejně nebudeš vědět, jaké je). A tak je to i s díly Matéo Maximoffa – a ostatně každého autora: dokud je čtenář sám nepřečte, nepozná jejich chuť a nepochopí ani autora samého. Jde jen o to, aby díla jednoho z prvních a nejvýznamnějších romských autorů byla čtenářům ve světě, ať romským či neromským, zpřístupněna jazykově.

Otázka jazyka, v němž Matéo Maximoff převážnou většinu svých děl napsal, nechť je douškou k této rozpravě.

Ačkoliv nám romský spisovatel v „pařížském“ rozhovoru (1997) řekl, že jazyk, který je mu nejbližší, je romština, všechna svá díla, kromě několika většinou nepublikovaných povídek a básní, napsal francouzsky.

Kdyby byl začal psát před deseti, patnácti lety, možná že by byl přece jen psal romsky, svým kalderašským dialektem, do něhož přeložil Nový Zákon. V poslední době se díky sílícímu mezinárodnímu romskému emancipačnímu hnutí vydávají v mnoha evropských zemích knihy romských autorů v romštině, a to pochopitelně povzbuzuje další a další literáty, aby psali ve svém etnickém jazyce. V době, kdy Matéo Maximoff napsal svůj první román – ostatně pro účely obhajoby vedené francouzským právníkem –, bylo vydávání romských knih nepředstavitelné. Několik překladů z Bible, několik děl romsky psané literatury vydaných v krátkém období v Sovětském svazu a ukázky folkloru nasbíraného neromskými odborníky

se dostalo do příliš úzkého a výlučného informačního okruhu na to, aby se mohlo stát inspirací Romům k literárnímu vyjádření v romštině.

Bylo by nanejvýš potřebné, aby se pozoruhodná a vysoce umělecká díla romského spisovatele Matéo Maximoffa překládala z francouzštiny nejen do jiných evropských „gádžovských“ jazyků, ale i do jazyka romského. Rozhodně by si to zasloužila, a zasloužila by si to i romština, která by se takovýmito překlady bezpochyby obohacovala.

Matéo MAXIMOFF
écrivain tzigane

61, boulevard Edouard Branly
93230 ROMAINVILLE
01. Tél. 48.57.39.45

dédicace ses livres tous les samedis de 16 h à 19 h
à

« La Fontaine du Brouillard »
77, rue de la Libre Pensée
93230 ROMAINVILLE
01. Tél. 48.57.14.32

| Vízitka Matéo Maximoffa |

Literatura

Brabant, Eva, *Entretien avec Matéo Maximoff*, in *Études Tsiganes*, 13/1999, s.180-185.

Guerdavid, Anne de, *Mes rencontres avec Matéo Maximoff*, rukopis.

Hancock, Ian, *Země utrpení*, Praha 2001.

Kenrick, Donald, Puxon, Grattan, *The Destiny of Europe's Gypsies*, London 1972.

Maximoff, Matéo, *Die Ursitory*, Zürich 1954.

Ostatní citace viz přehled publikací uvedených na začátku článku.

Zusammenfassung

Matéo Maximoff

Matéo Maximoff entstammt väterlicherseits aus einer Kalderaš-Familie, die im 19. Jhdt. von Rumänien nach Russland und dann in den Vorrevolutionswirren nach Spanien gezogen ist.

Seine Vorstellungen über das Sklavendasein seiner Vorfahren in Rumänien stellen die Grundlage für den Roman „Le Prix de la Liberté“, Erzählungen seines Vaters und seines Onkels über diese Epoche baute er zu dem Roman „Ce monde qui n'est pas le mien“ aus.

Matéo MAXIMOFF,
61, Boulevard Edouard-Branly.
93230 ROSSIGNOLVILLE. (FRANCE).

Rossignolville le 28 novembre 1994.
Milena HÜBSCHMANNOVÁ,
Stepenská 49
110 00 PRAHA.
CZECH REPUBLIC.

Miri kutó Milena,

Ne lue niato tiro zurnalo, o ROMANO DZANIBEN, si diadun lue yal dikh
Ne giadiu ne ke tu duna bati vesti, ke tuka si tirin familiaka si
niato, si se la Rom kei si endo o Esao.

Kada endo o Paris mungu si se niato, sayarun ser mei niato, -mai
me si yak nakaro, jibe la Dvlaske !

Ne but karav butoti, ramou but. Kodo buru si se duy klinkin, tura
ramou frančuska, si si se si bible ramou romane, tradav tuka si duyta
partis watar si BIZUX Bible, si E NEVI VASTIA (LE NOUVEAU TESTAMENT).
Si mever partis E PURANI VASTIA (L'ANCIEN TESTAMENT). Si xianav kana
sklela seri. Tradav tuka si miri pazmiteti ROUTES SANS ROULETTES (DZUMA B
WURDOMENGU), si se mure treyo dakin sim pa si luma, xi kay gotosaylo o
marinas. Si tu dote se sey ramou endo tiro zurnalo, Fordi si ramou
frančuska.

Akane ke si Xil si ke sim dikh puro, si bersengo, buhav khaz duy
vay train sion. Is kumee t'evu ande o Paris, te dihes se, treu margo li
mey anglai, ke man si se but butot.

Mey tuka ke dian tu godzi mardo, si se tradav tuka, si se la romane
but baxt tay mestimeu.

Matéo MAXIMOFF.

Matéo Maximoff

Er kam als Sohn eines Vaters von den Kalderaš und einer Mutter von den Sinte-Manuš – einer Cousine von Django Reinhardt – zur Welt. Seit dem dritten Lebensjahr lebt er in Frankreich. Mit vierzehn musste er sich nach dem Tod beider Eltern um seine vier jüngeren Geschwister kümmern. Nur das traditionell erworbene Schmiedehandwerk, aber später auch seine autodidaktisch eroberte Schreibkunst hielten ihn über Wasser.

Der nach einer Schlägerei inhaftierte Matéo Maximoff faszinierte seinen Pflichtanwalt Jacques Isorni. Auf die Bitte, im Gefängnis ein paar Notizen über den Vorfall und über das Leben der Zigeuner als Hintergrundwissen zusammenzustellen, reagierte Matéo Maximoff spontan mit dem Romanmanuskript „Les Ursitory“. Der Roman spielt sich im Rumänien des 19. Jhdts. in der Gruppe der Romafräule Tereina ab. Ursitory sind Schicksalsengel, die den Tod ihres Mannes und ihrer weissagenden Mutter Dunicha wahrgesagt hatten. Auf Angst vor Blutfehde und auf der Suche nach ihrer Zukunft landet sie auf dem Schloss eines verwitweten Grafen und zieht ihren mitgebrachten Sohn Arnika den Romatraditionen gemäß auf, verschafft ihm aber auch eine erlesene Schulbildung. Nach der Rückkehr zum Romalager zeigt sich bei einem Angriff des Gegenlagers auf Arnika, dass dessen Zeit noch nicht gekommen ist, ganz nach der Wahrsage der Ursitory. Zu Fall bringt ihn erst dann seine Frau, als sie in einem Wutanfall den Holzklotz abbrennt, der von den Ursitory als sein Lebenszeichen prophezeit worden war.

Im zweiten Weltkrieg wurde Matéo Maximoff über Jahre hinweg von einem Arbeitslager ins andere geschleift und überlebte mit seinen Verwandten physisch nur äußerst geschwächt. Verwandte in Polen und in den Niederlanden hatten dieses Glück nicht geteilt. Diese Zeit verarbeitete er in dem Roman „Routes sans Roulottes“.

„La poupée de Mameliga“ ist eine Sammlung von Horrorgeschichten, die am meisten bei der Totenwache weitergegeben werden. In der Geschichte, nach der das Buch benannt ist, warnt die Erzählerin Mameliga die Anwesenden davor, was ihr selbst geschehen ist, als sie kurz vor der Hochzeit vom im Sterben begriffenen Bräutigam ins Grab mitgerissen wurde. Sie entronn aber im letzten Augenblick dadurch, dass sie ihre Kleider abstreifte.

Der Roman „La septième fille“ wendet sich einem Weib mit Zauberkraften und ihrer siebten Tochter zu. Der humanistisch veranlagte Stammesgenosse Vaso betont die Hinwendung zum wahrhaftigen Gott, weiß sich dann aber bescheiden genug, dass er im Tod der Zauberin keine Erlösung erhofft, sondern eine Neugeburt der Zauberei in der Person eben dieser siebten Tochter.

Diese Einigkeit von Fassbarem und Zauberei, Gewöhnlichem und Wundersamem sind Grundanliegen von Matéo Maximoff, die in allen Romanen zu finden ist. Ein weiterer intensiv gehegter Themenkreis sind detaillierte Betrachtungen der streng regulierten Romakultur, die überall mit einfließen. Er sieht in ihr eine starke Diskrepanz gegenüber dem als zügellos und freiheitsliebend dargestellten Verhalten eines nur im Märchen existierenden Zigeunervolks.

Im Laufe seines Lebens hatte er vier Frauen, die ersten zwei hatte ihm das Schicksal frühzeitig entführt, mit einer hatte er seinen Sohn. Die ganze letzte Zeit hat Matéo Maximoff in Paris verbracht.

Seit 1961 ist er evangelischer Pfarrer. Sein geistiges Leben schlägt sich in der Missionstätigkeit unter den Roma nieder und hat zur Übersetzung des Neuen Testaments in sein Kalderaš-Romani geführt. Des Widerspruchs mit der Welt der geheimnisvollen Kräfte ist er sich bewusst. Teilweise gibt er sie einfach als alte Traditionen wieder, teilweise sieht er sie als Teil eines gottbestimmten umfassenderen Ganzen an.

Seine Romane sind alle auf französisch verfasst, obwohl es nicht seine Muttersprache war. Zur Zeit der Niederschrift seiner Erstwerke war ein Text im Romani undenkbar.

PW

— Matéo Maximoff

P'el droma

P'el droma le gavage
jekh vurdon miškil
cirdino kathar jekh gras slabo.
Či len sama,
so si le kimpuri,
le thana,
le hara.
Jekh vurdon miškil
cirdino kathar jekh grast slabo
p'el droma le gavage,
p'el droma le foronge.
Jekh Rrom aj leski familija
cirden,
spiden,
žan palal.
Jekh gras phurdino
maj kino lestar.
Uni phalja
p'el štar rati grincinin.
Jekh vurdon purano
p'el droma le foronge,
p'el droma le kimpunge.
Le maj škar kimpuri la lumjake
kudola le Francuzoske.
Jekh vurdn purano,

Po cestách

*Po venkovských cestách
drkotá vůz
tažený vyčerpaným koněm.
Nevnímá pole kolem,
obce,
rigoly.
Drkotá vůz
tažený vyčerpaným koněm.
Po cestách vesnicemi,
po cestách městy
Rom s celou rodinou
táhnou,
tlačí,
jdou za vozem.
Vůz drkotá
tažený utahaným,
dýchavičným koněm.
Pár sbitých prken
na čtyřech vrzajících kolech.
Starý vůz
po cestách městy,
po cestách vesnicemi,
jsou to ty nejkrásnější vísky na světě,
ty vísky francouzské.
Starý vůz,*

jekh gras nasvalo,
jekh familija čori,
le stature dopaš nange,
le punre melale,
le bal pharade
žan palal.

Jekh vurdon purano
aj jekh gras nasvalo
p'el droma le Francoske
kaj anklen,
kaj hulen.
Jekh čori familija Rromengi,
jekh gras, kaj nanaj les duho,
jekh kheroro, kaj phirel,
jekh žukel nasvalo bokhatar
jekh familija kaj merel bokhatar
rodel pesko hamos
peska familija aj peske grasteske,
te na meren,
te na meren bokhatar.

P'el droma le Francoske,
p'el droma la Europake
miji aj miji vurdona miškin
kathar le Rrom,
kaj roden,
maren pes, te avel len o trajo.
P'el droma,
p'el gava –
„Naj slobodo te bešen!“
P'el foruri –
„Naj slobodo te mangel!“
P'el kimpuri.

*nemocný kůň
a jedna chudá rodina,
polonazí, noby špinavé,
rozcuchané vlasy,
jdou za vozem.*

*Starý vůz,
nemocný kůň,
po cestách Francie,
do kopce,
s kopce
a zase do kopce.
Ubohá romská rodina,
kůň bez ducha,
chatrč na kolech,
pes hlady na umření,
rodina na umření hlady
hledá útočiště
pro sebe, pro svého koně,
aby nezašli,
nezašli hlady.*

*Po cestách Francie,
po cestách Evropy
tisíce, tisíce
vozů drkotá,
na nich Romové zoufale hledající místo,
kde by mohli žít.
U cest,
u vesnic
„Zákaz táboření!“
U měst
„Zákaz žebrání!“
Na vesnicích –*

Feljastri aj vudara phandade.
Le berša, kaj nakhle,
le berša akana,
le berša, kaj avena.
P'el droma la Europake,
p'el droma la lumjake
milivoja aj milivoja.
vurdona miškin,
familiji bokhale,
bokhale anda sa,
anda o manro aj anda o lon,
kathar o kamimos aj e vortacja,
kathar o mukimos aj e mila.
Milivoja aj milivoja Rrom,
gras nasvale
šavore purnangle,
Rromňija sikhaven o vast
p'el droma la lumjake.

*zavírají se před nimi okna a dveře.
V dobách uplynulých,
v době současné,
v dobách, co přijdou,
po cestách Evropy,
po cestách světa
miliony a miliony
vozů drkotá,
hladové rodiny
hladoví po všem,
hladoví po chlebu a po soli,
hladoví po lásce a po přátelství,
hladoví po vlídnosti a po přijetí.
Miliony a miliony Romů,
nemocní koně,
bosé děti,
a ženy věští z ruky
po cestách světa.*

Biřinav tumenge murre asva

Biřinav tumenge murre asva!
Te si řařes, ke inke sim cinoro,
murro ilo si baro.
Te si řařes, ke inke sim glata,
řinuiv sar jekh baro manuř.
Le glaten ande murre berř si drago,
kana khelen pe,
mange si musaj te rovav.
Aj sar naj man khanři,
biřinav tumenge murre asva.
Me dikhav le kaver glati krugom mandar,
len naj len asva te biřinen,
taj naj len niři dukhajmaske,
kaj peren tele
aj kaj zasoven andi řik.
Murre asva lav le pa murri buci,
te biřinav le kudalenge,
kaj ři řanen te roven.
Numa sode te mangav lendar,
te na avela o lovo la milako?
Te si varekon, ke sim leske drago,
ři biřinav leske murre asva,
dav le leske,
ke si le asva le veselimaske.

Mám slzy na prodej!

*Mám slzy na prodej!
Jsem sice ještě malý,
ale srdce mám veliké,
jsem sice ještě dítě,
cítím se ale víc než dospělý.
Děti v mých letech si hrajou
a mně je do pláče.
Nemám nic
než svoje slzy na prodej.
Dívám se na ostatní děti
kolem sebe,
ty slzy na prodej nemají,
protože nevědí, jak bolí
upadnout
a usnout v blátě.
Setřu si slzy a prodám je
těm, co nedovedou plakat.
Co ale mám za ty své slzy chtít?
Jenom ne almužnu!
Tomu, kdo mě má rád
své slzy neprodám,
tomu je dám,
protože to budou slzy radosti.*

(přeložila MH)

— **E Nevi Vastia**

Ukázky z Nového Zákona, které do kalderašského dialektu přeložil Matéo Maximoff, a jejich srovnání s překlady do lovárského dialektu a do slovenské romštiny

Posledním dokončeným dílem Matéa Maximoffa je jeho překlad Nového zákona do kalderašské romštiny. Otiskujeme vybrané ukázky a pro srovnání uvádíme některé úryvky z překladu maďarského básníka Józsefa Darócziho do lovárského dialektu a některé z překladu Vlada Oláha do slovenské romštiny.

1) NOVÝ ZÁKON V PŘEKLADU MATÉA MAXIMOFFA

(kalderašský dialekt)

E NEVI VASTIA

Nový zákon v kalderaštině

Přeložený Matéem Maximoffem

Vydala Société biblique française, Paris 1995.

2) ČTYŘI EVANGELIA V PŘEKLADU JÓZSEFA DARÓCZIHO

(dialekt maďarských Lovárů-Olachů)

LA BIBLIAKE SVUNCI EVANGELIUMURA

Vydalo Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Pécs

3) SKUTKY APOŠTOLŮ V PŘEKLADU VLÁDA OLÁHA

(východoslovenský dialekt romštiny)

PAL ODA, SO KERENAS LE DEVLESKERE BIČHADE – SKUTKY APOŠTOLŮ

romsko-české vydání

Vydalo G plus G, Praha 2000

| Přijetí romské delegace u papeže Jana Pavla II. v roce 1991; Matéo Maximoff stojí vpravo vzadu za Svatým otcem | foto archiv MH |

Matéo Maximoff **MATEI 5**

Evangelium podle Matouše 5 – Blahoslavenství

O divano pe o plajorro

Dikhel pe o narodo, o Jesusu anklisto pe o plaj; aj, pala ke bešlo tele, leske vortača pašile paša leste. Porme, puterdias o muj, vo si-kiarel le, aj phenel:

E čači veselia

Veseli t'aven le čorre ande o duxo, ke e amperecia le čereski si lengi!

Veseli t'aven le nekežime, ke avena len mila!

Veseli t'aven le prosti, ke lenge avela e phuv!

Veseli kudala kaj si bohale aj trušale anda e kris, ke von avena pravarde!

József Daróczi **O EVANĎELIMO KATHAR O MATHE 5**

Le plajeski vorba

O Jesus angla le narodonge jakha pre gelas po plaj, haj tele bešlas. Leske sittjarde pale sa krujal line than leste. Kana sa tele bešla paša leste, O Jesus pe vorbate phuterdas o muj, haj kade sittjardas len;

Le oxto baxtaljipe

Baxtale si kodol, kon ando duho xore-j, ke kodolengo-j o rajo.

Baxtale-j kodol, kon bilošake-j, ke maj lošarna len.

Baxtale-j la pačake manuša, ke lengi avla e phuv.

Baxtale-j kodol, kon bokhajven haj trušajven po čačipe, ke von pherdjona lesa.

Veseli le milosi, ke avela mila anda lende!
Veseli kudala kaj si lengo ilo vužo, ke von
dikhena le Devles!

Veseli kudala kaj keren e patia, von avena
akharde šiave le Devleske!

Veseli kudala kaj avena marde ke von ke-
ren sar o Del mangel, ke e amperecia le če-
reski si lengi!

Veseli avena tume, kana dena tumen pe
o lažiaav kana gonina tumen aj kana phenena
xoxajmos pe tumende sako fialo, pala mande.
Veselin tume aj aven ande o veselimos, ke
tumaro pokjinimos avela baro ande o čerik;
ke sa kadia marde le profeton kaj sas maj
anglal tumendar.

...

Baxtale-j kodol, kon mila žanem te len,
ke vi lenca milasa avla o Del.

Baxtale-j kodol, kaske užo-j lengo jilo, ke
von dikhna le Devles.

Baxtale-j kodol, kon ande-j pača trajin,
ke le Devleske šavenge akharna len.

Baxtale-j kodol, kon našade-j misto o ča-
čipe, ke lengo si le rajosko them.

Baxtale san-le, te misto mande tele di-
khen tumen. Haj anda kadi našaven tumen,
haj xoxades sogodi nasul xutjilen pe tumende
misto mande.

Lošan haj assan, ke but mištjipe lena an-
de o rajo. Len ande tumare godji; vi le profe-
ton kade našavnas dolmut angla tumende.

...

MATEI 6

Evangelium podle Matouše 6 – Jak se modlit, Modlitba Páně

...

Sikiarel sar te rrudin

Kana tume rrudin, na aven sar le athajtoria,
kaj drago lenge te rrudin ande le khangeria
židovicko aj ande le kolcuri le vulicenge, te
dikhen le le manuš, me phenav tumenge ča-
čimasa, von line pengo pokjinimos. Numa
kana tu rudis, žia ande tjiri komnata, phan-
dav tjiro vudar, aj rrudisar tjire Dades kaj ga-
radilo; aj tjiro Dad, kaj dikhel so keres gara-
des, dela tuke.

Kana rrudis, na butiar le vorbi intajno, sar
kudala kaj či patian kaj von gindin te o Del

O EVANĎELIMO KATHAR O MATHE 6

...

O rudjimo

Kana rudjin tumen na keren kade sar le xo-
xamne, kon angla le manušenge jakha ru-
djinde ande-j knageri haj pe-j vulica, ke te
sikaven pe. Ba me phenav tumenge čačes, li-
ne penge potjin kathar le manuša. Kana tu
rudjisa tu ža andre ande tjo kher, phandav pe
tute o vudar haj rudjin tu fečome karing tjo
Dad le rajosko. Haj tjo Dad le rajosko po-
tjinla tuke, ke voj vi fečome dikhel.

šunela len te phenena but vorbi. Na aven sar lende; le tumaro Dad žianel so trubul tumen.

Eta sar tume trubul te rrudin:

Amaro dad kaj san ande o čerik!

Ke tjiro anav t'avel svincime;

ke tjiri amperecia t'avel;

ke te keres sar tu kames

pe e phuv sar ande o čerik.

De ame adies

amaro manro sako diesesko.

Jertisar amenge amare bezexa,

sar vi ame jertisaras kudalenge

kaj amisajle amende.

Na zumav ame, numa skipisar amen katar o xitro.

Ke tuke si, ande sa le berš kaj avena, e amperecia,

e zor aj o vestimos. Amen.

Te jertina tume le manuŝenge so kerde tumenge nasul, tumaro Dad anda o čerik jertila tumenge vi vo. Numa te na jertina tume le manuŝenge, tumaro Dad či vo či jertila tumare nasulimata.

...

Kana rudjin tumen, na phenen but vorbi, sar kodol kon či žanen le Devles, haj kodi gindjin ke te šordjola anda lende e vorba ande jekh šunla lengo muj o Del. Na žan pala kadal manuš! Žanel tumaro Dad kaj si-lo ando rajo, ke so trubul tumen, maj anglal sar kaj mangelas les. Tume kadej rudjin tume:

Amaro Dad, kon san ando rajo,

te svuncisajvel pe o anav,

te avel-tar tjo them,

te kerdjol pe tji voja,

sar ando rajo, kade vi ande-j phuv.

Sakko djesesko manro

de amen adjes,

haj jertosar amare bezexa,

sar ke vi ame jertosaras kodolenge,

kon amenge keren bezexa.

Haj na inger amen ande-l nasuljipe,

ba slobodisar amen kathar o dušmano.

Te jertosarena le manuŝenge so doš kerde tumenge, vi tumaro Dad kaj si ando rajo jertjila tumenge. Ba te tume či jertjina le manuŝenge, či tumaro Dad či jertjila tumare doša.

...

Skutky apoštolů 12 – Herodovo pronásledování

...

O Jak mundarde les aj o Petri phandade les
Karing kudia vramia, o amperato o Erodo thodias pe te kjunuil unen anda e khangeri. Aj vo kerdias te merel la sabiasa le Jak, phral le Jonosko. Dikhlias ke sas drago le Žido-vonge, vo maj astardias le Petri. Sas ka le dies le manrrenges bidrosdake. Pala ke lias les aj šiudias les ande e temnica, vo thodias les t'arakhen les štar-var-štar ketanen ke sas les gindo t'anen les angla o narodo pala e Patradi. Kadia o Petri sas garado ande e temnica; aj e khangeri či ašelas te rrudin leske le Devles.

Skipisarde le Petri

E riat maj anglal kaj o Erodo sas te sikavel les, o Petri, phanglo do lansora, sovelas maškar duj ketani; aj kaver angla o vudar arakhenas e temnica. Aj eta, jekh anželo le Baresko avilo, aj jekh vedaria strefial ande e temnica. O anželo uštiavel le Petri, marel les pe o prašav, aj phenelas: „Ušti sigo!“ Le lansuri pele pa leske vas. Aj o anželo phenel leske: „Tho tjiire spargati.“ Aj vo kerdias kadia. O anželo maj phenel leske: „Tho pe tute tjiiri bunda, aj ajdi manca.“ O Petri anklisto, či žianelas ke so kerdio katar o anželo te si čačes, aj vo gindilas pe ke dikhel suno. Kana von nakhle katar le prvi ketani porme katar le duj, von

...

O Herodes marel murdarel o khangeripen
Andr'oda čiro hazdña peskere bengiñale vasta o Herodes thagar, kaj te kerel bibacht le phralenge andro khangeripen. Diña te murdarel chareha le Jakubos, le Jaňuskere phrales. Sar dikhlas, hoj les o Čhinde vašoda ašaren, diñas te phandel andre the le Petros. Akor esas patradi. Chudña les u diña les te phandel andre bertena. Štar varti, sakones štare slugadžena, les l'ikerenas tel e jakh. Pal e patradi kamelas o Herodes te anel le Petros angle manuša, kaj leske te keren kris. Le Petros vartinenas andre bertena u o phrala andro khangeripen mangelas raťi d'ives le Devles vaš leske.

Le Petroske phundrisaľol e bertena

Odi rat, so les kamla o Herodes te anel anglo kris, sovelas o Petros maškar o duj slugadža, phandlo duje lancena, u mek o vartaša kerenas varta angle la bertenakero vudar. Jekhva-reste paš leste terďolas le Rajeskero and'elos u andre bertena vudud'isaľila baro vudud. O and'elos demaďa le Petros andro šero, uštaďa les u phenda: „Sigo, ušti!“

O lanci pejle tele pal le Petroskere vasta. O and'elos leske phenda: „Phand pre tute e kušťik u uri o pindrale!“ O Petros oda kerďa u o and'elos leske phenda: „Le pre tute tiro urdo u av pal mande!“ Akor o Petros džalas pal o and'elos, so les l'idžalas andal

aresle ka o vudar o sastruno kaj žial ande o foro, aj kaj puterdilo anda peste angla lende; von ankliste avri, aj gele angle ande jekh vulica. Strazo o anželo muklias le Petri.

Avilo peste, o Petri phenel: Me dikhav akana čačimasa ke o Baro tradias peske anželos, aj ke vo skipisardias ma anda o vas katar o Erodo aj anda sa so o narodo židovicko ažiukerelas.

Pala ke dias pe gindo, vo gelo karing o kher la Mariako, e dej le Jonoski, akharenas les Marko, kaj but manuš sas ande jekh than aj rrudinas. Vo marel ka o vudar kaj den andre, aj jekh sluganka, bušiol Rod, pašili t'ašunel. Voj prinžiardias o hango le Petrosko; aj ande pesko veselimos, bi te putrel, voj našli te phenel ke o Petri si ka o vudar. Von phenen lake: „Tu san dili.“ Numa voj zuriarel ke e diela si kadia. Aj von phenen: „Lesko anželo si.“

Numa o Petri maj marel. Von puterde, aj sas lenge šodo ke dikhen les. O Petri, kerdias lenge anda o vas t'ašen, mothol lenge sar o Baro ankaladias les avri anda e temnica, aj vo phenel: Phenen kadia ka o Jak aj ka le phral. Porme vo anklisto avri, aj gelo-tar ande jekh kaver than.

Kana o dies avilo, le ketani but miškisajle, te žianen so areslo le Petroske. O Erodo, thodias pe te rodel les aj či arakhlias les, pušel katar kudala kaj arakhenas les, aj dias ordina te ningeren le te kjinuin le.

Atunči vo vulisto anda e Judea ande o Kesare, te bešel khote.

...

e bertena, aŕe na džanelas, či ada savoro ačhel čačipnaste; gondolinelas, hoj džal sune.

Gejle khatar e angluŕi varta, palis khatar e dujto, u avle ke trastuŕi kapura, so l'idžalas andro foros. E kapura angle lende korkori phundrisaŕiŕa. Gejle avri, pregejle jekh dro-maŕi – u akor o and'elos našŕiŕa. Ča akana o Petros avŕas ke peste u phendaš: Akana džanav, hoj o Raj čačes bičhadaš peskere and'elos, kaj man te lel avri andal le Herodesis-kere vasta u kaj man te arakhel ola bibachta-tar, so manca o Čhinde kamen te kerel.“

Avka gejŕa andro kher ke Marija, ke daj le Jaŕuskeri, so les akharenas Marek. Odoj sas but manuša u mangelas pen ko Del. Sar o Petros demadaš pro vudar, avŕa jekh čhajo-ri, so lakero nav sas Rode. Phučelas, ko hin. Prindžarda le Petroskero hangos, aŕe na phundrađa, ča andre bari loš prastaŕa te phenel, hoj o Petros terd'ol anglo vudar. Aŕe jon lake phende: „Diŕiŕaŕos.“ No joj ačhelas pr'oda, hoj oda hin čačipen. Phende lake: „Oda talam leskero and'elos.“ Aŕe o Petros marelas pro vudar sa het. Ta gejle, phundra-de u ča porade o jakha, kana les dikhle. Si-khadaš lenge le vasteha, kaj te aven čit u diŕa te vakerel, sar les o Raj iŕa avri andal e berte-na. Agoreste lenge phenda: „Džan u džana-ven le Jakuboske the avre phralenge, so pes ačhiŕa.“ Palis mukhŕa o foros.

Tosara ačhiŕa maškar o slugadža bari čin-gar, bo o Petros na sas. O Herodes les diŕa te rodel, aŕe našŕi les arakhenas. Chudkerelas avri le vartašen, diŕa len te murdarel; palis mukhŕa e Judeja u gejŕas andre Kezarija.

Matéo Maximoff:
I KORINTANURI

První list Korintským 13 – Láska nejvyšším darem

E dragostia

Makar ke me dava duma le šiba le manušenge aj le anželonge, te na avela ma dragostia, me sim sar jekh duba kaj bašel, vaj jekh cimbala kaj ašundiol. Aj makar ke avela ma o dinimos te dav duma pe maj angle, o godimos katar sa le čudeni aj te žianav sa, kana makar avela man sa o patiamos žikin šaj te parruvav pa o than le plaja, te na naj ma e dragostia me či sim khanči. Aj makar kana dava sa mirre barvalimata te pravarav le čorren, makar kana me dava murro stato te phabaren les, te na naj ma e dragostia naj mange khanči kodo.

E dragostia ažiukerel, voj si pherdi lašimos; e dragostia či kamel te lel avrestar; e dragostia či luvudil pe, voj či phukiarel pe barimatangi, voj či kerel khanči nasul, voj či rodel te niril, voj či xoliavol, voj či gindil pe ka o nasulimos, voj či veselil pe anda kaj naj vorta, numa voj veselil pe anda o čačimos; voj či mukel, voj šaj daštil sa, voj ažiukerel sa, voj ninkerel sa.

E dragostia či xasavola šova. Le dieli kaj phenena ke avena getona pe, le šiba ašena, so žianen bilala. Ke ame žianas jekh partia, aj ame phenas so avela jekh partia, numa kana so si vorta avela, so si partia bilala.

Kana me simas glata, me davas duma sar glata, me gindivas ma sar jekh glata, me davas ma duma sar jekh glata; kana me areslem rrom, me kerdem bilal, so sas glatako. Adies dikhas sar ande jekh glinda, kaj či dikhas mišto ande late, numa antunči ame dikhasa faca pe faca; adies me žianav jekh partia, numa antunči me žianava sar žianel man o Del.

Akana kakala trin dieli bešen: o patiamos, o ažiukerimos, e dragostia; numa e maj bari anda kudala trin dieli, si e dragostia.

Zjevení 16 – Hružy sedmi nádob

So marela e xoli le Devleski

Aj me šundem jekh hango zuralo kaj avelas katar o templo, aj kaj phenelas ka le eſta anželi: Žian, aj den mujal pe e phuv le eſta taxta katar e xoli le Devleski.

O pervo gelo, aj dias mujal pesko taxtaj pe e phuv. Aj jekh buboj xitro kaj dukhalas malavelas le manušen kaj sas len e pečata la žiganiaki aj kaj kamenas lako stato.

O dujto dias mujal pesko taxtaj ande e Maria. Aj vo areslo rat, sar jekh mulesko; aj sogodi sas živindo mulo, sogodi sas ande e Maria.

O trito dias mujal pesko taxtaj ande le paja, aj le xajnga katar xutel o paj. Aj von aresle rat. Aj me ašundem sar o anželo le pajengo phenelas:

„Tu san vorta,

tu kaj san, aj kaj sanas.

Svinto, ke tu kerdian tjire krisa.

Ke von dine mujal o rat le svincongo aj le profetongo,

aj tu dian len rat te pen; von si arniči.“

Aj me ašundem o altari kaj phenelas:

„Ej, baria, Del savsem zuralo,

tjire krisa si čače aj vorta.“

O štarto del mujal pesko taxtaj pe o kham. Aj sas leske dino te phabarel le manušen katar e jag; aj le manuš sas phabarde katar jekh baro tatimos, aj von prasajle o anav le Devlesko kaj si les putaria pe kudala dukha, aj von či kejsajle te den les vestimos.

O panžto dias mujal pesko taxtaj pe o skamin amperaticko la žiganiako. Aj laki ampercia sas garadi ande o tuniariko; aj le manuš čambenas pengi šib dukhatar, aj von prasanas le Devles le čeresko, pala penge dukha aj pala penge rrani, aj von či kejn pe anda penge butia.

O šovto dias mujal pesko taxtaj pe o baro paj, o Eufrato. Aj lesko paj bilal, eta ke e vurma te avel lašiard i le amperatonge kaj aven pa e rig e čači.

Aj me dikhlem ke anklen anda o muj le šerkanosko, aj anda o muj le žiganiako, aj anda o muj katar o falso profeto, trin duxuri bivuže, jekh fialo sar le braski. Ke si le duxuri le Demononge, kaj keren čudeni, aj kaj žian karing le amperaci sa la phuviake, eta te kjiden len pe o baro marimos pe o baro dies katar o Del savsem zuralo.

Eta, me avav sar jekh čor. Veselo kudo kaj bešel uštiado, aj kaj arakhel peske calia, eta te na phirel nango aj te na dikhen lesko lažiav!

Von kjidena len ande o than kaj akharen les le Židovuri Armagedon.

O eftato delas mujal pesko taxtaj opral. Aj anklisto avri anda o templo anda o skamin amperaticko, jekh hango zuralo kaj phenelas: „Sa si gata!“

Aj sas strefiajmos, hanguri, rrondieturi aj e phuv isdrajli but, kasavo kaj nas šova dekin o manuš si pe e phuv.

Aj o baro foros sas ulado ando trin parti, aj le foruri le themenge peline tele, aj o Del dias pe godji ka e Babilon e bari, te del la o taxtaj la moliako katar peski phabardi xoli. Aj sa le izuli našle-tar, aj le plaja či maj arakhle le. Aj jekh bari babica, kaj le bambi kintjirinas štar-vardeš kilogrami, perelas anda o čerik pe le manuš; aj le manuš prasantas le Devles, pala e dukh la babicaki kaj sas savsem bari.

| Matéo Maximoff káže na shromáždění Romů | foto archiv MM |

Změny pravopisu oproti kalderašskému originálu:

- diftong [aj] píše Maximoff /ai/, tady /aj/ (např. mai/maj).
- afrikáta [c] píše Maximoff /ts/, tady /c/ (např. temnitsa/temnica).
- /c/ píšeme i po n- přesto, že se nejspíš skutečně jedná o [s], z důvodu konsistence (např. mansa/manca).
- uvulární [R] píše Maximoff /ř/, zde podle mezinárodně víc rozšířeného úzu /rr/ (např. řudin/rrudin).
- klitické -tar je oddělené pomlčkou, tj. /-tar/
- palatály jsou zanechány se spřežkou s -j, což odpovídá mezinárodně rozšířenému úzu (tjiri, ne tři).
- diftongy [ia] a [ie] jsou ponechávány /ia/ a /ie/, protože neznáme kvalitu první části natolik, abychom mohli psát /ja/ (např. zurjarel) a po dentálách by vznikla nejednoznačnost s psaním palatál (např. uštiavel, nikoli uštjavel).
- aspirace jsou ponechávány podle originálu, tj. např. i muklias, puterdilo, katar
- pro velární frikativu [x] je ponechán znak /x/

| Shromáždění Romové naslouchají svému
pastorovi Matéovi | foto archiv MM |

Změny pravopisu oproti lovárskému originálu:

- palatální frikativy [š], [ž], [č] jsou oproti originálu (/sh/, /zh/, /ch/) realizovány háčky /š/, /ž/, /č/.
- palatální ploskivky [dʲ], [tʲ], nazála [nʲ] a likvida [lʲ] jsou oproti originálu (/gy/, /ty/, /ny/, /ly/) pro srovnatelnost s kalderašským textem realizovány spřeškou s -j: /dj/, /tj/, /nj/, /lj/. Fonetická hodnota /ly/ není zřejmá, v různých lovárských skupinách bývají vyslovovány buď [lʲ] nebo [j]
- velára [x] je ponechána /x/
- spona se odděluje pomlčkou, např. kodolengo-j
- sufigovaný člen se odděluje pomlčkou, např. „ande-j“
- sufix -tar se odděluje pomlčkou, např. avel-tar
- reflexiva nejsou psána dohromady, např. „kerdjol pe“ místo „kerdyolpe“

— Krajiny slov a krajiny citu – nad romskými říkadly

S trochou nadsázky můžeme prohlásit říkadlo za prapočátek veškeré literatury. Kromě toho, že jeho folklorní kořeny sahají hluboko do předliterárních dob,¹ se pro toto tvrzení nabízejí ještě dva důvody. Z hlediska žánrového dělení představuje říkadlo elementární literární formu, v níž nad smyslem a významem převažuje jazyk jako takový, jeho zvuk a rytmus,² a jež tak obrazně řečeno znamená základ, na kterém z jazykového materiálu může vzniknout mnohapatrový dům stále složitějších a propracovanějších literárních forem. Z pohledu čtenáře je potom říkadlo obvykle – setrváme-li u přirovnání literatury k velkolepé budově – domovními dveřmi, jimiž se vstupuje dovnitř. Bývá totiž první podobou slovesnosti (ať už lidové nebo umělé), se kterou se potencionální čtenář setká ještě v dětském věku, a to například v říkadlech ke hrám rodičů s malým dítě-

tem, jejichž nenahraditelnou zasvětitelskou úlohu se zdá potvrzovat mj. skutečnost, že jsou jedním z nepatrného množství folklorních žánrů přežívajících i v tzv. moderních kulturách.

1 Srov. Vlašín, 1977, s. 339 a Brukner – Filip, 1997, s. 297.

2 Tamtéž.

Jiné typy říkadél, jako rozpočítadla a jazykolamy, pak mohou dítě provázet až k myšlenému schodišti do dalších pater.³

Vše, co je následně možné říci o významu a funkci říkadla, se odvíjí od jeho postavení pomyslného domovního základu, a právě vzhledem k tomu nakonec platí také v mnohem širším literárním a uměleckém kontextu. Ačkoli tedy budeme mluvit především o dětském čtenáři a o literatuře pro něj určené, máme na paměti možnou obecnější platnost našich závěrů. To je důležité zvláště u romské literatury, která vlastně právě prožívá své dětství.

O říkadlech se často hovoří v úzké souvislosti se hrou,⁴ přesnější však je říci, že již říkadlo samotné je hrou. Předmětem této hry je sám jazyk, a to především po své zvukové stránce. Říkadlo stojí na rytmu a na výrazných rýmech. Na smyslu slov naopak příliš nezáleží – často zachycují bezpředmětná sdělení, anebo smysl dokonce chybí úplně.⁵ Do krajnosti bývá pak tento princip vyhrocen v říkadlech-jazykolamech, například:

*O chartás andre chartuňi/ chartarda chanli trastuňi.*⁶

(Angela Žigová)⁷

Důraz, jenž je kladen na rým a na rytmus, je ovšem naprosto určující pro sémantickou rovinu říkadla i v ostatních, méně nápadných případech. Nutnost rýmovat může vést k pozoruhodným asociativním skokům, příznačným pro lidovou poezii,⁸ ale nacházejícím své místo i v říkadlech autorských, například:

Izdra, izdra, izdraňi,/ hin man raňi piraňi,/ žuži hiňi, ča te me la/ ispidač andro paňi.

(Angela Žigová)⁹

Sam šov čhaja romane,/ nane amen pirane,/ cinaha peske čeňa,/ phenaha, hoj sam pheňa.

(Olga Giňová)

3 Obdobně říkadlo jako vděčný prvek úvodních lekcí v jazykových učebnicích provází adepty cizí řeči ke složitějším a vyspělejším jazykovým projevům.

4 Např. Gebhartová, 1987, s. 20.

5 Viz pozn. 1.

6 Právě proto, že jsou říkadla v podstatě rozpracovanými jazykovými hříčkami, je jakýkoli pokus o jejich převedení do češtiny kontraproduktivní, proto budou ukázky v této studii ponechány pouze v romském originále.

7 Cit. podle Hübschmannová, 2002, s. 25, z publikace *Amari abeceda* iniciovala Milena Hübschmannová.

8 Srov. Brukner – Filip, 1997, s. 298.

9 Cit. podle Hübschmannová, 2002, s. 26.

Stejně tak povede dominance rýmu k bohatému asociativnímu rozvíetí jednoduché základní představy:

Loľi, loľi phabori,/ kajsi lačhi, gulori,/ de man jepaš, pheňori.

(Emil Cina)

Ale naopak také k jejímu postižení v maximální možné zkratce, s opakováním výrazových prostředků a využitím absolutního rýmu:

E daj mange keřka anda,/ te řuřarav mire danda./ Parne danda, saste danda,/ e daj mange keřka anda.

(Helena Horváthová)¹⁰

Tak jako říkadla znamenají rozvíetí možností jazyka za hranice jeho obvyklých pravidel, a tím přehodnocení těchto hranic, představují také příležitost, jak se tvůrčím způsobem dotknout mimojazykové skutečnosti. Nejjednoduřeji to lze ukázat na příkladu rozpočítadla: vedle toho, že je modelovou ukázkou nevázané hry asociací, funguje obvykle jako doprovod či komentář hry fyzické, která je popsána – a také kodifikována – jeho textem:

Jekh, duř, trin,/ piřinav me ľil./ řtar, pandř, řov,/ oda ela řov./ Eřta, ochto, eňa, deř,/ chude o ľil, denař het!

(Ilona Ferková)

Khilav, phabaj, pendecha/ beřen andre kereka./ Pre kaste me sikhavav,/ rodela man pal o gav./ Rachinav me, rachinav/ dři do deř./ Pre kaste o deř perela,/ ta řov amen rodela./ Mire tire pendecha,/ denařen řhavale,/ andal e kereka.

(Emil Cina)

Podstata tohoto typu říkadel spočívá v tom, že mají přímou vazbu na skutečnost, totiž doslova určují její podobu – hrající si se podle nich chovají. Jejich performativní charakter takto zrcadlí původ říkadel v magických zařikáváních.¹¹ S nimi rozpočítadla výsledně sdílejí také potenciál poskytnout podíl jak na slově (literatuře), tak na okolním světě, jinak řečeno nabízejí možnost skutečnost vyslovit a vyslovené prožít.

¹⁰ Tamtéž, s. 17.

¹¹ Viz pozn. 1.

Zároveň s vytěsněním říkadla z reálného prostoru fyzické hry do soukromí papíru se tato schopnost ovlivňovat realitu přesouvá do imaginárního prostoru čtenářovy vnitřní zkušenosti. Způsob, kterým zde čtenář může k mimojazykové skutečnosti přistoupit, je přirozeně rozdílný od přímočarého postupu, jímž se tak děje při hře s rozpočítadly. Myšlenky vyslovené v relevantních typech říkadla se neuskutečňují přímo, nýbrž jimi text realitu uchopuje a zkoumá, a podle toho, jakými slovy a obrazy ji zachycuje, ji také interpretuje, hodnotí a přibližuje čtenářově kompetenci. Takto zprostředkovaná zkušenost s reálným světem poté může rozhodujícím způsobem ovlivnit, jak bude čtenář realitu vnímat, jaká pro něj bude. Vrátime-li se k úvodní představě literatury-domu: za svět bude pokládat především to, co uvidí z okna. Nezapomeňme přitom také na to, že říkadla jsou v první řadě záležitostí dětí, prototypických naivních čtenářů, kteří mají sklon přijímat přečtené či slyšené jako autoritu, a jako se postupně učí orientaci ve světě na základě optiky svých rodičů, osvojují si skutečnost také v její literárně reflektované podobě.

Tvárnost světa, v němž se dítě pohybuje, je tudíž významnou měrou závislá na tom, jak o něm literatura vypovídá, jaký mu vtiskuje charakter. Romská říkadla jsou v tomto ohledu jednotná – soustřeďují se, tak jak je všeobecně u dětské literatury zvykem,¹² na každodenní svět dětské zkušenosti. Je však na místě poznamenat, že zachycená zkušenost zjevně odpovídá právě romskému dítěti, jak se pokusíme rozebrat níže. O to může být romským čtenářům bližší, a o to nezvyklejší, ale také atraktivnější je pro čtenáře neromského.

Podstatou skutečnosti, jak se utváří v romských říkadlech, jsou základní, intimní prožitky, jež můžeme označit za archetypální lidskou zkušenost. Jejím jádrem jsou idylicky prezentované rodinné vztahy (nejčastěji vztah mezi dítětem a matkou) nazírané ze zorného úhlu dítěte, ať už je subjektem nebo předmětem básně:

Sako mištes džanel,/ hoj man e daj kamel./ Vastestar man lel,/ o muj čumidel.
(Helena Horváthová)

Cinda mange mro dadoro/ svirindoro, silava./ Jekbvar, duvar demava,/ trivial, štarval demava,/ stolkos, skamind mre dadeske/ – mange verdan kerava.
(Angela Žigová)¹³

Bešel, rovel čhajori,/ khosel peske jakhori:/ De man, mamó, babkica,/ sivav lake rokl'ica.
(Emil Cina)

12 Srov. Gebhartová, 1987, passim a Urbanová, 1999, s. 126.

13 Cit. podle Hübschmannová, 2002, s. 54.

Kolem tohoto jádra se potom rozbíhají soustředné kruhy zkušenosti se vzdálenějším sociálním a přírodním okolím (Svatava Urbanová v tomto kontextu hovoří o „osvojování světa od lokálního ke globálnímu, od blízkého ke vzdálenějšímu, od individuálního k všelidskému“¹⁴). Především v obraze lidské pospolitosti, ve znázorňovaných činnostech, reáliích a v hierarchii vztahů mezi postavami básní spatřuji onu výše zmíněnou specifickou romskost analyzovaných říkadel. Poměrně často je v tématech říkadel zastoupena romská hudba v různých svých aspektech, z toho nejčastěji ve stylizaci do postavy hudebníka:

Ciná mange lavutica/ the mek lacho vonocis,/ phirá mange pal o foros/ sar jekh baro grofocis.
(Olga Giňová)

Pre gitara bašavav,/ šukar giľi gilavav,/ phure Roma pre ma rušen,/ hoj len te sovel na dav.
(Olga Giňová)¹⁵

Ta se může objevit i v komické podobě:

E Hajtaňa phuri/ marel pal o huri,/ pre bugova bašavel,/ le phureske gilavel.
(Angela Žigová)¹⁶

V jiných básních se objevují také některé další profese, které bývají vnímány jako typicky romské, například kovář ve výše citovaném říkadle Angely Žigové. Rovněž postavy rodičů a rodina vůbec naznačují svůj původ v romské kulturní tradici, jenž může být ještě potvrzen uplatněním tradičních romských reálií:

Cikňi roj, bari roj,/ e daj mange tada goj/ areha the bandurkenca,/ chava la mre phralorenca.
(Helena Horváthová)

Atributy romské kultury nejsou do říkadel vnášeny pouze lidskými postavami, ale vstupují do nich příležitostně také jako součást umělého, častěji však přírodního prostředí, které báseň evokuje a jemuž jsou přisuzovány:

¹⁴ Urbanová, 1999, s. 160.

¹⁵ Cit. podle Hübschmannová, 2002, s. 23.

¹⁶ Tamtéž, s. 24.

O šošoj gela/ pre mala te čorel,/ andre zajda/ e armin garuvel.
(Emil Cina)

Skutečnost, že je okolní svět vysvětlen a popsán evokací důvěrně známých představ (v tomto případě pomocí plachetky na přenášení nákladu, se kterou zajíc zachází stejně obratně jako romská žena), je jedním z možných způsobů, jak jej říkadlo čtenáři zpřehledňuje a vede k jeho pochopení. Personifikace zvířat, předmětů a přírodních jevů však může být vyjádřena ještě jinak, a sice dialogem, který s nimi vede mluvčí básně.

Pokud jsou oslovována zvířata, jedná se obvykle o ptáky, kočky nebo psy, krátce o zvířata, která dětský čtenář dobře zná z každodenního života:

Pre blakica čirikloro,/ čhivav leske o phusoro:/ Dža, ker tuke o kheroro.
(Emil Cina)

Totéž platí také pro neživé předměty:

Čhin, čhurije, maro,/ baro som bokhalo,/ čhava maro, paše thud,/ čhin, čhurije, mangav tut.
(Ján Horváth)¹⁷

Mezi přírodními úkazy, s nimiž se mluvčí dává do řeči, jednoznačně dominuje slunce:

Perel baro jivoro,/ sikhav pes mange, khamoro,/ ma dža het, ma dža het,/ ačhuw tu paš mande mek.
(Emil Cina)

Khamoro, khamoro,/ imar hin šov ori,/ phuter tri jakbori!/ E jakbori phutereha,/ e phuvori taťareha.
(Agnesa Horváthová)¹⁸

Hovořit lze ovšem také třeba s větrem nebo s obilím:

¹⁷ Tamtéž, s. 13.

¹⁸ Tamtéž, s. 36.

Phurde, balval, pal e fala,/ uchan, uchan mire bala./ Th'avka man na uchaneha,/ bo tu oda na džaneha./ Sal ča balval pal e fala/ u man kandrata hin bala.

(Vojta Fabián)

O kham labol, švicinel,/ o dživoro vičinel:/ Džan, čhavale, čhinen man,/ ela tumen loľi čham.

(Ján Horváth)¹⁹

Mozaiku důvěrného, přehledného nejbližšího okolí, tuto „krajinu citu“,²⁰ dotvářejí říkadla zbásňující všední dětské starosti: školu, hru, péči o sourozence nebo domácí zvířátko:

Čirikloro gilavel,/ man tosarla uštavel,/ rado som, rado som,/ andre škola sig me som.

(Helena Horváthová)

Trin topanki, so lenca kerava?/ Duj topanki pro pindre urava,/ jekhatar kerava sanku,/ la-čhi trito topanka!

(Angela Žigová)²¹

Kal'i, kal'i mačkica/ denašel andro veš,/ ňikaj me tut na mukhava,/ šukar adaj beš.

(Emil Cina)

Man hin khere rikonoŕo,/ bavinel pes sar čhavoro,/ kerel pre ma av, av, av/ u me phenav: Imar džav.

(Helena Horváthová)

Přestože od dětské poezie často podvědomě očekáváme, že bude dítě vychovávat,²² je důležité, aby se především takto orientovaná říkadla (která se inspirují právě momenty, jež představují nejčastější výchovné cíle) vystríhala přímočarého poučování. Jak totiž trefně poznamenává Urbanová, „výchovní a tendenční akcent [...] oslabuje uměleckou úroveň“²³, a dětský čtenář je výsledně vržen do situace, jako by mu v domě, v němž jsme se ocitli v úvodu této

¹⁹ Tamtéž, s. 19.

²⁰ Viz pozn. 14.

²¹ Cit. podle Hübschmannová, 2002, s. 58.

²² Srov. např. Šmahelová, 2002, s. 126 n.

²³ Urbanová, 1999, 162.

studie, neustále někdo připomínal, aby se neklouzal po podlaze a nebouchal dveřmi: z takového domu dítě s ulehčením odejde. Účinný, a přitom nenásilný způsob, jak dětem prostřednictvím říkadel zprostředkovat žádoucí hodnoty, je podávat v nich svět, jemuž jsou tyto hodnoty imanentní, který je jimi ustanoven a řízen, a činit tak s hravostí, fantazií a v neposlední řadě s nekomplikovanou samozřejmostí, jako například v následující básni:

*Niž džav raťi te sovel,/ džav man peršo te morel,/ žužarav me o danora,/ čumidav me mra
dajora,/ o dad mange pregenel/ paramisi pal o Del.*

(Ilona Ferková)

Tím se vracíme na samotný začátek naší analýzy. Řečeno s Michaellem Endem, posláním literatury „je vytvářet obrazy ze skutečnosti za účelem změny této skutečnosti“, ²⁴ její podstatou je potom „nejvyšší form[a] hry“. ²⁵ V říkadlech nabízí literatura prvotní a také svým způsobem jedinečnou příležitost, jedinečnou metodu, jak se prostřednictvím hry s jazykem, motivy, představami a jejich zkoumáním, převrácením a řazením účastnit samotné skutečnosti a jak ji pro sebe přetvořit ke svému obrazu. Jinými slovy, v kompetenci říkadel rozhodně není jen výchova malého dítěte k základním hygienickým návykům, k pilnosti a poslušnosti. Tvůrčí postoj, a především ohledání vlastních možností znamenají pro čtenáře výsledně cestu k orientaci v reálném životě a nadmíru užitečnou výbavu pro skutečnost samotnou.

Literatura

- Brukner, Josef – Filip, Jiří, 1997: *Poetický slovník*, Praha: Mladá fronta, 1997.
Ende, Michael, 1988: *Referát na 20. kongresu IBBY v Tokiu*. In: *Proč píšete pro děti? Děti, proč čtete? Sborník referátů a diskusních příspěvků na 20. kongresu IBBY*, Praha: Společnost přátel knihy pro mládež, čs. sekce IBBY, 1988, s. 30–39.
Gebhartová, Vladimíra, 1987: *Literatura pro děti*, Praha: SPN, 1987.
Hübschmannová, Milena, 2002: *Amari abeceda/Náš abeceda*, Praha: Fortuna, 2002.
Šmahelová, Hana, 2002: *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*. In: Šmahelová, Hana: *Prolamování struktur*. Praha: Karolinum, 2002, s. 123–171.
Urbanová, Svatava, 1999: *Metamorfózy dětské literatury*, Olomouc: Votobia, 1999.
Vlašín, Štěpán, ed., 1977: *Slovník literární teorie*, Praha: Československý spisovatel, 1977.

²⁴ Ende, 1988, s. 32.

²⁵ Tamtéž, s. 35.

Summary

Alena Scheinostová

Landscapes of Words and Landscapes of Emotion – Romani Rhymes for Children

Children's rhymes constitute an elementary literary form. Based on rhythm and rhyme, and playing with language, associations, and imagination, they introduce children to their mother tongue as well as to literature itself. Referring to everyday aspects of children's lives, rhymes interpret for children the surrounding reality and their everyday experience, mediating to them fundamental values and patterns of behavior. Rhymes present a unique method of participation at real events, a unique method of shaping reality according to one's desires. It is this creative approach to reality and the test of the readers' own creative abilities that constitute their most valuable contribution to the education of children and their orientation in the world.

Quoting from several rhymes by Romani authors, Schejnostová points to some characteristics of children's rhymes in general and highlights some of the specific Romani features. The latter are characteristic of rhymes concerning the child's surroundings, immediate (mother-child relationship) as well as more remote social and natural environments. In these, parents, siblings, music and musicians as well as black-smiths are common figures. Romani life and customs are also represented in such rhymes that explain the world by using evocations of familiar images, such as traditional meals and objects of everyday use.

Helena Sadílková

Murdaľilas grajoro (mačkica, rukonoro, mišocis),
Chalom lestar (latar) bukoro (gojoro, masoro, porori),
Ajlom maďaro, ajlom maďaro,
Ko chaľa lestar (latar) bukoro?

Bystrany

— Mek sal ciknoro

Ciknorestar baruves,
la datar tut l'ikeres,
le dadestar sikhľuves,
le phralendar mardľuves.

O papus tut sikhavel
pre lavuta te bašavel
a tiri baba
te sivel o gada.

Paľis avel o bači:
„Ta so, tu cikno smarkači?
Le o pišot, o čokano,
sikhav mange, čhavo miro,
sar džanes te kerel petalo.“

Le dadeskero phral jekhterneder,
tiro kako, tuke phenel:
„Andro gav akana džav,
kaj le Romes te mangav,
leskera čha romňake kamav.“

Hin tut mek duj pheňa,
phureder jon hine,
Sa, soha tut bavines,
andal o vast tutar kiden,
„Te na mosares, cikno mek sal!“
Le dadestar daran,
šulaven, pratinen.

Paľis avel miri bibi:
„Jé, můj malej, co ti chybí?
Tady máš autíčko!“
„Děkuju, tetičko.“

E pheňori aviľa,
andal o vast mange iľa.
„Akana bordelis na kereha!
Na dikhes, ko aviľa?
E bibi, so dživel gadžeha.“
Joj na del duma romanes,
ľikerel pes barikanes.

Sal mek ciknoro,
ciknoro mek sal!
Sako tuke ča kada phenel,
andro roviben
tuke džal.

Paľis avel o dadoro,
„Beš paš mande, mro čavoro!
Khos o apsa, mro ciknoro,
amen Roma sam,
rado dikhas kham.

Sar tu baro aveha,
tre čhaven barareha,
so la datar le dadestar,
le phralendar, le pheňendar,
le papustar, la babatar
ciknoreske sikhľiľal,
tire čhaven sikhaveha.

Akana mek cikno sal.

— Pal e čhaj the pal e chundrul andro veš

Has kaj na has jekh čhaj čorori. Peľas ajso d'ives, hoj e daj la bičhaďa andro veš kaštenge. Phendaś e daj: „No, mri čhaj, dža kaštenge, bo šil andro kher.“

E čhaj geľa bokhaľi the pindrangi, the giľavelas the rovelas u andre giľi peske le Devles mangelas, hoj te n'aven ajse čore. Avka dogeľas e čhaj dži andro veš. Sar kidelas o kašta, di-khel jekh bari chundrul. Kamel la te čhinel, aľe del pes anglal muršikano hlasos: „Ma čhin man, bo sar čhineha, o dživipen našavava a tu mek sa čoreder aveha.“

„K'oda manca duma del?“

„Me, e chundrul. Som zakľejimen a tu man kalestar šaj odkeres. Me pre tu užaravas but berš.“

„Te sal manuš, sikhav tut mange, te sal bižužo, našľuv adarig.“

Sikhada pes lake čhavo. Dikhľas e čhaj, hoj hin šukar. Baro šukar čhavo! Aľe sar pes lake sikhada, takoj našľila, ča e chundrul ačhiľa.

„So me šaj kerav, te amen sam čore?“

„Ma dara, me tuke bičhavá princos, hoj niľda te na džanes, so hin bokh the čoripen,“ phenda e chundrul.

„Me imar mušnav te džal, bo užarel man e daj, bo hin andro kher šil.“

„Kana tut pale dikhava?“

„Sar pre kada than avava.“

No e čhaj avľas khere, le čhas bisterďas. O čhavo andro veš užarelas. Bičhaďas pre skuška le princos bute lovenca, bare barvaľipnaha. Phenel o princos: „Kada hin sa tumaro a me kamav tumara čha romňake.“

E daj darand'ľlas, sar dikhľas, hoj o princos avel te mangavel lakra čha – a jon hine čorore. No chanas, pijenas, o čoripen imar na prindžarenas. Aľe e čhaj nasvaľila. Avľa lake pre mišľa, so andro veš lake phendaś e chundrul – o čhavo: „Hoj avla man bacht a bičhavela ke amende le princos!“

E daj has rado, aľe e čhaj na, bo joj na kamel te bikenel o jilo.

E daj vičinda la čha ke peste: „Mri čhaj, dikh, savi bacht pre tu peľa, hoj o princos tut romňake mangel!“

Phenel e čhaj: „Koda, so peske anda, mi lel peske pale, bo me leskeri romňi na avava. Me les na kamav.“

Phenel lakri daj: „Soske?“

„Vaš koda, kaj me andro veš rakhľom čhas a jov amen aja bacht diňa.“

Phenel e daj la čhake: „Leha le princos, a na avres!“

Andre koda pes diňa anglal o čhavo andal o veš a phenel: „Bibi, mangav tumara čha romňake!“

E čhaj kija leste chuťila a čumidľas les. A dži akana dživen šukares a ňigda na prin-
džarde, so hin čoripen.

O romano čhavo romane giľa giľavel,
Me les igen kamav, o jilo leske dava
Šun ča, more, šun, me tut igen kamav,
Miro jilo tuke dava.

ZŠ Jarovnice (OČ)

Savi šukar sal, čhaje,
Andro jilo mange skerdol, sar pre tu dikhav.

ZŠ Jarovnice (TG)

— Pal e bugova

O Dežis esas hirešno primašis. Phirelas te bašavel peskera romňaha, la Martaha. Joj bašavelas pre bugova. E Marta esas cikňori, aľe so la o Del na diňa pro učiben, ta diňa la pro šukariben. Sas igen šukar romňori, ča kaj sas cikňori.

Jekhvar avenas pal o bašaviben. Sas jevend, o jiv dži ko khoča. E Marta ča pes cirdelas pal o jiv, mek pro dumo ľidžalas e zajda le chabnaha, so cinde andro foros. O Dežis phare krokenca džal anglal, kaj lake o drom te kerel. Visaľol pal peste, so na dikhel! E Marta pašľol andro jiv u stukinel. „Ta so tuke?“ chudľla la vastestar u sidarel laha kijo vešoro. Prebačinen, bo me tumenge na phendom, hoj e Marta khabňi.

„So som te kerel?“ chudel pes le šerestar o Dežis.

Iľa e bugova, thoďa la le dumeha upre, čhiďa pal peste tele o gerekos, učharda e bugova, la Marta iľa pro vasta u thoďa la pre bugova te pašľol. Andr'oda ajsi fujavica peľa, kaj na dičholas aňi pro jekh krokos. E Marta thoďa baro vriskošagos, o Dežis dikhel – pre bugova rovel ciknoro! Sig les iľa, le jiveha les čino morda, paťarda les andro khosno. Iľa la Marta pro dumo, le čavores andre angaľi, e bugova, e lavuta the e zajda varesar phandľa jekhetane the cirdel len pal peste.

Na sas imar dur le kherestar, e vrana khatar leskero šero urnisaľol u vičinel: „Sar le čhaske ela dešuduj berš, e bugova našľola.“ O Dežis la diňahas kan, te na ulaľas ajsi bida la Martaha, aľe sidarelas, kaj čori te jel so jekhsigeder andro tatipen. Mi peske e vrana vičinel, so kamel.

No, nič, dogeľa khere. Sig la romňa le cikneha andro haďos thoďa, duchnaha učharda, andro bov jag kerďa, pre šparheta andre piri thoďa o griski the o kokal pre zumin.

Avka pregeľa jevend. E Marta andal o haďos imar na ušťiľa, andro majos la parunde. O Dežis ačhiľa korkoro le čavoreha, le cikne Dežkuha. O čavoro barolas na beršenca, aľe d'ivesenca.

O dad pes sako d'ives mangelas kijo Del: „Mro Devloro, pomožin mange, te la romňa mandar iľal. Aver na džanav, ča te bašavel. Sar som le čavores te ľikerel?“

„Dado, me tuha bašavava pre bugova!“ phenel o cikno leske.

„Sem aňi hinovos na hazdeha!“

„Ma dara, a e bugova thov pre phuv u de man o hinovos andro vast.“ So jekhvar o čhavoro cirdňa le hinovoha pal o huri, ajso bařaviben thodă, kaj o dad na pařalas peskere kanenge. Avka jekhetane phirenas pal o gava u bařavenas. O nipi a o love lenge hivkernas.

Jekhvar ke leste avel gadžo u phenel: „Deži, aveha mange te bařavel boňa. Ake tut dav pandž rupune zavdavkos, e bugova tuke lav me anglal pro verdan.“ Iľa e bugova pro verdan u geľa khere.

Aviľa oda baro d'ives, so kamle te bařavel le gadžeske o boňa. Urde pes upre, o dad le haha, o dad iľa e lavuta, e bugova imar esas ko gadžo. Sar avle ko gadžo, ta len imar uřarlas: „Deži, bari bibacht! E bugova nařliľa. Sar džavas khatar o veř, ajso briřind the balvaj peľa, kaj na dičholas pro drom. Avlom khere, dikhav, e bugova pro verdan nane! Phirdom upre tele, pal e bugova sar pes e phuv te phandľahas.“ Le Dežiske aviľa pre god'i, so darekana e vrana phenda: Sar le čhaske ela deřuduj berř, e bugova nařlola. Le haske akurat deřuduj berř!

„Me mange e bugova arakhava!“ phenda o havo, o Dežikus, iľa pes, džal. Jekhvar řunel: „Ta kaj džas?“ Dikhel upre – pro konaris e vrana.

„Džav te rodel miri bugova. Sidarav, bo kampel le dadeha te bařavel e boňa!“

„Mro ho, pomožin mire havorenge! Dikh, pejle andal o khudoro (hňizdos) avri!“

O Dežikus sisig kidkerďa le cikne vraňicen, cirdňa pes pro kař upre, thodă len andro khudoro.

„Mro havoro, hoj řal ajso laho, pomožinava tuke. Le ala duj gonore, aľe ma dikh andre! Dža dureder andro veř, furt rovno! Hedos na hedos, paňi na paňi, a tu dža rovno, dži aveha pař e skala. Odoj viineha: „Murřoreja, av avri, de man, so miro hin!“

No, džal o Dežkus veřa kandre, dodžal kije bari skala. O pindre les avka dukhanas, kaj imar na birinelas o krokos te thovel. O topanki řa hingerďa, o ancugos isto pankľika. Kamelas te viinel le murřores, aľe nařti pestar aňi lav dochudňa andre bokh, andre truř. Zasuta. Andro suno pijel paňi. Phuterel o jakha, e vrana leske andro zobakos o paňi anda. a trin bundora (kapkici) paňi piľa, ake vičinel: „Av avri, murřoreja, de man, so miro hin!“

Ake terďol angle leste cikno murřoro. „So man uřtaves andal miro soviben? So kames?“

„Me som le Dežiskero primařiskero havo. Kamav miri bugova!“

„Hm, ta tu kames e bugova, aľe muřines perře mange te anel grajeskera poratar o bala. Parne! The mek mange an jekha bakra.“

O Dežkus phenel: „Te me kada džanľomas, ta pal o drom, sar adaj avavas, dikhľom bari luka le grajenca. No ta džav pale.“

Dogeľa pre bari luka. Vaj řel graja pes odoj pasinen, aľe aňi jekhes nane oda, so leske kampel. Dži pro samo agor dikhel terne khurores. Leskeri pori parňi sar jiv. Avľa ke leste,

o khuro chudňa te chuťkerel, le khurenca (kopitenca) te marel. „Sar me les dochudava?“ Ake e vrana vičinel: „O gonoro!“ O čhavo lel andal o gonoro dživ, čhivel le khuroreske. Sar o dživ o grajoro chalas, iľa o čhavo e čhuri u čhinel jepaš bala andal e pori. „No, mek la bakra,“ phenel.

Mek koda raťakero kotor dogeľa kijo košaris. O bačas sovelas sar dočhindo, aľe o Dunčis bašolas, o danda sikhavlas. Lel o čhavo o aver gonoro, dikhel – o balevas andre! Ajso bokhalo esas, kaj o goja andre leste bondaľonas. Či te chal o balevas abo te čhivel le Dunčiske? Skikidňa e bokh andre peste, o balevas čhida le rikoneske. Chudľa ternă bakrora, tradel la kije skala. Paš e skala les imar užarel o muršoro.

„Hej! Lačha dakero thud piľal, aľe mek jekh buti užarel tut. Dikhes oda stromos pre skala? Sar les tele čhineha, e bugova chudeha!“

Phenav tumenge, sar dikhľa o čhavo, kaj e virba barol, dar pre leste peľa. Uči, učikaňi skala! „Aľe so, te imar ajci dukh chaľom, ta the kada ľikerava.“ O topanki sa rozmarde. Iľa o čuče gonore, thoďa pro pindre – sar čirla hordinenas o Roma o papuči – u mukľa pes pre skala. Phares doavľa upre. Le pindrendar o rat leske čuľal, o vasta dokaľičimen. Sar čhinava e virba tele, te nane soha?

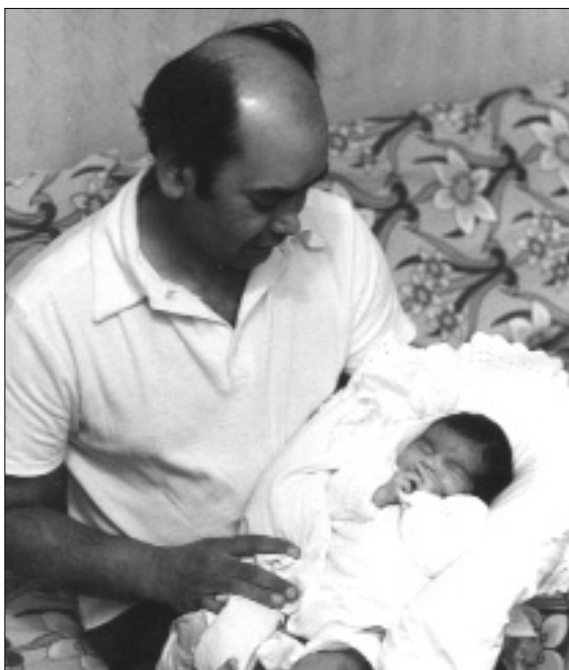
Ake e vraňica phenel: „Mek jekhvar tuke pomožinav, aľe buter na!“

„Paľikerav tuke, vraňico, vaš tiro lačhipen!“

Čhida leske o tover. So jekhvar o čhavo začhinda, o stromos tele peľa. Maj the jov na peľa pal leste. Avľa tele pal e skala, o cikno manušoro pre leste imar užarel. Andro vast ľikerel bugovica. O čhavo la iľa pro dumo. Varesavi phari esas. Thovel la tele u so dikhľa! Pherdo somnakune love!

Te na muľa, ta mek varekaj bašavel peskere phure dadeha. Vaš oda, Romale, šunen tumen purane romane giľa!

— Pal o Jančus

| Andrej Giňa – zde jako „autor“ svého nejmladšího syna
Ondříčka, Rokycany 1976 | Foto Vladimír Sloup |

*Romský spisovatel Andrej Giňa (*1936 Šarišské Sokolovce, okr. Prešov) patří k autorům, kteří se stali legendou ještě za svého života. Přispělo k tomu několik faktorů. Jeho první literární pokusy spadají do období existence Svazu Cikánů–Romů v letech 1969 až 1973, tedy časů, kdy českoslovenští Romové měli poprvé příležitost vyjádřit se písemně. Tehdejší věstník Svazu Romano ľil uveřejnil nejen několik Giňových příspěvků, ale poskytl také prostor i prvnímu Giňově pokusu o autorskou fikci, když otiskl pohádku „Pal e kaľi raňi“ (O černé paní).*

Druhým významným faktorem je paměť – Andrej prožil prvních deset let svého života v romské osadě tehdy ještě nazývané Tolčemeš (dnes Šarišské Sokolovce) a pamatuje věci, o kterých už dnes pojednávají historické studie: zná život v relativně integro-

vané komunitě předválečného Slovenska, na vlastní kůži pocítil persekuci Romů za Slovenského státu a spolu s rodinou zažil migraci za prací do poválečných Čech. Aniž bychom přeceňovali význam Giňových spíše kratších a nečetných děl, je třeba zdůraznit, že coby nositel tzv. „použitelné minulosti“, jak se tomuto fenoménu říká v literární kritice, je pro nás Giňa nenahraditelným zdrojem poznání.

A konečně je třeba zmínit i to, čemu dnešní studenti romistiky a Giňovi obdivovatelé vděčí za přísun dalších a dalších povídek a pohádek – autorovu vitalitu a husarské zdraví. Téměř sedmadesátiletý penzista se svým synem provozuje firmu, která rozváží střívka na goja, tradiční romské

jídlo. Nejstarší spisovatelská generace se nám nenávratně vytrácí, ale Andrej stále ještě příležitostně píše. V roce 2002 dokonce získal od Sorosovy nadace ocenění v soutěži romských spisovatelů za svou prozaickou sbírku Bijav (Svatba, Apeiron 1991).

Tavičský výuční list ani vojančení z povolání Giňu k práci spisovatele zrovna nepředurčovalo, ale v Rokycanech, kam se po válce celá rodina odstěhovala, zasáhla příslovečná náhoda. Stal se oblíbencem osvětleného učitele pana Jágra, který začal docházet do rodiny a nechal se okouzlit vyprávěním Andrejových rodičů, především maminky. Přiměl svého žáka, aby pohádky začal zapisovat, nejprve česky, a později, po dalším zásahu šůry, také romsky. Rozsáhlý korpus autentického materiálu se po neúspěšném pokusu o vydání ztratil, ale jeho otisk nalézáme ve všem, co dnes Giňa píše. Vliv vypravěčské tradice je integrální součástí povídek, novel, pohádek, vzpomínkových fragmentů i humoristických statí. Je tomu tak i u textu „Pal o Jančus“. Autor ho předkládá jako záznam dobového vyprávění, nevyhnutelně však zasahuje do rámce vypůjčené historky vlastními postřehy a odbočkami. Neexistuje způsob, jak oddělit vypravěčské postupy klasických paramisara (vypravěčů), vrstvou dodanou Giňovým tatínkem a osobité vstupy a interpretaci příběhu z pera Andreje. Povídku je třeba chápat jako kompaktní celek, stvořený autorem, ale pevně ukotvený v tradici.

Karolína Ryvolová

Pal o Jančus

Kada, so tumenge akana kamav te phenel, pes ačhila čirla, mek paš o Franc Josef. Sar mange vakerlas miro nebožko dad, mi el leske e phuv loki, avka tumenge phenav me.

Te avena ko Perješis a dena pes le dromeha, so lidžal pre Bartva, avena ke Kukova. Adaj ke agor gaveske bešenas o Roma, maškar lende the o phuro Michalis peskera famiľijaha. Le nekhphureder čhas, le Michalis, ehas peskero kheroro. Odoj bešelas le čhavenca the la romňaha. A paš o phuro mek ehas o čhavo, dešochto beršengero cikno, šuko čhavo, o Jančus. Ta kaj leske phenďahas vareko, hoj leske ajci berš! Dičholas avri pro dešupandž. The e čhaj, e Veronka,

O Jančovi

Příběh, který vám teď chci vyprávět, se odehrál dávno, ještě za (císaře) France Josefa. Tak, jak mi ho vyprávěl nebožtík tatínek, ať je mu zem lehká, budu ho vyprávět i já vám.

Když před Prešovem odbočíte směrem na Bardějov, dostanete se do Kukové. Na okraji vsi tam žili Romové a mezi nimi také starý Michal se svou rodinou. Jeho nejstarší syn, rovněž Michal, měl vlastní domek, kde žil se ženou a dětmi. A u starého Michala ještě zůstával osmnáctiletý syn, drobný a štíhlý Jančo. Ale kdepak by mu někdo řekl tolik roků! Vypadal na patnáct. To šestnáctiletá dcera Veronka, dobře vyvinutá hezká holka, by se hned mohla vdávat. Starší dce-

dešušovebersengeri šukar čaj, šaltovno čučvali džuvli, so mindar šaj gejla romeste. E phureder čaj, e Marja, ehas romeste Perješiste a e Jolana Raslavicate.

Ehas nilaj, sombatone. O kham tatārlas, sar te kamlahas sa te zlabarel. O Jančus the e Veronka pes imar tosarastar kisitinenas, hoj džana het. E Veronka sig tosara peske virajbinda e rokla the e blūza a o Jančus žužarlas e cholov. E daj maj prindžarda, hoj pes varekhaj kisitinen. Sar peske e čaj chudla te biglinel e rokla, e daj zmukhla pre late:

„Ta kaj kamen te čivel o pandž? Ko tumen kaj užarel, hološvajale?“

O čave ča pre peste dikhle. „Niko amen na užarel. Kamas te džal ke Maňa ko Perješis. Imar na samas odoj buter sar čhon.“

„Korkore nihaj na džana, kamen hoj pes tumenge vareso te ačhel?“ zmukhla pre len-de e daj.

„So pes amenge ačhela? Perješiste pes o Roma šoha na maren a o Štefkus amen nihaj na mukhel, te sam odoj.“ O Štefkus ehas la Marjakero rom.

„A tu, so lenge vareso na phenes!“ gravčinda pro phuro e romni.

„So lenge phenava. Džan, a'e jekh pre aver merkinen, hoj pes tumenge nič te na ačhel a nihaj odoj Perješiste na čavargine-na. Džanen, hoj man savoro dodžanava a palis le sirimos ela buči. A tu,“ a zadikhla pre Veronka, „na, hoj dikheha pal o murša. Acha'ilan, so tumenge phendom? Palikeren savorenge a tajsa khere.“

ra Marja se provdala do Prešova a Jolana do Raslavic.

Byla letní sobota. Slunce pálilo, jakoby chtělo všechno sežehnout. Janču s Veronkou se už od rána chystali na cestu. Veronka si brzy ráno vyprala sukni a blůzku a Janču si vyčistil kalhoty. Matka hned poznala, že mají někam namířeno. Když si děvče začalo žehlit sukni, matka spustila:

„Tak kam se chystáte? Kdo vás kde čeká, nezdárníci?“

Děti se po sobě jen mlčky podívaly. „Nikdo na nás nečeká. Chtěli bychom za Maňou do Prešova. Už jsme tam nebyli alespoň měsíc.“

„Samotní nikam nepůjdeté. Chcete, aby se vám něco stalo?“ rozkřikla se matka.

„Co se nám může stát? V Prešově se Romové nikdy neperou a Štefko nás nikam nepustí, když jsme u nich.“ Štefko byl Marjin manžel.

„Copak ty jim nic neřekneš?“ houkla žena na starého.

„Co bych jim povídal! Běžte, ale dávejte na sebe navzájem pozor, aby se vám nic nestalo. A v Prešově se nikam nezatouléjte. Však víte, že se všechno dozvím, a pak přijde ke slovu opasek. A ty,“ a zadíval se na Veronku, „ne, že budeš koukat po mužských! Rozuměli jste mi dobře? Tak všechny pozdravujte a na viděnou zítra doma.“

Ko Perješis avle vaj štare orendar, zmur-
darde le keradñipnastar. E Marja, maj len iľa
andre, diňa lenge te pijel the te chal. „Hoj
pes tumenge kamel andro kajso keradñipen
te phirel!“

„A so khere kerahas! O čhave the o čhaja
pes rozdenašte pal o piraňa the pal o pirane,
no a amen odoj ačhiľamas korkore,“ odphen-
ďa la Marjake o Jančus. Paľis chudľa te vake-
rel, so nevo khere, andro gav a sar ko dživel.

Kijaraťate pes rozgele. E Veronka geľa
pal o čhaja a o Jančus pro foros. Ešeb geľa
pro štacijonos. Užarlas, či n'avla varesavi
mašina. Zagela andre karčma. Odoj o gadže
pijenas a dumazinenas. Čak dikhelas, sar
andre lende e thard'i perel. „Kada tumenge
džal nekfeder,“ gondolinda peske. Adarig
džalas lokores le foroaha a obdikhelas o vi-
thode, sa so odoj ehas, sa pes leske igen šika-
ľindahas. Zaačhila paš o kamašli. Obdikhe-
las len sakona seratar a paľis dikhľa pre
peskere. „A so upre dikhava, te th'avka peske
len našťi cinav aňi andro suno!“ duminlas
o Jančus a džalas odijader. Pregela pašal
o grati pro taviben, sersamos pre buťi a soje-
gaver. Aňi na džanelas, so pre soste chin.
Dogela ke sklepa le gadenca. Adaj zaačhila
a na džanelas, pre save ancugi sigeder te di-
khel. Ehas jekh šukareder sar aver. „Jaj Dev-
la, našťi man elas choča jekh, hoj te dičhuvav
sar manuš a na sar obervancos! Te man šu-
kares uravas, ta maj man elas the bareder
bacht paš o čhaja.“ Terďolas odoj a dikhelas,
ta dikhelas. „Th'avka peske jekhvar kajse ga-
da cinava, ča pre ma sako dikhela,“ gondo-

Do Prešova došli celí zmožení vedrem asi
ve čtyři hodiny. Marja je hned vzala dovnitř
a dala jim najíst a napít. „Že se vám chtělo
chodit v takovém pařáku!“

„A co bysme doma dělali? Kluci a holky
se rozutekli za frajerkama a frajerama a my
snad máme zůstat doma sami?“ odpověděl
Marje Jančo. Pak začal vyprávět, co je doma
nového, co se děje ve vsi a jak kdo žije.

Na večer se rozešli. Veronka šla za kama-
rádkami a Jančo vyrazil do města. Nejdřív
došel na nádraží. Čekal, jestli nepojede něja-
ký vlak. Pak vešel do hospody. Uvnitř pili
a rozumovali gádžové. Jančo jen koukal, jak
do nich pálenka padá. „To vám jde nejlíp,“
pomyslel si. Odtamtud se pomalu procházel
městem a obhlížel výlohy, co tam mají a co
by se mu mohlo hodit. Zastavil se u bot.
Prohlédl si je ze všech stran a pak se zadíval
na svoje. „A co je vlastně okukuju, když si je
nemůžu koupit ani ve snu!“ pomyslel si Jan-
čo a vydal se dál. Minul obchod s nádobím,
s pracovním náčiním a další obchody. Ani
nevěděl, co se k čemu používá. Došel k ob-
chodu s oblečením. Tady se zastavil a nevě-
děl, na který oblek se má dívat dřív. Jeden byl
hezčí než druhý. „Božíčku, kéž bych měl
alespoň jeden, abych vypadal jako člověk,
a ne jako otrhanec! Kdybych se lépe oblékal,
hned bych měl víc štěstí u děvčat!“ Stál tam
a nemohl se vynadívat. „Stejně si jednou ta-
kové šaty koupím, aby se na mě někdo ales-
poň podíval,“ pomyslel si a šel dál. Došel
k výkladní skříni, kde byly pánské i dámské

linda peske a geĵla odijader. Dogeĵa ke vi-
thodi, so andre ehas gada murĵikane, dĵuvli-
kane, maĵli andre men, gaĵi, a sojegaver. Na
dĵanelas pre soste sigeder te dikhel. Pre leste
ehas gad zosivkerdo sakona seratar, hoj imar
polokes na prindĵardalas, kaj o gad a kaj zo-
sivkerde kotera. Sa, so dikhĵla, les choĵarda.
„Davareko peske phirel urdo sar baro raj
a amen hordinas jekh hudros ajci, mindig
pre amende sa na rozperel. Davareko na
dĵanel rozkoĵistar so te kerel a amen na dĵa-
nas, so chaha tajsa, so pre peste uraha, sar
kada, so pre amende, rozperla a na dela pes
te zosivel.“ Choĵaha vakerlas angla peste
a geĵla het paĵal e sklepa.

Imar ehas polokes ochto ori a kamĵla te
dĵal khere. No a khere, kodoj, kaj beĵenas
o Roma, pes dĵalas paĵal e bari kavehaza, so la
viĵinde *Zelený strom*. Odoj akor baĵavenas
o Roma, baro romano primaĵis Budapeĵtatar,
o Farkaĵis. Paĵal e kavehaza ehas baro than
a odoj pes kernas tarhi. Adaj ŝaj cindal sa: gra-
jen, gurumĵnen, balichen a na dĵanav mek so.

Imar has buter sar ochto ori a andre ka-
vehaza polokes chudenas te phirel o raja le
raĵijenca, nekbareder a nekbarvaleder raja
Perjeĵistar the paĵal. Ekstra than odoj has le
bare chulajen. Avri ehas kerades a o oblaki
has pale a paĵ lende terdonas o racle le rakĵi-
jenca a dikhenas andre. O Roma baĵavnas
a o than pes polokes zapherdarlas. O Janĵus
pes thoda te terdol paĵ e oblaka a dikhelas
phundrade mujeha. Andre o duj ŝukar rakĵi-
ja hordinenas le rajenge o pijiben, o chabena
ajse, so mek ŝoha aĵi na dikhĵla. Paĵal lende

ŝaty, kravaty, spodní prádlo a kdo ví co ještě.
Nevěděl na co se má dívat dřív. Sám měl na
sobě košili celou tak pozašívanou, že pomalu
nebylo poznat, kde končí košile a začíná zá-
plata. Nakonec se z toho všeho, co viděl, roz-
čílil. „Někdo si vykračuje oblečený jako velký
pán, a my abysme nosili jeden hadr dokud se
na nás nerozpadne. Někdo neví roupama co
dělat, a my nevíme, co budeme zítra jíst ani
co si oblékneme, když se nám ŝaty na těle
rozpadnou a nedají se už zašít.“ Rozzlobeně
si hučel sám pro sebe a šel pryč.

Už bylo pomalu osm hodin a chtěl jít do-
mů. No a tam, kde bydleli Romové, se šlo
kolem velké kavárny zvané *Zelený strom*.
Tenkrát tam hráli romští muzikanti v čele se
známým primášem Farkašem z Budapešti.
Kavárna byla vedle velkého náměstí, kde se
konaly trhy. Tady sis mohl koupit cokoliv:
koně, krávy, prasata a kdo ví co ještě.

Už bylo po osmé a do kavárny pomalu
začínali přicházet největší a nejbohatší páni
a paní z Prešova a okolí. Zvláštní místo tam
měli vyhrazeno statkáři. Venku bylo teplo
a okna byla otevřená a u nich stáli mládenci
s děvčaty a dívali se dovnitř. Romové vyhrá-
vali a sál se pomalu zaplňoval. Janču se po-
stavil k oknu a zíral s otevřenou pusou.
Uvnitř dvě hezká děvčata roznášela pánům
nápoje a jídla, jaká ještě nikdy neviděl. Ko-
lem nich se procházel muž, který tu dělal
vrchního. Usmíval se, pokyvoval hlavou

phirlas o raj, so has adaj šefos. Čak asalas, kinkinlas le šereha a le raklijen bičhavkerlas skamind skamindestar. Na likerelas but a imar dičholas, sar e thard'i demel le rajenge andro šero. Polokes chudenas te giľavel a o primašis phirlas skamind skamindestar a bašavelas le rajenge andro kana. O čhavo čak dikhelas, sar le primašiske rakinen o raja o love andro žebi, andro vonos a davareko čhivelas o love andre bugova. „Jaj Devla, soske man amare na sikhade te bašavel! Vaš kajci love mange cindomas na čak gad, aľe sa, so kempel, pindrendar dži andro šero.“

Maškar oda o than paše kavehaza pes zapherđa le verdanenca. Oda o bare chulaja pal o gava adaj pes zdžanas a pijenas, mulatinenas. A o kočiša le hentovenca pre lende adaj užarenas. O raja ajci pijenas, hoj na birinenas peha a andro verdana čak len odciridenas. But džene adaj phirenas te khelel karti. Len ehas ekstra kher, zaphandlo. Musaj te phenel, hoj pes adaj na khelelas vaš o cikne love, aľe adaj bondaľonas o ezera.

Kaj o kočiša te na užaren pro šukes, bičhavenas lenge lengere raja cakli. Savore pes zdžanas jekhetanes a pijenas. Giľavenas pro egisno foros, aľe ňiko lenge na phendaľas aňi lav, bo sako lendar daralas.

Na likerđa but a o rakle the o raklija odgele a o Jančus vaj deš minutenca pal lende. O kočiša giľavenas, čak o foros hučinelas. O raja lenge bičhade mek vajkeci cakli. Sa dopeľa avka, hoj pes chudle maškar peste te vesekedinel the te marel. Pre odi bibacht pes marnas avka, hoj jekhes murdarde.

a posíľal servírky od stolu ke stolu. Netrvalo dlouho a bylo znát, že kořalka stoupá pánům do hlavy. Pozvolna začínali zpívat a primáš procházel mezi stoly a hrál jim do ouška. Chlapec jen zíral, jak mu páni cpou peníze do kapes, za smyčec a někdo hodil peníze i do basy. „Božíčku, proč mě naši nenaučili hrát! Za tolik peněz bych si koupil nejen košili, ale všechno co je třeba od hlavy až k patě.“

Mezitím se náměstí u kavárny zaplnilo vozy. To se tu sjeli velkostatkáři ze vsí a teď se bavili a pili. Jejich kočí tu na ně čekali u kočárů. Páni tak nezřízeně pili, že nevládli nohama a kočí je museli do kočárů odnášet. Dost lidí chodilo do kavárny hrát karty. Ti měli zvláštní uzavřený salónek. Nutno říci, že se nehrálo o drobné, ale že se tam točily tisíce.

Aby vozkové nečekali nasucho, páni jim posílali plné flašky. Kočí se shlukli a popíjeli. Zpívali na celé město, ale nikdo jim neřekl ani slovo, protože se jich všichni báli.

Zanedlouho gádžovská mládež odešla a Jančo je po deseti minutách následoval. Vozkové zpívali, že se to rozléhalo po celém městě. Páni jim poslali ještě pár flašek. Nakonec všechno dopadlo tak, že se vozkové mezi sebou začali hádat a rvát. A bohužel se poprali tak nešťastně, že jednoho zabili.

Pr'aver d'ives sig tosara avle o šingune ko Roma. Pregele savore khera, arakhle le Jančus a ile les peha. Ňikasko na phende nič, soske les ile, vaj so pes ačhiľa.

Pre stańica pes andre leste mukhle: „Phen amenge, sar murdarda le kočišis!“ O čhavo ačhiľa sar oparimen. Hjaba lenge phenelas, hoj nič ajso na kerdā, jon terdonas furt pre peskero. Akor na has sar adaďives, hoj na tromal te marel, aľe akor te pes dochudehas lenge andro vasta, ta avehas khere šuvlo the skaľardo. Chudľa sar rikono a has les bacht, hoj pes na pridžanľa. Čhide les andre bertena a sako d'ives les vičinenas avri te chudkerel. Až palis pes arakhľa jekh phandlo, varesavo baro, so les premukhľa. Okle šingunenge phenda: „Tumen peske gondolinen, hoj kajso muršoro sar cikno čhavoro džala maškar kola kočiša, murša sar guruva, so sako lendar daral? Jov pes lenca džala te marel? Sar pre kada avľan?“ – „O kočiša amenge phende,“ odphenda jekh phandlo. – „No a imar sam khere. Jon kamle te čhivel sa pre kada čhavoro. Le čhas mukhen khere a koles, so murdarda, roden maškar o kočiša.“

Dži adig e daj o dad mište andal e cipa na gele avri daratar, so le čhaha ela. „Dikhes,“ phenelas e daj le romeske, „so tuke phenavas, hoj Ňikhaj te na džan, kaj čak Ňiko man na šunel.“

Koles, so murdarda le rakles, rodenas but, aľe na arakhle les. Savore pes marenas jekhetanes a Ňikasko našti dophende, hoj jov murdarda, choc te kodoj, kaj terdonas o verdana, has pherdo rat the phagerde cakli.

Na druhý den brzo ráno přišli k Romům četníci. Prošli všechna stavení, našli Janča a odvedli ho s sebou. Nikomu neřekli, proč ho odvedli, ani co se stalo.

Na stanici se do něj pustili: „Řekni nám, jak jsi zabil toho kočího!“ Mládenec zůstal jako opářený. Marně jim vykládal, že nic takového neudělal, oni pořád trvali na svém. Tenkrát to nebylo jako dnes, kdy se lidé nesmí mlátit; jak jste se jim tehdy dostali do rukou, domů jste se vrátili opuchlí a zbití, samá modřina. Janča zbili jak psa a měl štěstí, že se nepřiznal. Zavřeli ho do vězení a každý den ho volali k výsledku. Až pak se našel jeden vysoko postavený policajt a ten ho propustil. Ostatním četníkům řekl: „Opravdu věříte tomu, že takový hošíček a zagroškudla by se vydal mezi vozky? Vždyť jsou to chlapi jako hora, každý se jich bojí! Že by se s nimi šel rvát? Jak jste na to přišli?“ – „Vozkové nám to řekli,“ opáčil jeden policajt. – „A jsme doma. Chtěli všechno shodit tady na toho mládenečka. Kluka pusťte domů a toho, co zabil kočího, běžte hledat mezi ostatní kočí.“

Otec s matkou zatím šileli strachy, co udělají s jejich synem. „Vidiš,“ vyčítala matka svému muži, „co jsem ti říkala, nechtěla jsem, aby šli, ale nikdo mě neposlechl.“

Vraha kočího hledali dlouho, ale nenašli ho. Všichni se bili hlava nehlava v jednom chumlu a nikomu pak nemohli dokázat, že právě on vraždil, i když tam, kde stáli vozy, bylo plno krve a rozbitého skla.

Palolav:

Miro neboštiko dad akor kerelas le primašiske, le Farkašiske, trogeris. Šaj pes phenelas, hoj leske sogalinelas. Hordinelas e toka la lavutaha, nacirdelas leske o huri, makhelas o vonos, žužarelas e lavuta the e toka. Paš les-te sikhľila te bašavel. Musaj te phenav, hoj le dadestar ačhila baro primašis. Džanenas les o Roma maj andre dojekh gav pašal o Perješis. Aľe na čak o Roma, aľe the o gadže.

Douška na závěr:

Můj nebožtík tatínek tenkrát dělal primášovi Farkašovi „trogéra“ (nosiče). Dá se říct, že mu sloužil. Nosil mu pouzdro s houslemi, natahoval struny, mazal smyčec a udržoval housle i pouzdro v čistotě. U něj se tatínek naučil hrát. Nutno říci, že z tatínka se stal věhlasný primáš. Kolem Prešova ho znali Romové snad v každé vesnici. A nebyl známý jen mezi Romy, ale i mezi gádži.

Přeložila Karolína Ryvolová

— Vyšívané příběhy Markéty Šestákové

| Markéta Šestáková | foto archiv Romano hangos |

„Vždycky mě to táblo k malování, záviděla jsem lidem, kteří umí malovat na plátno. Kdybych byla bohatá, šla bych ihned do školy a učila se to. Malovala bych Romy, protože miluji naše romství. Moc se mi líbí starí Romové... Líbí se mi spontánnost Romů... Jsou štedří, rozdělí se s člověkem o poslední sousto. Jsou veselí a rádi se baví. Proto mám ve svých výšivkách většinou Romy a jejich tanec u ohně... Své pocity dávám na plátýnko.“¹

Autorka příběhů psaných bavlnkami ve skutečnosti jako v bavlnce nikdy nežila.

Už jako dítě se musela vypořádávat s těžko řešitelným nedostatkem lásky. Svou cestu ke štěstí si musela prosekat úplně sama. Našla ho ve světě Romů, kam také po matce patří, cestu tam však našla až na prahu dospělosti. K časům strádání se už nevrací. Naopak, z jejích obrázků na nás dýchá klid, pohoda domova u kamen, nebo u ohně na stráni u lesa, ale hlavně v kruhu blízkých, kteří ti rozumějí a se kterými se nemusíš ničeho bát. Autorka vyšívá příběhy ze života svých milovaných Romů, které slyšela od starých pohádkářů – „paramisarů“, příběhy které si vysnila, ale také skutečné příběhy a pocity, které s Romy sama prožila: „Víte, romská kultura je hrozně bohatá, ať už je to muzika, zpěv, tanec nebo naše staré zvyky. Romové jsou nádherní a hlavně svobodní. Když ještě kočovali, bydleli v přírodě a neměli majetky, měli prostor, svobodu. Zpívali si u ohně a své nálady vyjadřovali zpěvem... Ve svých obrázcích chci všechno

1 Vyšívané obrázky. Rozhovor Gejzy Horvátha s Markétou Šestákovou. *Romano hangos*, č. 4, 26. 2. 2004.

toto zachytit, a tak přiblížit naši kulturu nejen široké veřejnosti, ale také mladé romské generaci, která tu dobu nezažila.“²

Kdo je autorkou těchto idylických výjevů z minulého i současného života Romů? Kdo je tento romský Josef Lada v sukních? Kým ve skutečnosti je tato vypravěčka a nadaná výtvarnice Markéta Šestáková? Její životní příběh jsem se pokusila složit z mnoha střípků; jednak ze svého rozhovoru a korespondence s autorkou, jednak z rozhovoru publikovaného v romském čtrnáctideníku *Romano hangos*. Dále i z mnoha příspěvků uveřejněných v tomto periodiku, jehož se paní Šestáková stala už téměř pravidelnou přispěvatelkou.

O životě

Moje maminka se jmenovala Margita, originál Margita Giňová, a pocházela ze Sabinova. A oni se po válce přestěhovali do Rokycan. Tatínek byl originál Čech. Takhle, on si moji maminku nevezal, oni spolu byli jenom pár měsíců, on ji měl brozně rád... ona byla prý moc pěkná, uměla krásně tančovat. /.../ K tatínkovy babičce nesměla, to vůbec ne, a když jsem se narodila... Babička řekla, že cikánský dítě do baráku nechce, že by to byla ostuda. Ona zašívávala třeba povlaky, víte, ona byla švadlena a spravovala lidem věci, no a přeci by si neudělala ostudu tím, že má vnučku cikánku. /.../ Maminka mi v šesti měsících umřela, tak jsem zůstala v Boršově v dětském domově do šesti let. A pak si mě vzal otec, protože si vzal tu druhou matku, /.../ chodila jsem do druhé třídy. /.../ Potom, on byl hodně nemocnej a ona jak byla ze Slovenska... Ono ji to tam pořád táhlo zpátky a tahala tam i tátu, ale on nechtěl, tak tam odjela sama a já jsem tady zůstala s tátou. No a on si rád nahnul, vždyť to znáte, protože byl nešťastnej, že ho nechala, tak jsem pak nechodila do školy, on mě zanedbával, tak mě dali do děčáku, tam jsem byla do čtrnácti...³

Vždycky jsem záviděla ostatním dětem, když jely domů. Ať byly Vánoce, Velikonoce nebo prázdniny, nikdy si pro mě nikdo nepřijel. Vyrůstala jsem bez rodičů, bez sourozenců. Na dětský domov, kde jsem byla od malinka, jsem si zvykla a nedovedla jsem si představit, co to je mít domov, být u mámy, táty, mít bráchu nebo sestru. Když si mě ve čtrnácti letech vzala babička (otcova matka), nemohla jsem si zvyknout. V domově jsem měla kamarádky a teď jsem žila jen se starou paní, ke které jsem necítila vůbec nic. Neznala jsem ji. Chodila jsem jen do továrny, do Koh-i-nooru, do tužkárně, ani prázdniny mi nenechali. Stejně si myslím, že si mě vzala proto, abych jí finančně pomáhala. Moje

² Tamtéž.

³ Nepublikovaný rozhovor Jany Horváthové s Markétou Šestákovou. Záznam uložen na videokazetě v Muzeu romské kultury.

vydělané peníze si nechávala... Nosila jsem obnošené prádlo, které jí přinesli jiní lidé. Styděla jsem se za ně, a tak jsem raději nikam nechodila. Bylo mi strašně smutno po dětském domově. Postrádala jsem kamarádku, někoho, s kým bych si mohla povídat a jít s ní třeba ven. Moc dlouho jsem přemýšlela, co bych měla udělat, abych takhle nežila. Věděla jsem, že někde na Slovensku mám nevlastní mámu, Romku. Žila s mým otcem než zemřel, ale kde – to jsem nevěděla. Nakonec jsem se rozhodla a šla k Romům na výzvědy. Tak dlouho jsem se pídila, až mně jedna Romka řekla, že je v Humenném. Čekala jsem na výplatu, abych za ní mohla jet. Věci jsem si připravila předem, aby o tom babička nevěděla. Ale stejně na to přišla. Sebrala mi těch pár hadříků i peníze. Zůstalo mně asi deset korun. A tak jsem se rozhodla, že pojedu stopem. Kdybych věděla, že ta cesta bude trvat týden – asi bych to neudělala... To spaní po lavičkách nebo na nádraží se už nedalo vydržet. Měla jsem i strach, jestli mě nevlastní máma přijme, když je s jiným mužem. Kdo zná Humenné, ví že na Podskalku /místní romskou osadu, pozn. aut./ musí asi tři kilometry pěšky. /.../ Blížila jsem se k osadě se zvláštním pocitem. Na kraji stálo pár domků, za nimi jakési chatrče. Na střeše místo tašek plechy, jedno okýnko. Nikdy jsem nic takového neviděla. Malé děti lítaly venku polonahé. Bylo jaro. Nějakých Romů jsem se zeptala, jestli znají moji mámu. Znali a ukázali, kde přebývá. Srdce jsem měla až v krku. Nevěděla jsem, co bude: vyhodí mě, nebo přijme? Zabouchala jsem na dveře a v nich se objevil vyhublý vysoký muž. „Hledám Mindu, mámu“, řekla jsem. Chvilí na mě koukal a pak zařval: „Máš tu holku!“ Srdce mi bušilo. Slina nikde, v ústech sucho. Ve dveřích se objevila malá buclatá ženuška. „Margitko“, objala mě a vtáhla do chýšky. To vše pozorovalo několik Romů, kteří hned po celé osadě roznesli, že přijela Mindina holka. Tak začalo moje soužití s Romy.

Totéž romsky:⁴

Furtom zavidzinavas avre čhavoreng sar džanas khere. Či pre Karačoňa, či pre Patradži, abo pro prazdníni, vaš mange šoha nika niko n'avlas. Baruvavas upre bijo dad, bije daj, bijo phrala, bijo pheňa. Khere man na has kaj te džal, cikňa čhajoratar baruvavas upre andro ľeľencos, odoj somas khere, odoj mange prisikhľilom. Na džanav, s'oda hin te dživel paš e daj, paš o dad, te barol upre le phralenca, le pheňenca. Sar has mange dešuštar berš, akor man ilas ke peste e baba, našči mange zvikňinás. Andro ľeľencos man has amalki (kamaratki) u akana dživavas paš e phuri romňi, so ke late na čujinavas nič. Aňi la na džanavas. Phiravas andre buči andre fabrika, the avke mange duminav hoj e baba man ilas ča angl'oda, kaj lake te pomožinav le lovenca. Mire love mange na delas, mukhelas peske u šoha mange nič na cinelas. Uraelas man andro uraviben so la vareko delas, so lake ane-

4 Všechny romské texty jsou redigovány podle pravidel romského pravopisu, vydaného Svazem Cikánů-Romů. (pozn. red.)

nas aver nipi. Ladžavas man, ta rañeši ñikhaj na džavas bešavas khere. Has mange bares smutno, pal o ľeľencos. Na has man kamaratka, na has man kaha peske te vakereľ, kaha te džal avri. Moneki but duminavas, so te kerel, kaj avka te na dživav. Džanavas kaj varekaj pre Slovaňiko hin man romaňi daj, macocha. Dživelas mire dadeha kim na muľas. Phučeravas le Romendar, kaj šaj avel, kaj dživel. Jekh romňi mange phendža, kaj mri daj dživel Humenate. Užaravas kana chudava o ľonos, kaj te džav pal late. Počoral mange savoro richtindžom pro drom, kaj e baba ñisostar te na džanel. Kajča pre savoro avľas, garudžas mange o hundri, iľas mandar o love the mukhľas mange ča deš koruni. Aľe the avka man mukhľom andro drom, stopom. Te džanľomas, kaj o drom mange ľikerla jekh kurko, ta ñikhaj na geľomas... Sovavas pal o štacioni, pro lavki. Tiž na džanavas, či e macocha man lela andre, te imar dživel avre muršeha. Ko džanel lačhes e Humenna, ta džanel, kaj kijo Roma andre Podskalka musaj te džal pro pindre trin kilometri... Sar lokes avavas kijo Roma, o jilo andre ma visaľolas. Pro agor gaveske terdžonas paru khera, dureder imar ča o koľibi. Pro dachi has len blachi u andre fala ča jekh oblaka. Mek šoha ñikda kajso vareso na dikhľom. O čhavore prastanas pro placi pindrange, nange. Has oda jarone. Phučľom le Romendar či džanen mira da, sikhade mange, kaj bešel. O jilo andre ma daratar visaľolas, na džanavas či man lela andre, abo man čhivla avri. Durkindžom lake pro vudar, avľas avri šuko, učo murš. ‚Rodav mra da, la Minda, bešel adaj?‘, phučľom lestar. Dikhelas pre mande, palis zavičindža: ‚E čhaj tuke adaj!‘ O jilo has mange dži andro kirlo, našči dichinavas. Andro vudar terdžila cikňi thuľi romňori. ‚Margitko!‘, iľas man andre angaľi the iľa man andre andro kher. O Roma ča dikhenas, hoj avľa la Mindinakeri čhaj. Ačhľom odoj, the baruvavas paš o Roma.⁵

... Osada ležela v krásné krajině. Kolem dokola byly louky a pole, vzadu lesy... V létě se sbíraly maliny a ostružiny na prodej. Na podzim jsme chodili večer krást brambory a kukuřici. To víte, že nás hlídač honil, ale když má člověk hlad, jde znova. Hlavní obživou byly brambory, vařily se z nich halušky, placky, pišota i polévky. Na maso nebylo, to jsme měli jednou týdně. Nevadilo mi to. Zato jsem poznala plno jiných pěkných věcí... Jednou mi povídá máma: ‚Pojď, půjdeme do vároša (města) nakoupit. Nemáme mouku, cukr a sádlo.‘ Šly jsem pěšky, nešlo mi do hlavy, proč si nevzala tašku, když jdeme na tak velký nákup. Pod paží měla poskládaný ubrus... Když všechno nakoupila, rozložila velký ubrus a nákup do něj naskládala. Pak přehodila cípy křížem k sobě a svázala je pořádně v uzel. Dva zbývající cípy vzala do ruky a celou zajdu s nákupem si naložila na záda. Pak si

⁵ Šestáková, Markéta: Jak jsem hledala mámu a domov I. Sar me rodavas mira da I. *Romano hangos*, č. 30, 2. 10. 2003.

*uvázala i dva zbývající cípky okolo ramen a ty držela v dlani. Neskutečné. Jak promyšlené. Celý tři kilometry tu tíhu táhla na zádech.*⁶

*Bylo to tam moc hezké, takové svobodné, ale nemohla jsem čekat, že mě někdo bude živit. Romové odtud jezdili za prací do Čech, protože v Humenném pro ně práce nebyla. I já jsem se rozhodla, že se vrátím do Čech a půjdu do práce.*⁷

Mezi Romy našla Markéta také celoživotního partnera a s ním i svoje štěstí. Mají spolu pět dnes již dospělých dětí; několik desetiletí bydlí v Českých Budějovicích.

Co jste dělala později, když se narodily děti?

Půl roku vám platili třeba mateřskou. To bylo všechno za komunistů, tak jsem musela hledat. Manžel šel ráno do práce, přišel ve dvě hodiny a šup a já jsem šla odpoledne. Na mytí nádobí, pomáhat do kuchyně, uklízet, takhle jsme žili. Přišla revoluce a bylo jakoby po práci. A k čemu? K mojí dobrotě, aspoň jsem se rozvinula. Já to říkám, dobře, dobře, že přišla ta demokracie, plno lidí ukázalo, co v sobě má. Myslím hlavně Romy, takhle byli prací zaneprázdněný a neměli na takovýhle věci čas a podívejte se, teďka takový krásný věci, ty sochy, ty sošky. Takže je to k dobru. Kdo tady voddře tu nejhorší práci? Cikáni. Chodili do dolů, do uranových dolů, výkopy dělali, do továren, kam nikdo nechtěl, k pecím. Je to pravda nebo ne? Ženský chodily mejt nádobí. Já jsem chodila mejt nádobí ze začátku a když tam přišli Jugoši, zájezdy 3-4 autobusy, místo do dvou já jsem tam zůstala do pěti do šesti, takovýhle haldy nádobího a vedoucí povídá, ty jsi k nezaplacení. Já jsem byla k nezaplacení, ale byla jsem zničená. A nikdo tam nechtěl dělat, protože to byla makačka, já jsem tam vydržela tři roky. Pak to komunisti zavřeli, a bylo po Jugoších. Tak jsem šla potom do té jídelny, tam jsem dělala taky tři roky ano, a kvůli tomu, že jsem byla poslední přijmutá, jsem musela vypadnout. Na inzeráty jsem se něco napsala, třeba že bych dělala nějakou manuální práci – není šance. Mám třeba doporučenku, řekne třeba: ‚Běžte tam, oni vás vezmou,‘ tak já tam jedu, holka mě tam doveze, ona na mě kouká a: ‚Teď tu byla paní.‘ Já říkám: ‚Vidíš to Lucko?‘ A ona: ‚Mami, prosím tě, pojd.‘“⁸

6 Šestáková, Markéta: Jak jsem hledala mámu a domov II. *Romano hangos*, č. 32, 16. 10. 2003.

7 Šestáková, Markéta: Jak jsem hledala mámu a domov III. *Romano hangos*, č. 33, 23. 10. 2003.

8 Nepublikovaný rozhovor Jany Horváthové s Markétou Šestákovou. Záznam uložen na videokazetě v Muzeu romské kultury.

O tvorbě

Osobně jsem se s paní Markétou seznámila až v roce 1999. To už dva roky cestovala po Česku i dalekém zahraničí putovní výstava Muzea romské kultury s názvem: *E luma romane jakhenca* – Svět očima Romů. Výstava putuje dodnes a tvoří ji díla romských výtvarníků. Všichni autoři zde do té doby prezentovaní byli jen muži. Už tehdy jsem věděla i o pár ženách výtvarně činných. Počítala jsem se zařazením tvorby posléze proslavené sochařky Boženy Vavrekové-Přikrylové, keramičky Violy Petrášové, či malířky Marty Válkové. Markétu Šestákovou jsem neznala, v muzeu byly sice dvě její výšivky, které jsme však získali zcela nahodile. Byl to *Romano berš* – vyšíváný kalendář s výjevy ze života Romů ve dvanácti měsících roku a něco jako malý žánrový výjev ze života Romů. Poetické obrázky působily dojmem naivní kresby, ve skutečnosti to byly velmi pracné výšivky na rezném plátně. Nic víc jsme neměli, a dokonce se o dotyčné autorce neobjevovaly ani žádné zprávy nebo zprávičky v romském tisku či médiích. Přesto jsme se rozhodli prověřit, zda autorka v tvorbě nepokračuje, třebaže v tichosti a bez zájmu okolního světa. Návštěva u autorky v jejím bydlišti v Českých Budějovicích se stala, aspoň pro mě, malou objevnou slavností. Skromná a příjemná, ale přesto nepřehlédnutelně kurážná žena měla nachystaný celý soubor výšivek – autorských – na vlastní náměty a bez použití cizích předkreslených vzorů.

Markéta je žena, kterou život nešetřil, není žádná naivka, a přesto je obdivuhodné, jaké pohodu vyzařující a dětsky naivní výjevy vytváří, jaké sny spřádá v bavlnkách a jak poeticky vidí Romy a jejich minulý i současný svět. To, co sama cítí, předává dál. A je toho víc. Svými vyšívanými básněmi a příběhy, ale také příspěvky do romského tisku, v nichž nezapře sílu své osobnosti, uvědomění občanky a kuráž obhájce práv Romů, svojí pohádkovou tvorbou ilustrovanou vlastními obrázky se Markéta Šestáková projevuje jako skutečná osobnost obdařená jistou dávkou moudrosti starých Romů. Sama se považuje za prostou ženu z lidu, ale už dnes je jasné, že přerostla průměr. Její charisma nelze přehlédnout. Neabsolvovala žádné speciální vzdělání výtvarné ani jiné – jak říká můj muž: skutečný talent prorazí i v nepřízni. Nesouhlasím s ním zcela, ale v případě Markéty tomu tak je. Není osobou známou, žije z životního minima, ale našla si originální cestu k vyjádření svých citů a myšlenek a je možné, že kolekci její půvabné tvorby, uloženou v brněnském Muzeu romské kultury, adekvátně docení teprve budoucí generace.

Pracně vyšívané obrázky, nad nimiž Markéta Šestáková tráví dlouhé ale radostné hodiny, jsou odrazem její duše, jejího myšlenkového světa a zřejmě pohádkovou vysněnou zahradou, kam se sama utíká před ohavnostmi světa. Nelze přehlédnout, že je to zahrada výsostně romská, stejně jako jsou Romy inspirované její aktuální příspěvky do novin. Výhradně rom-

ské pohádky Markéta sbírá a sama také píše: „*To jsou čistě jenom romský pohádky. Já si jiný pohádky nepíšu, těch /neromských/ je myslím až dost. Romských je málo.*“ (Viz obr. č. 17.)

Vyprávěly se v romské osadě, kde jste jistý čas bydlela, pohádky?

...hodně jsme si vyprávěli. Tam (v osadě) bydlel nějaký pán a on pravidelně každý večer, vždycky cigáro v hubě a vyprávěl nám všechny možné věci, třeba co se stalo za války, nebo různé pohádky si vymýšlel a on vám dovedl celej večer vyprávět. (Viz obr. č. 18.)

Vzpomenete si na nějakou?

...třeba o tý žábě. To bylo o jedný Romce, která dělala u gadži a za odměnu dostala šátek s květamama a dlouhejma štrápcema. Švagrová jí záviděla, že ho má, a když spolu byly na trhu, ukradla jí ho. Ona ho pak hledala a nemohla ho nikde najít, tak z toho byla nešťastná. A potkala starou cikánku a pověděla jí, co se stalo. Cikánka jí řekla, že jí pomůže, že ten šátek najde. Tak že půjdou chytit žábu. Tak chytly žábu, zašily jí oči a ona řekla: „Kdo má ten šátek ať oslepne!“ A dívka přišla domů a zjistila, že je švagrová slepá, tak se jí ptala, co se stalo. A švagrová jí povídá: „Prosím tě, pomoz mi od toho. Ten šátek ti vrátím, hlavně mi pomoz.“ Tak ony odšily žábu a zase viděla. Nebo pohádky, jak se dva různé kmeny mezi sebou nemohly brát. A to tak prý skutečně bylo. Teď je to tak, že se vezme kdo chce kde chce. Ale předtím bylo, když byl jeden kmen, tak se nemohl spojit s tím druhým kmenem, musel se dodržovat ten rod. Tak byl příběh, že se třeba zamiloval chlapec do dívky a teď ty problémy mezi tím, utekli spolu.

Jak jste se dostala k vyšívání?

Já jsem jednou nevěděla, co roupama dělat, a měla jsem tady kus takovýho plátna. A mě vždycky bavilo malovat. Jo a můj tatínek byl vynikající malíř, on maloval lidem obrazy, to jsem vám úplně zapoměla říct. To jsem vlastně po něm zdědila. On maloval olejem, ale většinou zátiší, kytky nebo tak. Ale uměl i lidi, třeba kovboje kreslil. No a tak jsem si řekla, zkusím to na to plátno, co to udělá. Tak jsem si koupila tempery, zkusila jsem to temperama, ale nelíbilo se mi to, nebylo to ono. A mě strašně baví, já si všechno ušiju, kalhoty si ušiju, šaty si ušiju sama, tak jsem začla blbnout, prvně jenom hlavu. Úplně první, co jsem tenkrát udělala, byla vyšitá hlava ozdobené rumunské romské princezny Luminity. (viz obr. č. 1)

A kdy to bylo?

Tady to máte napsaný, 1993. Taky to bylo tím, že jsem neměla co dělat, protože jsem přišla o práci. Dělala jsem ve školní jídelně a oni snižovali stavy a já tím, že jsem byla poslední, tak jsem musela odejít, s odstupným. Dali mi půlku odstupného a od té doby jsem na pracáku.

Ani teď pro vás nemůžou nic najít?

Ne. Chodím tam jak blbec každý měsíc a nic, nic nemají. Nevím, čím je to. Jestli nechtějí, nevím. Jednou mi dala něco zametat, abych šla zametat listí? A já jsem řekla, že listí zametat nepůjdu, že jsem celý léta dělala v kuchyni a že mě zná tolik lidí, že zametáním si nebudu dělat ostudu. Co já, ženská. To mají dělat chlapi, ne? Tahat se s kárama, lopatama a krompáčema, co by to dělala ženská. A ona mi řekla, že jsem jí odmítla práci a já jí povídám: „Pani, to není žádná práce, to je ponižování, to co vy tady děláte, vy byste šla zametat listí, šla byste?“ Ona tak na mě koukala a řekla, že mám přijít za tejdén. Tak jsem tam přišla a od té doby jsem tam furt. Víte, kolik беру podporu? Čtyři sta devadesát devět korun, já vám ukážu papíry. Můj manžel má tři tisíce sedm set korun a já mám čtyři sta devadesát devět korun. A platíme nájem dva tisíce sedm set a nikdo mi nebude věřit. Kolikrát si uděláme jenom rohlík a na to si dáme vajíčko, nebo jen tak s čajem. A vůbec nám to nevadí. Nebo fazole s nudlema.

A tak nám ještě něco řekněte k těm výšivkám, jak postupujete?

No, prvně si nakreslím, co potřebuju.

Tužkou na plátno?

Tužkou a pak vyprat. Já teda kreslím tužkou, ale potom, aby se to třeba, když vyšíváte, tak ta tužka se dá přeci jenom vygumovat, já jsem to teda zkoušela a nikdy jsem nevěděla. Tak si to potom ještě obtáhnu propiskou, protože jak vyšíváte tak o to drhnete a ono se vám to jako vymaže. No a postupně jedu. Fantazie no, musí být fantazie. Musíte už dopředu vědět, jak to vlastně bude vypadat.

A náměty berete kde?

Z hlavy. Jako třeba, já se dívám na celej film – jako třeba tudle ukazovali z těch moří, to bylo velký moře... A já tam vidím třeba jeden jedinej detail a ten mi tak utkví v hlavě, a já si do toho domyslím jinej detail a už je z toho obraz.

A jak dlouho to děláte takovej obraz?

No, měsíc i dva vás upozorňuju. To třeba máte něco namalovanýho a pak si řeknete: Tady to musím dodělat... Má to výhodu. Když obraz namalujete, tak musíte přemalovávat, a třeba se vám to rozpije, ale tady to vypáříte a nic vám tam nezůstane, rozumíte?

A vy někdy předěláváte ty výšivky?

Ne, to se mně nestalo. Akorát dycky třeba doplním.... Než vyplním stehy postavu, trvá to i tři hodiny.

Ale musíte mít velkou trpělivost.

No, to mám. Já ji mám dycky. Měla jsem pět dětí, musím mít trpělivost.⁹

Markéta Šestáková

Vyznání¹⁰

Kdybych měla plátno a paletu
a uměla malovat,
namalovala bych nebe a zem,
ohniště s plameny
a muže s houslemi.
Dívku u ohně sedící
o velké lásce pějící
a taky bol a žal.

Chladné noční nebe
a můj milý tebe,
ženu tančící se sukní vlající
potištěnou květy
a kolem skotačivé děti.
Také bych namalovala stromy a kvítí
a slunce jak svítí,
všechnu tu krásu kolem nás
koně, vozy i cikánskej pláč.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Báseň z dopisu Markéty Šestákové Janě Horváthové, září 2004.

Popisky k výšivkám:

1. **Luminita**, foto MRK- Magda Kucharičová, výšivka ze sbírek Muzea romské kultury (MRK)

2. **Matka země**, foto MRK – Jana Horváthová, výšivka, byla v prodeji Obchůdku Romen

3. **Kočovný tábor**, foto MRK – Jan Šlancar, výšivka, ze sbírek MRK

Já jediné romskou tematiku, dyť jsem Romka, ne? Přeci nebudu kreslit gadžovský obrázky, když jsem cikánka. To je blbost.

Ale tatínek byl Čech, ne?

Já jsem asi víc do těch Romů, fakt asi jo. Mě to dycky táhlo, mě strašně táhla příroda. Já musím mít kolem sebe kytky, já musím být v přírodě, já musím být na zahradě celý léto. Já strašně miluju stromy a přírodu. Já nevím proč, mě strašně přitahuje příroda.

Přitom jste nikdy nekočovala....

Nikdy. A chtěla bych někdy vidět moře a západ slunce. Taky si všimněte, že já mám na všech obrázcích západ slunce. A taky říkáte kočování...

Když třeba Romové celý den putují... a teď si navečer udělají oheň, západ slunce, koně se pasou. No dovedete si představit něco krásnějšího? Já teda ne. Rozumíte mi? Velkej oheň, starý ženský vaří, mládež se baví, sluníčko zapadá, do toho příroda, takový pěkný, no.¹¹

4. **Milenci na Měsíci**, foto MRK – Magda Kucharičová, výšivka, ze sbírek MRK.

Až tento došiju, pak si udělám ten s tím půlměsícem, to bude pěkný. Akorát lituju, že neprodávaj černý plátno. Jako že by byla noc, na tom bych udělala ten žlutěj pěkněj měsíc.¹²

5. **Romano berš – romský rok**, kalendář, foto MRK – Milan Hofer, výšivka, ze sbírek MRK.

Ona (sociální kurátorka, pozn. aut.) šla hodně vstříc Romákům, dyť jsme tam většinou domáci na těch sociálech, dyť to víte. Tak jsem měla ještě jeden kalendář vyšít, tak jsem jí ho taky dala a ona ho vůbec nechtěla vzít: „Ježíš, takovou drahou věc, to si od vás nemůžu vzít!“ A má ho tam a dycky povídá: „Dyž jsem hodně našťvaná, tak si ho dám před sebe a ten mě tak zklidní, a hned vás mám v úplněj jinej pozici, jako Romáky.“¹³

¹¹ Viz pozn. č. 8.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž.

6. Dívka s motýly, foto MRK – Magda Kucharičová, výšivka, ze sbírek MRK

A pamatuju si právě tu Mariku, ona byla stejně stará jako já, a to jsme se vždycky večer sesedly a ona třeba zpívala romský písň a všechny jsme koukaly, jak ona tou pusou, takový táhlý, ty originální a úplně jsme ji všechny obdivovaly. No ale cikánsky tam (v dětském domově, pozn. aut.) mluvit nesměla. Vždycky, když něco řekla romsky, tak za to dostala vyčínáno. ¹⁴

7. Romové u ohně, foto Jan Šlancar, výšivka, ze sbírek MRK

Zažila jsem (v romské osadě, pozn.aut.) i pohřeb. Tolik bolesti a zármutku nemá nad ztrátou svého milého snad žádný jiný člověk jako Rom. Vartovalo se až do pohřbu. Chlapi hráli karty a vyprávěli všelijaké příběhy. Ženy se staraly, aby bylo co jíst a pít. Po pohřbu se udělala ještě velická hostina s tancem a zpěvem. To prý, aby byl mrtvý veselý, aby mu na cestu nebylo smutno. A na vartu každý příchozí vzal něco k jídlu a pití. Byla to slušnost, aby pozůstalí nemuseli všechno kupovat sami. ¹⁵

8. Mladý pár, foto MRK – Jan Šlancar, výšivka, ze sbírek MRK

Není to ono, jako když jsme byli my dva mladý. Bylo to opravdu jiné, byli to opravdu Romové, teď jsou to hodně takový počestěný, už to není ono. Někteří, prosím vás, ani neumějí cikánsky... Ono je to dobře, že umí česky, poněvadž když jdou do školy, tak rozumí učitelce, co povídá. Ale měli by doma mluvit... Vlastně, dyť co jinýho máme, než ten svůj jazyk a ten jazyk by měl umět každý Rom. ¹⁶

9. Phuri daj – babička, foto MRK – Libor Teplý, výšivka, ze sbírek MRK

Na mě měla dobrej vliv jeho bába (manželova, pozn. aut.). Ta normálně mě naučila cikánsky, ta mě naučila zvyky cikánský, ta mě všechno naučila, všechno. Naučila mě všechno, starala se, abych se všechno pořádně naučila. A já jsem poprvé v životě pocítila, že mám rodinu. O všechno jsme se dělili, všude jsme chodili pohromadě, když se něco kupovalo. Šli jsme všichni. Jeden o druhého jsme se pěkně starali. ¹⁷

10. Phuri daj u ohně, foto MRK – Magda Kucharičová, výšivka, ze sbírek MRK

Babička byla dost tmavá, a tak se za námi ve městě každý otáčel. Ona tmavě hnědá, já bílá. Jednou se mě ptala, jestli se za ni nestydím. „Nestydím, mně je jedno, jestli jste černá. Lidi

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Šestáková, Markéta: Jak jsem hledala mámu a domov III. *Romano hangos*, č. 33, 23. 10. 2003.

¹⁶ Viz pozn. č. 8.

¹⁷ Tamtéž.

koukají na barvu pleti, ale neví, jak jste skvělá,“ říkala jsem jí. Pohladila mě a já mám tuto chvíli pořád v paměti. ¹⁸

11. Goja, foto MRK – Libor Teplý, výšivka, ze sbírek MRK

Byl krásný letní večer. Já, manžel, děda, babička a soused Ďula jsme seděli u televize, srkali horkou kávu a se zatajeným dechem sledovali příběh, jak krásnou Angeliku připravuje na se-ně o panenství Nicolas. Angelika vzdychala. Nicolas se třepal a babička s dědou se při této scéně styděli tak, jako by se to milovali oni. Naše romské zvyky a tradice je zahnały tak do úzkých, že nevěděli, jak si mají počínat. Cítila jsem, že musím tuto trapnou situaci za všechny vyřešit já. Zrovna jsem se chystala s manželem i se sousedem odejít z místnosti, když babička pronesla: „*Chalomas bi akana lače gojora* (dala bych si teď dobrá goja).“ Můj manžel goja miluje, já a babička také, soused jakbysmet. A vůbec, my Romové máme zakódovanou slinu na goja, to je naše národní jídlo. ¹⁹

12. Romové na louce, foto MRK – Jan Šlancar, výšivka, ze sbírek MRK

...My děvčata, celá mokrá, s jelity na nohách a na zadcích, jsme utíkala domů a převléct se do suchého. To už máma přicházela z kostela s plným košem jídla, které si tam nechala posvětit a které by jinak nevařila... Po osadě chodili muzikanti, Romové s houslemi a s harmonikou, cimbalista měl cimbál pověšený řemenem na krku. Obcházeli všechny chýše, hráli Romům a vinšovali... Odpoledne jsme my mladí připravovali dříví na večerní vatru. Když už se stmívalo, zapálili jsme na kopci oheň, kluci donesli kytary a housle, hráli, zpívali a my holky tancovaly. Vítr vál, stromy šuměly a my jsme si do toho vyprávěli u ohně různé příběhy... Dnes už o Velikonocích Romové nechodí muzicírovat ani vinšovat, sedí doma. Je to ale velká škoda. Bez našich romských tradic jsou Velikonoce chudé a v ten den nemáme svorně Boha v srdci. ²⁰

13. Dušičky, foto MRK – Libor Teplý, výšivka, ze sbírek MRK

Když byly ty dušičky, jak se pálí, tak jsme v noci udělali velikánský ohně a vatry a vykládali si strašidelné příběhy, to jsme se báli, ječeli... Když došlo na duchy, strachy jsme se tulily jedna k druhé a z každého stínu jsme měly strach. Bály jsme se a utíkaly dolů do osady. A řvaly jsme jako pominuté...Doma jsem zalezla pod peřinu, a než jsem usnula, dívala jsem se oknem na stráň, jak oheň dohořívá. ²¹

18 Šestáková, Markéta: Jak jsem hledala mámu a domov IV. *Romano hangos*, č. 36, 20. 11. 2003.

19 Šestáková, Markéta: Kradené Goja za 200 korun. *Romano hangos*, č. 26, 28. 8. 2003.

20 Šestáková, Markéta: Má vzpomínka na Velikonoce. *Romano hangos*, č. 10, 17. 4. 2003.

21 Viz pozn. č. 8.

14. Čtyři výjevy ze života Romů, foto MRK – Milan Hofer, výšivka ze sbírek MRK

Když se blížil čas Vánoc, většina dětí se těšila, že pojedou domů k rodičům. Bože, jak jsem toužila jet domů k mámě a tátovi, ale bohužel nebylo kam. Když paní učitelka viděla, jak se trápím, objala mne a říkala: „Víš, Markétko, až vyrosteš, tak pochopíš plno věcí. Někdo má v životě všechno, někdo nemá vůbec nic.“ Rozplakala jsem se. Její slova mi zůstala v paměti dodnes. Vánoce v domově nebyly šťastné a ani nijak krásné. Nerada na ně vzpomínám. Ale ráda vzpomínám na svoje první Vánoce prožité s Romy u manželských prarodičů. Ráno na Štědrý den rozhodla babička slámu pod stůl, aby byl v domě chléb po celý rok a pak se dala do vaření hned několika jídel: slepičí polévky s domácími nudlemi, pečené husy s bramborovým knedlíkem a zelím. Na plotně pekla marikľa a jejich vůně mě šimrala v nose. Vedle nich se vařil velký hrnec s holubkami. Nezapomněla ani na bobal'ky s mákem. Vůně mě pronásledovala celý den, měla jsem co dělat, abych se ovládala a dodržela půst. Když večer uviděla babička na nebi první hvězdičku, začala nosit všechny ty dobroty na stůl, a ten se jen prohýbal. Zapálila svíčku, všichni jsme se pomodlili a pak každému z nás nalila štamprli. Nezapomněla ani na mrtvé, za okno jim dala bobal'ky a štamprlata s vodkou... Až potom jsme mohli jíst my. Já jsem se cpala tak, že se mi dělaly boule za ušima. Ze stolu se nesmělo nic odnášet, jídlo a zbytky tam musely zůstat až do rána. Když jsme se najedli, usadili jsme se ke kamnům, do kterých děda přikládal polínka a popíjel přitom vodu. Z kamen vyskakovaly jiskřičky z hořících polínek, vonělo dřevo a my jsme si vyprávěli různé příběhy. Manžel vzal kytaru a hrál samé smutné písničky, jak ale vodky ubývalo, veselí přibývalo, a to už jsme zpívali všichni. Děda s babičkou tancovali čardáš. I sousedka přišla s rodinou. Přinesla jídlo a pití a tančili jsme až do rána. Takové krásné a veselé Vánoce prožívám teď každý rok.²²

15. Markéta Šestáková s dcerou Lucií, foto MRK – Aleš Hrad

K Vánocům dostávám spoustu dáreků od svých dětí a přitom prožívám mnoho radosti. Tu největší jsem prožila, když mi dcera jednou řekla: „Mami zavři oči.“ Když jsem je otevřela, zalily se mi oči slzami: Před mnou stálo krásné dvoupatrové krmítko pro ptáčky. Byla jsem šťastná bez sebe, protože to samé krmítko už sotva drželo pohromadě a když zafoukal vítr, zrní bylo pryč. Dcera se na mě dívala a radostí jen zářila. Představte si, že to krmítko vyráběla po večerech sama u kamarádky, protože věděla, jak po něm toužím. Větší důkaz lásky mi nemohla dát. Hned ráno jsme krmítko připevnili na strom a dali do něj ptáčkům slunečnicová semínka. Krmítko je tam dodnes a pokaždé si vzpomenu na ten krásný Štědrý den a na lásku své dcery.²³

22 Šestáková, Markéta: Mé nejkrásnější Vánoce, *Romano hangos*, č. 21, 16. 12. 2002.

23 Tamtéž.

16. Matka s dítětem, foto MRK – Magda Kucharičová, výšivka ze sbírek MRK

Maminka mi v šesti měsících umřela, tak jsem zůstala v dětském domově v Boršově do šesti let... Vždycky jsem záviděla ostatním dětem, když jely domů. Ať byly Vánoce, Velikonoce, prázdniny, nikdy si pro mě nikdo nepřijel. Vyrůstala jsem bez rodičů, bez sourozenců.²⁴

17. V jedné vesnici žil ..., ilustrace k pohádce a ukázka z rukopisu autorské pohádky, kresba fixy a pastelkami. Ze sbírek MRK.

...Hodně jsme si vyprávěli. Tam (v osadě) bydlel nějaký pán a on pravidelně každý večer, vždycky cigáro v hubě a vyprávěl nám všechny možné věci, třeba co se stalo za války, nebo různé pohádky si vymýšlel a on vám dovedl celý večer vyprávět.

18. Paramisaris – vypravěč, ilustrace k autorským pohádkám, kresba fixy a pastelkami. Ze sbírek MRK.

Ukázky autorčiných příspěvků v romském tisku

...S příchodem demokracie Romové ztratili práci i bydlení. Měli by snad ještě pochcípát hladu? Úředníci by měli být aspoň týden v kůži Romů, aby poznali bezmocnost, co to je být chudý a ještě k tomu černý... Stále poukazují na to, že Cikáni nechtějí pracovat, ale Romové práci nedostanou. Ať se vrátí o třináct let zpět a položí si otázku: Kdo v tomhle státě dřel? Romové dělali ty nejtěžší a nejhorské práce. U nás v Budějovicích nikdo nechtěl pracovat u popelářů, ale Romové ano. Ženy dřely v továrnách, prádelnách, myly nádobí, chlapi kopali kanály, výkopy, dělali v dolech. A za to vše, za tu dřinu dnes spí na zemi a hladují.

(Romano hangos, č. 5, 13. 3. 2003)

Mladí Romové dnes neví, jak jsme my starší vyrůstali a jakou bídu jsme prožili. Co úsilí některým Romům dalo, aby si udělali školu a mohli dál studovat! Jak bylo těžké zařadit se mezi ga-dže. Už dávno je pryč doba, kdy Romové museli žít na okraji společnosti v romských osadách, v uplácených chatrčích, odříznutí od okolního světa, kde dlouhá léta žili jen svůj vlastní život. Dnes jsou v jiných podmínkách. Dalo by se říct, že v lepších. Ale jejich životní historie je natolik poznamenala, že se teď o nich říká, jak jsou nepřizpůsobiví, nevzdělaní a nevzdělatelní.

(Romano hangos, č. 7, 27. 3. 2003)

²⁴ Viz pozn. č. 8.

Sleduji bedlivě situaci Romů ze Slovenska. Chtěla bych moc poděkovat pražským romským organizacím za humanitární pomoc, kterou pro ně zorganizovali. Je vidět, že našim Romům není lhostejné, co tam prožívají: *Pharo mange sas, rovavas sar cikňi čhajori. So mekh kamen kale Romendar so dživen sar baliče andro chlivos, kodi kaľi cipa? Buť len na den, nane len so te chal, ta so majinen te kerel? Džan te čorel. Andro baro čoripen muken le manušen te dživel. So kerel e social-ka? Le gadženge hin jekh sar o Roma dživen.*

Je to velice těžké. Romové na východě Slovenska žijí na okraji velké bídy a nevzdělanosti. Žijí tak, jak se žilo před 30–40 lety. Stát se ani nesnaží s nimi něco dělat, jsou mu jen na překážku. Slovenská vláda by se měla zamyslet nad tím, že Romů přibývá a že je z nich třeba udělat lidi prospěšné, dát jim šanci na lepší život, a ne se jich zbavovat tím, že je vyžene na okraj společnosti. Většina Romů v osadách je nemocná, protože trpí zimou v hliněných domcích. Špatná hygiena a o vzdělání ani nemluví. Tento stát chce jít do EU... Možná se po vstupu do EU něco změní, ale to jsou jen moje domněnky... Situace v Čechách není o nic lepší. Pan Škromach si zadělává taky na pěkný průser. Nejen od Romů, ale i od postižených, neuvědomuje si, jak se žije lidem s nízkým příjmem. Na sociálních případech se dělá různé opatření, aby se ušetřila státní kasa, ale vláda může rozhazovat plnými rukama... Proč je velká nezaměstnanost? Vždyť manuální práce je dost, všude se kope a staví. Koho tam vidíte? Cizince! Vláda by si to měla hlídat.

(*Romano hangos*, č. 7, 8. 4. 2004)

Výšivky Markéty Šestákové byly publikovány:

Romové – O Roma. Tradice a současnost. Angoder the akának. Brno 1999. (s. 8)

Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci. Brno 2003. (s. 12, 99, 221, 343)

The World through Roma Eyes. In: The Heart of Europe Review of the Czech Republic. 2/2004 (s. 26).

Výčet článků M. Šestákové v *Romano hangos*:

Rok 2002:

č. 8 – Do Anglie si letěl pro smrt

č. 9. – V rubrice Napsali jste nám: Vážená redakce

č. 11 – Copak už se zapomnělo?

č. 12 – Koupě přes inzerát

č. 21 – Mé nejkrásnější Vánoce

Rok 2003

- č. 5 – Sbírka pro Ládíka
- č. 5 – V rubrice napsali jste nám: Vážená redakce
- č. 7 – V rubrice napsali jste nám: Mám strach, co nás ještě čeká
- č. 8 – Příběh pamětnice
- č. 8 – V rubrice napsali jste nám: Jenom kdyby byla vůle
- č. 10 – Má vzpomínka na Velikonoce
- č. 14 – V rubrice Napsali jste nám: Vážená redakce
- č. 15 – V rubrice Napsali jste nám: Drogy v romské komunitě
- č. 18 – V rubrice Napsali jste nám: Když se dítě narodí na Slovensku
- č. 26 – Kradené Goja za 200 korun. Sikh tosara chahas imar dilos
- č. 30 – Jak jsem hledala mámu a domov I. Sar me rodavas mira da I.
- č. 32 – Jak jsem hledala mámu a domov II. Sar me rodavas mira da II.
- č. 33 – Jak jsem hledala mámu a domov III. Sar me rodavas mira da III.
- č. 36 – Jak jsem hledala mámu a domov IV. Sar me rodavas mira da IV.

Rok 2004

- č. 7. – V rubrice Napsali jste nám: Vážená redakce

Pravopis v romských textech citovaných z tisku jsme neopravovali, např. sikh-sig, mekh-mek atd.(pozn. red.)

Zusammenfassung

Gestickte Erzählungen der Markéta Šestáková

„Die Kultur der Roma ist unglaublich reich ... All das möchte ich in meinen Abbildungen darstellen.“ So sieht Markéta Šestáková gemäß dem Interview, das die Direktorin des Museums der Romakultur Jana Horváthová geführt hat, die Beziehung zu ihren Kunstwerken.

Sie ist im Kinderheim und später bei der Mutter ihres inzwischen verstorbenen Vaters, eines Gadscho, aufgewachsen. Diese hatte sie schon als Säugling abgelehnt, und so floh sie schnell von West-Tschechien in den äußersten Osten der Slowakei zu ihrer Mutter, in die ungewohnte integre Welt eines Romadorts. Dort lernte sie ein ganz neues Leben, eine neue Sprache, die fantastische Umgebung sowie ihren Mann kennen, mit dem sie bis heute zusammenlebt, derzeit schon länger in České Budějovice. Dessen Mutter hatte ihr in der Slowakei die ganzen Verhaltensweisen und Umgangsformen der Roma beigebracht.

Im Kommunismus arbeitete sie hart, wechselte sich mit ihrem Mann zuhause und im Betrieb ab, aber nur bis zur Revolution, die sie um ihre Anstellungen brachte. Ohne dies hätte sie jedoch die Zeit nicht gefunden, so an sich zu arbeiten. Auch die schönen Kunstwerke anderer Roma sind wohl erst so entstanden.

Auf Markéta Šestáková wurde das Museum der Romakultur erst spät aufmerksam. Sie lebt von Sozialhilfe, obwohl sie eine starke Persönlichkeit ist, wie es aus ihrem Werk sofort ersichtlich ist. Ihre gestickten Bilder und Bildserien wirken schlicht, beinhalten aber jeweils mehrstündige sorgfältige mühevollen Tätigkeit. Außer dem Schaffen der Bilder sammelt sie noch Geschichten und Märchen der Roma und schreibt eigene Erzählungen.

Im Romadort sind die Erzählungen noch lebendig, jeder kennt sie, mancher erzählt sie, vom verhexten Frosch, vom Liebespaar aus unterschiedlichen Familienclans und andere. Beerdigungen sind dort aufrichtig traurig, die ersten Weihnachten zeigten ihr zum ersten Mal nach der Welt des Kinderheims die Tiefe dieses Fests, desgleichen auch der von anderen Festen wie Ostern oder Allerheiligen. Auch die Sprache selbst ist dort noch lebendig, nicht wie bei den Tschechisierten hier im Land.

Sie versuchte kurz zu malen, aber das Nähen hatte ihr von je her viel Spaß gemacht, so begann sie zu sticken. Ihre Fantasie lässt sich von allem Möglichen inspirieren, wie z.B. vom Detail in einem Film. Ihren gestickten Kalender gab sie der Sozialarbeiterin im slowakischen Dorf, welche darin jetzt Güte und Mitgefühl für die Roma schöpft.

Peter Wagner

Hans Caldaras

Očima pozorovatele. Paměti.

Nakladatelství Prisma, Stockholm, Švédsko, 2002, 323 s.

Hans Caldaras je ve Švédsku známá osobnost; veřejnost ho zná jako zpěváka, ale také jako člověka bojujícího proti diskriminaci. Na stránkách knihy „Očima pozorovatele“ nám autor předkládá svůj fascinující životní příběh. Caldaras se narodil ve Stockholmu v rodině Romů-Kalderašů, která kočovala až do Hansových deseti let. Proto teprve v deseti letech začal chodit do školy.

V Caldarasově příběhu je humor, opravdovost a vřelost. Nejpoutavější jsou kapitoly, které pojednávají o jeho předcích v Rusku a Rumunsku. Svoje vyprávění začíná autor kapitolou nazvanou „Pápo“. Zachycuje v ní život dědečka z matčiny strany Dhama Kaldarase, narozeného v Rusku kolem roku 1870, a živě popisuje rodinné putování Ruskem do „nové země“, Švédska.

V celé knize líčí svůj pocit outsidera, kterým byl jak ve švédské společnosti, tak i mezi Romy, protože autorův otec nebyl Rom. Píše však i o své mezinárodní hudební kariéře a o tom, jak ho bavilo zpívání. Kniha přináší i zajímavé střípky z historie druhé světové války, kdy švédští Romové žili v neustálém strachu z deportace do Hitlerových koncentračních táborů. Kniha *Očima pozorovatele*, doplněná krásnými černobílými fotografiemi, je významným svědectvím jednoho švédského Roma o jeho životní cestě.

Andrea Chalupa
(přeložila Nikola Ludlová)

Jiří Hanzal

Cikáni na Moravě v 15. až 18. století

Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2004, 240 s.

Kniha je rozšířená a redakčně upravená disertační práce, která čekala na vydání po emigraci autora již od roku 1979. Autor si neklade za úkol zjednodušovat a popularizovat poznatky o historii Romů, kniha je plná konkrétních údajů získaných z archivních pramenů.

První a nejkratší kapitola shrnuje názory na původ Romů a jejich minulost v Evropě. Další kapitoly tvoří původní historické bádání autora. Hanzal zpracoval zdroje na krajské, zemské a lokální úrovni (církvní matriky, záznamy soudních výsledků a rozhodnutí, písemnosti konkrétních panství na Moravě). Získaná data uvedl do souvislosti s již dříve historiky zpracovanými císařskými patenty. To umožnilo částečně rekonstruovat uplatňování centrálních proticikánských opatření v praxi. Poskládáním dat z více zdrojů v určité lokalitě autor také „vystopoval“ osudy konkrétních osob. Čtenář si tak může představit, jak byly životní podmínky Romů různými opatřeními ovlivňovány.

Zařazeny jsou i vsuvky, ve kterých se autor vyjadřuje k dalším historikům publikujícím o romské historii u nás, přibližuje čtenáři práci s prameny a možná úskalí jejich výkladu.

Publikovány jsou také zajímavé textové přílohy, obsáhlá bibliografie spolu s popisem stavu historického bádání v této oblasti, i názor autora na to, kam by se mělo ubírat a pokračovat.

Helena Plešingerová

Zuzana Jurková (ed.)

Romská hudba na přelomu tisíciletí – sborník z konference

Studio Production Saga s.r.o. ve spolupráci s Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2003, 133 s., anglicky a česky.

Nesamozřejmá (česká) etnomuzikologie

Prvá nesamozřejmost svázaná s recenzovaným dílkem „Romská hudba na přelomu tisíciletí – sborník z etnomuzikologické konference“ (pořádané v rámci Mezinárodního romského festivalu Khamoro 2003) je sám fakt, že jak tato konference, tak vydání sborníku se obojí odehrálo v českých končinách, kde vlastně žádná etnomuzikologie v pravém slova smyslu neexistuje. Tato lehce paradoxní situace má svá vysvětlení: etnomuzikologie je velmi mladý obor konstituovaný v USA a v západní Evropě kolem poloviny 20. století. V té době vznikají první badatelská pracoviště, etnomuzikologie se prosazuje jako samostatný obor na univerzitách a objevují se první oborové časopisy. Tyto hlavní příznaky provázející vznik nové vědní disciplíny se v tehdejší Československou ovšem neprojevovaly. Hudebně-vědní přístupy nového oboru byly v našich končinách reflektovány pouze řídce a i po pádu železné opony proniká etnomuzikologie za naše hranice zatím jen velmi opatrně. Je možné navštěvovat etnomuzikologické kurzy dvou ojedinělých etnomuzikologů v ČR PhDr. Zuzany Jurkové, PhD. (Fakulta humanitních studií UK, Filozofická fakulta UK) a Vlastislava Matouška, PhD. (Hudební fakulta AMU a Filozofická fakulta UK); stav průniku etnomuzikologie do českých zemí lze průběžně kontrolovat na webových stránkách www.etnomuzikologie.cz a poměrně hmatatelným znakem tohoto průniku je také recenzovaný sborník z etnomuzikologické konference. Bez povšimnutí nelze nechat také to, že jak na průběhu konference (péče o referenty), tak na vydání sborníku (Diskusní příspěvek Martina Hrbka, překlady z angličtiny Veroniky Seidlové a Petry Jelínkové) se podíleli právě účastníci etnomuzikologických kurzů FHS UK.

S jistotou nesamozřejmostí etnomuzikologie v českých zemích je rovněž spojena i skutečnost, že jakkoli není pojem etnomuzikologie v Čechách pojmem zcela neznámým, sémantické pole tohoto pojmu bývá nepřiměřeně zužováno jeho zaměřováním s pojmem *hudební folkloristika*. Ta má u nás velmi hluboké kořeny a během zhruba stopadesátileté vědecké činnosti přinesla poměrně ohromující výsledky. Nicméně studium hudebního folklóru je pouze jednou z oblastí etnomuzikologie a není tudíž možné považovat tyto termíny za synonymní. Čím se vlastně etnomuzikologie zabývá a jak? Předmětem zájmu etnomuzikologie je hudba jako taková, všech společností a společenských skupin v celosvětovém měřítku. Hudba je nahlížena jako jeden z projevů lidského chování a jako jev multikulturní. Úkolem etnomuzikologie je takto pojatou hudbu zkoumat v rámci jejího kulturně-společensko-historického kontextu. Je tedy třeba ptát se, proč ji lidé realizují, za jakých okolností, kdo, jak, jaké je postavení těch, kteří ji pro-

vozují, jak je nahlížena ostatními lidmi společnosti, co o ni lidé říkají, co pro ně znamená, jak je propojena s jejich životy, jak je hudba předávána, jaké představy s ní lidé spojují, a zabývat se tak nikoli jen znějící hudbou, ale také tím, co se děje kolem hudby a co nám toto dění okolo může prozradit.

Takto široce chápaný obsah slova etnomuzikologie by v určitém smyslu mohl být ovšem rivalem pojmu *muzikologie*, jemuž by se rovněž dalo rozumět jako věda o hudbě jako takové. Situace je však v tomto případě přesně obrácená, protože termín *muzikologie* je vnímán tradičně v užším smyslu (tj. orientace pouze na západní uměleckou hudbu), třebaže s vědomím určité rozpornosti: „*Tradiční orientace muzikologie na evropskou uměleckou hudbu je oprávněná potud, že evropská hudební kultura je v řadě ohledů velice rozvinutá a hraje roli hegemonu (...), neoprávněná zase v tom, že v řadě rysů jsou ostatní hudební kultury neméně svébytné a mají své specifické hodnoty (...).*“ (Poledňák, I.; Fukač, J. – Úvod do studia hudební vědy; Univerzita Palackého, Olomouc 2001, str. 147) Vztah obou pojmů je tedy problematický a silně závislý na zaměření a stavu bádání v disciplínách, které označují. Jeden z předních amerických etnomuzikologů Bruno Nettl o tom soudí: „*(...) já osobně nahlížím [to, čím se etnomuzikologie zabývá] jako oblast náležející v první řadě muzikologii, ne jako doplněk, nýbrž jako samotné její centrum.*“ (Nettl, B. – The Study of Ethnomusicology; University of Illinois Press, 1983, str. 11) Vzhledem k specifické podobě české etnomuzikologie je tedy vztah obou disciplín u nás málo překvapivý: „*Souborně lze bohužel konstatovat, že česká etnomuzikologie (v plném smyslu slova) je zatím málo rozvinutá a rozhodně neplní úlohu jedné z klíčových muzikologických disciplín.*“ (Poledňák, I.; Fukač, J. – Úvod do studia hudební vědy; Univerzita Palackého, Olomouc 2001, str. 152)

Nesamozřejmý obsah sborníku

Tradice romské hudby má své provokující napětí. To spočívá mimo jiné v tom, že jakkoli se jedná o hudbu v evropském prostoru velmi různorodou, všude nabízí svým osobitým přetavením lidových lokálních tradic a také evropské klasické hudby určitou reflexi hudebním tradicím majoritní společnosti. Pro etnomuzikologa je proto velkou výzvou sledovat, jak tato hudba vznikala a proměňovala se, v obecné rovině jej nutí ptát se po úžasných schopnostech člověka vytvářet hudbu a pracovat s ní. Jak jsme asi blízko obecně lidským principům, pozorujeme-li romskou hudbu v tolika různých podobách a s tolika rozličnými prvky a přeci vždy vzniklou na stejném základě – tj. prolnutím dvou odlišných způsobů myšlení? Kolik je takových možností různého myšlení a jejich splývání ve světě? Kolik je podob hudby na světě ještě před námi v kontextu globalizujícího se světa? Vzdá se člověk své schopnosti vytvářet stále nové a originální podoby hudby? Bude jednou vládnout uniformita a odmítnutí možnosti myslet *jinak*?.. Znovu slovy Bruno Nettla: „*Přejeme si vědět, jak a proč (...) se písně, styly, repertoáry proměňují a proč a jak vznikají. Jednou bychom rádi dokázali předpovědět, jaká bude hudební budoucnost (...).*“ (Nettl, B. – The Study of Ethnomusicology; University of Illinois Press, 1983, str. 11) Romská hudba nás nutí nejen uvědomovat si snahou o její pochopení cosi o sobě samých, ale také nás nutí uznat, že není jen jedna cesta (hudebního) myšlení, ale naopak mnoho cest. Připustíme-li jejich existenci a vydáme-li se po nich, stáváme se bohatšími, náš pohled se „splnutím horizontů“ stává širším, svět pestřejším a obzor nedozírnějším... To není málo! Moci se dovést o hlavních podobách romské hudby v různých dobách a na různých místech Evropy z jednoho zdroje a ještě v češtině, to je další z řady nesamozřejmostí, které sborník přináší!

Sborník představuje dvě skupiny příspěvků. Jednu tvoří referáty, jež se různými způsoby vztahují k hudbě Romů označované jako *tradiční*. Zabývají se jejími podobami v různých končinách a proměnami v proudu staletí až k dnešku („Arabští Romové“, „Původ romského [ruského] hudebního lidového umění“, „Co je cikánská hudba?“,

„Evropská minulost, přítomnost a budoucnost skrze romskou hudbu“, „Phurikane gila“, „Menšiny baví většiny“). Tyto příspěvky jsou uspořádány geograficky od nejvzdálenějších k nejbližším vzhledem k Čechám. V druhé skupině nalezneme články svým obsahem různě vzdálené od pojmu *tradiční romská hudba* a na základě toho také uspořádané („Globalizace, misie, romský gospel“, „Kytara Djanga Reinhardta“, „Ozvučování prostředí“).

Zatímco prvou skupinu vyznačuje hledisko více či méně etnomuzikologické, v druhé převažuje spíše hudebně publicistické. Patrně proto jsou zařazeny dva příspěvky („Globalizace, misie, romský gospel“, „Menšiny baví většiny“) do jiné skupiny, než kam by podle klíče vztahu k *tradiční romské hudbě* mohly případně patřit.

Mluvíme-li o fenoménu romské hudby, nemůžeme si opět nepovšimnout jisté nesamozřejmosti: Samotný fakt, že se o romské hudbě v evropském prostoru mezi majoritou ví a že je poměrně snadno dostupná a stále více oblíbená, je záležitostí teprve posledních několika let. Diskusní příspěvek Martina Hrbka nám tento fakt přibližuje statistickými výsledky průzkumu reflexí hudebního dění v oblasti romské hudby v deníku MF DNES. Na totéž v širším evropském kontextu upozorňuje Petr Dorůžka ve svém referátu zabývajícím se otázkami, co vedlo k rozšíření romské hudby během posledních deseti let, co asi zapříčiňuje její stoupající popularitu, jaký byl a je vztah romské hudby a evropských hudebních stylů a co jim přináší.

Jinou nesamozřejmostí je samotný pojem *romská hudba*: Jak vnímají svou hudbu romští profesionální hudebníci v Rumunsku? Co sami považují za romské a jak je jejich hudba nahlížena Neromy? Je každá hudba hraná Romy zařaditelná pod kategorii *romská hudba*? Hraje roli, jakým jazykem jsou písně zpívány? Existují nějaké zvláštní společné rysy romského interpretačního stylu v Rumunsku? Tyto nesnadné otázky položila Seranta Radulescu.

I v dalších článcích prosvítá tatáž otázka vždy vyvolaná charakteristickým rysem průniku specifického romského hudebního myšlení a evropských hudebních tradic. Tak nás znovu Petr Dorůžka upozorňuje například na to, že v souvislosti s romskou hudbou můžeme mluvit pouze o „*mozaice mnoha stylů*“ a Vladimír Kutenkov zdůrazňuje: „*musíme připustit, že neexistuje žádná jednotná romská kultura*“ a „*původní romské hudební systémy se objevily pouze v těch zemích, kde existovaly profesionálně vystupující skupiny*“, čili ve Španělsku (jež není na konferenci zastoupeno), Maďarsku a Rusku. Sám pak rozebírá vznik a vývoj ruských profesionálních pěveckých sborů Romů, které se staly nedílnou součástí ruské kultury a jsou nositeli splynutí slovanské a orientální tradice. Paradoxem této specifické romské cesty v Rusku je podle posledních výzkumů skutečnost, že i tzv. romské táborové písně známé z 19. století, mají svůj původ právě v těchto profesionálních sborech a původní romské písňové vrstvy jsou velkou neznámou. Nacházíme tak osten téže otázky: Co je a co není *romská hudba*? Podobně zajímavé je splynutí tradice evropské klasické hudby a romských tradic v Maďarsku, jak nám jej popisují ve svých článcích každá trochu z jiné perspektivy Katalin Kovalcsik a Irén Kertész–Wilkinson. Naznačují, v čem se liší vývoj fenoménu *romská hudba* v Maďarsku oproti Balkánu, jakou roli sehráli romští muzikanti v době maďarského národního obrození, jak silnou součástí maďarské kultury vzniklý hudební systém je, jak se střetl tento systém s nově přichozími Olašskými Romy po druhé polovině 19. století, jaký je jeho vztah k maďarské lidové hudbě, jak souvisí s identitou Rumungrů a jak se tato tradice proměňuje v průběhu dvacátého století. Souhrnně řečeno, pojem *romská hudba* se ukazuje jako ne zcela samozřejmý...

Naproti těmto zmíněným příspěvkům spíše retrospektivního zaměření se ve sborníku objevují dva referáty odkazující k nedávno proběhnuvším terénním výzkumům a stručně nastiňují jejich průběh a výsledky. Barbara Rose Lange se zaměřila na výzkum romských hudebních projevů v rámci maďarských evangelikálních hnutí a jejich změn v souvislosti s vývojem a proměnami těchto hnutí v průběhu posledních patnácti let. Jana Belišová informuje o výsledcích záchranného výzkumu mizejících tzv. starodávných písní (*phurikane gila*) v romských osadách na východ-

ním Slovensku: S čím se může vědec v terénu setkat? Co zapříčiňuje zánik těchto starodávných písní? Jaký je současný stav jejich výskytu? Jak by se daly vlastně charakterizovat? Otázky odkazující k samotným základům etnomuzikologického bádání...

Tři příspěvky, jejichž zmínění jsem si nechal na závěr, se svým pojetím a zaměřením na fenomén romská hudba všem předchozím nejvíce vzdalují. Michel Elefteriades přináší stručné, obecné shrnutí o špatné situaci Romů v arabských zemích. Hudbě věnuje jen krátký odstavec upozorňující na stoupající nezáměr Arabů o romskou hudbu díky proměnám hudebního vkusu a módy; zmiňuje několik málo romských hudebníků, jimž se v minulosti podařilo dosáhnout značné proslulosti v arabském světě (součástí tohoto referátu bylo promítání filmu zaměřeného hlavně na hudbu). Referát Pavla Klusáka nám připomíná osobitou a průkopnickou hru jazzového kytaristy Djanga Reinhardta se zdůrazňováním jeho osobní geniality, nepoplatné romskému původu. Poslední příspěvek se od tématu romská hudba vzdaluje nejvíce, nikoli však od témat etnomuzikologie: David Toop se zamýšlí nad vztahem hudby a pohybu. Ptá se: Není právě hudba vydědenců, věčně putujících marginálů, nejlepším vyjádřením pocitů z bloudění člověka současné civilizace přeplněnými městy, počítačovými sítěmi, z bloudění napříč zeměmi, kontinenty a mezi světadíly? Nestává se veškerá hudba našeho světa tak trochu nomádkou? Filozoficky-impresivním rozjímáním se dostává Toop až k nejvyšším metám etnomuzikologické abstrakce, kdy se ptáme, jaký je vztah mezi společností, dobou a podobou hudby? Co se všechno dovidáme skrze její symboliku? „*Zkoumáním toho, jak lidé, vnímání jako vyhnanci, využívali svou kulturu k upevnění stability a silné identity, se můžeme dozvědět také něco užitečného o tom, jak si najít místo v elektronickém světě budoucnosti. Jak si například mohou mladí lidé, zachycení v síti elektronické komunikace a zlomkovitých vědomostí, najít bezpečné klidné místo v sobě samých?*“, zamýšlí se pozoruhodně Toop. Lepší tečka za etnomuzikologickou konferencí snad ani zazníť nemohla...

Nesamozřejmé provedení a poslání sborníku

Z hlediska technického provedení shledávám velmi příjemným design obálky, využívající kontrastu šedého podkladu a barevné fotky v kombinaci s transparentním provedením romské vlajky. Vše je citlivě propojeno a nepůsobí ani podbíživě, ale ani příliš stroze, jak se děje u sborníků vědeckého zaměření se smutnou pravidelností. Obálka je zkrátka vyvedena zajímavě, což ve spojení s užitým voskovým papírem, čtyřmi černobílými fotografiemi v textu, kvalitním, poutavě podaným obsahem ne příliš rozsáhlých příspěvků a dvojjazyčnou verzí, zvyšuje atraktivitu sborníku. To dobře odpovídá jeho mimořádné důležitosti nejen jako průkopníka a propagátora u nás okrajové vědecké disciplíny, ale i okrajové, přehlížené a bohužel stále opovrhované společenské skupiny Romů.

Nesmírně potěšující součástí tohoto sborníku je také česká a anglická verze všech příspěvků. Třebaže by se mohlo zdát, že zabýváme-li se tématem celosvětového rozsahu, nemůže tomu být jinak, potřeby vzájemného dorozumění jsou i na vědecké půdě limitovány ekonomickými faktory. O to spíše stojí tato nesamozřejmost za zmínku!

Opatřit i anglické verze českými překlady je počín odkazující jasně k tomu, že tento sborník má ambici být něčím víc, než jen souborem referátů z konference (jak už jsme o tom konečně mluvili i v případě technického zpracování). Nicméně nemohu nezmínit, že právě české překlady jsou asi nejslabší stránkou sborníku. Dovolím si uvést několik ukázek dle mého soudu ne zcela šťastných míst překladu:

Na straně 27 se v české verzi například dočteme: „*Lyrické písně nepřevažují nad bojašskou lidovou poezií. Jejich taneční písně mohou taktéž předávat vážná sdělení, i když humor v tomto žánru evidentně převládá*“. Nesmyslné sdělení, že *lyrika nepřevažuje nad lidovou poezií* je ještě podpořeno oddělením obou citovaných vět pro

překladatelovo neporozumění vztahu mezi lyrikou, lidovou poezií a tanečními písněmi (o nichž je mimochodem v daném odstavci řeč). Oč jasnější situace je v anglickém originále: „*Lyrical songs do not predominate Boyash folk poetry; their dance songs may carry equally weighty messages, although humour is evidently more often involved in this genre*“ (str. 91). Správnějším překladem by tedy bylo: „*Lyrické písně nedominují v bojašské lidové poezii*“.

Podobně záhadným je třeba překlad na straně 31, kde se píše o „*virtuózních proslovecích v textech*“, což je pravděpodobně srozumitelné jen málokomu, dokud nesrovná totéž místo s anglickým „*virtuosic declamation of texts*“ (str. 95). *Deklamace* je obvyklý hudebně-vědní termín mající svůj jasný význam (viz například Vysloužil, J. – Hudební slovník pro každého I; Lípa, Vizovice 1995), který mírně přesahuje sémantické pole případného českého ekvivalentu „přednes“; užitě slovo „proslov“ je ovšem zřetelně nevyhovující. Sám bych se tedy přikláněl k překladu: „*virtuózní deklamace textů*“.

Naprostým omylem je pak překlad slova „neighbourhood“ (str. 95) jako „sousedství“ (str. 31). Z původního významu věty říkájí, že život v dané *čtvrti* je pro Romy přívětivý, když už je jejich domovem, získáme zkomoleninu: „*Pro Romy je sousedství přátelské – je jejich domovem*.“

V kontextu otázek okolo překladu je poněkud zářezující i věta na straně 38: „*Mnozí staří hudebníci své hudební nástroje předali, někteří je mají rozbité, jiným zase chybí struny*“. Tato záležitost je oproti předchozím příkladům odlišná v tom, že se jedná o překlad původně slovenského textu, a není jej tedy s čím srovnávat (slovenský originál ve sborníku není). Přesto mám velmi neodbytný pocit, že slovenské slovo *predali* by bylo příhodnější přeložit českým slovem *prodali* a nikoli *předali*.

Na těchto několika málo případech jsem se pokusil poukázat na to, jak citlivou a nesnadnou stránkou překlad (odborných) textů je. Je to pochopitelně záležitost o to nesnadnější, nejsme-li rodilými mluvčími tohoto jazyka. Tím spíše je třeba zmínit, že naopak anglické překlady českých příspěvků provedla rodilá mluvčí Valerie Levy, což opět budí připočteno k výčtu nesamozřejmostí, jimiž tento sborník oplývá!

Nesamozřejmá osobnost jako záruka (nesamozřejmé) kvality

Úplně na závěr jsem si nechal záležitost z nejpříjemnějších: zmínit pár slov k editorovi sborníku. PhDr. Zuzanu Jurkovou, PhD. neznám ani dobře, ani dlouho, ale k tomu, co chci říct, mi snad tato znalost postačí. Kdykoli se totiž setkáme s něčím, na čem se Zuzana Jurková podílí, vždy objevíme dvě věci: kvalitní, profesionální práci a novost přístupu a pohledu. Tvzení, že podoba sborníku (stejně jako samo konání etnomuzikologické konference v Praze) má ke svému editorovi zřetelně přímý vztah, nebude tudíž nijak překvapivé.

Zuzana Jurková je bezesporu jedním z nejproduktivnějších a nejerudovanějších průkopníků etnomuzikologie v ČR a jako taková je osobností značně nesamozřejmou (a už proto nemůže v mé recenzi chybět!). Svou publikační činností, stejně jako pedagogickými aktivitami, přináší nový způsob přemýšlení o tak samozřejmé věci jakou pro mnohé z nás hudba je. Velmi pomalými, ale vytrvalými krůčky nás na půdě Fakulty humanitních studií UK vede k etnomuzikologickému myšlení. Děje se tak v nesnadných podmínkách neexistence samostatného oboru etnomuzikologie na vysoké škole, neexistence českého oborového časopisu, stejně jako vědeckého pracoviště (pomineme-li existenci *etnomuzikologického oddělení Akademie věd*, které funguje více méně v mezích hudebně folkloristických). Kromě toho základní etnomuzikologická literatura není u nás dostupná (ani v anglickém originále), studovaných etnomuzikologů naprosté minimum a povědomí o tom, čím etnomuzikologie je a není, je minimální...

| Skupina romských hudebníků z Maďarska |
Foto archiv Matéo Maximoffa |

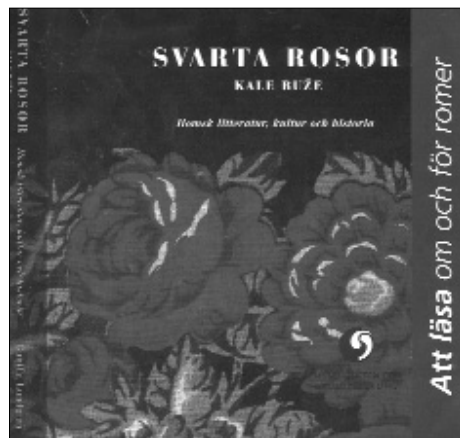
Dr. Jurková nemá ráda zbytečné řeči a raději vždy doporučuje méně řečnit a více a poctivěji pracovat. Jakkoli jsem obvykle poslušným žákem, chtěl jsem se trochu tomuto ideálu zpronevěřit. Chtěl-li jsem ale ukázat sborník v širším kontextu specifik českého prostředí a také tak trochu poukázat na to, co to vlastně znamená, když v Čechách mluvíme o sborníku z *etnomuzikologické* konference, nedokázal jsem se chopit úkolu jinak, než jak jsem to učinil. Ostatně cílem mé recenze bylo informovat, a jestliže se mi jeví tento sborník jako soubor jevů ne zcela samozřejmých, informoval jsem právě a zejména o nich: česká etnomuzikologie je věcí nesamozřejmou, zviditelňování Romů z po-

zitivní stránky je u nás rovněž záležitostí ne zcela samozřejmou, stejně jako vydání souboru informací o panevropském fenoménu na vědecké půdě poutavou formou a ještě česky, a konečně ani odvádění kvalitní práce není vždy věcí úplně samozřejmou... V úvodu sborníku píše editor o svém přesvědčení, že „*pražská konference „Romská hudba na přelomu tisíciletí“ zachycuje mnohé z proměn naší doby.*“ Věřím, že těmito proměnami je mimo jiné myšleno i stávání se některých nesamozřejmostí samozřejmými...

Marian Friedl

Gunilla Lundgren
Kale Ruže – Svarta Rosor
Romsk litteratur, kultur och historia

(Černé růže – romská literatura, kultura a historie)
Bokförlaget Tranan, Švédsko, 2003, 224 s.

Švédská autorka Gunilla Lundgren publikovala velké množství knih o švédských Romech. V této skvělé antologii, která navazuje na knihu *Bi khereskero, bi limoskero* (Bez domu, bez hrobu), Lundgrenová představuje dvanáct romských spisovatelů a básníků ze dvanácti různých zemí. Slovensko reprezentuje básnička Margita Reiznerová. Další portrétovaní autoři: Papusza (Polsko), Katarina Taikon (Švédsko), Liv Borge (Norsko), Veijo Baltzar (Finsko), Valdemar Kalinin (Bělorusko), Ljatif Mefailleskoro Demir (Makedonie), Rajko Djurič (býv. Jugoslávie), Charles Smith (Anglie), Mariella Mehr (Švýcarsko), Joaquin Albacin (Španělsko) a mladý rapový zpěvák Malik Faltin Fredriksson ze Švédska.

Na začátku knihy podává Lundgrenová nezasvěcenému čtenáři krátký, ale informativní přehled romského jazyka a historie. V následujících kapitolách představuje čtenáři jednotlivé romské autory. Lundgrenová vypráví dojmavý příběh významné básničky Papuszi. Rozmlouvá s romským autorem z Běloruska, Valdemarem Kalininem, o silném vztahu, který Rusové vždycky měli k romské kultuře. Její pomyslnou cestu dále sledujeme do Anglie, kde se setkává s Charlesem Smithem, britským romským básníkem, který je nyní starostou Essexu v Anglii. Každý portrét je podán svěžím a zajímavým způsobem.

Kniha Gunilly Lundgrenové nabízí pohled do pestrého a ze své podstaty multikulturního romského světa. Je to vynikající úvod pro každého, kdo se chce blíže seznámit s romskou kulturou v Evropě. Kniha obsahuje překrásné ilustrace a černobílé fotografie z historických i soukromých archívů.

Andrea Chalupa
(přeložila Martina Vančáková)

Matéo Maximoff

Le prix de la liberté (Cena za svobodu)

Romainville-Paris 1981 (druhé vydání), 282 s.

Předmluva Francois de Vaux de Foletier

Matéo Maximoff situoval svůj román na území dnešního Rumunska do doby těsně před tím, než bylo zrušeno otroctví Romů. (V Moldavě v roce 1855, ve Valachii o rok později, v Rumunském státě vytvořeném spojením Moldavy, Valachie a Transylvanie zákonem z roku 1864.) Hlavním hrdinou románu je Rom Išván (Isvan), jehož dramatický osud sledujeme od začátku až do samého konce. Išvánův rod patří mezi čtyři sta otroků vévody (bojara) Andreje (Andrei). Andrej, otec dvou dospělých synů, je člověk celkem lidumilný, a Romové se v mezích, které postavení otroka stanovuje, mají celkem dobře. Išvánovi dopřál vévoda dokonce vzdělání, když si u něho jako u ještě malého chlapce všiml vysoké inteligence a velké zvědavosti. Išván pracuje přímo na zámku jako vévodův osobní knihovník a tajemník.

Děj začíná tím, že Jon (Yon), správce vévodova panství a tedy i otroků, koupí novou rodinu: kováře, jeho ženu, dva syny a překrásnou sedmnáctiletou dceru Lenu. Vévoda Andrej se koupí podivuje – co nevidět má být otroctví zrušeno, proč tedy investovat peníze do zboží, které už ti zítra nebude patřit? (Maximoff v podobných výrocích skvěle vystihuje postoje i povahu jednotlivých postav, dané nejen jejich osobní individualitou, ale i obecným názorem jejich společenské vrstvy.) Jon ovšem koupil nové otroky proto, že dostal zálsusk na krásnou Lenu. Je mu čtyřicet, ještě není ženatý, ale může si, kdykoli se mu zachce, zaskočit za některým z cikánských děvčat. Sám říká, že ani neví, kolik jeho dětí pobíhá mezi cikánskými vozy. (Maximoff velmi citlivě, vždy tam, kde je to namístě, užívá autonymní etnický název Rom na rozdíl od „gádžovského“ označení „Cikán“.)

Romové Jona nenávidí, protože je krutý, záludný, prospěchářský. Jako lidé nesvobodní mu mohou těžko čelit přímo. On má naopak právo kdykoli kohokoli zbičovat, aniž by se musel příliš obtěžovat hledáním viny. Protože Romové Jona znají, vědí, proč rodinu kováře Petriho, otce Leny, koupil. Je potřeba Lenu před Jonem uchránit. Po společné poradě se rodiny dohodnou, že by se s Lenou mohl – případně jen naoko – zasnoubit Išván. Išvánovi je třicet let, před osmi lety pohřbil svou první ženu, děti po ní nezůstaly, sem tam má nějakou milou, je na čase, aby se usadil. Zasnoubí-li se Lena s vévodovým chráněncem Išvánem, Jon si na ni netroufne. A jak je tomu zvykem, Išvánova sestra Mara se zasnoubí s bratrem Leny, Ferkinou. (Mezi slovenskými Romy se této instituci říká „pre čeranki“.)

Išvánovi se Lena líbí a uvažuje o tom, že si ji vezme nejen naoko. V průběhu dalšího děje se ovšem dovídáme, že Išván je zamilovaný do vévodovy neteře Katalíny, a Katalína je snad ještě více zamilovaná do Išvána. Motiv lásky mezi výjimečným romským mladíkem a šlechtickou dcerkou se tu opakuje jako v prvním Maximoffově románu Ursi-

tory. Išván si ovšem netroufá ani pomyslet na to, že by s Katalínou mohl mít nějaký vztah – jako otrok by za to mohl být i pověšen. Jon ovšem rovněž zná „své cikány“, a tak pochopil, proč Lenu zasnoubili s Išvánem, sotva byla její rodina koupěna.

Osazenstvem zámku jsou Jon a Išván považováni za spolupracovníky – Išván má mimo jiné za úkol tlumočit Jonovi přání Romů – ve skutečnosti z nich jejich zcela odlišné povahy i zcela odlišné postavení činí nesmiřitelné rivaly. V pátém pododdíle čtvrté kapitoly je jejich vzájemný vztah i faktory, které k němu vedou, vykreslen téměř shakespearovsky. (Četl Matéo Maximoff Shakespeara? Znal jeho kupce benátského nebo Jaga? Podle vlastních slov Matéo „ne strávil ve škole ani minutu.“) Dozvídáme se, že Jon je nemanželský syn vévody Andreje. Zatímco Mihai, jeden z jeho polovičních bratrů, vévodových legálních synů, vládne vlastnímu panství a druhý Dimitro studuje ve Francii, on, Jon, zastává nevděčnou funkci správce, nenáviděného poddanými a sekýrovaného nadřízenými. Jeho otec se k němu nehlásí. A tak podobně jako třeba kupec benátský u Shakespeara, jeví se Jon najednou nejen jako zloduch, ale jako mnohorozměrná lidská bytost, bytost ubohá – která ovšem, bohužel, svému osudu nedovede čelit jinak, než zlem.

Ačkoliv je Išván proti Jonovi v nerovnoprávném postavení, Jon si je vědom toho, že ho Išván svou osobností převyšuje – a také toho, že za sebou má „cikány“, od kterých je možno očekávat neočekávané. A tak se v soukromí pozice Jona a Išvána vyrovnávají. A právě v onom klíčovém soukromém rozhovoru Jon se Išvánovi otevřeně přizná ke svému nelegitimnímu původu, Išván otevřeně přizná důvod ke svým zásnubám s Lenou. Dokonce Jonovi nabídne, že se Leny vzdá, pokud se s ní Jon bude chtít oficiálně oženit. To ovšem nepřipadá v úvahu. A tak po tomto rozhovoru jeden druhého lépe pochopí, snad k sobě vzájemně pocítí i soucit, ale vědí, že nemohou než nadále zůstat soky.

Do hry vstupuje další důležitá postava, Rajka (Rayka). Rajka byla donedávna Išvánovou milou a doufala, že se stane i jeho ženou. Cítí se zhrzená a začne pletichařit, aby Išvánovi překazila svatbu s Lenou. Rajka chvillemi připomíná Savinu ze stejnojmenného Maximoffova románu, i když zhrzenost, ubohost a zlo v ní není tak koncentrované.

Děj se dramatizuje, když jedné noci přijde potají Jon za cikány. Romové se baví, vodka udělala své, a Jon je napaden. (Nejednou Romové uvažovali, že ho snad i zabijí a pak utečou do hor, kde se ukrývají Romové svobodní, ovšem stojící mimo zákon. Išván své lidi pokaždé upozorňuje, že tím nic nezískají. Konečně, otroctví má být každou chvíli zrušeno. Proč riskovat? Proč zbytečně obětovat životy? Mocní jsou v přesile.) Je to Išván, kdo Jona zachrání.

V následujících dnech zjišťuje Jon, kdo ho napadl. Byl to Táči (Tatchi). Rvačku odnesl monoklem. Podle toho by ho bylo možno identifikovat. A tak Išván sehraje rvačku, při které je monoklem obdařena celá řada dalších chlapů. Nicméně Jon se doví, kdo ho napadl a vyzve Táčiho na souboj pěstmi. Po nerozhodné rvačce využije sprostě svého otrokářského postavení a dá vyčerpaného Táčiho zbičovat k smrti. Vévoda Andrej Jonovo počínání odsuzuje, ale nijak ho nepotrestá. Konečně, smrt otoka trestná není.

Z Paříže se vrací domů vévodův syn Dimitro. Na velkolepou oslavu jeho příjezdu jsou pozváni i Romové, aby šlechtu pobavili hudbou, zpěvem a tancem. Při oslavě Dimitrova příjezdu se dohadují sňatky Išvána s Lenou – vévoda Andrej svému oblíbenému knihovníkovi chce dokonce nechat postavit dům –, Dimitra s Katalínou (na tu si ovšem pomyslel Jon) a Jona s kým? Vlastně na něj nikdo nezbývá.

Dimitro se sňatkem souhlasí, je to ovšem sňatek z rozumu. Všiml si totiž Leny a propadl vášni. S Išvánem se si chce bratří, jako chlapci si spolu hráli, má ho daleko raději než svého nelegitimního polobratra Jona – ale vašeň k Leně je tak silná, že na přátelství vůči Išvánovi zapomene.

Zde sehraje svou roli Rajka. Věří, že když Dimitro získá Lenu, Išván si ji odmítne vzít a ožení se přece jen s Rajkou. Potají odvede Dimitra v noci do tábora Romů, zařídí, aby Lena byla sama, a Dimitro zoufale se brání Lenu znásilní.

Vévoda Andrej je tím vším znechucen, ovšem co má dělat? Mezitím se Katalína setkává v knihovně s Išvánem a je zřejmé, že se mu sama nabídne. (To se ovšem zcela otevřeně dozvíme až na samém konci románu.)

Ten den, kdy se tak stane, je zabit Dimitro. Dýka, kterou byl zabit, patří Išvánovi. Kdo jiný měl důvod Dimitra zabít než Išván, kterému zneuctil snoubenku? Išván je zavřen do zámeckých kasemat a za několik dní má být popraven. A tu se stane něco nepochopitelného: Jon ho potají pustí na svobodu. Proč vlastně? Později se dovídáme, že za Išvána přišla orodovat Katalína. Je to ovšem dost silný důvod k tomu, aby Jon zachránil život svému věčnému sokovi?

Išván musí prchat. Vévoda Andrej vypíše na jeho hlavu odměnu. Jon za několik dní ohlásí, že jeho čtyři pomocníci Išvána chytili, v sebeobraně zabili a mrtvolu zakopali. Pomocníci dostanou odměnu. Později se dozvídáme, že ji ve skutečnosti sebral Jon, dva komplice zabil a dva utekli do Ameriky.

Zde přibližně končí první kniha románu. Ta je nejen napínavá, ale postavy, které přispívají k oné napínavé zápletky, jsou psychologicky mistrně vykreslené. Ačkoliv je děj zasazen do místa a času vzdáleným autorově osobní zkušenosti, je čtenář stržen barvitým líčením scénérií, které nejsou v nesouladu s historickými fakty.

Druhá část románu je rovněž napínavá, ale máme-li být upřímní, pak spíše jako historický „akční film“, ve kterém nejde o jemné vykreslení psychologie postav, nýbrž „jen“ o děj. Nicméně děj je důležitý jako autoglorifikační mýtus, na který má každý národ právo. Išván uprchne do hor, kde se skrývají svobodní Romové, postavení mimo zákon. Přidají se k němu i další lidé z jeho tábora. A celý druhý díl je věnovaný tomu, jak Išván, Romové, stojící mimo zákon, a další, kteří se k nim připojili, bojují proti pronásledovatelům, vévodově gardě a jejich posile.

V boji se vyznamená statečná Rajka. Je zastřelena Lena. Přesila vojsk chvílemi vítězí, nakonec jsou vlákáni do jeskyně, kde Romové Ursara chovají medvědy. Ti dopomáhají Romům k jednomu z vítězství v sérii vítězství a poher.

Mezitím je zrušeno otroctví. Není třeba bojovat déle. Na obou stranách byla řada padlých. Menšina Romů nicméně svou velikou statečností i důmyslem vlastně zvítězila nad ozbrojenou „gádžovskou“ většinou.

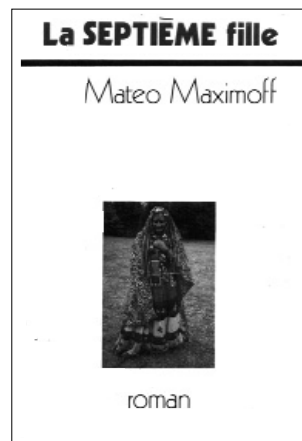
Išván je ovšem zajat a postaven před soud pro vraždu Dimitra. Křivopřísežný svědek Jon Išvána z vraždy usvědčuje. Tu jako deus ex machina přichází Katalína a vypovídá, že v době, kdy byl Dimitro zavražděn, se milovala ve svém pokoji na zámku s Išvánem. Důkazem toho je jejich syn, kterého Katalína s sebou přivedla. Z vraždy obviní Jona a náčelníka vojenské gardy, která patřila nyní již zesnulému vévodovi Andrejovi. Náčelník gardy se brání a vypoví, že vrahem byl pouze Jon. (Proč Jon Dimitra vlastně zabil? Chtěl zničit Išvána? Chtěl se pomstít na svém polovičním legitimním bratru za přikročí vlastního nelegitimního statusu?)

Išván je shledán nevinným a před soud má být postaven Jon. Kde ovšem je? Vytratil se ze soudní síně. A tu přichází Rajka se žádostí, aby byla zatčena, neboť právě zavraždila Jona.

Tím román končí. Má však krátký epilog. Išván odmítá být nadále vajdou svého lidu, zvoleným v době bojů v horách, a sám se svým vozem a koněm se vydává na pouť světem. (V Indii takto odešel nejméně jeden panovník pocítivší potřebu rozjímat v ústraní). A tu po prvním dni putování kdesi na hranici bývalého Andrejova vévodství uvidí ženskou postavu s malým chlapcem. Je to Katalína a Išvánův syn.

MH

Matéo Maximoff
La septième fille (Sedmá dcera)
Concordia, Champigny-sur-Marne, 1982

Sedmá dcera, která je považována za jeden z nejkrásnějších románů Matéo Maximoffa, vyšla poprvé roku 1969 v němčině, a teprve později (roku 1982) francouzsky, opatřená dodatečným úvodem autora.

V předmluvě Gérard Gartner výstižně označuje romány Matéo Maximoffa za „literární dokumenty“, což nesporně platí i pro tuto knihu: je zdrojem mnoha informací týkajících se historie, tradic, zvyků, ale i sociálního života a mentality kalderašských Romů. Etnologické informace zapadají přirozeně do děje, aniž by působily násilně.

Vedle informativní hodnoty má román Sedmá dcera i kvality literární. Je psán jednoduchým, avšak stručným a výstižným jazykem, bez zbytečných dlouhosáhlých popisů. Styl znásobuje napínavost děje.

Příběh se odehrává za druhé světové války v internačním táboře pro kočovníky ve vichistické Francii. Děj se soustřeďuje do několika dní následujících po smrti Tančiho (Tantchi), otce sedmi synů a sedmi dcer, který zemřel po čtyřech letech záhadné nemoci. Nejmladší Tančiho dcera, čtyřletá Silenka, záhadně mizí na místa spojená se smrtí. Poprvé je nalezena na místě těžce přístupném i pro dospělého člověka, natož pro malé dítě, u vchodu do jeskyně, o které se vypráví, že jsou zde pohřbeni mrtví z první světové války. Příhoda se stane zdrojem diskusí o smrti, čarodějnictví a nadpřirozených silách, jejichž hlavním aktérem je šedesátiletý Voso, představující tak trochu myšlenky autora. Sečtělý Voso je považovaný za znalého, a to i v oblasti magie, neboť se učil od samotné místní čarodějnice Daraňi (Dharani; dosl. Hrozná, Děsná). K obecnému zděšení všech přítomných vyjevuje, že Silenka – jako sedmá dcera sedmé dcery – se narodila s čarodějnickými vlohami.

Diskusi ve smutečním stanu náhle přerušuje nečekaná událost: mrtvý Tanči se pohnul. Všichni s hrůzou vybíhají do nočního tábora a zmateně se radí co dělat. Je Tanči mrtvý nebo živý? Silenka, probuzena hlasem svého otce, za ním běží do smutečního stanu. Stervo, nejstarší Tančiho syn, je rozhodnut jednat, aby zachránil svou sestru před smrtí. Najednou se objevuje Daraňi se slovy: „*Některé mrtvé je třeba znovu zabít.*“ Stervo, na radu Vosi a za pomoci mladšího bratra Vadii, probodne srdce svého otce.

Druhý den po pohřbu Tančiho zmizela Silenka znovu. Je nalezena u otcova hrobu. Obviňuje Sterva z vraždy jejich otce.

Po poradě s Vosou se Stervo vydává za Daraňi žádat o pomoc při záchraně Silenky. Ta ho však nejprve zhyponotizuje, aby si nic nepamatoval.

„Přišel jsi mě požádat o záchranu Silenky. Kdo jsi, aby ses mohl stavět do role ochránce a žádat o pomoc mě, její duchovní matku?

Zachránit Silenku? Myslíš si, že nejednám v její prospěch? Myslíš si, že jí někdo ukládá o život? Takového člověka, ať by to byl kdokoliv, bych rozdrtila.

Stervo, uvědom si, že jsem odjakživa čarodějnice. Do této chvíle sis ani nevšímal mé přítomnosti. Byla jsem pro tebe, jako pro mnoho ostatních, proradná žena: „Daraňi“.

A nyní mě přicházíš žádat o pomoc, abych zničila to, co chci vytvořit a co jsem již téměř dokončila. Způsobila jsem všechny dramatické události okolo Silenky; donutila jsem tě zabít Tančiho, aby tvoje sestra mohla dosáhnout znalostí v oblasti čarodějnictví. To vše je mé konečné dílo, apoteóza přibližně jednoho století meditací, a ty mě jen tak najednou přicházíš žádat, abych prostě a jednoduše všechno zničila. (...)

Silenka bude žít. Vyroste. Bude trpět jako jsem trpěla já. Romové ji budou nenávidět a ona bude nenávidět všechny Romy. Ty kvůli ní budeš trpět ještě víc. Budeš ji chtít dokonce zabít, ale nebudeš toho schopen. (...)

Nejsem tak ďábelská, jak by se mohlo zdát. Nechávám Silence jistou možnost volby.

Až jí bude okolo dvaceti, bude z ní překrásná dívka, tak jako jsem v tomto věku byla já. Bude požádána o ruku. Bude vášnivě zamilovaná. A právě v této chvíli se bude muset rozhodnout mezi láskou a velmi vysokou spiritualitou.

Pokud si vybere čarodějnictví, jak si to přeji já, tak dosáhne tak úžasných vědomostí, o jejichž dosahu se já sama mohu jen těžko dohadovat. A to znám dvojnásobek toho, co mě naučily mé předchůdkyně. Ve sto letech bude vypadat na padesát a paměť jí bude dokonale sloužit.

Pokud si však vybere lásku, a to je nepopíratelné právo ženy – a je možné, že se Silenka přikloní na tuto stranu –, vše bude jinak, všechno však nebude ztraceno. (...)

V pětadvaceti bude vypadat na padesát. Samozřejmě, že jakmile bude mít něco s nějakým mužem, ztratí všechnu svou moc.

Pokud si tvá sestra vybere lásku, bude velmi nešťastná. Její manžel s ní bude zacházet tak surově, jak ještě nikdy žádný Rom se svou ženou nezacházel, a navíc jí každý rok udělá jedno dítě. Všechno to budou holčičky, malé netvoři, každá z nich bude mít nějakou tělesnou vadu až na tu poslední, sedmou, která bude dokonalá.

Teď jistě chápeš Stervo, že tato holčička se nevyhnutelně narodí s darem čarodějnictví. Jsoucí ze třetí generace sedmých dcer, její vědění bude dvojnásobné toho, kterému se naučí Silenka. Vidíš, že nic nebude ztraceno; všechno se to pouze prodlouží, a toť vše.

Rozumíš se samo sebou, že Silenka zemře několik vteřin po té, co porodí svou sedmou dceru, čas potřebný k tomu, aby jí předala svou moc, kterou však již nebude mít v sobě, nýbrž okolo sebe.“

V noci Silenka mizí potřetí, tentokrát však není nikde k nalezení. Její sestru Jovanu [Yovana], která ji měla hlídat, nelze vzbudit. Teprve až Daraňi, Isti donucená Vosou, ji dokáže probrat, avšak nechává ji dočasně němou. Později Vosovi vyjeví, že Jovana promluví ve chvíli, kdy ona (Daraňi) zemře. Jelikož není možné Silenku nalézt, a hrozí, že by mohla veřejně udat své bratry, Stervo s Vadiou se vydávají na hřbitov zamaskovat stopy. Obavy se potvrdily, Silenka opravdu oba bratry udala četníkům. Aby se zabránilo dalším nepříjemnostem, je Silenka na radu Vosi, který již pochopil, že Daraňi vyhrála, svěřena do jejích rukou.

Po několika dnech Jovana promluví.

„Vidíš Stervo, nic to nebylo...“ „Jen smrt jedné čarodějnice...“ „A zrození jiné.“

Kristina Dienstbierová

Matéo Maximoff

Vinguerka – La petite fiancée (Vingerka – mladá nevěsta)

Concordia, Champigny-sur-Marne 1987, 256 s.

Vinguerka je strhující román o osudech příslušníků jednoho rodu Romů-Kalderašů v Rusku 19. století. Příběh je postaven na tragickém osudu Draga, který kvůli panské zvlí ztratí svou milovanou ženu Vinguerku.

Ještě než začne Matéo Maximoff vyprávět samotný příběh, popisuje v první kapitole knihy tragické příhody, které se staly Romům v různých zemích v minulosti blízké i vzdálenější. Vlastní román je pak prokládán doplňujícími etno-historickými kapitolkami a i samotný příběh obsahuje velké množství romisticky velice cenných informací. Díky pestrému ději se s Dragem a jeho přáteli dostaneme až do Asie a máme tak možnost nahlédnout i do odlišných zvyklostí tamních Romů.

Je rok 1820 a do Ruska stále přicházejí Romové z okolních zemí. Především prchají z Rumunska, kde vládne tuhé otroctví, a dále z balkánských zemí a Maďarska.

Romové usazení pod zámek se právě chystají jít hrát na bál, který pořádá pán daného kraje. Když rodiče odejdou, kluci, mezi nimiž je i Drago, se vydají na průzkum podzemní chodby. Začíná nedaleko jejich tábořiště a končí nikdo neví kde. Je to hrůzostrašná cesta, kolem hlav dětem poletují netopýři, v matném světle, které sem proniká ze vzdáleného východu, jsou vidět lidské kosti. Najednou se před dětmi objeví konec chodby a děti s hrůzou i radostí zjistí, že vede na zámek. Projdou potichoučku chodbami až dojdou k tanečnímu sálu, kde se přikrčí a pozorují, co se děje uvnitř. Tu se k nim připlíží Sonia – Dragova malá „nevěsta“. Táhne se za Dragem všude jako stín a teď dokonce dokázala sama projít chodbou. Kdyby alespoň zůstala s nimi, jenomže ona se najednou nenápadně vytratí a kluci zděšeně pozorují, jak vkročí do sálu a s grácií nebojácně kráčí místností, nádherná ve slavnostních šatech a špercích, do kterých se doma rychle navlékla. Všichni jsou tak fascinováni jejím zjevem, že jí ustupují z cesty. Když dojde až před pána, ukloní se a se slovy „k vaší počtě“ poručí muzikantům, aby jí zahráli *vinguerku*, tradiční tanec. Tančí tak nádherně, že se na konci strhne obrovský aplaus a matka jí se slzami zulíbá. To je ovšem také počátek konce jejího štěstí...

Když se všichni vrátí do tábora, svolá Petri, otec Draga, shromáždění, a chce po dětech vysvětlení. Právě do Draga totiž vkládá naději, že jednou povede jeho rod. Když Drago zdůvodní a vyličí počínání chlapců, usoudí starší, že by si zasloužil klobouk jako znak dospělosti, protože tolik odvahy neprokázal nikdo. Člověk jako Drago může mluvit při poradách, oženit se, atp.

„A co já?“ ozve se Vinguerka, jak teď všichni začnou říkat Soně. Otec ji pochválí a slíbí jí, že příští jaro bude moci nosit šátek vdaných žen.

Všechno se vrátí do obvyklých kolejí, ale ne na dlouho. Za pár dní přijede pán zámku a požaduje Vingerku. Chce ji koupit pro svého syna. Její otec se brání, že jeho dcera přeci není dobytče na prodej a že je ještě malá. Ale pod pohrůžkou trestu smrti nakonec pošle ženu, aby šla Vingerku hledat. Ta se však vrátí s nepořízenou. Nikdo si nevšiml, že s Vingerkou zmizel také Drago. Utekli zatím spolu do chodby, kterou předtím prošli do zámku, chtějí se tam schovat. Je jim zima, a tak Vingerka začne tancovat a Drago jí k tomu zpívá a tleská. Najednou se ale přiznají princ Dimitri se svými kumpány, vrhnou se na Draga a chtějí unést Vingerku. V poslední chvíli se objeví Dragovi bratři Smovo a Činoro (Tchinoro) a jeho nejlepší přítel Chitro a zaženou Rusy na útěk. Ti je radši nechají být, protože přiznat se, že je zbili „cikáni“, by byla velká ostuda. Po Dimitrově návratu do zámku mu otec ušetří řádný pohľavek, že se vrátil s nepořízenou. To, že dostal kvůli „té cikánce“ facku, prince smrtelně urazí.

Přišlo jaro a s ním i svatba. Dragovi je patnáct a Vingerce třináct. Jak jsou šťastní! Poprvé si začínají říkat něžná slova, líbat se... I Romům se začalo dařit lépe. Nesmějí se sice volně pohybovat, ale kam by šli? Jinde by třeba byl ještě horší pán než tady. Někteří dokonce nahradili hliněné baráčky cihlovými. Po třech letech manželství porodí Vingerka syna, dají mu jméno Šukar (Choukar), krásný... Když konečně po kruté zimě přijde jaro, jdou se všichni koupat. Ženy se koupou asi dva kilometry po proudu za muži. Vingerka se svojí sestřenicí Birovli a malým Šukarem vylezli z vody a teď se v lese převlékají a žertují. V tom se přiznají Dimitri se třemi kumpány – jsou zrovna na lovu – a před sebou spatří tu, která ho tak ponížila. Chce svým kumpánům dokázat, kdo je tady pán, a tak sleze z koně a přitiskne Vingerku k sobě. Chce ji jen políbit, ale ta se tak brání, že když ji pustí z neurvalého obětí, padne mrtvá k zemi. Malý Šukar leží vedle ní a pláče. Dimitri zpanikaří, popadne dítě a ujede pryč. Birovli, která se stačila schovat, zatím běží do tábora, aby o tom zpravila ostatní. Drago pracuje ve městě, a tak se vydají na to strašné místo bez něj.

Za Dragem a ostatními muži, kteří pracují v malé dílničce jako kotláři a pocínovači, zatím přijdou biřici. Seberou Draga a odvečou ho do temné kobky bez oken a dveří, aniž by tušil proč. Týden je bez jídla, občas ani neví, jestli je ještě živý. Po týdnu se odklopí víko kobky a se slovy „Cikáne jseš tam?“ mu někdo hodí dolů balíček s chlebem a vodou. Tak to jde den za dnem. V kobce je čím dál tím nesnesitelnější zápach z exkrementů, Drago už nemůže dál a rozhodne se umřít hladu. Najednou ale slyší hlas Vingerky. Upadne do bezvědomí a když se probudí, je ve vězeňské cele. Vykoupou ho, oholí a dokonce mu sundají řetěz z nohou... Jednou zapřede hovor se starým hlídačem, který mu nosí jídlo, a ten mu slíbí, že se jeho žena zeptá Romek, které s ní pracují v zámecké kuchyni, na Vingerku a Šukara. Další den se otevrou dveře cely a někdo hodí dovnitř bezvládné tělo. Drago ho začne omývat, když ho ta bytost najednou chytí: „Drago!“ Je to Chitro, Dragův nejlepší přítel. Když se po mnoha hodinách spánku trochu vzpamatuje, vypráví Dragovi, co se stalo s Vingerkou a Šukarem. Drago křičí, pláče a nakonec přísahá, že je pomstí. Zároveň mu ale svítá malá naděje, že jeho synáček žije, protože Vingerka se mu zjevila sama bez jejich dítěte.

Jak se dva věrní přátelé zotavují, začínají pomýšlet na útěk. Jednoho rána jim starý strážce přinese kousek papíru se vzkazem od Dragových bratří: „Neboj se, myslíme na tebe. Co je s Chitrem?“ Poprosí tedy hlídače, aby přes svou ženu vzkázal, že jsou živí. Oba Romové naléhají stále více na starého strážce, jestli by přeci jen nevěděl o nějaké možnosti, jak se z vězení dostat ven. Ten nakonec po několika dnech nejnepřímých žertů přivede velitele stráže, Virgila, který jim nabídne vstoupit do armády vedené princem Dimitriem a vypravit se proti vzbouřeným asijským kmenům. Mají si to do večera rozmyslet. Drago s Chitrem nakonec usoudí, že je to opravdu asi jediná možnost, a na Virgilův návrh přistoupí. Dostanou vojenské šaty a mají si nechat růst vousy. Z Draga je odted voják Ismail. Virgil je jako velitel prohlášen za Rusy. Dostanou dokonce povolení podívat se každý zvlášť na pár dní domů, pod pohrůžkou masakru všech obyvatel romského tábora v případě dezerce. Virgil jim také poví, že za svou záchranu vdě-

čí jen jemu. Že je nechal krmit, protože je věřící a nechtěl mít na rukou nevinnou krev, a oni ho teď nesmějí zklamat. Pro něj je to také výhodné, protože za každého naverbovaného dostane odměnu.

Když Drago přijde do tábora, strhne se velký poprask. Nechá se okamžitě zavést na hrob své milované Vingerky a znovu přísahá, že ji pomstí. Poslední noc nemůže spát a v duchu se se všemi loučí, nevěří tomu, že by se mohl z takové výpravy vrátit živý.

Za několik dní se vydá celý regiment několika tisíc mužů na cestu. Draga a Chitra provázejí ještě jejich bratři, sestry a pár dalších Romů. Ženy mají koně a vozík se stanem a potravinami. Každý večer se utáboří trochu stranou od zbytku armády. Drago si jednou vezme u ohně slovo a slíbí, že zítra dá svou sestru Tinku svému příteli Chitrovi. A tak se další večer odbude skromná svatba. Přichází deštivé období a cesty začínají být blátivé. Když už jsou lidé i zvířata na pokraji vyčerpání, zastaví armáda na týden, aby všichni znovu nabrali sílu... Chitro se rozhodne dát na oplátku svou sestru Melinku Dragovu bratru Smovovi, a tak Romové chystají druhou svatbu. Doslechnou se o tom místní „chorachane“ (muslimští) Romové a pozvou je k sobě, aby oslavy mohly proběhnout, jak se sluší. Tkají koberce, pijí „kafe“ a kouří vodní dýmku, ale s Romy Dragova rodu mají mnoho společného. Ahmed (vůdce místních Romů) vystrojí mladé dvojici přepychovou svatbu. Melince věnuje nádherné šaty a velkou zlatou minci. Následné loučení je velice dojemné... Armáda se vydá opět na cestu. Přichází na nepřátelské území, a tak si večer velitel Virgil shromáždí své vojáky a chce je seznámit se situací. Náhle uslyší detonaci a uvidí plameny. Je to na místě, kde zůstaly ženy s dětmi. Rozběhnou se tam. Najdou podříznuté Rusy, ale ženy a děti nikde. Počkají do rána a část armády se je vydá hledat. Čerstvě ženatí Smovo a Chitro jsou zoufalí. Přijdou do vesnice, kde dostanou radu, kudy dál. Večer dojdou k jeskyni, před kterou sedí u ohně dva muži. Tvrdí, že jsou nomádi, Kyrgyzové, a že romské ženy a děti určitě unesli nějakí jiní nomádi, kteří je chtějí prodat na trhu s otroky. Smovo s Chitrem se pomalu chystají k odchodu, když uslyší rusky: „Do zbraně, jsme napadeni!“. „Kyrgyz“ se chystá zasřelit Draga a ten tak musí vystřelit jako první. Když vše ustane, je v řadách armády několik mrtvých a pár zraněných. Všichni se vydají prohledávat okolí, ale žádné nepřátelské mrtvoly nenajdou. Museli si je odvléct s sebou... Chitro se přihlásí jako dobrovolník, že se vrátí ke zbytku armády pro posily. Drago je velice neklidný, protože zabil člověka. Vydá se zpět k jeskyni, ale ti dva mrtví už tam nejsou... Jde se podívat dovnitř jeskyně, jestli je třeba jen nezranil a neleží tam. Nikde nic, jen mrtvé zvíře z lovu. Dojde k loži s měkkou trávou, chce se mu strašně spát...

Když se probudí, spatří ženskou postavu. Myslí si nejdřív, že je to zase Vingerka, ale ta žena se představí jako Melčo (Melcho), vezme ho za ruku a dovede ven, kde její matka chystá jídlo na ohni. Jsou to také Romové chorachane. Vyprávějí mu, že spal několik dní a stále opakoval „Vingerka“. Také se dozví, že je to už tři dny, co armáda i s posilami odešla. Drago chce jít honem za ní. Je ale ještě strašně slabý. Šerkano (Sherkano), otec Melčo, mu nabídne horkou koupel a pohoštění a poté mu dá svou dceru za ženu, aby ho doprovázela a pomáhala mu na cestě. Drago ji nejdřív nechce, protože je špinavá a páchne, ale když vyleze z lázně, oděná v nových šatech, zalíbí se mu. Po cestě mu pak vysvětlí, že tak špinavá chodila schválně, aby ji otec neprovdal už dávno jako její sestry.

V armádě Draga zatím všichni hledají a Virgil vyhrožuje, že ho prohlásí za dezertéra. O to větší je jejich překvapení, když k nim v noci do tábora přijde Romka – Melčo a říká, že Drago leží nemocný v nedaleké vesnici a potřebuje pomoc. Dovedou Draga do tábora, kde ho vojenský lékař vyléčí. Ostatní mu vyprávějí, že zatímco byl pryč, pobili nepřátele, hlavně jejich velitele, takže se teď mohou vrátit zpět do Ruska. Chtěli by ale zůstat a najít své ženy a děti. Když se Drago trochu zotaví, žádá po něm Virgil vysvětlení. Virgil vysvětlení přijme, ale musel o něm podat raport Dimitriovi a ten teď Draga chce vidět...

Když k němu Drago přijde, celý se chvěje. Teď, když má konečně příležitost pomstít svou ženu a syna, nemůže, protože by tím ohrozil všechny své blízké. Dimitri mu nabídne, ať se posadí, a po chvíli mu řekne, že ví, kdo je a že to, co se kdysi stalo, byla nešťastná náhoda. Jako odškodné dá Dragovi listinu, kterou osvobozuje celý jeho rod. Ať odejdou z jeho držav a nikdy se nevrací... Drago vyloží přátelům, co se stalo. Přesvědčí je, aby přestali s marným pátráním po svých rodinách, protože sami nemají v nepřátelské zemi stejně šanci.

Vydají se tedy na únavnou a nebezpečnou cestu domů. Naštěstí mají Melčino věno a když i to dojde, usadí se na nějakou chvíli v městečku, kde se předtím seznámili s Ahmedem a jeho rodem, aby vydělali trochu peněz. Ahmed a jeho rod jsou tam stále a tak je znovu pozvou k sobě, vypočlechnou si jejich vyprávění o všech peripetiích. Když Chitro skončí své barvitě vyprávění, nechá Ahmed zavolat břišní tanečnice, aby se trochu rozveselili. Tanečnice začnou tančit, a Ahmed nabídne mužům, ať si vyberou kteroukoliv z nich, že jim ji dá za ženu. Nic netušící Romové to odmítají, až do chvíle než si Tinka s Milenkou sundají závoje... Smovo s Chitrem jsou nejšťastnější pod sluncem. Ahmed jim vylíčí, jak se dozvěděli, že se nepřátelé chystají přepadnout jejich armádu, a rychle odvedli jejich ženy a děti do bezpečí, protože ostatní už nestačili varovat. A tak se nakonec všichni šťastně shledají.

EPILOG:

Drago přijde do tunelu, kam kdysi utekl s Vingerkou, a rekapituluje svůj život s ní i bez ní. Vypráví jí, jak se vplížil do zámku a unesl prince Dimitriovi jeho malého spícího syna. Slíbí jí, že ho vychová v nenávisti vůči všem lidem podobným Dimitriovi.

Dimitri shromáždí své blízké a vypráví jim, jak kdysi jeho ženě, krásné princezně, kterou mu otec přivezl z Orientu, zemřel první syn. Žena začala v zoufalství bláznit, a tak šel princ Dimitri do kláštera vyhledat Šukara, malého romského chlapce, kterému zabil matku, a dal ho své ženě jako náhradu. Ta uvěřila, že je to její vlastní syn.

Drago tedy unesl vlastního syna a Dimitri nechce, aby se to někdy dozvěděl! Dimitri sám chce odejít do kláštera a kát se až do konce svých dnů. Rozdělí svůj majetek a vysloví poslední přání: „Nechte cikány na pokoji.“

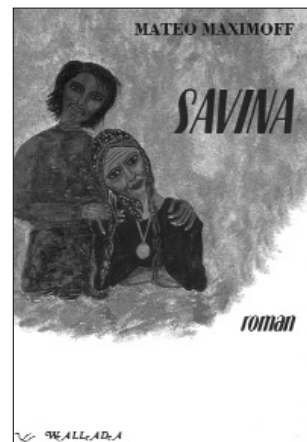
Tímto neočekávaným závěrem končí celá kniha a vzbuzuje tak v čtenáři pocit, že příběh vlastně neskončil. Autor tím velice umně zanechává obrazy a otázky, které se ještě dlouho vracejí...

Barbora Šebová

Matéo Maximoff

Savina

Wallada 1957, 1986, Francie, 226 s.

Román „Savina“ je napínavý a děsivý příběh o lásce a pomstě, o lidské hrdosti a spravedlnosti. O tvrdém životě kočovných Romů. Dominují mu kontrastní portréty tři žen: Kali (černá nebo též indická bohyně), tvrdá ale spravedlivá mstitelka, nesoucí statečně svou hanbu, Šero (Scheró) je hodná a bezelstná, ale naivní, a Savina, komplikovaná osobnost, která nemůže unést svou urážku. Román se čte doslova jedním dechem a skýtá mnohá překvapení.

Je rok 1900 a v hostinci na předměstí Moskvy Romové oslavují konec zimy. Mezi nimi také Klebari a Vasilja, dva nejlepší přátelé a jejich těhotné ženy Avlunia a Ordanka, které se drží stranou u ostatních žen. K ránu Klebari Vasiljovi navrhne, aby spolu zasnoubili děti, které se jim mají narodit. Vasilja dlouho odporuje – vždyť ani nevědí, jaké děti se jim narodí, ale Klebari ho přesvědčuje, že tak ještě stvrdí své přátelství. A tak uzavřou přísahu.

Uplyne sedmáct let, končí první světová válka a z Klebariho se zatím stal opilec. Nedokázal unést smrt své ženy po porodu jejich poslední dcery Kali. Z jeho syna lky se zase stává postrach všech rodičů mladých dívek. Každý večer hrává na kytaru a málokterá mu dokáže odolat.

Po skončení války už Romové nemohou vystupovat v kabaretech, a tak obnovují stará řemesla – kotlářství, cínování, svářečství, obchodování s koňmi...

Ika je téměř každých čtrnáct dní předvoláván před Kris (romský soud), ale protože je jeho otec opilec a jsou chudí, nemohou zaplatit žádnou pokutu. Klebari se tedy rozhodne, že je potřeba syna oženit, aby se usadil. Savina, lková nevěsta, která a s nevolí pozoruje, jak se kolem něj všechny točí, je šťastná. Vasiljovi se ale příliš nechce dát svou dceru synovi opilce. Vyžaduje tedy po Klebarim, ať uspořádá shromáždění (doufá, že na to nebude mít), a že záležitost projednají přede všemi. Klebari dva týdny nepije a když našetří nějaké peníze, pošle Kali, aby sezvala třicet nejvýznamnějších mužů do Vasiljova stanu. Přinese láhev vodky a na ohni dá uvařit dvě slepice.

Čukuro (Tchoukouro), Klebariho mluvčí, nejdřív nechá oba muže popsat noc, kdy uzavřeli přísahu. Poté začínou vyjednávat. Vasilja znovu opakuje, že se mu nechce dát svou dceru rodině opilce, která nic nemá. Navíc jsou podle něj obě Klebariho děti, Ika i Kali, dost povětrné (Kali totiž unesl gádžo, aby se za čtrnáct dní vrátila těhotná, čímž vrhla velkou hanbu na celou rodinu; když se dítě narodilo, odložila je v lese). Iku, který mezitím přijde na shromáždění mužů, Vasiljovo odmítnutí silně urazí. Řekne, že Savinu stejně nechce, protože je ošklivá, drsná a autoritativní. Jednou dokonce vešla do stanu, kde hrál, což by jako „nevěsta“ neměla. Celé jednání končí tím, že Čukuro vyplatí Klebarimu 50 zla-

tých, které původně požadoval za svou dceru Vasilja, a zruší tak jejich přísahu. Vasilja mu je musí do druhého dne vrátit. Čukuro také Klebarimu řekne, že by mu dal za snachu klidně vlastní dceru, kdyby nebyl vázán přísahou. Klebari je nejdřív velice uražen a při odchodu z jednání rozbije přinesenou láhev vodky, ale na Čukurova slova nezapomene. Využije příležitosti a uspořádá velké shromáždění. Čukuro musí dodržet slovo, a tak souhlasí se sňatkem své dcery Šery s Ikou. Je dokonce ochoten mu ji dát zadarmo, s podmínkou, že oslavy jejich svatby budou trvat tři dny, protože jsou mladí... Také si nepřejí, aby se jich zúčastnil Vasilja se svou rodinou. Představa, že se budou ostatní bavit za jeho peníze, Vasilju rozlíti.

Druhý den nastane v táboře obrovský rozruch. Klebari dal přivést deset živých prasat, jednoho berana a padesát slepic. Také čtvrtinu býka. Mladí lidé v čele s Ikou sehnali hudebníky, aby oni sami mohli pít, tančit a zpívat. Dívky nakoupily ve vesnici květiny a šátky. Kdo dostane šátek, je na konci povinen dát něco mladému páru... Ika i Šero jsou šťastní – Ikovi se Šero líbila ze všech mladých dívek nejvíc a Šero už dlouho doufala, že Klebari zruší zasnoubení syna se Savinou. To ještě netuší, že Savina myslí tak vážně svou

větu, kterou jí jednou zašeptala do ucha: „Já nejsem z těch, co zapomínají křivdy!“...

Třetí den oslav přijde úplně opilý Vasilja se svými syny. Čukuro jej přesto přijme, ale Vasilja vylije nabídnuté víno, že chce lepší, když je to za jeho peníze... Pak strhne někomu „dikhlo“ (šátek) a křičí, že on by měl mít nejlepší, protože dal nejvíc. Ika ho vyzve k souboji a vyprovokuje i jeho bratry a syna. Nakonec je ženy musí polít vodou a odvést, aby se nezabil. Jeden ze starších prohlásí, že by si to na Klebariho místě nenechal líbit, a že by měl po Vasiljovi chtít náhradu za zmařenou svatbu. 40 zlatých za šátky a 40 zlatých, které do svatby zatím vložil. Jdou tedy za Vasiljou pro pokutu. Ten i s kumpány spí, a když ho probudí, nic si nepamatuje. Jeho žena radši rychle doběhne pro pokutu, aby nedošlo k dalšímu násilí.

Čangara (Tchangara) ji převezme a doporučí Vasiljovi, aby se i s rodinou raději odpojil od skupiny, rok až dva cestoval sám a vrátil se, až se bude umět chovat. Savina, třesouc se zlostí, vše zpovzdálí sleduje, a své matce řekne: „I kdybych měla žít sto let, pomstím čest naší rodiny.“

Šero se přestěhovala do Klebariho stanu. Mají s Ikou svou část oddělenou závěsem. Ika pomalu zapomíná na nebezpečí, kterého se obával od Vasilji a Saviny, dozvěděl se, že jsou v cizině... Nějakou dobu žili dobře, ale pak Klebari začal znovu pít, terorizuje celou rodinu a ze všech nejvíc svou snachu Šero. Ta už to nemůže vydržet a jednoho dne požádá Iku, aby se odstěhovali. On jí ale řekne, že i přesto, že ji miluje, nemůže opustit svého otce. Leda, že by čekala dítě... Jenomže Šero nemůže otěhotnět, a to ji velmi trápí.

Ráno přijde do stanu Čukuro a Ika se lekne, že si přišel vzít Šero zpátky k sobě, na což má jako otec právo. On ale přišel, aby oznámil své rozhodnutí vydat se na západ, když už je po válce.

Putují jeden rok. Ika je na všechno sám (Klebari už je vlivem alkoholu úplně neschopný), i když Šero s Kali mu pomáhají, jak to jen jde. Přijde zima a první mrtví. Nejdřív upadnou jejich vozu dvě kola, a když pojde i kůň, Ika se zapřáhne sám. Když zima skončí a Ika vyhraje svůj souboj s přírodou, dostane od členů rodu dva koně a vůz jako odměnu za statečnost a poděkování, že všem dodal odvahy...

Romové dorazí do Francie a po dvou letech se opět setkávají s Vasiljovou rodinou. Ta mezitím zbohatla ve Švédsku. Čukuro uspořádá „pativ“ (oslavu na počest setkání). Savina krásně tančí. Klebari slíbil, že se neopije. Dané slovo však nedodrží a nutí Iku, aby mu hrál a Šero, aby s ním tančila. Když už je na ni příliš drsný, odvede ho Ika ze stanu. Vasilja protestuje, že Ika kazí večírek, ale on mu odpoví, že když kdysi účast na slavnosti nedovolil opilému Vasiljovi, nemůže to dovolit ani vlastnímu otci... Šero, zoufalá, zesměšněná před Savinou i ostatními, odchází. Kam má jít? Koho prosit o pomoc a o ochranu? Jde, až dojde do lesa. Tam se opře o strom a dá průchod slzám. Začne jí být brzy zima. Vrátit se? Ale to by musela znovu snášet všechna přikoří. Najednou jí někdo poklepe na rameno: Savina! „Co tu děláš?“, ptá se vyděšeně Šero. „Viděla jsem tě běžet pryč, asi se ti něco stalo, tak jsem ti přišla na pomoc.“ Šero přemýšlí. Má se jí svěřit? Savině? Ještě nikdy si nikomu nestěžovala. Nemiluje Savina ještě jejího muže a není to léčka? To je jedno, stejně jí nemůže nikdo pomoci... „Vím, že tvé trápení nepochází od lky, ale od Klebariho“, povídá jí Savina. „Já na tvém místě bych ho už dávno zabila...“

„No jestli je tohle tvá pomoc,“ odpoví Šero, „tak to pěkně děkuju. Copak by mě pak Ika ještě mohl milovat? Tisíckrát radši budu Klebariho obětí než vražedkyní.“

„Nemusíš ho zabít, stačí ho zbavit pití,“ na to Savina. „Věř mi, já znám recept.“

„Jak můžu vědět, že ho nechceš otrávit?“

„Sama to před tebou ochutnám. Po tom incidentu před dvěma lety moje matka udělala tohle s mým otcem.“

„Proč mi chceš vůbec pomáhat?“

„Abych odčinila staré zlo.“

Šero usoudí, že je tohle její poslední naděje, a přijímá nabídnutou pomoc. Po týdnu Klebari nepije. Všichni vědí, že to není jen tak, ale protože jsou spokojení, nepátrají po příčině. Díky výsledku kouzelného lektvaru získá Šero k Savině důvěru. Ika je tím znepokojen a rozhodne se, že bude ve střehu, ale neví, že za zázračné Klebariho uzdravení může právě Savina. Jeho vztah se Šero je stále stejně něžný, jen ho mrzí, že Šero nemůže otěhotnět...

Romové putují od vesnice k vesnici, vždy se zastaví na pár dní, vydělají nějaké peníze a pokračují dál. Když se zrovna nepracuje, jezdí muži se staršími chlapci k řece a na pastvu. Často toho využívají i k projížďce. Jednou Ika spatří v lese siluetu. Je to Savina a dává mu znamení, aby jel k ní.

„Co mi chceš?“ ptá se Ika.

„Vděčíš mi za to, že Klebari nepije a já chci svou odměnu.“

Ika se zděsí: „A jakou?“

„Tebe!!!“ křičí Savina.

„Zbláznila ses? Já svou ženu nikdy neopustím.“

„To ani nechci, chci být jen tvou milenkou, za chvíli se totiž budu sama vdávat.“

„Když jsem byl mladý, poznal jsem hodně dívek, ale žádná nebyla taková ‚kurva‘¹ jako ty!“

„To je tvoje poslední slovo?“ ptá se Savina, „tak to se ještě uvidí...!“

Savině plán nevyšel, a tak se honem rozeběhne k Šero. Musí tam být dřív než Ika. Najde ji ve stanu a řekne jí,

¹ Termín běžně používaný pro nevhodně se chovající dívky.

že zaslechla, že ji chce Ika opustit, jestli neotěhotní. Ale že jí může pomoci. Vypije před ní trochu lektvaru, aby jí předvedla, že není jedovatý, a Šero ho dopije. Když poté Šero otěhotní, získá Savina její absolutní důvěru.

Při jedné z večerních sešlostí začne Savina najednou křičet: „Šero znečistila Klebariho. Vařila maso v hrnci, kde pere své věci!“ Nic horšího si nemohla vymyslet. Všichni se jdou zeptat Šero. Ta je zdrcená. Tvrdí, že nic takového neudělala. Ika se jí zastává. Ovšem nejnešťastnější je samotný Klebari. Záležitost je třeba řešit soudem – krisem. Čangara – představitel jediné nezajímavé rodiny – rozhodne, že na takový kris je potřeba víc lidí – až se za půl roku setkají s ostatními rody, bude se konat. Do té doby jako by byli všichni nečistí a musí být pospolu. Čas se vleče a Klebari je úplně zoufalý, i když ho chodí všichni navštěvovat a stolují s ním. Nikdy nezažil nic horšího, než takovou nejistotu. Savina mezitím panuje ve svém stanu a raději nechodí moc ven – bojí se Kali. Jednou jdou ženy do lesa a najdou tam mrtvého Klebariho s prázdnou lahví od kyseliny, kterou používal na zpracování kůže. Teď padá všechna starost o rodinu na Iku, který už má velmi chatrné zdraví a je téměř zlomen. Rozhodne se ale, že se ještě musí pomstít tomu, kdo všechno tohle zlo páchá. V tom jej podporuje Čukuro a navíc mu říká, že se musí pomstít, ať to stojí hlavu kohokoliv. Kali si jednoho dne počká na Savinu v lese a vyprovokuje ji k bitce. Když si myslí, že je mrtvá, odvede se do tábora. Najednou se ale ozve křik. Savina rvačku přežila, ale časem oslepne na jedno oko, a po těle jí zůstane mnoho jizev. Nikdo Kali před soud nežene, protože všichni uznávají její právo na pomstu.

Přijde jaro. Začínají se sjíždět vozy, až je Romů téměř sto. Jednoho dne přijede i Falka, uznávaný celou kalderašskou společností jako spravedlivý. Říká, že se na cestě doslechl od Romů o konání velkého krisu a nabídne svou účast. Všichni rádi souhlasí, protože z jeho projevu je vidět, že je to moudrý muž, a navíc je nestranný, takže snad rozhodne správně. Nejdřív nechá Vasilju tři hodiny vyprávět, potom si jde vyslechnout Iku, Šero a Savinu. Ikovi a Savině přikáže se postit, Šero, protože je těhotná, smí jíst. Savina vidí, že je Falka zkušený a začíná dostávat strach...

Druhý den se koná kris. Falka nejdřív vyslechne Šero. Pak sama od sebe předstoupí Savina (nemusí dostat svolení, protože je svobodná). Falka jí nařídí, aby složila přísahu, a uvidí se, jestli se do tří dnů něco stane. Savina se pokouší promluvit, ale najednou je celé její tělo paralyzováno něčím silnějším, a nakonec se dozná. Když Falka uklidní rozvášněný dav, předstoupí Vasilja, veřejně svou dceru zavrhně a žádá, aby ji směl sám zabít. Infanticida je však příliš vážný zločin, a tak Falka vyzve Iku, aby Savinu potrestal on. Ten ji nejprve vyzve, aby vše vylíčila a zeptá se jí proč... Pak k ní přistoupí, řekne jí, že smrt by pro ni byla příliš snadná, a vypíchne jí zbývající oko. Savina začne křičet a všechny proklíná. Falka poté poručí přinést vědro a vykoná rituál, kterým Iku i ostatní očistí. Potom uspořádá velkou „paťiv“.

Ika je ale čím dál tím slabší, i když se snaží nedat to najevo. Rozhodne se skupinu s Kali a Šero opustit, aby ostatní Romové neviděli jeho bídu a utrpení. A tak putují sami. Kali dokáže každý den zajistit láhev mléka pro dítě a seno pro hříbě. Prodává krajky, plete košíky, hádá z ruky... Ika s Šero se pořád hádají, vznášejí se nad nimi duch Saviny... Až když jim jednou Kali rázně vynadá, dohodnou se, že už ji nenechají nad sebou vládnout.

Savina se zatím začíná uzavírat do sebe a kát se. Naučí se výborně orientovat i bez zraku a snaží se pomáhat, jak jen může. Jednou cítí, že se všichni vzdálili a šeptají si. Ráno se ptá matky: „Kdy Ika zemřel?“ A matka jí odpoví,

2 Dodržovat pravidla rituální čistoty je jeden z nejpřísnějších zákonů v tradičním romském společenství. U některých subetnických skupin, mezi které patří i Kalderaši, se překročení tohoto zákona trestá i vyloučením ze skupiny. Pravidla rituální čistoty jsou velice přísně vymezená. Mimo jiné mezi ně patří i zákaz užívat stejnou nádobu na vaření i praní. Ale nejen to – v jedné nádobě není dovoleno prát mužské a ženské prádlo, protože veškeré ženské oblečení, a zejména sukně, je ze všeho nejvíce znečišťující (« marimé »).

že včera... Savina jde do lesa, opře se o strom. Najednou uslyší nějaký hlas. Zeptá se kdo to je, ale hlas mlčí. Vráť se do tábora a ptá se matky, kdo u nich dnes byl. „Nikdo, zrovna jsem tě šla hledat, protože odjíždíme.“ Savina tedy nasedne do vozu a svěřuje se matce, že asi začíná bláznit. Ta říká, že ne, když si to uvědomuje. Rozjedou se a najednou zase hlas. Chce křičet, ale nejde to. Polévá jí studený pot, myslí si, že umírá, upadá do bezvědomí... Když se probudí, jde se najíst. Vráť se do stanu a znovu k ní přijde známý hlas. Tentokrát k ní promlouvá. Říká jí, že ji miluje a chce, aby se stala jeho milenkou.

„Ale kdo jsi? Jsem ošklivá a slepá.“

„Něco jako čaroděj.“

Savina odmítá, ale neznámý ji paralyzuje. Jeho vůle je silnější. Tak to trvá tři měsíce. Savina se diví, že o jejich vztahu nikdo neví. Jednou se rozhodne říct vše svojí matce, ale ústa jí vypoví službu. Když zjistí, že je těhotná, je velice šťastná.

„Teď si mě bude muset vzít. Už zítra možná budu jeho ‚romňi‘,“ čeká netrpělivě na milence. Konečně přišel a říká: „Dnes jsem s tebou naposled.“

„Ale jak to? Vždyť jsi mi slíbil...“

„Nic jsem neslíbil. Copak myslíš, že jsem živý? Copak živý může dělat takové věci?“

Mrtvý! Duch mrtvého lky!

„Musel jsem naplnit přísahu našich otců, aby měla má duše klid. Nyní mohu odejít.“

„Proklínám tě! Konečně tě poznávám...! Ale zároveň ti jsem i vděčná, konečně vím, co musím udělat. Nedaleko odtud je řeka. Bude to vypadat jako nehoda...“

Savina se zvedla, oblékla, sešla po schůdkách a došla k řece. Pomalu se do ní nořila a přitom si opakovala: „Odvalu...!“

Barbora Šebová

Matéo Maximoff

La poupée de Maméliga – Le livre de la peur

Panenka Mameligy – Kniha strachu (Kniha hrůzy)

Concordia, Champigny-sur-Marne, 1986, 193 s.

Redaktor romistické revue *Études Tsiganes* Jean Pierre Chevalier v předmluvě ke knize Matéo Maximoffa píše: „Romové si pomalu sedají k samovaru. Ženy připravují čaj. Vartují u mrtvého, mají spoustu času ... Gadžo, Ne-rom, je výjimečně přizván k poslechu strašidelných historek.“ Tak nějak si můžeme představit atmosféru, v níž se obvykle vyprávějí strašidelné historky o mulech a lidech, příběhy o ďáblovi nebo – jak jej kalderaští Romové nazývají – o „chytrákovi“.

Kniha *Panenka Mameligy* (*La poupée de Maméliga*), nazvaná podle stejnojmenné povídky, vyšla ve Francii v roce 1986. Matéo Maximoff se v ní chce podělit o bohatství romské slovesnosti, zaznamenává příběhy, jež se tradičně vyprávějí při vartování tak, jak je on sám mnohokrát slyšel, a doplňuje je pro čtenáře vysvětlujícím komentářem. V něm mimo jiné uvádí: „Romové, všichni Romové, vyprávějí mnoho příběhů, v nichž mrtví jednají jako živí.(...) Všichni dobře vědí, že si vypravěči historky vymysleli a jak je předávali dál, přikrášlili je k nepoznání. Shodneme se však, že jsou to příběhy tak krásné a záhadné, že by byl nesmírný hřích nechat si je pro sebe. Protože nemáme knihovny, bylo třeba zaznamenat alespoň některé z nich, a to se, doufáme, povedlo“ (str 66). O kousek dál ještě dodává: „Když zemře Rom, je to jakoby se ztratila celá knihovna“ (74). A v tomto ohledu má jistě pravdu.

V úvodu knihy najdeme kapitolu nazvanou „O našem původu“ (Sur l'origine de ma race), v níž se autor pokouší stručně zrekonstruovat historii Romů. Sám však uvádí, že zde shrnuje pouze poznatky, které se „někde dočetl“ a „neví, co je na nich pravdy“. Zmiňuje zde různé teorie o původu Romů, neuvádí však jejich autory, ani přesná data, a proto je třeba nepovažovat úvodní kapitolu za historickou studii. O tu totiž v knize nejde.

Cyklus šestnácti příběhů otevírá povídka „Tikla a Ďábel“ a uzavírá ji povídka „Léčitel Tikla“. V obou případech se setkáváme s Romem, jenž díky své mazanosti a vychytralosti v tom nejlepším slova smyslu dokáže vyhrát nad Ďáblem, přičemž námět a zčásti i forma obou příběhů se od ostatních liší. Vycházejí nejen z romské, ale zřejmě obecně z evropské lidové slovesnosti. Objeví se zde motivy, které známe z „českých“ pohádek „O hloupém Honzovi“. „Léčitel Tikla“ nám nápadně připomene pohádku v Čechách známou především pod názvem „Dařbuján a Pandrhola“ s tím rozdílem, že v roli hlavního hrdiny zde vystupuje mazaný Rom Tikla.

Zbývající strašidelné historky odrážejí tajemné stránky života Romů. V mnohých z nich se setkáme s duchy zesnulých, *muly*. Mulové ožívají, vrací se mezi živé v lidské či zvířecí podobě, přicházejí strašit hrdiny příběhů, škodí

jim a události často nabírají tragický spád. Autor ve svých povídkách zachycuje i specifika každodenního života kalderašských Romů, dozvídáme se mnohé o tradicích jako Pomana, o námluvách, o rodinném životě a morálním kódu této společnosti. Prostřednictvím autora k nám promlouvají různí vypravěči, snaží se nás zaujmout svým vyprávěním, někdy přinášejí morální ponaučení a my, čtenáři, se na malou chvíli skutečně ocitáme na vartování společně s mnoha dalšími Romy.

Již jsme uvedli, že se v některých příbězích objevují motivy známé z české lidové slovesnosti nebo přesněji řečeno z lidové slovesnosti evropské. Příběh o mrtvém milenci zpracoval u nás například K. J. Erben v baladě „Svatební košile“. U Maximoffa je na něm založena povídka „Panenka Mameligy“, jejíž název nese celá kniha. Mameliga, asi patnáctiletá romská dívka, spatří ve městě na trhu mladíka, do něhož se okamžitě zamiluje. Mladý Rom k ní také cítí náklonnost a jako projev lásky jí věnuje krásnou panenku. Mají štěstí, jejich rodiče souhlasí se svatbou a děti zasnoubí. Rozhodnou však také, že se budou moci vzít až za rok. Mameliga však potají svému milému slíbí, že ho bude následovat kdykoliv předtím, a to i přes zákaz ze strany rodičů. Měsíce plynou a jednoho večera se Mamelize zdá, jakoby ji někdo volal. Před stanem je její milý na koni a Mameliga s ním šťastná odjíždí do nového domova. Cestou však zjišťuje, že něco není v pořádku, pomalu se blíží k hřbitovu, a tu Mameliga pochopí – není to její milý, je to *mulo*! Chce si ji vzít s sebou do hrobu! Mameliga mu postupně dává vše, co u sebe má, nakonec už jí zbývá jen její panenka a postupně mu do hrobu odevzdá i ji. Je tu však ještě poslední záchrana – hřbitovní kostel a Mameligu nakonec zachrání molitba a rozednění. Později se dozvídá, že její milý několik dní předtím zemřel.

Kniha Matéo Maximoffa je napsána velmi čtivým, jednoduchým jazykem a čtenářům poskytne nejen skvělou zábavu při čtení napínavých příběhů, ale seznámí ho i s mnoha reáliemi ze života kalderašských Romů. Romská lidová slovesnost se tak snad docela nevytratí, přestože ti, kdo ji šíří dál, jsou smrtelní.

Kateřina Urbanová

Matéo Maximoff

Ce monde qui n'est pas le mien – Routes et roulottes

(To není můj svět – Cesty a maringotky)

Concordia, Champigny-sur-Marne, 1992, 197 s.

Někdy na počátku 20.století, v asijské části Ruska na Sibiři, se kočovný kalderašský Rom Petruska se svou rodinou a s dalšími Romy na několik dní zastaví poblíž většího města, v němž se jako každé Velikonoce koná výroční trh. Romové zde prodají své výrobky a pokračují dál ve své dlouhé cestě. Takto nás Matéo Maximoff uvádí do děje příběhu, jehož základní motivy se tradují v jeho vlastním rodě.

Brzy vstupuje na scénu i hlavní postava románu. Ve sklepe opuštěného domu, daleko od ostatních Romů, porodí ovдовělá žena syna. Krátce po jeho příchodu na svět uslyší neznámé hlasy předpovídající chlapci život plný utrpení. Komu však patří? Jsou to Andělé Osudu, anebo záhadná, mytická postava – obávaná Mamijori, o níž se říká, že krade matkám novorozeňata? Prapodivné okolnosti po chlapcově narození pokračují: na matku s dítětem zaútočí vlci, chlapec náhle zmizí a žena upadá do mdlob. Šťastnou náhodou se malý hoch dostane do rukou mongolského lovce. Když se po roce opět koná výroční trh, vyhledá lovec kalderašské Romy a předá chlapce do péče Petruskovy rodiny. Ti ho s láskou přijmou za svého syna a v upomínce na vlka, který nad ním bděl, když ho našli, mu dají jméno Ruva.

Dobrodružství pokračuje: Ruva spokojeně vyrůstá mezi svými, až jednoho dne znovu záhadně zmizí. Tentokrát se ho ujmu pravoslavní mniši. V klášteře se mu dostane patřičného vzdělání a naučí se hrát na balalajku. Po čase se však Ruva opět setká se svou rodinou, putuje s ní dál, ožení se a má vlastní děti. I nadále na něj dopadají tvrdé rány osudu a my zpovzdálí sledujeme jeho cestu životem, jež je provázena nejen utrpením, ale i chvílemi štěstí, hudbou, hrou na balalajku, setkáváním s dalšími Romy a putováním s Manuši z Francie a jejich cirkusem... Ruva urazí dlouhou cestu, z Asie se dostane do evropské části Ruska, odtud do Francie, aby se nakonec nalodil na trajekt směřující do Spojeného království ...

Za vyprávěním zdánlivě prostého příběhu Ruvy a jeho rodiny se však skrývá mnohem více, než by se mohlo na první pohled zdát. Maximoff prokládá vyprávění úvahami o životě kalderašských Romů a v příběhu samotném pak staví jednotlivé situace tak, aby nás mohl lépe seznámit s jejich zvyky, tradicemi a mýty. Například z rozhovoru Petrusky s četníkem se dozvídáme, kdo je ona záhadná Mamijori: „ (...) Říkáme tak jedné staré ženě, která nikdy neexistovala, a my přesto věříme, že je zodpovědná za všechna naše neštěstí. Řekněme, že je to Osud, zlý osud. Vyprávíme o ní, když chceme postrašit rozpustilé děti. Nikdo tu Mamijori nikdy neviděl, a přece z ní máme všechni strach“ (str. 50). K Mamijori se autor vrací i později ve své úvaze: „Mamijori je v podstatě pouhá legenda o sta-

ré ženě, samozřejmě Romce. (...) potuluje se kolem romských tábořišť a šíří strach, hlavně mezi dětmi. Neposlušné děti s ní straší pouze otcové, matky nikdy. Mamijori si pro ně přijde a odnese je neznámo kam. Nikdo ji nikdy neviděl, a přesto každý řekne, že se s ní alespoň jednou v životě setkal. Když romský chlapec dospěje v muže, nezapomíná. Strach z neexistujícího stvoření je stejný, jako když byl malé dítě“ (str. 51).

Čtivou a napínavou formou nás autor seznamuje s hrdiny příběhu, jejichž prostřednictvím nahlížíme do každodenního života kočovných Romů. Dozvídáme se mnohé o postavení žen a mužů v romské rodině, pozorujeme zákulisí námluv, svateb a pohřbů. V konfliktních situacích se stáváme svědky tradičního romského soudu – krisu. Maximoff nechává v příběhu vyniknout rozdíly mezi různými skupinami Romů. Petruskova rodina se tak na své pouti setkává s chorachane (muslimskými) Romy nebo s Manuši z Francie.

V románu samozřejmě vystupují i jiní obyvatelé Asie a Evropy. Romové zde většinou komunikují s četníky či úředníky a setkávají se s různými nomádskými skupinami. Soužití Romů s gádži je v knize nastíněno spíše okrajově. Někde v pozadí příběhu se odehrává rusko–japonská válka, poté první světová válka i ruská revoluce. Romové se však do bojů nezaplétají, žijí vlastním životem. Zdá se, že stojí mimo tento svět. V jednom z konfliktů obhájí Petruskův syn postoj Romů (str. 67-68): „*Proč?*“ odpověděl Vorta. *„Nemáme zemi, půdu ani domy. Toto není náš svět. Žijeme mezi vámi, v téhle zemi i jinde, ale nejsme jedni z vás.“*

Příběh románu *To není můj svět* je velmi napínavý a čtivý, přesto je hlavní dějová linie chvílemi roztříštěná, a proto obsah knihy není snadné vyprávět. Osud jednotlivce, byť hlavní postavy, zde není tím nejdůležitějším. Hlavním přínosem díla je vytvoření obrazu života kalderašských Romů v konkrétní době na konkrétním místě. Jsou zde prezentovány postoje, názory a především hodnoty, jež naplňují životy Romů a pomáhají tak vytvářet jejich vlastní svět.

Kateřina Urbanová

Matéo Maximoff

Dites-le avec des pleurs (Plačte, až o tom budete mluvit)

Romainville-Paris 1989, 255 s.

Routes sans roulettes (Cesty bez maringotek)

Romainville-Paris 1993, 156 s.

„Již dlouho jsem si chtěl udělat čas na uspořádání svých vzpomínek. Ne snad proto, že bych je chtěl vydat, ale protože mě o to poprosila moje dcera Nouka.

Brzy mi bude šedesát sedm let a vím, že k sepsání vzpomínek už nebudu mít dost času.

Už jsem kdysi přemýšlel o tom, že se jednou ve svém vyprávění zaměřím pouze na sebe, a nechám stranou svoje předky. A přesto se mi zdá, že jejich historie je nekonečně zajímavější, než můj vlastní život. Ať tak či tak, přeci jen musím začít svým narozením...“¹

S odstupem čtyř let napsal Matéo Maximoff dvě autobiografické knihy, ve kterých značnou část vydělil tématu druhé světové války a životu Romů během ní. Zatímco v knize *Cesty bez maringotek* se zaměřuje čistě na osud svůj a té části své rodiny, která spolu s ním válku prožila v jihofrancouzské „volné zóně“ spadající pod správu vichistického režimu, kniha *Plačte, až o tom budete mluvit* je pojímána mnohem širěji: Kromě Maximoffových vlastních válečných vzpomínek, zpracovaných er-formou do románového příběhu, do knihy zakomponoval i několik příběhů dalších Romů (několik z nich jsou členy Maximoffova rodu), kteří v okamžiku vypuknutí války žili v Polsku, Belgii a ve francouzské „okupované zóně“ a jejichž osud tak nacistické bezpráví poznamenalo mnohem drastičtěji. Skloubením různých literárních postupů přecházejících od beletrie až po žurnalistiku se tak Maximoffovi v této knize podařilo vytvořit téměř panoramatický příběh odrážející různé dimenze „zapomenutého“ romského holocaustu, včetně poválečné snahy o jeho připomenutí a uznání.

Obě knihy mají v podtitulu označení „récit“ – vypravování. Jak již bylo naznačeno výše, *Plačte, až o tom budete mluvit* je vypravováním kolektivním, vlastní Maximoffův životní příběh, přestože je mu v knize vyhrazen největší prostor, je zde pouze jedním z kamínků (nedokončené) mozaiky. *Cesty bez maringotek* představují naopak osobní vypravování autora o něm samém a jeho životě od narození až do konce druhé světové války. Vzhledem k autobiografickému zaměření obou knih se v obou Maximoff nevyhnutelně dotýká i historie svého rodu, jak je nastíněno hned v citovaném úvodu.

¹ M.Maximoff, *Cesty bez maringotek*, str.9.

Název *Cesty bez maringotek* odkazuje také na Maximoffův předešlý román *Toto není můj svět – Cesty a maringotky* (1992). Kniha *Cesty bez maringotek* tak může představovat jakési pokračování tohoto předchozího románu, a to především ve dvou směrech. Zatímco v románu *Toto není můj svět* čerpá Maximoff z rodové historie své rodiny po otci, přepracovává rodovou historku v novelistickou fikci, v románu *Cesty bez maringotek* se zabírá historií mnohem bližší, jak časově, tak i osobně. Druhým pojítkem mezi oběma romány je autorův přístup k zpracovávanému materiálu a především pak postoj směrem k předpokládaným čtenářům – v knize Maximoff často zevrubně popisuje a vysvětluje zvyky, historii a postoje postav, které ve svém románu líčí, ve snaze přiblížit co nejvíce svět kalderašských Romů a Manušů nezasvěcenému čtenáři.

| Pamětní tabule na bráně internačního tábora pro „cikány“ v Montreuil-Bellay | Foto archiv Matéo Maximoffa |

S ohledem na fakt, že obě knihy z větší části pojednávají o stejném tématu – o životě Matéa Maximoffa od dětství až do roku 1944, kdy se vrátil se svou rodinou do osvobozené Paříže – a doplňují se i v informacích, které se týkají historie Maximoffova rodu, je možné stěžejní děj obou knih shrnout dohromady.

O svém pradědečkovi z otcovy strany Matéo Maximoff vypráví, že žil v Rumunsku, odkud po zrušení otroctví odešel do Ruska. Tam se se svou „kumpanií“ živil jako kotlář a cestoval po celém Rusku, stejně jako zbytek jeho rodu. Celá rodina se jednou za rok, v zimě, scházela ve Vladikavkaze. Ke konci devatenáctého století začali kalderaští Romové postupně opouštět Rusko a odcházet na západ. Kolem roku 1910 odešel z Ruska také Matéův dědeček. Rodina žila nějaký čas v Německu, později se přestěhovala do Paříže a odtud do Anglie. Z Anglie však byli v roce 1913 vyhoštěni zpět a přesunuli se do Španělska. Tam se tehdy šestadvacetiletý otec Matéo Maximoffa seznámil se svou druhou ženou, Elizabethou Steisovou, matkou Matéo Maximoffa. Pocházela z rodu Manušů, který provozoval cirkus v místě, kde náhodou tábořil i rod Matéova otce.

To, jak se seznámil můj otec s mojí maminkou, je dost zábavné. Alespoň já si to myslím. (...) Můj otec, jak si vzpomínáte, byl kalderašský Rom, ale moje maminka byla Manuška. Podle zvyku kalderašských Romů se musí dívka, kterou jste si rozhodli vzít, požádat o ruku. Můj dědeček a babička se tedy vypravili na návštěvu za otcem Steisem.²

Po několika skleničkách si vzal Yono slovo a promluvil tak, jako by se obracel na Romy:

„Poslyš, můj bratře! Můj syn, Lolía, kterého znáš, mě poprosil, abych tě za něj požádal o ruku tvojí dcery Eli-sy. Řekni mi svou cenu; jsem bohatý, můžu ji zaplatit!“

Nikolas ještě nestačil ani otevřít pusu a Mimi, která byla nedaleko, vykřikla:

² M.Maximoff, *Cesty bez maringotek*, str.16.

„Moje dcera není žádná kráva na prodej!“

„To je v pořádku, ženo,“ zarazil ji Nicolas. „Madaří³ už mají takový zvyk kupovat si ženy, jako otroky na trhu.“

Potom se obrátil k Yonovi:

„Bratře – jak mě oslovuješ – kdybych neznal Vaše zvyky, hluboce bys mě byl urazil. Pro nás, Manuše, je tohle záležitost mladých. Jestli se můj holce líbí tvůj syn a odejdou spolu, je to jenom jejich věc. Pro nás, staré, je hanba o takových věcech mluvit. Jezme a pijme, zbytek se mě netýká.“⁴

Matéův otec nakonec svou budoucí ženu opravdu unesl, odešli pryč a když se vrátili Elisiným rodičům ukázat jim jejich vnuka, malého Matéo Maximoffa, byl mu už rok.

Podle papírů jsem se narodil 17. ledna 1917 v Barceloně, ve Španělsku. Ale vím, že to tak úplně není. Vzpomínám si, jak – když mi bylo dvanáct – šel se mnou můj strýček Mouto (Jean Maximoff) na pařížskou prefekturu, aby mi vystavili moji první kočovnickou legitimaci.⁵ Neměl jsem rodný list, protože mě rodiče po narození nenahlásili na radnici, (...) jen list křestní. Úředníci na prefektuře si přečetli slovo „juli“, což znamená červenec, ale protože neuměli španělsky, přeložili to jako leden. Další čísla na papíře se dala těžko rozluštit, a proto nebylo jasné, zda tam stálo 7 nebo 17. A tak si prostě vybrali. Od toho dne všechny moje osobní dokumenty tvrdí, že jsem se narodil 17. ledna 1917. Ne přímo v Barceloně, ale v Barrio Chino, v barcelonské čínské čtvrti. Nemohu to nijak potvrdit.⁶

V roce 1921 celá rodina odešla ze Španělska do Francie, která se právě vzpamatovávala z první světové války. Pro romské kotláře bylo všude mnoho práce. Z Lolji, Matéova otce, se stala hlava velké a významné romské kumpanie. Muži se živili kotlářskou prací, cínováním a čištěním a spravováním věcí z mědi, železa a hliníku, ženy chodily hádat z ruky. Cestovali z místa na místo, už ne na vozech tažených koňmi, ale vlakem. Maximoff vzpomíná, že si někdy Romové zarezervovali celý vagón pro sebe, „aby měli ve vlaku klid a nerušili ani ostatní cestující.“ V roce 1925 se nachází celá rodová kumpanie v Belgii nedaleko Bruselu, kde zemřela Matéova matka při porodu. Jejího ducha odháněla Matéova babička a jedna z tetiček z otcovy strany ještě několik nocí od stanu, kde čerstvě osiřelé děti spaly. Zemřelá matka si je chtěla odnést. Z Belgie se po několika letech rodina vrátila do Francie, kde roku 1931 zemřel Matéovi i jeho otec. Matéo se tak stal hlavou a živitelem svých čtyř mladších sourozenců. O sirotky se však samozřejmě starala celá širší rodina. Matéo chodil se svými strýci pracovat – čistil kotle, hrnce a nádrže na vodu, s bratranci pocínovával a spravoval drobné předměty, chodil po pekárnách a čistil ve sklepích přes noc kyselinami hnětače. Celý rod žil na předměstí Paříže, v tzv. zóně mezi Paříží a jejími příměstskými částmi, u Porte de Pantin a později u Porte d'Ivry a Porte de Clignancourt.

Ten, kdo v zóně nikdy nežil, netuší nic o této říši chudých. Před druhou světovou válkou mělo každé velké město svoji zónu, mezi městskými čtvrtěmi a nejbližším předměstím ... V podstatě to byla především říše Romů. Jedna z nejdůležitějších zón v celé Evropě byla ta, která se nacházela v prstenci okolo Paříže. Zóna měla své ulice, pa-

³ Apelativum, které se mezi Manuši používá pro označení kalderašských Romů.

⁴ M.Maximoff, *Plačte, až o tom budete mluvit*, str.18.

⁵ *Carte de nomade*. Viz článek K.Klíčové v tomto čísle.

⁶ M.Maximoff, *Cesty bez maringotek*, str.9

sáže a kavárny, kde se v sobotu večer tancovalo... V zóně bylo v podstatě všechno, i kino, protože sem pravidelně zajížděli se svým pojízdným kinem Manušové, a promítali v zóně v kavárnách filmy, večer za jeden frank. ... Nejdůležitější byla ta část zóny, které se říkalo „de Clignancourt“. Nacházela se u brány Saint-Ouen, tam, kde je teď bleší trh, a byla asi dva až tři kilometry široká. Měla svoji hlavní ulici, des Rosieres, a svoje místo, kde si všichni dávali schůzky, kavárnu „U Malika“. Na trhu, který tam fungoval už tehdy, během dnů, kdy se prodávalo, od soboty do pondělí, bylo neskutečně rušno. Prodávalo a kupovalo se tu všechno, nejčastěji pokoutně načerno, tedy především u Romů, kteří celý zbytek týdne vyráběli svoje drobné měděné věci. Policie, když tudy procházela, nad těmihle černými obchody zavírala oči. Věděla, že ti, kteří si na živobytí vydělávají tímhle způsobem, alespoň nepůjdou krást. Protože zóna byla také především královstvím zlodějů. Romky si tu vydělávaly věštěním budoucnosti. ... Zóna už neexistuje. Ale Romky tam najdete pořád.⁷

Během času se Matéo Maximoff poprvé oženil za kalderašskou Romku Moraiku, jeho mladší sestra Nina se výměnou provdala za Moraicina bratra. Jak Matéo Maximoff upozorňuje, takové výměny jsou u kalderašských Romů zvykem – pokud rodina nemá peníze na zaplacení nevěsty. Matéovi se narodil syn, ale manželství se záhy rozpadlo a Moraika se i se svým několikaměsíčním synem vrátila zpět ke své rodině.

Kolem roku 1938 došlo mezi Matéem a jedním z jeho strýců k vážné roztržce, v hádce na svého strýce Matéo převrátil stůl i s vařicím samovarem. Matéo musel na nějaký čas od rodiny odejít – byl odeslán ke své rodině po matce, do Agen. Jak již bylo řečeno, šlo o rod Manušů, kteří jezdili především po jižní Francii a živili se různými řemesly, podle sezóny: na poutích provozovali různé atrakce, prodávali drobné zboží na trzích, vyplétali židle a pletli košíky, obchodovali se starým železem a objížděli francouzský venkov s pojízdným kinem. Důležitou postavou této skupiny byla Matéova babička, Mimi. Ona i její synové, Matéovi strýcové, mezi sebe svého ztraceného příbuzného okamžitě přijali. Matéo s nimi strávil rok a půl.

Otec staré Manušky Mimi nepatřil ke kočovníkům. Byl to obyčejný švýcarský venkovan, který se jednoho dne zamiloval do dívky, provazochodkyně a krasojezdkyně. ... Odešel s jejím cirkusem jako obyčejný zaměstnanec, zamestal arénu a odklízел koňské koblihy. Jeho žena – krasojezdkyně – dál provozovala každý večer svoje umění v cirkuse svého otce. Během dne prodávala po domech krajky. ... Po několika letech, kdy už měli svou vlastní rodinu, která se každý rok rozrostla o další dítě, se otec naučil dělat klauna a další profese. Oba byli dost odvážní a založili si svůj vlastní cirkus. To už měli spoustu dětí: deset chlapců a jednu dívku – starou Mimi. Z cirkusu se stal významný podnik, sestával z několika maringotek a asi dvaceti koní. Od dvanácti se Mimi, stejně jako všechny dívky v tomhle manušském rodě, začala učit řemeslo své matky, která na ni byl stejně přísná a náročná, jako skutečný profesor. Když se cirkus vrátil po první světové válce do Francie, koně nahradila auta. Každé z dětí se naučilo novému řemeslu a cirkus zmizel.⁸

Během pobytu u svých příbuzných po matce se Matéo připlétl i do mezirodové rvačky, která se strhla kvůli ženě jednoho z Matéových strýců. Došlo k přestřelce, během níž byli zabiti tři lidé, dva Matéovi strýcové a jedna teta. Všichni Romové, včetně Matéa, byli zatčeni policií. Matéovi byl přidělen advokát ex offio, pan Isorni, kterého velmi

⁷ M.Maximoff, *Plačte, až o tom budete mluvit*, s. 76-77.

⁸ M.Maximoff, *Plačte, až o tom budete mluvit*, s. 85.

zaujalo Matéovo vyprávění o jeho rodě a zvycích i to, že jako jeden z mála Romů uměl Matéo číst a psát. Poprosil jej o sepsání poznámek o zvycích Romů, které by mohl použít při obhajovací řeči, a Matéo mu místo toho napsal během jednatřiceti dnů svůj první román – *Les Ursitory*.⁹ Zůstali spolu v kontaktu i během války. Isorni Maximoffa dále podporoval v jeho literárních ambicích a podařilo se mu získat pro Matéa smlouvu s nakladatelstvím Flammarion s tím, že mu jeho knihu vydají až po skončení války.

V červenci 1939 se již všude na veřejnosti a v rádiu mluvilo o válce. Také proto se Matéo vrátil zpět do Paříže, ke své rodině z otcovy strany, především za svými dvěma mladšími, dosud svobodnými sourozenci, sestrou Raydou a bratrem Joskou.

2. září 1939 vyhlásila Anglie a Francie válku Německu. V zóně Saint-Ouen-Clignancourt se podle Maximoffa v té době nacházelo asi 5.000 Romů. Ve strachu před válkou a německým bombardováním se ti, kdo mohli, připojili k obrovskému exodu tisíců lidí. Všichni prchali ze severu Francie směrem na jih. Cílovou zastávkou pro Matéovu kumpanii bylo Bordeaux, kde se usadili opět na předměstí a dále žili svým životem – muži pracovali především v přístavu, dalším zdrojem peněz byly pro Matéův rod úspory babičky Lutky. Maximoff o ní vypráví, že byla jednou z nejbohatších francouzských Romek. Díky jejím penězům se podařilo zachránit z Paříže i další část rodiny, která neměla prostředky na cestu. Matéo měl navíc nárok na státní podporu (přestože byl oficiálně veden jako ruský uprchlík), protože se přihlásil k francouzské armádě. Odvod měl však naštěstí odložen.

V Bordeaux Matéa a jeho rod v červnu 1940 zastihla zpráva maršála Petina o francouzské kapitulaci a rozdělení Francie na zóny. Romové se okamžitě vydali na další cestu, směrem na jih v naději, že se jim podaří překročit francouzsko-španělské hranice. Vzhledem k tomu, že neměli potřebné dokumenty, se jim však přes hranice nepodařilo dostat, a tak uvízli na hranici Hendaye – Irun. Odtud se s pomocí místních úřadů dostali do Orthezu v tzv. „volné zóně“. Z budoucí „okupované zóny“ tak uprchli doslova za pět minut dvanáct. Z Orthezu byli spolu s dalšími stovkami uprchlíků za asistence úřadů a Červeného kříže převezeni jako bezdomovci do sběrného tábora v Gurs, kde se prošetřoval jejich statut.

Tábor v Gurs byl obrovský. Byl rozdělený na dvě poloviny, jedna část pro muže a druhá pro ženy a děti. ... Byly tam stovky baráček a jeden z nich byl vyhrazen pro Cikány. ... V táboře bylo mnoho Židů. Vidali jsme je každý den. A ještě více Španělů, kteří si žili po svém a kteří tam byli jen na přechodnou dobu. Pokud si našli zaměstnání, mohli z tábora odejít, kam chtěli. Mohli i chodit, kam chtěli, byli relativně svobodní. Ne jako my. My jsme se mohli vidět s ženami a s dětmi jen dvakrát za týden v areálu, kterému se říkalo neutrální. A tam jsme samozřejmě stáli a plakali.

A tak nám dny ubíhaly. Šest týdnů v tomhle táboře. Čtyřicet dva dnů. Protože když je člověk zoufalý, má čas počítat dny. Několikrát do tábora přišli Němci, poprvé proto, aby odtud odvedli všechny internované Němce. Nebylo jich tolik, ale všechny je odvezli. ... Jindy si zase pro svoje spoluobčany přišli Italové.

...Nám se podařilo získat propuštění díky dvěma našim mladým ženám. Využily dva mladé francouzské vojáky, kterým namluvily, že se stanou jejich milenkami, když nás propustí.

.... Byli jsme svobodní. Bylo 8. srpna 1940. Byl to den, na který člověk nemůže zapomenout. .. Došli jsme těch pár kilometrů, na nádraží v Oléronu. A tam jsem poprvé v životě uviděl tři celé vlaky, které měly nevím kolik

⁹ Viz též článek Mileny Hübschmannové v tomto čísle RDŽ.

vozů. V těch vlacích bylo několik tisíc Židů, čekali na deportaci do Německa. V našem utrpení jsme měli ještě pořád dost štěstí.¹⁰

Po propuštění z tábora v Gurs se Matéova kumpanie, jejíž členové si mohli vybrat, kam z tábora odejdou, rozhodli odjet za strýcem a jeho rodinou. Strýc byl z tábora propuštěn již dříve a usadil se u města Tarbes. Tam žil celý rod ve stanovém táboře spolu se skupinou cizích, „turko-amerických“ Romů. Postupně se Romové v Tarbes zabydleli. Matéo si později koupil kolo, objížděl spolu s ostatními okolní vesnice a města a živil se svým obvyklým kotlářským řemeslem.

1. dubna 1940 přijely do tábora v Tarbes nákladní vozy a četníci a všechny zdejší Romy odvezli na horskou pláň u města Lannemezan, kde vznikl koncentrační tábor.

Večer, když jsem si šel lehnout, bylo všechno mokré. Museli jsme spát s nohama ve vodě. Stany jsme si nemohli postavit nikam jinač... Co dělat? Jsme rezignovaný lid, a přijali jsme svůj osud. Je zbytečné říkat, že většina z nás jsme byli Francouzi. Někteří z nás byli i ve válce; nebo alespoň v armádě. Nebo že jsme platili daně; zažívali jsme všechny nepříjemnosti, které znali i Francouzi, ale neměli jsme žádnou z jejich výhod, protože prý nejsme původem Francouzi. Patříme k rase Romů, cikánů!¹¹

Místo, kde měli Romové přikázáno postavit si svoje stany nebylo obehnané ostnatým drátem, ale Romové měli zakázáno místo opouštět. Vstup do města, vzdáleného asi čtyři kilometry, měli povolený jen od devíti do jedenácti hodin, kromě středy, kdy byl ve městě trh a mohli se tam zdržet až do dvanácti. Třikrát denně probíhal v táboře apel a kontrolovalo se, zda zákaz opuštění tábora nikdo neporušil. Pokud se tak stalo, byl odveden do vazby na četnickou stanici a později odsouzen buď k zaplacení pokuty ve výši 80ti franků nebo 15ti dnům vězení. Tábor hlídalo celkem dvacet devět francouzských četníků (gendarmes). Situace Romů v táboře byla zoufalá, protože byli odkázáni pouze na sebe co se týče obživy, ale protože nesměli opustit tábor, neměli téměř žádnou možnost, jak obživu sehnat. Byli tedy z velké části odkázáni jen na své předchozí úspory a na obchodování na černém trhu. Na zimu byli Romové z tábora přestěhováni do nedaleké zchátralé nemocnice, která byla postavena během první světové války.

Díky dopisům na prefekturu, které pro Romy psal Matéo, se Romům v táboře na podzim roku 1941 podařilo dostat povolení pohybovat se na deset dní v měsíci po okresu Hautes Pyrénées, aby mohli dále provozovat svá řemesla, a tak se uživit. Později se jim díky dalším písemným žádostem podařilo rozšířit povolení postupně na sousední okresy a nakonec i na celou volnou zónu (přibližně od jara 1942). Mimo tábor mohli pobývat, pokud měli speciální povolení i 15-20 dní v měsíci. Změna nenastala ani po obsazení volné zóny Německem. Díky práci v domácnostech, soukromých podnicích, kavárnách a restauracích získávali Romové kontakty na Francouze, kteří jim byli ochotni pomoci, pokud se dostali do problému s úřady. Získali kontakty i na odbojářské hnutí.

Během roku 1942 bylo Romům internovaným v táboře povoleno odstěhovat se mimo tábor pod podmínkou, že se trvale usídlí a nahlásí své místo pobytu. Matéo a jeho sourozenci se přestěhovali se strýcem Koliou a dalšími příbuznými do domu v Séméacu, nedaleko Tarbes, kde žili až do konce války.

¹⁰ M. Maximoff, *Cesty...*, s. 62-3.

¹¹ M. Maximoff, *Cesty...*, s. 104

Přibližně měsíc před vyloděním spojenců v Normandii jsem dostal já, můj bratr Joska a náš bratranec Toni povolačací dopis k práci do Německa v rámci „povinné pracovní služby“ (Service du Travail Obligatoire). Přirozeně, že jsme tam nechtěli. Můj strýček Kolíá nám řekl: „Jen se nebojte, pojdte se mnou.“

Vzal nás na milici. Kapitán byl v kanceláři. Byl to Koliův přítel, protože, u Kolii to tak bylo vždycky; dělal v kuchyni, opravoval v kuchyních různé nástroje a dobře tak posloužil spoustu lidem. ... Takže Kolíá si šel promluvit rovnou s kapitánem; v jedné ruce naše papíry a v druhé krabičku cigaret. Kapitán si ty naše papíry vzal a roztrhal je na malé kousky:

„Nemá smysl se tím zaobírat. Německo už válku prohrálo.“¹²

Několik dní po vylodění se Matéo a celá jeho rodina rozhodli vrátit do Paříže. Cesta zničenou Francií trvala pět dní. Vlaky musely různě objíždět ty části trati, které byly poničené nebo vyhozené do povětří. Do Paříže rodina dorazila 14. července 1944, tedy ještě před tím, než byla Paříž osvobozena. Okamžitě se zkontaktovali se svými příbuznými, kteří v Paříži žili po celou dobu okupace. Matéova rodina se usadila v Montreuil, které se dle Maximoffových slov stalo jakýmsi hlavním městem francouzských Romů.

Pamatuji si, jak nám těsně před válkou řekl můj strýček Savka:

„Dobře se vy mladí navzájem na sebe podívejte, protože se už nikdy takhle pohromadě nevidíte.“

Ano, po válce se nás sice ještě několik sešlo, ale kolik nás chybělo! Někteří zemřeli ve válce, nebo v odboji, jiní dokonce v koncentračních táborech. ... Až do té doby jsme neměli tušení, co se dělo v Německu. Informace se k nám dostávaly teprve s tím, jak se přibližovala spojenecká vojska.¹³

Život Romů se začal vracet do svých zaběhnutých kolejí s pativý – hostinami organizovanými na počest těch, kteří se vrátili z velké dálky. Ale zároveň se začal prodlužovat čím dál truchlivější seznam těch, kteří se nikdy nevrátí a o kterých nevíme, co se s nimi stalo. Matéo byl pověřen svým rodem, aby chodil každý den do nemocnic v Paříži, na předměstích i na venkově, a hledal Romy, kteří unikli z německého pekla a vrátili se do Francie.¹⁴

...Navštívil jsem pana Jacquese Isorniho a pak jsem se seznámil ještě se spoustou dalších lidí. Začali se o mne zajímat novináři. Napsal jsem článek do Figara, abych upozornil na to, že zatímco o masakrech Židů v koncentračních táborech se mluvilo nedostatečně nebo příliš, o Romech se nemluvilo vůbec. Později ve Figaru vyšel článek bratří Tharaudových z Francouzské Akademie, kteří ve svém článku citovali i moje jméno. Od této chvíle za mnou začali pro informace chodit i další novináři.¹⁵

Návratem do Paříže román *Cesty bez maringotek* končí. Děj románu *Plačte, až o tom budete mluvit* v podstatě také, ale na závěr knihy Maximoff připojuje ještě několik zpráv a svědectví o holocaustu Romů v různých částech Ev-

¹² M. Maximoff, *Cesty...*, s. 148-9.

¹³ M. Maximoff, *Cesty...*, s. 154.

¹⁴ M. Maximoff, *Plačte, až...*, s. 185. Matéo Maximoff se také později stal prezidentem Společnosti pro výzkum zločinů a diskriminace namířené proti Romům (Comité pour la recherche des crimes et discriminations contre le peuple Tzigane).

¹⁵ M. Maximoff, *Cesty...*, s.155.

ropy. První z nich je zpráva o osudu Romů v Polsku od Bogomily Michalewiczové, následuje několik rozhovorů s romskými pamětníky válečných událostí z Belgie a okupované Francie. Mezi nimi je i svědectví o transportu Romů internovaných v belgickém koncentračním táboře v Malines. Ti byli deportováni do Osvětimi jako jediní Romové z Belgie a severní Francie, spravované Německým vojenským velitelstvím v Belgii¹⁶ Jeden za svědků, Yayal, byl před transportem zachráněn vedoucím belgického internačního tábora v belgickém Riquewihru, kterého žádal o přeložení do tábora v Malines, protože tam byl internován zbytek jeho rodiny. Vedoucí tábora, odbojář, mu jeho žádost zamítl, zřejmě proto, že věděl, k čemu v Malines dojde. Druhá pamětnice, paní Paprika Galut, byla přímou účastnicí transportu z Malines, z Osvětimi byla později přeložena do Ravensbrücku a odtud do dalších táborů nucených prací. V německých táborech zahynulo všech dvacet čtyři členů její blízké rodiny.

| Autorova teta Anna vypráví v televizním pořadu o druhé světové válce | Foto archiv Matéa Maximoffa |

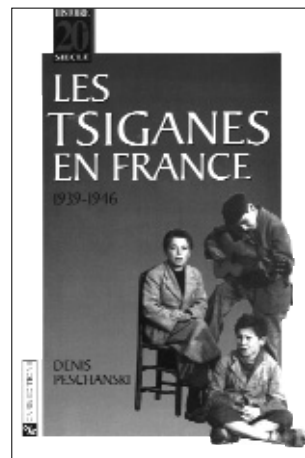
Helena Sadílková

¹⁶ O transportu z Malines do Osvětimi z 15. ledna 1944, viz. Marie-Christine Hubert, „The Internment of Gypsies in France“ in: Kenrick, ed., *In the Shadow of the Swastika – Gypsies during Second World War*, Centre de recherches Tziganes and University of Hertfordshire Press, Hatfield, UK, 1999, s. 85-87.

Denis Peschanski

Les Tsiganes en France (Romové ve Francii)

CNRS Éditions, Paříž 1994, 176 s.

Historik Denis Peschanski pracuje jako výzkumný pracovník v Institutu pro současnou historii (Institut d'histoire du temp présent, CNRS), je odborníkem na období druhé světové války. Kniha *Les Tsiganes en France* (Romové ve Francii) se zabývá osudem francouzských Romů za druhé světové války.

Druhá světová válka probíhala pro Romy na celém území Francie ve znamení internace v „táborech pro kočovníky“¹. Přestože podmínky života v těchto táborech byly velmi kruté, Romové ve Francii byli ušetřeni masových poprav nebo deportací do německých vyhlazovacích táborů.² K prvním internacím Romů ve Francii došlo v létě roku 1940 v severozápadní Francii, poslední Romové byli z francouzských internačních táborů propuštěni na jaře roku 1946.³ Peschanski na základě svého výzkumu uvádí, že mezi lety 1940–46 bylo na celém území Francie internováno celkem přibližně 3.000 Romů.⁴ Tragickou výjimkou z historie francouzských Romů za války je případ 145

¹ Výrazem „kočovník“ překládáme tehdejší francouzský oficiální termín „nomades“ (viz článek Kateřiny Klíčové).

² Peschanski uvádí, že celkem zemřelo ve francouzských internačních táborech mezi lety 1940–44 3.000 lidí, přičemž neexistuje oddělená statistika pro kočovníky, ale z dostupných pramenů se lze domnívat, že počet jejich obětí není proporcionálně nijak výrazně vyšší oproti ostatním kategoriím internovaných osob.

³ Ještě k 15. květnu 1946 bylo v táborech internováno z celkem 35 Francouzů a 15 Romů (pro srovnání, v únoru 1945 byl tento poměr 31.380 ku 755, v srpnu 1945 18.954 ku 590, v únoru 1946 1180 ku 52 a v březnu 1946 40 ku 25. (Peschanski, str. 108)

⁴ Toto číslo stojí v ostrém kontrastu k počtům uváděným v Kenrickovi (Kenrick, Puxon, *The Destiny of Europe's Gypsies*, 1972) – 30.000, které Peschanski cituje. Důvodem nesnadné orientace v dostupných pramenech s ohledem na počet internovaných Romů je především sám fakt, že Romové byli na základě zákona z r. 1912 zařazeni do skupiny kočovníků (*nomades*) a jako kočovníci jsou v dobových pramenech uváděni, přičemž ovšem do stejné skupiny osob patřili i lidé neromského původu, živící se itinerantními řemesly. Orientaci dle Peschanského také znesnadňuje značná nepřehlednost pohybu internovaných osob mezi jednotlivými tábory (které byly často různě slučovány) i nepřesnosti v záznamech jednotlivých táborových knih. Mezi tábory, které ve své studii Peschanski zahrnuje, ovšem chybí například tábor Lannemezan v jižní Francii, jehož existenci potvrzuje svědectví Matéo Maximoffa. Tento tábor už je naopak zahrnut ve studii M. Ch. Hubertové z r. 1999. Ta stanovuje celkový počet Romů internovaných během války ve Francii na přibližně 3.500 osob. (Marie-Christine Hubert, „The Internment of Gypsies in France“ in: Kenrick, ed., *In the Shadow of the Swastika – Gypsies during Second World War*, Centre de recherches Tsiganes and University of Hertfordshire Press, Hatfield, UK, 1999, str. 69). Za nadnesené považuje Peschanski i údaje o celkovém počtu Romů, kteří během druhé světové války zahynuli, tak, jak jej uvádí Kenrick a Puxon (220.000).

Mapa francouzských táborů pro kočovníky (Francie, 1940-46). V táborech v Riversaltes, le Bacarès, Argelès a Gurs tvořili kočovníci jen nepatrnou část. Převzata z D. Peschanski, *Les Tsiganes en France*, CNRS Éditions, Paris, 1994.

francouzských Romů zavlčených do belgického tábora v Malines (Mechelen, nedaleko Bruselu), odkud byli spolu s ostatními vězni (především belgickými Romy) odvezeni do Osvětimi. Z celkového počtu 351 osob zahrnutých do tohoto transportu přežilo pouhých 12 lidí.⁵

Peschanski zevrubně popisuje předválečné francouzské zákony směřující ke kontrole kočovných skupin obyvatel včetně Romů, které předcházely jejich internaci nařízené Německem po obsazení Francie na jaře roku 1940.⁶ Dá-

⁵ Jednou z pamětníků „transportu Z“ z Malines 15.1. 1944 je i paní Paprika Galut, jejíž svědectví o tom, jak se její rodina dostala do Malines, Osvětimi, a o následujících přesunech po německých koncentračních a pracovních táborech je zahrnuto v knize Matéo Maximoffova *Dites-les avec des pleurs* (viz anotaci v tomto čísle RDŽ). Paprika Galut přežila jako jediná ze své rodiny. Rozhovor s ní a jejím mužem natočil po válce sám Maximoff.

⁶ Po kapitulaci bylo území Francie rozděleno do sedmi administrativních zón (viz mapa): *okupovaná* zóna (zone occupée) spadala pod správu vojenského velitelství ve Francii; *neokupovaná*, „volná“ zóna (zone non occupée) pod správu francouzské vlády ve Vichy (do listopadu 42); *severní* zóna (nord de la France) byla zahrnuta pod správu německého velitelství v Belgii; *pobřežní* zóna (cotes de l'Atlantique) a území na severní hranici Francie byly podřízeny přímo německé správě (v roce 1941 vznikla na severu dokonce tzv. *zakázaná* zóna – zone interdite -,

le poukazuje na rozdíly v zacházení s kočovnými v různých francouzských válečných zónách a popisuje způsob, jakým francouzské správní úřady v okupované zóně adaptovaly a realizovaly rozkazy německého velitelství.⁷ Dále se věnuje průběhu internace, vzniku a podmínkám v jednotlivých táborech v okupované i „svobodné“ zóně a životu v nich (včetně zásobování, hygienických podmínek, ubytování, útěků vězňů, rekrutování nových strážců a velitelů apod.). Věnuje se také aktivitám humanitárních a náboženských organizací v některých z táborů pro kočovníky.⁸

Peschanski dochází k závěru, že Romové patřili již v předválečné době z pohledu francouzské administrativy k „nežádoucím“ skupinám obyvatel („indésirables“). Tento pohled se v průběhu války nijak nezměnil, navíc byl podporován německou rasovou doktrínou. Nicméně v době válečných represivních nařízení stáli Romové na okraji zájmu jak německého velitelství (které bylo ve Francii příliš zaměstnáno především otázkami vojenské bezpečnosti), tak i francouzských správních úřadů. To platilo i pro vichistickou Francii, kde byli jako „nepřítelé francouzského státu“ – „le figures de l'Anti-France“ označeni především Židé, komunisti, cizinci a zednáři. Právě proto proticikánská nařízení ve Francii skončila u internace kočovníků a na další osudné kroky tak, jak je známe z mnoha jiných evropských zemí, už ve Francii nedošlo.

Vytěsnění ze zájmu společnosti na druhou stranu život Romů za války velmi znesnadňovalo: minimální zájem o podmínky života v internačních táborech pro kočovníky nejen ze strany správních úřadů ale i široké veřejnosti se promítl například do postoje humanitárních organizací, které se na zlepšení života ve francouzských internačních táborech měly podílet. Antagonismus vůči Romům ve francouzské společnosti usnadnil nejen samotnou internaci kočovníků ale i následně ztížil útoky z táborů. Uprchlý vězeň podle Peschanského nacházel jen minimální podporu ze strany místních obyvatel. Ti spíše napomohli jeho opětovnému dopadení. Stejný nezáměr přetrvával i po skončení války – Romové byli z internačních táborů propuštěni mezi posledními – a projevil se i ve vyloučení Romů ze společenské paměti: většina Francouzů nemá ponětí, co se s Romy za války dělo.

Na tomto místě není možné nezmínit svědectví M. Maximoffa o jeho internaci v táboře v Lannemezan (departement Haute-Pyrénées),⁹ protože poněkud vyvrací Peschanského tezi o společenské propasti dělící Romy od zbytku francouzské společnosti. Maximoff popisuje zoufalou existenční situaci Romů internovaných v táboře Lannemezan. Co se týče obživy, byli naprosto odkázáni sami na sebe a přitom zákaz vycházení z tábora kromě vymezených hodin jim téměř naprosto znemožňoval jakýkoli přívýdělek. Během roku 1941 si proto Romové na prefektuře vy-

kde byl omezen volný pohyb francouzským občanům); obdobně tomu bylo v *rezervované* zóně (zone réservée) na východní hranici Francie; sedmou ze zón byla zóna *pod italskou okupací* (zone d'occupation italienne), kterou po italské kapitulaci v září 1943 obsadilo Německo.

⁷ Mezi nejdůležitější vládní nařízení a zákony, které se týkají Romů v daném období, patří: zákon z roku 1912, který definuje skupiny obyvatel podléhající zvláštní kontrole – mezi nimi i kočovníky (včetně Romů) definované na základě socioprofesionálních specifik (podrobněji viz článek K.Klíčové); zákon z 6.4.1940 zakazující kočovníkům (dle definice zákona z r. 1912) pohyb na celém území Francie, až do konce bojů, který zároveň stanoví povinnost zaregistrovat se k trvalému pobytu; německý rozkaz k „internaci Cikánů“ na území „okupované zóny“ ze 4. října 1940; zákon z 10. května 1946, který stanovuje oficiální datum skončení bojů; a zákon z 13. února 1946, který stanovuje pro všechny propuštěné kočovníky povinnost zaregistrovat se k trvalému pobytu.

⁸ Na základě údajů studií M.Peschanského a M.Ch.Hubertové je možné domnívat se, že ve Francii během let 1940–1945 bylo zřízeno celkem 32 táborů, ve kterých byli internováni kočovníci (viz mapa). Z toho 26 bylo zřízeno v okupované zóně a 6 v zóně svobodné (pouze v Saliers a v Gurs byli internováni výlučně kočovníci, ve zbylých čtyřech byli internováni spolu s dalšími „nežádoucími“, především s Židy a cizinci). Peschanski zmiňuje existenci celkem 27 táborů (z toho pět ve „svobodné zóně“), zevrubně se věnuje především táborům Montreuil-Bellay, Jargeau, Moisdon, a Saliers. Souběžně fungovalo podle Peschanského nejvíce táborů v roce 1942 (celkem 20).

⁹ M. Maximoff, *Dites-le avec des pleurs a Route sans roulottes*. Viz anotace obou knih v tomto čísle RDŽ.

mohli povolení k desetidennímu pohybu po departementu, kdy se pohybovali po okolí a vydělávali si tradiční kotlářskou profesí (čištění, spravování, broušení různých kovových předmětů, apod.). Jejich služby místní obyvatelé rádi využívali, a díky tomu si Romové v jednotlivých obcích vytvořili kontakty, které jim nezdávka pomohly, pokud se dostali do problémů.

V souvislosti se snahou o vysvětlení výjimečného, relativně příznivého válečného osudu Romů ve Francii je zajímavé, jak Peschanski nahlíží především „proti-romskou“ legislativu ve srovnání s pozdějšími válečnými nařízeními. Ve vývoji francouzské politiky s ohledem na kočující skupiny

obyvatel spatřuje jistou kontinuitu: na základě zákona z roku 1912 byli Romové (i když jako kočovníci) jasně označeni jako specifická skupina obyvatel, kterou je nutno kontrolovat, a tato identifikace zjednodušila průběh pozdější internace kočovníků v táborech.¹⁰ Dekret z dubna roku 1940 (tedy ještě z doby před obsazením Francie Německem) uzařkoňující povinnost zaregistrovat se k trvalému pobytu ve vybraných obcích a na vybraných místech je možné považovat za pouhý předstupeň internace: od zaregistrování k internaci byl už jen malý krok. Pozdější internační tábory pro kočovníky navíc často vznikaly právě na těch místech, které již sloužily jako místa nucené registrace k pobytu. Politika internace byla vedena po prakticky stejné linii jako předchozí administrativní metody kontroly kočujících skupin obyvatel: o internaci kočovníků se uvažovalo již v roce 1940 a byla zamítnuta jako nežádoucí především z praktických důvodů (vysoké náklady na zřízení a správu táborů, stravování internovaných osob).¹¹

V neposlední řadě je důležité poukázat na ideu, která v pozadí proticikánské politiky ve Francii od počátku stála: jak vyplývá z dokumentů, které Peschanski cituje, jejím záměrem nebyla izolace, odsun nebo likvidace této skupiny obyvatel, ale jejich převýchova.¹² Stejný motiv spatřujeme později při zřizování a správě táborů pro kočovníky během války,¹³ nejmarkantněji pak v případě internačního tábora v Saliers, který byl vybudován právě především

| Tábor v Montreuil-Bellay (Maine-et-Loire) v roce 1944
| foto archiv Peschanski |

¹⁰ Fakt, že definice skupin, které zákon postihoval, nebyla založená na jejich etnické příslušnosti, na druhou stranu Romy do určité míry chránil. Přestože německé velitelství ve svých rozkazech používalo termín „Zigeuner“, francouzská administrativa se při provádění těchto rozkazů vždy držela definice zákona z r. 1912 a rozkazy aplikovala vždy na celou skupinu kočovníků, ne výlučně Romů. Například M.Ch.Hubertová vidí příčinu záchrany francouzských Romů před vyhlazením (navzdory naprosté apatii francouzské veřejnosti ve vztahu k Romům) právě v existenci a dodržování zákona z roku 1912 (viz M.Ch.Hubert, str. 60-61).

¹¹ Viz citace z oběžníku ministra vnitra určeného prefektům, duben 1940, Peschanski, str. 22.

¹² „...Co se týče výběru místa pobytu kočovníků, je vhodné vybrat je tak, aby se kočovníci nacházeli v bezprostřední blízkosti zdrojů, které jim umožní zajistit si živobytí. Bude jen prospěšné, pokud dekret současně napomůže ke stabilizaci těchto dosud potulných band, které jsou ze společenského hlediska značně nebezpečné, a napomůže tak alespoň některým z nich získat pokud ne chuť, tedy alespoň základní návyk k trvalé práci.“ Z oběžníku ministra vnitra určeného prefektům, duben 1940, Peschanski, str. 23.

Co se týče „reedukace“ dospělých, ta měla dle Peschanskeho probíhat především prací: zemědělské a stavební práce v okolí tábora, „dobrovolný“ odchod či odvod dospělých na práci do Německa. Zajímavé je především to, že správní orgány na některých místech využívaly internované kočovníky k naplnění povinného kontingentu pra-

s myšlenkou na převýchovu kočovníků a jejich sedentarizaci. Tomuto účelu – tábor se měl stát budoucím dobrovolným trvalým bydlištěm internovaných – byl podřízen výběr lokality (Camarque, „odkud tvrdí, že pochází“¹⁴), ale i struktura tábora (kromě obytných a administrativních budov byla v táboře postavena také škola, centrum služeb a duchovní centrum, kde měla být vystavěna kaple), přičemž celý tábor byl navržen v architektonickém stylu dané oblasti.

Helena Sadílková

Literatura:

Marie-Christine Hubert, „The Internment of Gypsies in France“ in: Kenrick, ed., *In the Shadow of the Swastika – Gypsies during Second World War*, Centre de recherches Tziganes and University of Hertfordshire Press, Hatfield, UK, 1999, str. 59-88.

Matéo Maximoff, *Dites-le avec des pleurs*, Paris-Romainville, 1983.

Matéo Maximoff, *Route sans roulottes*, Paris-Romainville, 1983.

covních sil, které měla Francie do Německa odvádět, aby se tak pokud možno vyhnuly kritice místního obyvatelstva, která by byla v případě nucených odvodů z jejich řad pravděpodobná.

¹³ V některých z táborů v okupované zóně fungovala i jakási učebna, kde se internovaní učili číst, psát a počítat. Tuto vzdělávací činnost provozovaly v táborech především příslušníci církevních řádů a charitativních organizací. V táboře u Poitiers si například jedna z charitativních pracovnic vymohla povolení jednou týdně děti z tábora vodit na procházky po okolí. V této souvislosti je důležité poznamenat, že specifikem francouzských internačních táborů pro kočovníky byl právě velmi vysoký počet internovaných dětí, které tvořily 36-40% z celkového počtu internovaných kočovníků.

¹⁴ Z dopisu architekta tábora z 8. října 1942, Peschanski, str. 56. Tábor v Saliers byl jako jeden z mála táborů vystavěn přímo pro internaci kočovníků. Většina táborů vznikla na místech, kde již nějaké opuštěné budovy stály. Ty však byly zřídka kdy vhodné pro ubytování lidí.

Vlastimil Třešňák

Rómulus a Rómus. (Energetická odpověď na energetickou otázku.)

Vyd. samizdatové, 1979, edice Popelnice

Silné karlínské klima nenechalo lhostejným tvůrčího ducha Vlastimila Třešňáka a zhmotnilo se v jeho rozverném povídce Rómulus a Rómus. Vyvěřely sedimenty prožitků a zkušenosti dětství a mládí stráveném v této svérázné pražské čtvrti.

Prostředí zdánlivě periferní svým průmyslovým charakterem, zároveň už s velkoměstským puncem rozlehlých, byť omšelých bulvárů, se stalo plátnem tohoto pastózně naneseného příběhu.

Autor nezapřel fotografické vidění, malířský cit a hudební vyjadřování, jež ve výsledku vyplynulo do šťavnatého a životem pulzujícího textu, kořeněného případnými výpůjčkami z romštiny.

Hravost, která je výrazným rysem vyprávění, se promítla nejen do jazyka, jakožto stavebního materiálu, ale i do procesu fabulování.

Protagonistou příběhu je živelný, šibalský Cikán Bělka. Uhlíř, muzikant, ale především velký milovník života i jeho požívačný konzument v jedné osobě. Ujímá se průběžně příběhu, ich-formou v důvěrném tónu předává čtenáři sdělení nesoucí silné stigma autenticity.

Jeho intenzivní věrohodnost se trefila přímo do archetypu romské lidové slovesnosti dobromyslného filuty.

Expresivním úslovím... už to praskalo, už to bublalo ... se text valil koridorem situací směšných i tragických, tak jak je život sází jako karty vedle sebe na stůl.

Bělka v sehraném tandemu se svým partákem Grundzou zachází spekulativně s fúrou uhlí na nákladáku, s nímž rozváží objednávky klientům. Z takto nabytých prostředků v oscilaci mezi uhlířem a frajerem druhu orientálního magnáta, financuje sobě i Grundzovi požitky, jež rozdílnost rolí přináší.

Bélkovo muzikantství je nádavkem od pána Boha. Jeho skvěle vystřižený monolog, v němž srovnává způsob romského hraní na saxofon s každodenním úkonem nošení uhlířské putny, je jedním z důvodů, proč si Třešňákovu povídku přečíst i dvakrát.

Poprvé pro samostatný příběh, a na podruhé pro detail, ornament, kličku a taneček slov. Jediné sloveso převede přes dějový můstek hrozny souvěti, předávající si vzájemně význam jako štafetu.

To vše zaklenuté sdělí svou vypravěčskou radostí.

Samizdatové vydání je doplněno deseti autorovými fotografiemi (včetně jedné na obalu). Černobílé snímky jsou zřejmě pořízené z negativu a mohou se, svazek od svazku, lišit.

Zmíněná okolnost, spolu s diferencovanými překlady v textu, vzniklými při opisu, činí tento typ vydání vzácnější, obdobně jako ve filatelii zvyšuje chyba cenu známkové emise.

Fotografie pocházejí z cyklu „Pražští Cikáni“. Některé byly uveřejněny ve sborníku V. Krčila – Česká fotografie v exilu.

V samizdatu vyšel titul dvanáctkrát, mimo jiné v témže roce v edici Expedice a v edici Petlice. Rovněž v knize „2x 1 den“. Dvě novely z roku 1978. Přibližně existuje tedy ve 140 svazcích.

První tištěné vydání bylo pořízené v zahraničí v Kolíně n.R. nakladatelstvím Index r. 1979 v knize „Jak to vidím já“, později časopisecky na stránkách Svědectví v r. 1980.

První porevoluční vydání vzniklo v roce 1996 v nakladatelství Torst. Pod názvem „U jídla se nemluví“ sdružil Vlastimil Třešňák devět jím přepracovaných povídek. Mezi nimi je zahrnuta i výše zmíněná povídka.

Několik bibliografických údajů:

Vlastimil Třešňák se narodil 26.4.1950 v Praze. Vyrůstal u prarodičů v Karlíně. Prošel řadou příležitostných zaměstnání převážně dělnického charakteru.

V letech 1968-1972 působil na volné noze jako písničkář. Po odebrání licence se vrátil k dělnickým profesím.

Po podpisu Charty 77 byl represemi donucen k emigraci do Švédska v r. 1982. Švédské občanství obdržel v roce 1987.

Od r. 1990 žije převážně v ČR a věnuje se umělecké tvorbě (literatura, hudba, výtvarné umění, fotografie).

Anna Žigová

Sumiko Urano
Ze země, kde Romové nežijí

Proč o Romech v Japonsku?

Svět je veliký, ale jen o jedné z mála zemí – o Japonsku – můžeme říci, že v ní nežijí Romové. Japonsko, souostroví na dálném východě obklopené mořem, bylo dlouho izolované od ostatního světa, a proto mělo politické kontakty s cizinou jen velmi omezené.

Ve druhé polovině devatenáctého století se dveře Japonska otevřely světu. Přičinili se o to hlavně lidé z vyšších a vládnoucích společenských vrstev. Rezolutně zavrhlí svébytnou kulturu a společenské zvyklosti do té doby pěstované a s veškerou energií začali směřovat k jednomu cíli: osvojit si západní civilizaci a přijmout západní kulturu. S dychtivostí vysušeného písku sajícího vodu začalo Japonsko vstřebávat západní přírodní a humanitní vědy, jakož i západní kulturu v celé její šíři.

Pravděpodobně v průběhu tohoto kulturního přílivu se Japonci díky literatuře a hudbě, a zejména pak díky německému romantismu, opeře a písním, poprvé dozvěděli o existenci „cikánů“. To však lze říci jen o malém počtu Japonců. Představa Cikánů („džipuší“ – z anglického „gypsy“), jakou si mohli při nekritickém pohledu na evropskou kulturu vytvořit, byla navýsost idealistická, inspirovaná již zmíněnou německou romantickou literaturou a hudbou. Tento prvotní obraz Cikána pronikl do povědomí Japonců jako určitý stereotyp. Patří k němu kočování na vozech krytých plachtou, potulní muzikanti, vášnivé ženy a prudcí muži, kartářky, atd. Podobné představy naplňovaly touhu po zvláštním světě vytvořeném romantiky, kteří mu vdechli působivou atmosféru.

Romantická představa, spojená se zvukem slova „džipuší“, se začala pomalu proměňovat po druhé světové válce, poté, co začali jezdit do světa takzvaně obyčejní Japonci, obchodníci a studenti-stipendisté. Ti potkávali skutečné Romy a viděli je na vlastní oči. Jejich poznání Romů bylo dvojaké. Na jedné straně se o nich dozvídali prostřednictvím názorů „bílých“ Evropanů, kteří s Romy sdílejí stejný prostor. Na druhé straně vnímali Romy prostřednictvím jich samých, jejich důvěřivých a bezelstných úsměvů, jakými obdarovávají nás, Japonce, snad kvůli barvě pleti, která nás sblíží. Poznávání Romů prostřednictvím „bílých“ bylo opět jen dalším stereotypem. Zloději. Povaleči, co nepracují a žijí ze státní podpory. K tomu hromada dětí. Když ale vidíme na tváři Cikána onen důvěřivý výraz a milý úsměv věnovaný Japonci, nemůžeme se ubránit pocitu odporu vůči způsobu, jakým „bílý“ člověk šmahem zacházel s Cikány. Vždyť je-li něco pravdy třeba jen na tom, že jsou považováni za zloděje, musí člověka hned napadnout otázka, co z Cikánů zloděje udělalo a jakou záhadu skrývají jejich dějiny? Sama za sebe mohu říci, že jsem tímto procesem prošla, a proto jsem se začala o Romy zajímat. Domnívám se, že po-

dobně tomu bylo i v případě většiny členů našeho „Diskusního sdružení pro otázky Romů“, jehož se budou týkat následující řádky.

Diskusní sdružení pro otázky Romů – Roma konwakai

První zasedání Diskusního sdružení pro otázky Romů se konalo v říjnu 2002. Podnět k němu zavdala zeď¹ v Matiční v ulici v Ústí nad Labem, v České republice. Zvolili jsme téma „Perspektivy poznávání Romů – hledání odpovědi na „česko-romskou otázku““. Stalo se tak poté, co si o problému „zdi“ vyměnili názory několik japonských akademiků. Naše diskuse se odvíjela od otazníků visících nad dosavadním romistickým diskurzem. Odmítáme dřívější škodlivý, čistě akademický výzkum Cikánů jakožto subjektu. Domníváme se, že na otázky Romů je třeba nahlížet z rozmanitých úhlů za účasti lidí z nejrůznějších oborů. Proto jsme své forum nazvali „Diskusní sdružení pro otázky Romů“, a rádi bychom, aby všem zájemcům umožnilo pružnou výměnu názorů.

Předsedajícím Diskusního sdružení se stal pan Takeši Mizutani, vysokoškolský profesor a specialista na polské dějiny a romistiku (přeložil dílo *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia* – I.Hancock, David M. Crowe, a dále publikace A.Frazera). Dalšími účastníky diskuzí jsou: hudební producent pan Sekiguči, autorka statí o Romech, paní Jukino Sató², která na univerzitě Tohoku vyučuje moderní československé dějiny, dále odborníci na maďarské dějiny, badatelé v oboru sociální a kulturní antropologie, televizní producent, doktoranti zájímající se o Španělsko, Bulharsko, Litvu a další země, i zástupci laické veřejnosti. Členkou Diskusního sdružení jsem se stala i já; přeložila jsem z češtiny knihu Eleny Lackové „Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou“ (Praha 1997; v Japonsku dosud publikována nebyla). Členové Diskusního sdružení se scházejí jednou za dva měsíce a střídají se v prezentaci příspěvků, po nichž následuje diskuse. Obsahem jsou nejrůznější aspekty problémů, jakým čelí Romové ve světě anebo jaké jsou s Romy spojené. Neděláme si nároky na okamžitá konkrétní řešení. Přesto se domníváme, že pohled z ptáčích perspektiv země, kde Romové nežijí, se může stát silou, která alespoň trochu pomůže situaci Romů pochopit. Chtěla bych se také zmínit, že se v Japonsku řada lidí zajímá o Romy v rámci nestátních či neziskových organizací.

Pro ilustraci uvádím některá témata, která zvolili přednášející na setkáních Diskusního sdružení: Perspektivy zkoumání Romů; Hledání odpovědi na „česko-romskou otázku“; Diskriminující označení „cikán“ v agendě anti-diskriminačního hnutí; Paradoxy a složitosti vznikající v souvislosti s protestním a etnoemancipačním hnutím Romů; Romové, komunita bez území; Etnicita a globalizace; Jsou Romové kočovníci?; Kde hraje cikánská muzika; Odsun Romů na periferii ve Velké Británii – změny kočovného života a legislativa; Soubor projektů týkajících se Romů

¹ Téma „Zeď v Matiční ulici“ nepatří sice do dávné historie, avšak při dnešním spěchu dějin je vhodné ji připomenout. „Zhruba čtyři metry vysokou zeď za tři sta padesát tisíc korun, která oddělí Romy od ostatních obyvatel Matiční ulice, postaví na své náklady město Ústí nad Labem. Ústecký primátor to včera slíbil zástupcům majitelů rodinných domků v Matiční ulici, kteří se na něho již podruhé obrátili s žádostí o ochranu před Romy...“ (Mladá fronta Dnes, 14.5.1998). Zeď v Matiční ulici skutečně postavena byla a vzbudila bouři protestů jak mezi Romy, tak u humanitárních organizací v ČR a samozřejmě i v cizině. Při přístupových jednáních s Českou republikou do Evropské Unie bylo jednou z podmínek odstranit diskriminaci vůči Romům, kterou mimo jiné symbolizovala zeď v Matiční ulici. (Pozn. redakce).

² Na článek paní Yukino Sato „Zákonná kontrola Romů v Československu v meziválečném období“ upozorňujeme v našem časopise 3-4/2001, s. 86. (Pozn. redakce).

ジプシー

| Džupuši (Gypsy) – tradiční název pro Romy (Cikány) napsaný slabičným písmem katakanou |

ロマ懇話会

| Roma konwakai (Diskusní sdružení pro otázky Romů) – „Roma“ je psáno katakanou, zbytek čínskými znaky (hiraganou) |

ロマ

| Roma – psáno katakanou |

吉普塞人

| Džipšaižen – V čínském písmu jsou Romové označováni tímto znakem, jehož jednotlivé složky znamejčí: štěstí; všeobecný, šířit se; ohrada; člověk. Celkově by bylo možno přeložit: člověk za ohradou, kde se šíří štěstí |

IMADR: Znáte Romy?; Čtení o Romech-Cikánech, kteří se dostali přes trnitou cestu; Cikáni ve Španělsku – úvaha k otázce „integrate“ a „identity“; Hledání cikánské země zaslíbené; Studie o přetrvávání „cikánského stereotypu“ v Japonsku; Romipen (romské tradice a kultura) v koloběhu ročních dob; S romskými ženami o úkrytech a únicích za druhé světové války a za socialismu; Úvaha o teorii „sanka – japonský Cikán“; Obrat k přebudování představy o Romech; Litevští Cikáni aj.

Japonští kočovníci – sankas³

I v Japonsku, kde nežijí Romové, byli ještě před padesáti lety kočovníci bez stálého bydliště a bez domova, jejichž životní styl se podobal životnímu způsobu „gypsies“⁴. Dostali jméno sankas. Z hor scházeli jen v určité roční době, dělali sezónní práce, obchodovali se svými výrobky a přitom se stěhovali z místa na místo. V době Edo (1603 až 1867), kdy bylo obyvatelstvo stratifikováno a každý měl ve společnosti svoje přísně vymezené místo, byli nikam nepatřící sankas vyháněni. Teprve když na začátku doby Meidži (1868) došlo alespoň formálně ke zrušení kastovního systému, rozhodla se státní práva, byť jen liknavě, udělovat lidem sankas občanství. Občany zůstávali ovšem jen na papíře. Většinová společnost je odmítala a život jim byl ztrpčován zřejmě proto, že se dlouho nedokázali domoci skutečných občanských práv. Sankas se stěhovali v poměrně malých skupinách (o jedné nebo několika rodinách), živili se říčním rybolovem, výrobou předmětů z bambusu, košťat z palmových listů, anebo objížděli šlace jako kejklíři – zkrátka žili z ruky do úst.

O původu sankas existují různé teorie: uvádí se například, že jsou potomky středověkých nuzáků; přesvědčivější je však výklad, že se jedná o kočovné skupiny, které vznikly až v době Edo, tedy poměrně nedávno. Objevují se ve chvíli (na přelomu 18. a 19. století?), kdy dochází k nejružnějším společenským zvrátům: feudalismus se otřásá v základech a rodí se kapitalismus, lidé se bouří, jsou pronásledováni mocnějšími a uchylují se do hor. Jiní opouštějí svá trvalá bydliště, protože hladovějí a nejsou schopni platit povinné roční naturální daně. Podle této teorie se právě v uvedené dějinné etapě vytvořila společenská vrstva lidí sankas. Ani jejich obraz nepostrádá romantický nádech. Bývají označováni jako společenství anarchistů, kteří toužili po svobodném, nespoutaném životě a kteří utíkali před omezujícími požadavky úředníků.

Podle písemných pramenů z doby Meidži i pozdějších, se sankas – často živořící na hranici přežití – dopouštěli krádeží. Proto byli v očích ostatní společnosti „špatnými“. A opatření proti těm „špatným“ ze strany úřadů? Je až konsternující, jak jsou podobná opatření proti Romům v Evropě. A co říci na to, že příslušníci vrstvy sankas začali být nazýváni japonskými „cikány“? V jednom úředním návrhu se uvádí, že „/sankas/ mají být usídleni na jednom místě /.../, například by mohli být přesídleni na některou skupinu ostrovů, aby tam mýtili porosty a kultivovali novou půdu, pracovali v dolech nebo na stavbě lodí. Mají se přitom řídit přísnými zákony a předpisy a být pod stálým dozorem. Mají se učit manuální práci a má jim být přiděleno stálé zaměstnání.“ (Sbírka navrhovaných opatření, Správa prefektury Hirošima).

³ Výraz „sanka“ znamená „lidé z lesních děr“. (Pozn. překladatelky).

⁴ Na rozdíl od většiny Romů na Slovensku, usedlých po několik staletí, ale i moha subetnických romských skupin v Maďarsku, Rumunsku či na Balkáně, angličtí „Gypsies“ nebo různé romské skupiny ve Francii (viz stať Kateřiny Klíčové) nežijí ve stálých obydlích a na jednom místě. Proto se slovo „gypsy“ stalo v anglicky mluvícím světě synonymem kočovníka jakéhokoli etnického původu. (Pozn. redakce).

Je ovšem nutno zdůraznit, že od Romů se *sanka* liší především v tom, že byli pouze zvláštní sociální skupinou uvnitř jednoho etnika, s jehož příslušníky sdíleli stejný jazyk. (Citát z vystoupení T. Mizutaniho na zasedání Diskusního sdružení: Úvaha o teorii *sanka* = japonský „cikán“)

Menšina někdejších obyvatel – Ainu

Slovo „ainu“ znamená v ainštině „člověk“. Ainuové jsou v Japonsku v současné době jedinou národnostní menšinou původních obyvatel.

Jejich původ je ovšem stále nejasný. V minulosti obývali rozsáhlá území od Karafuto (Sachalin) a souostroví Čidžima na severu až po oblast severovýchodního Honšú na jihu. Od 15. do 19. století sváděli Ainuové urputný boj s početně stále rostoucí populací Wadžinů (tímto slovem Ainuové označují Japonce), během kterého byli zatlačováni do míst s velmi svízelnými životními podmínkami. Ainská populace se proto postupně zmenšovala. V současné době čítá pouhých 24.000 osob (podle statistiky z r. 1999). Ainuové žijí dnes hlavně na jihozápadě ostrova Hokkaidó.

Po převratu Meidži⁵ se japonská vláda rozhodla osídlit ostrov Hokkaidó, kam se postupně přestěhovalo z ostrova Honšú mnoho Wadžinů. Během třiceti let vzrostl počet obyvatel na ostrově Hokkaidó osmkrát, avšak Ainuům zabránila vládní asimilační politika udržovat jejich vlastní tradice, způsob života a obživy (chytání lososů, pstruhů a dalších říčních ryb, lov vysoké zvěře a medvědů, sběr lesních plodů, rukodělné výrobky, apod.). V podstatě šlo o rasovou diskriminaci. Teprve v dnešní době zaznamenáváme rozmanité pokusy o uchování ainštiny, tradiční ainské kultury a osobitých ainských uměleckých řemesel.

Co je mimo jiné v kultuře Ainů skutečně pozoruhodné a mělo by být zaznamenáno, je jejich kosmologie. Svět podle nich sestává ze *jsoucen* trojího druhu: lidí, božstev a ostatních, přičemž příroda, zvířata a rostliny jsou božstvy, zatímco vše, co lidstvo produkuje, je považováno za ostatní. Po smrti vstupuje člověk mezi božstva a stává se jedním z nich. Ulovená zvěř a nasbírané plody jsou dary, jež božstva lidem skýtají a jsou považovány za něco, co k člověku přichází ze světa božstev. Z toho plyne, že cokoli přebývá, patří božstvům. V tomto přesvědčení se tak obdivuhodně projevuje základ ekologického myšlení a úcta k přírodě. Svět božstev se nachází buď v lůně samé přírody, nebo v její bezprostřední blízkosti jako jakési pozadí, a je těsně propojen se světem lidí. Ve světě božstev jsou všechna *jsoucna* rovnocenná, není chtivosti, panuje tam klid a vzájemná velkodušnost. Život Ainuů měl tudíž řád, daný pocitem blízkosti božstev a ukotvený ve spiritualitě. Ainuové mají množství mýtů a pověstí, jejich život je zpestřován různými oslavami a obřady. Lze pouze litovat, že nejsou všechny uchovány v původní podobě. Už se nikdy nevrátí doby, kdy Ainuové žili na ostrově Hokkaidó, ještě neosídleném Wadžiny, v klidu pod ochranou svých božstev jako původní obyvatelé tohoto území. Musíme se znovu zamýšlet nad tím, jak se slučuje civilizace s podmínkami národnostních menšin na světě.

Tokio, 15.9.2004

Přeložila Zdeňka Švarcová

⁵ Roku 1868. (Pozn. překladatelky).

Karolína Ryvolová

Pár slov na okraj letní školy romských studií v Budapešti

V červenci 2004 jsem strávila tři týdny v Budapešti coby studentka letní školy romistických studií, letos probíhající pod názvem *A Critical Basis for 21st Century Romani Studies*. Kurz již po několikáté pořádala Středoevropská univerzita, která se specializuje na magisterské a postgraduální studium, a vedle programů na jeden a více akademických let nabízí i letní soustředění.¹ V roce 1997 se kurzu, který projektuje a vede antropolog Michael Stewart ve spolupráci se sociologem Jánosem Ladányim, zúčastnily i Češky Milena Alinčová a Hana Syslová, obě absolventky historicky prvního běhu romistiky na pražské filosofické fakultě.

Přednášky, které si tehdy vyslechly ony, byly téměř jistě dost jiné, než ty, co čekaly mě. Organizátoři si jednak zakládají na každoroční obměně hostujících profesorů, jednak se jejich pohled na věc přirozeně vyvíjí a od každého ročníku si slibují jistý přínos nejen pro frekventanty kurzu, ale i pro romistiku jako takovou. Název letošní letní školy – *Základy kritického přístupu k romistickým studiím v 21. století* – napovídá, že od dob prvotního nadšení, které mezi Romy a jejich přáteli propuklo po pádu Železné opony, se leccos změnilo.

Než se však dostanu k hlavnímu důvodu, který mne vedl k napsání této statě, ráda bych alespoň v hrubých rysech charakterizovala průběh kurzu a složení osazenstva. Středoevropská univerzita jednoznačně upřednostňuje studenty z bývalého východního bloku – vyplývá to z klauzule nabízející východoevropským studentům různé formy stipendií, které v krajním případě pokryjí i všechny výlohy. Západoevropští a zejména zaoceánští studenti si vždy alespoň část výloh musí uhradit, a dlužno dodat, že školné patří spíše k dražším. Největší zastoupení mělo tudíž Rumunsko, Bulharsko, Maďarsko a bývalá Jugoslávie, méně pak USA, Portugalsko, Německo atp. Mým sparing-partnerem a oporou se stal Jan Grill z České republiky, který na půdě téže univerzity právě dokončil studia nacionalismu. Výjimečnost našeho kurzu kromě náplně tkvěla v tom, že se našimi spolužáky stali romští studenti, kteří v rámci běžného akademického roku studovali v programu *Roma Access Programme*.² Měli jsme ojedinělou příležitost všechny teorie a sporné body na místě ověřit a vyslechnout si názory lidí, kterých se bezprostředně týkají.

¹ S nápadem vytvořit centrum středoevropského vysokoškolského vzdělávání, které by sloužilo jako platforma pro setkávání příslušníků akademické obce z nejrůznějších oborů, přišla už v roce 1989 skupina disidentů a intelektuálů působící v Dubrovniku v čele s Georgem Sorosem. V roce 1991, kdy byla Central European University (CEU) slavnostně otevřena v Praze, ke studiu nastoupilo 100 studentů. Od té doby došlo k několika změnám – za prvé se hlavní stan univerzity přesunul do Budapešti (další budovy jsou ve Varšavě) a za druhé se počet studentů téměř zdesetinásobil. Výuka probíhá v angličtině a kromě řádově stovky stálých profesorů z 25 zemí působí na půdě univerzity zástupci hostujících profesorů. I díky nim si Středoevropská univerzita za dobu své existence vydobyla značnou prestiž.

Podmínky přijetí a následné úkoly, bez nichž se našinec údajně ani nemusí obtěžovat do Budapešti vážit cestu, vynikají přísností a seriózností. Na půdě CEU však vládne chaos dobře známý z místního vysokoškolského prostředí a v zásadě platí, že studenti pracují v závislosti na míře touhy po vzdělání. Výrazně neortodoxní prostředí miniaturních přednáškových sálů, permanentní změny v rozvrhu, emotivní diskuse a jejich dozvuky v přilehlých pivnicích – to všechno výrazně připomínalo léta strávená na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v horních patrech Celetné a byl to příjemný návrat v čase. Méně příjemné už ovšem bylo, že páteří kurzu byla snaha postihnout metodické chyby a mylná východiska současných romských studií.³

Jednou z prvních otázek, která zazněla v hlavním výukovém bloku, byla legitimita existence romistiky. Co vlastně Neromy opravňuje k tomu, aby zkoumali jakoukoliv etnickou menšinu a vynášeli nad ní soudy? Absurdita romských studií se kladla na roveň hungaristice, což přítomné Maďary zjevně pobavilo, a něco napovědělo o tom, jak se cítí Romové v konfrontaci s romisty. Během následujících tří týdnů jsme se pak velkým obloukem dostávali zpět na začátek, aby zaznělo, že přes všechna svá úskalí je existence romistiky opodstatněná, ale musí být daleko uvědomlejší, opatrnější ve svých výstupech, pokud možno preciznější a hlavně kritičtější vůči svým mluvčím.

Jiné velké téma, které se mi zdálo zvlášť relevantní k českým romským studiím, bylo postulování *tradice* jako nějakého neměnného ideálu, kterého současnost nikdy nemůže dosáhnout, pouze se mu může více či méně blížit. Et-nografická a antropologická obec skloňuje tradici ve všech pádech, aniž by se obtěžovala ji definovat, přitom obhájit ji jako koncept by bylo možné jedině prostřednictvím přesného popisu a časového zařazení. Tady se romista okamžitě dostává do kleští: kdy byla komunita X ještě tradiční a kdy začala ze svých tradic slevovat? Bylo to v době, kdy jsem ji poprvé navštívil, nebo o generaci před tím, a nebo onen ideál leží někde v dávnověku? Je možné říci, že komunita X je méně tradiční než komunita Y, která sice nesdílí stejný historický region a nemá stejný osud, ale nakonec jsou to stejně všechno Romové? Pravda je taková, že tradici nelze periodizovat ani definovat; je proměnlivá, individuální, často cyklická, v každém případě však živoucí, tj. podléhající neustálému vývoji. Na základě četby esejů, otevřených diskusí ve výuce a debat se spolužáky jsem v Budapešti dospěla k závěru, že pracovat s tradicí jako východiskem je nebezpečné a zavádějící. Možná nic nového pod sluncem; a přesto si myslím, že by to česká romistika měla mít víc na paměti a zacházet s oním pojmem s menší samozřejmostí.

Mimo přednášky hostujících profesorů jsme věnovali dost času referování o „našich“ romistikách a jejich vzájemnému porovnávání. Ukázalo se, že obecně převládá model malého oboru o několika odbornících, který je jen zřídka vystaven tlaku alternativního směřování. Toto monopolní prostředí je typické nejen nedostatkem vzájemné kritičnosti vědců, ale v některých extrémních případech i zarputilou snahou nikoho „nepustit na svůj píseček“. Profesorka Alenka Spreizer na případové studii rodného Slovinska předvedla, že katedra, která se navenek tváří libe-

² *Roma Access Program* je ojedinělý projekt na podporu vysokoškolského vzdělání evropských Romů, který se zatím nalézá v plenkách, a jehož první absolventi ukončí studium řádově v lednu 2005. Mladí Romové, kteří nepostrádají ambice ani talent, ale chybí jim patřičná průprava k univerzitnímu studiu, se zde intenzivně učí anglicky a docházejí na celou řadu převážně humanitních přednášek a seminářů. Certifikát z CEU je následně opravňuje přihlásit se na kteroukoliv evropskou univerzitu, kde výuka probíhá v angličtině, přičemž by měli být schopni vybrat si kurz bez obtíží zvládnout. Pilotní ročník, v jehož rámci studují i Lydia Gabčová a Mária Horňáková ze Slovenska, už brzy prokáže, do jaké míry byl projekt úspěšný.

³ Z kurzu vyplynulo, že mezinárodní akademická obec nejčastěji používá termínu „romská studia“ (*Romani Studies*) nebo ještě raději „romologie“ (*Romology*). Bez ohledu na zvláštní konotace obou výrazů by myslím bylo záhodno, abychom ve svých anglických výstupech volili jeden z nich. Jedná se o zavedený úzus, který české romistice dodá na serióznosti.

rálně, ve skutečnosti čerpá z dobových studií ritterovského typu, a odsuzuje vše, co neodpovídá gádžovským představám o tradiční romské kultuře.⁴

Dalším častým nedostatkem romských studií v jednotlivých zemích je přílišná akademičnost, v jejímž důsledku odborníci své statě píšou od stolu, na základě třicet let starých terénních výzkumů, které nezřídka nejsou ani jejich vlastní. Leitmotivem všech kritických příspěvků pak byla izolace, ve které většina knih a esejů vzniká. Odborníci převážně z východoevropských zemí se nezajímají o světovou romistickou obec, a nejen že nečtou práce svých kolegů, ale ani je neznají.

S kolegou Grillem, který z počátku prezentoval názory kulturologické větve české romistiky v čele s Markem Jakoubkem, jsme vedli dlouhé hovory a často spolu nesouhlasili. Jak ovšem plynul čas, oba jsme ustupovali ze svých vyhraněných stanovisek a nakonec se v mnohém shodli. Dovolím si teď nastínit, k jakým závěrům jsme došli.

Česká romistika je stejně jako v ostatních evropských zemích malý, tudíž značně limitovaný obor. Bezvýhradně se spoléhá na model tradiční společnosti, který je přinejmenším problematický, a v jehož světle je řada současných fenoménů zbytečně odsuzována.⁵ Jeho deviza však spočívá v tom, že jej vedou lidé s mnohaletou a bohatou terénní zkušeností, kteří vycházejí z osobně poznání, nikoliv z přetváření. Motivaci lidí, kteří romistiku přednášejí a studují, lze označit za nezištnou a jejich případná pochybení za neúmyslná. Alternativní pohled na věc reprezentovaný Markem Jakoubkem a dalšími kulturology a antropology je třeba vítat, protože představuje důležitou výzvu zasetému stylu chápání a nazírání romistiky v Česku. Jakoubkova agresivní politika je však neopodstatněná – jednak se zakládá na teorii kultury chudoby, která se poprvé objevila v knize Oscara Lewise „La Vida“ už v roce 1966, od té doby byla mnohokrát zpochybněna a dnes bychom ji mohli označit za zastaralou. A jednak rovněž staví na konstruktu tradiční společnosti, takže v konečném efektu se od „hübschmannovského“ pojetí liší jen dílčím způsobem.

Závěrem několik slov o složení přednášejících. Měli jsme ojedinělou příležitost vyslechnout si výsledky výzkumu vědců, kteří pocházejí z nejrůznějšího prostředí, prošli odlišným vzděláním i historickou zkušeností, a prezentují názory, které jsou nezřídka na pováženou.⁶ Sama jsem ve školní škamně usedla po dvou letech a z počátku se cítila povinována věnovat všem hostům stejnou pozornost a nepochybovat o jejich slovech. Avšak díky tomu, že program byl nabitý a zcela opačná stanoviska dvou mluvčích často dělila jen pár minut,

⁴ Jde o veskrze folkoristický přístup založený na předsudečných pevně ukotvených představách. Podle TV filmu, který jsme v rámci přednášky shlédli, patří k tradici slovinských Romů tanec, zpěv, koně a romské kroje. Jen Romka s velkými náušnicemi, širokou vrstevnatou sukní a šátkem přes vlasy zůstává Romkou – pro současnost v tomto postoji není místo.

⁵ Jan Červenka už kdysi hovořil o tom, že není důvod odsuzovat rompop jako nízkou formu hudební produkce, protože vychází ze stejných principů jako lidová píseň, a tématicky ani melodicky se nijak nevymyká. Nové je aranžmá, volba nástrojů a situace (taneční sál kulturního střediska); stále se však hraje a zpívá o věcech, které se Romů hluboce dotýkají. Podobně boxer Stanislav Tišer zěhrá, že žižkovští Romové už nepořádají domácí sedánky a romská mládež že je dokonale asimilovaná: nechce přijmout nové formy romství, vše srovnává s jakýmsi ideálním modelem, kterým je pro něj jeho rodina, jak si ji pamatuje z plzeňského dětství.

⁶ Yaron Matras z Anglie v několika přednáškách nezvratně dokázal indický původ Romů. Leo Lucassen, který uváděl výsledky společné práce tzv. nizozemské školy, se na základě historických faktů pokusil tuto teorii vyvrátit. A věhlasná antropoložka Judith Okely původem rovněž z Britských ostrovů předvedla dokonalou znalost britských *romaničelů* a irských *travellerů*, načež prohlásila, že Romové jsou dost možná prastarí migranti irského typu a s Indií nemají nic společného. Toto je ukázka jednoho ze sporných bodů, které si různí romisté vysvětlují v často radikálně odlišných kontextech, a na něž jsme si my, frekventanti letní školy, museli vytvořit názor sami.

jsem rychle ztratila ostych a jednotlivá vystoupení začala vnímat kriticky. Opakem izolace oboru by tedy určitě nemělo být bezvýhradné přijímání zahraničních teorií – zdravý konsensus mezi informovaností a vlastním názorem by naší romistice slušel nejlépe.

Letní škola romských studií se na Středoevropské univerzitě otevírá pravidelně. Na stránkách univerzity www.ceu.hu pod odkazem *Summer School* naleznou případní zájemci o studium všechny potřebné informace.

Phen „lavutá“:
Marel tut e guta.

Phen „prachos“:
Tiro dad Vlachos.

Phen „ačh Devleha“
Khos tre ľima pataveha

Phen „kan“:
Džuva tut chan.
Ko rušen, mi avri džan.

Phen „kirno kašt“:
Chude tro....u denaš.

Phen „ochto“:
Cinav tuke mochto

Tradiční škádlivky

Jarovnice children's art – big success in Sweden: 63 264 Sk sent to the school's bank-account

The exhibition of the Romany children's art-work entitled „The children in Jarovnice“ was a co-operation between the Slovak Embassy and the Roma Cultural Centre in Stockholm. It was also the first official event at the Roma Cultural Centre (RKC) which was opened in February 2004.

The idea to organize an auction and offer the art-works for sale was the initiative of Lars Kollberg at RKC and myself. Art-teacher Ján Sajko always kindly emphasizes that he is a teacher and not a businessman, that he doesn't „sell“ pictures. He and the other teachers of the school were, however, grateful for the sum sent, stating that it's very rare that the school receive any financial aid despite frequent exhibits and prizes at competitions abroad.

Personally, I find it a little surprising that no one else seems to have thought of this option. People usually love the art-works and are happy to make a contribution. This way, we were able to gather a sum of money to send to the school. It won't solve the school's and the settlement's problems, but it's at least something.

Many people from the Swedish cultural and political life saw the Jarovnice-exhibition. The Swedish minister Mona Sahlin expressed great appreciation for the children's art and for the in-

| Ze zahájení výstavy „Děti z Jarovnic“ | foto archiv autorky |

| Ze zahájení výstavy „Děti z Jarovnic“ | foto archiv autorky |

| Společná práce romských dětí ze ZŠ Jarovnice |
Učitel Mgr. Ján Sajko |

offer us joy. The question is: where does this joy come from? How is it possible that none of the misery surrounding these kids is present in their pictures? Why do they have more joy than the rest of us? The most important question remains: what are we willing to offer them?

spiring work of teacher Ján Sajko. The two largest daily newspapers in Sweden, Dagens Nyheter and Svenska Dagbladet wrote very enthusiastic reviews.

This project could be achieved thanks to the hard work of everybody at RKC, particularly, Lars Kollberg and Domino Kaj. We are planning to continue co-operating with the young artists in Jarovnice and sincerely hope that others will follow. A new exhibition is planned at the Museum of Children's Art in Sweden, in January 2005 and we hope to repeat the success! Hopefully, if other organizers will make similar auctions, we might be able to make a change.

The fact is that the children in Jarovnice are offering us something! Through their art, they

By: Andrea Chalupová

Aven te šunel aneb podzimní zastavení s romskou literaturou

Praha, 23.11.2004, kavárna Marathon

pořádalo Občanské sdružení Athinganoi

Další z tematických večerů pořádaných občanským sdružením Athinganoi se zaměřil na romskou literaturu. Již podle výběru hostů se dalo usoudit, že se nebude pouze číst, ale že se téma pojedná šířeji, z pozic mimo samotnou literární tvorbu. Organizátoři přizvali k diskusi vedoucí semináře romistiky na FF UK Doc. Milenu Hübschmannovou, odborného asistenta romistického semináře Jana Červenku, Phd., romistku a anglistku Mgr. Karolínu Ryvolovou, PhDr. Jana Dvořáka z nakladatelství Signeta a samozřejmě také samotné autory romské literatury – Vladislava Halušku a Emila Cinu. Večer organizačně připravila a moderovala Nikola Ludlová (studentka III. ročníku romistiky na FF UK). Kavárna byla téměř zaplněná, v publiku seděli romští zájemci, současní nebo bývalí studenti oboru, ovšem zdaleka ne pouze oni.

Ve svém úvodním slovu Milena Hübschmannová zprostředkovala posluchačům události, které vedly ke vzniku romské literatury v tehdejší ČSSR. Zmínila jak „vnější“ podmínky zrodu literatury (možnost publikovat na stránkách věstníku *Romano lil*, který vydával Svaz Cikánů-Romů v letech 1969-1970), tak podmínky „vnitřní“ (motivace samotných autorů, obeznámení se s psaným romským slovem jako s novou možností sdělení). Vnější a vnitřní podmínky se samozřejmě proplétají a mění v čase. Doc. Hübschmannová mluvila o vlastních zkušenostech se samotnými autory, které často povzbuzovala k literární tvorbě v romštině. Neznajíce precedenty, nepovažovali vůbec za možné ve svém mateřském jazyce psát. Jako první knihu v romském jazyce (u nás) zmínila překlad Skutků apoštolských z pera moravského Roma, učitele Antonína Daniela (1936). V explozivně vznikající polistopadové produkci (publikované i nepublikované) se podle vlastních slov již pomalu přestává orientovat.

Zatímco úvodní referát byl pojat historicky a osobně, následující vystoupení Jana Červenky přineslo spíše otázky obecné, „nečasové“, pro někoho snad i dráždivé. Červenka nejdříve odmítl šířeji reagovat na prosbu moderátorky večera o přiblížení své spolupráce s Erikou Oláhovou s tím, že bude lepší, když si všichni přečtou její knihu. Pokračoval pak sérií otázek směřujících k vymezení romské literatury samotné. Je tato literatura dána etnicky nebo jazykově? Cítí (přítomní) romští autoři spřízněnost s romskými autory v zahraničí? A cítí takovou spřízněnost mezi sebou v hranicích naší země? Sledují tvorbu jiných romských autorů, poskytují si zpětnou vazbu? Červenka se ptal vlastně po tom, zda vůbec existuje romská literatura nebo spíše „romský literární provoz“, „romské literární dění“. V této souvislosti připomenul, že s emigrací Rusenkovců zanikla nadějná činnost (a „mezirodová“ spolupráce) Sdružení romských autorů (viz. *Romano* džaniben 4/2000). Na vlastní otázky se záměrně nepokoušel odpovídat,

bohužel však nenašly odezvu ani u přítomných autorů. Karolína Ryvolová pouze podotkla, že takové otázky jsou legitimní a jsou vlastní i jiným menšinovým literaturám, např. na území USA.

Dalším řečníkem byl PhDr. Jan Dvořák z nakladatelství Signeta, který byl vyzván, aby přiblížil podmínky, se kterými musí počítat vydavatel menšinové (v tomto případě romské) literatury. Dvořák označil Signetu za vydavatelství „na půl úvazku“ s minimem zaměstnanců. Výrobní náklady na knihu našťestí mohou být v dnešní době velmi nízké, což umožňuje, aby Signeta nezkrachovala. Distribuce titulů je běžná, tedy závislá na poptávce knihkupců. Právě na nesnadnou dostupnost informací o nových titrelech (nebo i podobných literárních večerech) si postěžovalo několik přisedících v publiku. Byly připomenuty možné formy prezentace – od recenzí v literárním i denním tisku, přes projekt „Poezie pro cestující“ v pražském metru až po sarkasticky míněnou možnost upoutat zájem bulváru skokem romského spisovatele z Petřinské rozhledny. Jedna z posluchaček nadhodila také možnost účasti romských spisovatelů v Penklubu a prezentaci romské literatury pod záštitou tohoto sdružení. Malá dostupnost romské literatury nemusí být pouze otázkou odepřeného čtenářského zážitku, ale, jak připomenula vlastní zkušeností Nikola Ludlová, u mnoha Romů také odepřením jedné z možností sebeidentifikace.

Ukázkami ze své tvorby se nakonec představili dva autoři. Z knihy Vladislava Halušky *Pal o Devleskero Sidor-kus* (anotaci přinesl *Romano džaniben* říj 2004) přečetla Karolína Ryvolová pohádkový příběh „O bleše“ (Pal e pušum), Emil Cina pak sklídl velký ohlas jak za své básně (četl romské originály i vlastní překlady), tak za vtipnou vzpomínkovou vánoční povídku. Kniha Cinových povídek se připravuje k vydání.

Večer s romskou literaturou a o romské literatuře byl nad očekávání živý jak díky odborným příspěvkům, tak díky představené tvorbě a rovněž pro upřímné reakce a dotazy z publika. Program trval déle než půl druhé hodiny, bohužel se však nedostalo na příspěvek Karolíny Ryvolové o nejuznávanějším romském spisovateli Andreji Giňovi, jehož dílu se absolventka romistiky věnuje ve své diplomové práci. Pořady, v nichž jsou autoři konfrontováni s pohledem odborníků, bývají často křečovitě (např. v minulosti pořádané večery Literárních novin „Autor a jeho kritici“). Podzimní zastavení s romskou literaturou takové jistě nebylo, ačkoli důslednější moderování večera, které by nutilo debatéry více na sebe reagovat, by příštím tematickým zastavením jistě prospělo.

Pavel Kubaník

Kulturní odpoledne ve Slovenském institutu

1.12.2004 proběhla v Institutu slovenské kultury a vzdělávání v Praze 1, ul. Jiřská, příjemná kulturní akce Občanského sdružení *Pramienok* z Bratislavy. Sdružení vzniklo v roce 2002. Pracuje s romskou komunitou a postiženými dětmi, mladými lidmi i dospělými prostřednictvím umění. Sdružuje čtyři lokality na Slovensku: Dunajská Lužná, Šamorín, Kopernica a Turček. Členové sdružení se práci věnují ve svém volném čase, dobrovolně. Spolupracují s místními romskými umělci a řemeslníky, ale také získávají vstřícné kontakty a pomoc ze zahraničí. Uvádíme dvě informace o této kulturní akci. Autory jsou studenti I. ročníku romistiky na FF UK.

I.

Ve středu 1. prosince proběhlo ve Slovenském institutu v Praze dětské divadelní představení spojené s výstavou výrobků, které si děti v rámci projektu občanského sdružení *Pramienok* vytvořily. Slovenské soubory, které byly do projektu zapojeny, si vybraly jednu divadelní hru rakouské autorky Elisabeth Satanikové. Ta své hry před několika lety secvičila se svými dětmi a hrály je po nemocnicích pro radost hospitalizovaných dětí. Potom se několik týdnů pod vedením koordinátorů a různých umělců a odborníků malovaly obrázky s nápady, které by se daly při představení realizovat. Nakonec si děti vytvořily loutky a celou show nacvičily.

Na divadelním odpoledni vystoupily celkem dva soubory. Jako první se představily děti z Turčeka, které pod vedením paní Evy Cilkové nacvičily hru *Gašparko a obrovská ploštica*. Hrály děti samotné, a tím se odlišovaly od ostatních loutkových ztvárnění. Představení bylo velice nápadité co se týče kostýmů – každý z herců měl oblečení sladěné do jedné barvy. Hře nechyběl humor a pokud se aktérům vymkla situace z rukou, dovedli namísto vtipně zaimprovizovat. Za obdiv stojí i abstrakta, která herci vytvářeli svým vlastním tělem (např. zvuk vrzajících dveří při vstupu do abstraktního pokoje). Na otázku, proč si vybraly tento příběh, děti odpověděly, že jim připadá nejzajímavější. Dalo se prý při něm hodně improvizovat.

| Děti, které loutky vodí a mluví, se představily na závěr |
foto Elizabeth Sataniková |

V pořadí druhým souborem byl Ohníček z Dunajské Lužné. Členy souboru byly, až na drobné výjimky, děti z romských rodin. Nacvičily přestavení *O nešťastném krokodýlovi*. Děti si za pomoci pana Petra Cigána a paní Ludmily Pavelové vyrobily loutky, se kterými celé představení odehrály. O barevnost a nápaditost postavíček nebyla nouze. Zraky diváků upoutal především kostým krokodýla, do kterého se nasoukal jeden z mladých umělců. Za těch několik minut se za paravanem vystříдалo několik desítek maňásků. Šlo například o strážce, princezu s princem, loupežníky, černokněžníka a mnoho dalších. Hlavní postavou všech her, takzvaným „deux ex machina“, je Kašpárek (Gašpar ko), který v závěru příběhu svou inteligencí a vychytralostí vyřeší celý problém.

Prostě se bylo na co dívat. Divadlo působí velmi živě, protože představitelé komunikují s publikem a pokládají mu jednoduché a sugestivně položené otázky.

Děti si tuhle divadelní hru vybraly hlavně pro svou zábavu. Jednou měsíčně ale jezdí čarovat úsměvy na tváře dalším dětem do jednoho z komunitních center na Slovensku.

V představení se neangažovaly jen děti. Hrál i samotný koordinátor projektu v Dunajské Lužné, pan Tomáš Hudcovič, který hru režíroval. Z potlesku a rozhovoru s dětmi jsem poznal, že se mu ze strany svých svěřenců dostává velké popularity.

Autorka her Elisabeth Sataniková dlouhá léta spolupracuje s iniciátorkou celého projektu a zakladatelkou občanského sdružení Pramienok, s bratislavskou výtvarnicí Katarinou Polákovou.

V úplném závěru kulturního odpoledne předal Slovenský institut narozeninové dárky malým hercům.

Lukáš Houdek

II.

Na začátek adventu, prvního prosince, zahrály ve Slovenském institutu v Praze romské děti ze skupiny Ohníček maňáskové divadlo. Soubor pochází ze Slovenska z Dunajské Lužné a z obce Turček. Pod vedením koordinátorů, jejichž čelnou představitelkou je Katka Poláková, a ve spolupráci s malíři Peterem Cigánem a Ludmilou Pavlovou děti během tří měsíců pohádky nacvičily a samy si navrhly kulisy i masky.

Představení začalo ve dvě hodiny odpoledne. V hledišti se sešli hlavně příbuzní a kamarádi herců, aby jim drželi palce, což nebylo ani potřeba, protože až na pár zakoktání děti podaly senzační herecké výkony. Všichni v hledišti se během představení smáli na celé kolo, až občas rozesmáli i herce.

Hlavní herec, představitel Gašparka z první pohádky Zdenko Fabula se nám po představení svěřil, že hrát divadlo ho velmi baví a že by se mu chtěl dále věnovat. Zdenkovi je třináct let a předtím, než objevil divadlo, hrál hlavně fotbal. Teď je pro něj divadlo koníček i práce, jak říká. Naučit se text pro něj rozhodně nebyl žádný problém, spíš si před představením nevěřil a měl trému, to ale rozhodně nemusel, protože podal skoro profesionální výkon.

V druhém představení s dětmi z Dunajské Lužné účinkoval i jejich koordinátor Tibor Šarkezi ze sdružení Ohníček, který divadlo nacvičoval. S představením je spokojen a na své svěřence je patřičně pyšný. Premiéra hry *Gašparko a nešťastný krokodýl* byla ve Slovenské filharmonii v Bratislavě, jinak děti hrají každý měsíc v bratislavském Polus city centre.

Jedenáctiletá Gretka, která hrála strážu v *Gašpárkovi a krokodýlovi*, byla po představení unavená a svěřila se nám, že už žádné divadlo hrát nechce a že bude raději kadeřnice. Naopak její dvanáctiletou kamarádku Karolínu divadlo ve sdružení Ohníček baví natolik, že přemýšlí pokračovat dál na konzervatoři. Na závěr dostaly děti od Slovenského institutu spoustu dárků a ještě téhož dne odjely zpět na Slovensko.

Nakonec citace autorky divadelních her Elisabeth Satanič: „Kéž projekt občanského sdružení Pramienok, Kataríny Polákové a jejích přátel, vyvolává pocity přátelství a sjednocení mezi rozličnými národnostmi, jazyky, náboženstvími a kulturami. Měli bychom vědět, že každé dítě je dar celému lidstvu. A my všichni jsme zodpovědní za všechny děti na světě.“

Rozálie Kohoutová

„Je to kulturní záležitost! ...Nebo ne?“

V úterý 23. listopadu 2004 se ve městě Tralee na západě Irska konal seminář o kulturních rozdílech a diskriminaci vztahující se k irským travellerům. Ústředním bodem programu byla divadelní hra Michaela Collinse „Kočovník v procesu vývoje – Je to kulturní záležitost! ... Nebo ne?“. Autor hry se zabývá profesionálním herectvím od roku 1987; je členem výkonného orgánu Hnutí irských travellerů a učí drama v politickém a kulturním centru travellerů Pavee Point v Dublinu. Hra je založena na vyprávění autentických zážitků z dětství, dospívání a z počátků autorovy komunitní práce. Michael Collins je zároveň jediným hercem, který se v průběhu hry objeví na jevišti.

Michaelův herecký projev je velmi úsporný, ale zato vysoce realistický. Svoje diváky dokáže rozesmát a v zápětí dojmout až k slzám. Dovídáme se jaké to bylo, když jako malý chlapec žil zpočátku se svou rodinou ve stanu, později v obytném voze, a co to pro rodinu znamenalo, když si nakonec jeho otec pořídil auto. Je těžké si představit, že Michael spolu s ostatními dětmi z rodin travellerů musel chodit do separátní třídy, která se s dětmi z usedlých rodin nemohla stýkat ani o přestávkách. Ve třídě byly sloučeny různé věkové skupiny a děti se tam nejčastěji zabývaly kreslením. (Takto se děti travellerů běžně vzdělávaly v Irsku ještě před deseti lety.)

Hra Michaela Collinse důsledně boří mýty a ostudné předsudky, které bohužel dodnes uplatňuje většinová společnost vůči irským travellerům podobným způsobem, jak to vyjádřila Mary Ellen Synon v roce 1986 v deníku *Irish Independent*: „Je to život, ve kterém choutky nejsou ovládány intelektem. Je to život, který plní soukromý majetek a nerespektuje veřejné zákony. Je to život o penězích bez produktivity, o půdě bez nákladů, o škodě bez náhrady, o napadení bez zatčení, o krádežích bez obžaloby a o vraždě bez výčitky. Je to život horší než život zvířat. Zvířata jsou alespoň vedena zdravým instinktem. Život travellerů je bez zušlechťujícího intelektu člověka a bez upevňujícího instinktu zvířete. Drátenická „kultura“ postrádá úspěch, disciplínu, rozum nebo intelektuální ambice.“

Na začátku celé akce účastníci semináře dostali možnost vyzkoušet si diskriminaci na vlastní kůži. Někteří z nich obdrželi jmenovky s červenou, jiní se zelenou tečkou. Při vstupu do sálu byli pak účastníci důsledně segregováni na základě příslušných barev. Majitelé zelených teček byli usazeni v předních řadách sálu a byly jim nabízeny čokoládové bonbóny, na rozdíl od majitelů červených teček, kteří byli usazeni vzadu a byli odděleni od ostatních řadou prázdných sedadel. Na závěr byli účastníci dotázáni, zda vědí, podle jakých kritérií obdrželi či neobdrželi zelenou tečku a spolu s ní příslušná privilegia. Ukázalo se, že privilegovanou barvu obdrželi jenom modroocí diváci.

Po skončení divadelní hry byli diváci vyzváni, aby se na místě zúčastnili diskuse, ke které se později připojil i Michael Collins. Diskuzi moderovala facilitátorka Gerry O'Sullivan, která má v tomto směru bohaté zkušenosti.

V odpolední části se i nadále diskutovalo a zároveň se přítomní zúčastnili interaktivní hry na téma nerovných příležitostí pro různé sociální skupiny.

Celou akci pořádala organizace Kerry Travellers Development Project. Bylo pozváno na 400 organizací a různých subjektů; pozvání přijalo 160 lidí. Jistým zklamáním bylo, jak v průběhu diskuse uvedla komunitní pracovnice KTDP Annie Harrison, že pozvání na seminář ignorovaly veškeré střední školy až na jedinou výjimku.

Helena Clark – Jiřincová

Kalendář irských travellerů

Irští *travellers* jsou minoritou domácího původu, která se od majoritní společnosti odlišuje historií, systémem hodnot, zvyky a tradicemi, životním stylem, kulturou a jazykem. Její etnický původ je nejasný a existují o něm různé teorie; jisté je jen, že existuje v rámci irské společnosti po staletí. Nejnápadnějším rysem životního stylu travellerů je kočovný či polokočovný způsob života a s ním spojené tradiční profese (obchod koňmi, podomní obchod s drobným zbožím a prodej v rámci výročních trhů, sběr kovového šrotu, sezónní zemědělské práce a další). Tato minoritní skupina je bohužel dodneška v rámci majoritní společnosti sociálně zcela znevýhodněná a vystavená každodenní diskriminaci. Podle censu z roku 2002 žije v Irsku 24 tisíc travellerů (0,6 % obyvatel). Příslušníci této komunity se sami identifikují jako *travellers*, jakákoliv jiná apelativa jsou považována za hanlivá (např. *tinkers*), případně pseudovědecká (*itinerants*). Počet příslušníků romské komunity v Irsku se odhaduje na 1700; většina z nich pochází z Rumunska, Polska, České republiky a Bulharska.

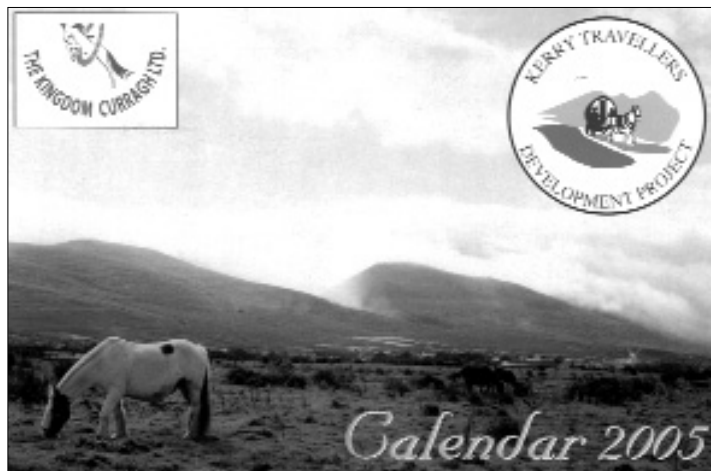
Dne 9. listopadu 2004 se poblíž města Tralee v západní části Irska konala vernisáž výstavy fotografií a zároveň představení kalendáře na rok 2005. Výstavu i kalendář realizovala organizace The Kingdom Curragh, s.r.o., založená účastníky komunitního projektu, který se snaží o řešení problémů místních travellerů ohledně vlastnictví koní (Tralee Community Horse Project).

Obecným cílem celého projektu je vytvořit partnerskou spolupráci mezi usedlou komunitou a travelleri, která umožní řešit problém nerovných příležitostí a přinese pozitivní změny jak na individuální, tak na institucionální úrovni.

Jedním z konkrétních cílů tohoto projektu je zakoupit půdu a vybudovat středisko, kde by mohli místní travelleri ustájit a pást svoje koně. Zákon z roku 1996 (Control of Horses Act 1996) vyžaduje, že majitelé koní musí vlastnit půdu, anebo k ní musí mít přístup. V praxi to pro travelleri znamená, že si musí pronajímat půdu od farmářů, kteří jsou ale známi tím, že v důsledku stále pokračující diskriminace travellerům půdu pronajímat nechťejí. Za přechovávání koní na obecní půdě hrozí travellerům pokuty a zabavení zvířete, které je vráceno jen na základě zaplacení pokuty a stanovených poplatků. Pokud je majitel neschopen zaplatit ve stanovené lhůtě několika dnů nebo se například v dostatečné době ani nedozví, že zvíře bylo zabaveno, kůň je na příkaz úřadů utracen.

Odpovědnost za projekt nese řídící komise, ve které je zastoupeno celkem 9 subjektů. Jsou to například čtyři místní majitelé koní, nezisková organizace Kerry Travellers Development Project, krajský veterinář, krajský úřad pro vzdělávání, městská rada v Tralee, policejní úřad a další. Všechny zúčastněné spojuje myšlenka pozitivního přístupu, který uznává a respektuje kulturu travellerů včetně tradice chovu koní.

Kalendář a výstava jsou jedním z produktů výše zmíněného snažení. Letošního roku se skupina šestnácti mužů z komunity travellerů v Tralee zúčastnila fotografického kursu. Výsledkem jejich práce jsou fotografie koní, které jsou ústředním tématem kalendáře i výstavy a reprezentují tak kulturu, ve které je jejich vlastnictví tak důležité, že „... nic nemůže zabránit travellerům v tom, aby vlastnili koně ...“ (z dotazníku, který byl součástí přípravné fáze projektu).

Pro budoucnost je velmi nadějně, že se v tomto projektu, jak při slavnostním zahájení výstavy zdůraznila Ann O'Dwyer, koordinátorka agentury RAPID (Revitalising Areas by Planning, Investment and Development), „... poprvé sešli členové místní komunity travellerů se správními úřady, aby na něčem společně pracovali.“

Helena Clark-Jiřincová

Kaple blahoslaveného Roma

| Ceferinova kaple | foto autoři |

Jméno blahoslaveného Ceferina Jiméneze Mally (španělského Roma, kterého blahoslavlil v roce 1997 papež Jan Pavel II.) nese kaple centra občanského sdružení Český západ ve vsi Dobrá voda (západní Čechy, Karlovarský kraj). Tato vesnice byla po odsunu místního německého obyvatelstva v roce 1948 postupně osídlena novými příchozími, především z území dnešního Slovenska. Velkou část z nich tvořili Romové, kteří se tak ocitli v praktické izolaci od okolního světa. Dnes žije v panelovém domě ze šedesátých let (čtrnáct malometrážních bytů), do něhož byla většina Romů nastěhována, 78 osob různého věku. Občanské sdružení Český západ vzniklo z projektu pro integraci této romské komunity do okolní společnosti. Jeho realizaci započal za podpory několika místních obyvatel v létě 2000 klášter trapistů v Novém dvoře.

Ve stejné době vznikla svépomocí i kaple bl. Ceferina. Návrh pojmenovat kapli po bl. Ceferinovi vyšel od polského kněze Piotra Janczaka, působícího v Toužimi (jejíž součástí Dobrá voda je) a okolí. Tak vzniklo první a dosud patrně jediné místo v České republice, které tohoto patrona Romů připomíná. V SR je Ceferinimu zasvěcen kostel na Poštárce u Bardejova. Má sloužit nejen jako prostor pro bohoslužby a výuku náboženství, ale i jako tiché místo k zastavení uprostřed všedního dne. A to je v Dobré vodě vítáno nejen jejími obyvateli, ale i pracovníky občanského sdružení, které v centru tráví většinu svého času.

Pravidelných bohoslužeb se zúčastní 30–50 lidí, kteří se do poměrně malé místnosti mohou jen stěží vejít. Proto místní uvažují o zbudování samostatné kaple. Pozemek i část peněz už mají: trapisté z Nového dvora pro ně v blízkosti osady zakoupili kus půdy a od německých vysídlenců dostali na stavbu 0,5 milionu korun. Celkové náklady však představují 2–3 miliony, které zatím marně shánějí.

*Studenti religionistiky FHS Univerzity Pardubice
R. Nový, P. Řehák a R. Weinigerová*

Jarmila Hannah Čermáková

Odejít vzhůru – opožděné ohlédnutí za Mílou Červinkovou

V červnu 2004, těsně před prázdninami, nás nečekaně opustila paní Milada Červinková, přítelkyně dětí, zejména dětí romských.

Už za svých studií na pedagogické fakultě Karlovy univerzity v Praze se zajímala o Indii a učila se jazyku hindí. Logicky ji tento zájem přivedl k příbuznému jazyku – jazyku Romů. Dlouhá léta navštěvovala kurzy romštiny na pražské Jazykové škole. Své znalosti pak zúročila ve své dlouholeté praxi. Nejen jako učitelka na Základní škole v Komořanech na Mostecku, kde začínala. Především jako speciální pedagožka v Thomayerově nemocnici v Praze. Zde pracovala obětavě a s citem přímo seismograficky nastaveným na individualitu každé z dětských duší.

Desítky a stovky nemocných dětí v ní nalézaly druhou matku, pro děti Romů měla v záloze své vlastní, ve verších zpracované pohádky, vycházející z romské tradice, jedno z děvčátek – dnes už je samo matkou – se jí stalo po zbytek života adoptivní neteří, milovanou Růženkou. Paní Milada byla velká duše, věřící člověk, schopný vcítění do kteréhokoli z bližních: přátel i nepřátel. Měla vzácný dar v Čechách nevidaný: radovala se z úspěchu druhých. Samozřejmě, o to snáze se jí dařilo tišit cizí žal. Nejen vlastní slova útěchy, i velmi citlivě volená terapie četbou, hudbou nebo výtvarným projevem patřila k jejím tichým léčitelským postupům. Laskavost, trpělivost a víra paní Červinkové se zdály nevyčerpatelným zdrojem její mravní síly. O jejich schopnostech uměleckých věděli jen přátelé rodiny. A děti, které měly vzácně příležitost inscenovat v užším kruhu některé z jejich textů. Vždy jsou to epické pohádky ve verších, v dokonalém a kultivovaném rytmu, pro dětské ucho snadno uchopitelné. Rozsah námětů je velmi široký, od ságy severní Evropy dolů na jih, nezapomínala ani na africký kontinent. Její pohádka *Černé bubny Lokálí* tvoří součást naší společné multikulturní čítanky TY + JÁ = KAMARÁDI. Nejhezčí z romských motivů – O věrném přátelství – byl věnován redakci časopisu *Romano vodi* (Romská duše). Část z básnického díla Milady Červinkové byla uvedena na programu Humanistického centra *NAROVINU* 27. listopadu 2004.

Paní Milada Červinková za sebou nechala práci, která dojde svého ohodnocení v jejich dětech, v jejich žácích. Uměla rozehrávat v duších jiskru trvalého poznání a rozeznávat pravé hodnoty. Dnes víme, že jdeme v jejich stopách. Až na místo, kde vážné zranění ukončilo její službu bližním, aby ji povznesclo – ve vsí skromnosti – na celoživotní poslání.

*V krbu ohně zapálili
žhnou v něm polena
pláč nade mnou, Meluzíno
v mračnech schoulená.
Opánky mi spálit chtějí
šité režnou nití,
z kousků jsem je sešívala,
teď se žářem vznítí!*

Milada Červinková: Červené střevíčky (ukázka z legendy)

Romské básně Vojtěcha Fabiána (Marcela) s překlady M. Červinkové:

**Sako ča jekhvar
arakhel peskeri bacht.
Me miri prekheldom
sar čorachuno balo.
Mange na ačhel imar ništa,
ča dromeha te tradel
sar phuro ruv,
so šoha nane čalo ...**

*Jenom jednou
se štěstí neopozdí
já svoje ztratil –
blesk prasátka po zdi –
a teď mi nezbývá
než běžet ze všech sil
cestou jak starý vlk,
který už dolovil.*

**Ciná tuke, mri piraňi
ciná gendalos,
kaj te dikhes, savo tuke
cindom gerekos.**

*Jestli by tě, moje milá,
napadlo,
že ti koupím ke kabátu
zrcadlo.*

**Perješiste ča o raňa
kajso phiraven,
sar tut dikhna aver Romňa
cholatar mi meren!**

*V Prešově se takhle strojí
dámy na slavnosti,
každá Romka, co tě potká,
málem pukne zlostí.*

Ma le tuke, miro čavo,
la čha, so ke tute nane.
Tuke paťiv solacharel,
imar la sas štar pirane.

Tuke paťiv solacharel,
pro murša o jakha čhivel,
pre avreste čoral asal,
u tut dilineske kerel.
Tuke vados učharela,
taj pal avre maj na merel.

Ma le tuke, miro čavo,
la čha, so ke tute nane,
te chan tuke na tavela,
pre godi lake o pirane.

Bibacht mukhes pre tro šero,
soske la les, miro čavo?
Užar, užar, bajineha,
tro dživipen ela jalo.

*Nežeň se, chlapče, s děvčetem,
když to není ta pravá.
Tobě věrnost odpřísáhne
po jiných pomrkává.*

*Tobě věrnost odpřísáhne,
se čtyřmi už chodila,
na jiné se tajně směje,
za nos by tě vodila.
Když ti postel ustele,
myslí na své ctitele.*

*Nežeň se, chlapče, s děvčetem,
když to není ta pravá,
k plotně se ti nepostaví,
milenci jí nejdou z hlavy.*

*Hoře padne na tvé srdce,
když ti ano odpoví,
pak si, chlapče, nenaříkej,
že máš život jalový.*

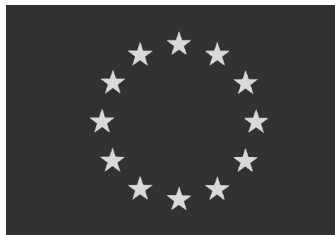
| Míla Červinková na dovolené – mezi romskými dětmi
na Slovensku. Krompachy 1991 |

Vážení čtenáři!

V minulém čísle, věnovaném naší přítelkyni a vynikající redaktorce Hance Šebkové, se vyskytlo několik chyb. Bylo to vlastně první číslo připravené bez ní a na jeho redakci to bylo vidět.

- Na titulní stránce čísla věnovaného Hance Šebkové mělo být „**In** memoriam“ (nikoli „im“).
- Do oddílu s pracemi studentů jsme zařadili článek Jana Červenky, který nebyl jejím studentem, spíše mladším kolegou.
- K několika nepřesnostem došlo i u článku Adély Gálové. Nepřesně bylo např. přepsáno několik maďarských jmen a výrazů: [Jánoš Araň] (s. 196), [Šándor Petéfi] (s. 196), [A Nadíjaji cigáňok] (s. 196), [Lajoš Košút] (s. 198), [Miháj Vææšmarti] (s. 205), [Gerbe] (s. 205).
- V článku Rastislava Pivoně je třeba na str. 215 doplnit příjmení romského spisovatele Jozefa Ravasze.
- Ve dvou recenzích se objevil anglický podtitulek „Voices of a people without territory“, který tam nepatří. Jde o text Lucie Ivankové ke knize Christa Kjučukova „My name was Hussein“ a o recenzi Heleny Plešingerové ke knížce Pavla Navrátila „Romové v české společnosti“ na str. 250.
- V seznamu spoluautorek recenze na sborník Michala Vašečky není uvedena Eliška Řeháková, která zpracovala oddíl „Mezinárodní kontext“.
- Pod fotografií na straně 101 mělo být uvedeno jméno autorky Bärbel Selmové.
- Za všechna uvedená nedopatření, chyby, nepřesnosti a opomenutí se autorům i čtenářům upřímně omlouváme.

S úctou,
redakce.

Romano džaniben - říjen 2005
Sborník romistických studií

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technický redaktor: Peter Wagner
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Biskupcova 78, 130 00 Praha 3
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovního a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.